

ISTORIA BIZANTULUI

ASPECTE ALE ISTORIEI SI SPIRITUALITATII BIZANTULUI

Pr.Prof. Dr.Emanoil Babus

Introducere

Istoria bizantina ia sfarsit la o data sigura: cucerirea Constantinopolului de catre otomani la 29 mai 1453. In schimb ea are o data de nastere: crearea noii Rome, pe malurile Bosforului, pentru care Sfantul Constantin a decis sa-i poarte numele. La acea vreme imparatul se gandea la o apropiere de frontierele cele mai amenintate, Dunare si Eufrat, fara a avea in vedere crearea unui nou Imperiu. Din punct de vedere cronologic Bizantul a succedat Imperiului Roman deschizand o era noua. Chiar daca in structura sa a pastrat o serie de norme ce au sustinut edificiul imperial roman, evolutia sa ulterioara descoperindu-ne o directie diferita. De asemenea, Bizantul se inscrie pe coordonatele elenismului, orizont cu deschidere ampla spre antichitate, reprezentand o sinteza la alcatuirea careia au contribuit factori si valori apartinand unor culturi diverse.

Rolul Imperiului bizantin in istoria europeanasi a poporului roman nu poate fi neglijat chiar daca multi il trec uneori cu vederea. De fapt intreaga istorie a crestinismului, din momentul in care a devenit religie libera, s-a desfasurat in cadrul acestui Imperiu. Prin studierea Istoriei si Spiritualitatii Bizantului putem intelege mai bine cadrul si modul in care crestinismul s-a dezvoltat, si-a formulat dogmele si normele sale de baza, a creat opere de cultura, artasi arhitectura, a dat viata unor forme superioare de traire spiritualasi s-a impus in viata societatii determinandu-i cursul. Bizantul a fost, asa cum spune bizantinologul, Steven Runciman, "imperiul lui Dumnezeu pe pamant, o palida imagine a Imparatiei lui Dumnezeu din Cer".

In ceea ce ne priveste pe noi romanii, Bizantul a avut un rol hotarator in continuitatea dacoromana, in crestinarea noastra, in procesul de formare a poporului si a limbii romane, in organizarea si viata bisericeasca, in culturasi arta. In perioada migratiei popoarelor, Imperiul bizantin a reprezentat singura formatiune politica din sud-estul european care a reusit sa se impuna in fata barbarilor, obligandu-i pe acestia sa dea libertate de viata si de credinta autohtonilor dacoromani.

De la Bizant a fost condusa activitatea misionara de crestinare in partile noastre. Mai tarziu, cand s-au constituit Statele feudale independente romanesti, in secolul al XIV-lea, intemeierea

mitropoliilor si organizarea bisericeasca, formele pe care le-a imbracat monahismul, toate s-au facut in stransa legatura cu Bizantul.

Orasul Byzantion, de unde vine numele de Bizant, a fost fondat pe malul vestic al Bosforului in jurul anului 660 i.d.Hr. Pozitia sa geografica deosebit de favorabila, i-a permis sa aiba succese economice si politice notabile inca de la infiintarea sa. Acest oras domina comertul dintre Marea Neagra si Marea Egee, dintre Europa si Asia Mica, fiind usor de aparat, inconjurat pe trei laturi de ape. Cu toate acestea Bizantul nu si-a putut apara granitele sale, fiind cucerit pentru o scurta perioada de persi, la sfarsitul secolului al VI-lea. Adevarata glorie a orasului va incepe insa in timpul domniei lui Constantin cel Mare cel care il va transforma in capitala Imperiului.

Foarte multi cercetatori au considerat ca Imperiul bizantin a fost o continuare directa a Imperiului roman, numindu-l chiar la un moment dat (395), Imperiul roman de rasarit. Afirmatia nu este lipsita de temei deoarece Imparatii bizantini au pastrat o lunga perioada de timp titlatura Imparatilor romani, s-au considerat pana la sfarsitul Imperiului urmasii acestora, revendicand toate teritoriile asupra carora acestia stapanisera. In Imperiul bizantin au supravietuit forme de organizare statala, administrativa ori sociala de traditie romana. Dreptul si normele juridice romane au ramas in vigoare multa vreme, cu modificari neesentiale. Chiar si limba oficiala a Imperiului a fost pana la inceputul secolului al VII-lea, latina. La randul lor locuitorii Imperiului bizantin se numeau pe sine romei, iar tara lor era Romania sau pamantul roman.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat incepand cu secolul al VII-lea, cu domnia imparatului Heraclius, cand latina este inlocuita cu greaca. Grecismul va deveni mai pregnant in

secolele urmatoare, cand intre Apus si Rasarit vor interveni disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schisme) si chiar conflicte politice ca in cazul cruciadelor. Vom intalni pentru bizantini tot in aceasta perioadasa termeni ca: helleni sau helladikoi, dar in mod izolat si fara sa-l inlocuiasca pe cel de romei. Persistenta traditiilor grecesti si a populatiei de limba greaca in Imperiul bizantin a determinat pe istoricul August Heisenberg sa spuna ca: "Bizantul este Imperiul roman devenit crestin, dar de nationalitate greaca" iar pe Karl Krumbacher sa considere elenismul ca al doilea element fundamental al civilizatiei noastre. De altfel grecii de astazi considera istoria Bizantului drept istoria lor nationala. In definitia lui Krumbacher si a altor cercetatori, se mentioneaza ca al treilea element constitutiv: crestinismul. De altfel, cum se stie, religia crestina a reprezentat osatura spirituala a Imperiului bizantin. Intreaga viata publica si particulara a bizantinilor era patrunsa de invatatura crestina. Literatura bizantina, ca si majoritatea creatiilor artistice si arhitectonice, isi au sursa de inspiratie in crestinism. De aceea Istoria si Spiritualitatea Bizantului presupune preocuparea pentru cunoasterea istoriei crestine pe o perioada de 1.000 de ani, atat cat a durat Imperiul bizantin.

În cadrul realităților bizantine un loc important l-au avut și diferitele influențe, fie că au fost orientale, fie occidentale, în disciplina pe care o studiem având obligația să ținem seama și de acest lucru. Reiese din cele de mai sus că Istoria și spiritualitatea Bizanțului este o știință vastă, că domeniul ei de cercetare este complex, meritând din plin a fi studiată în cadrul Facultăților de Teologie Ortodoxă.

Mulumiri Prea Fericitului Parinte Patriarh TEOCTIST, Parintelui Arhim. Grigorie BABUS, D-lui. Prof. Emilian POPESCU, Familiei

Periodizarea istoriei bizantine

Delimitarea în timp a Imperiului bizantin a fost destul de fluctuantă. Nu înșasi pentru anul caderii sale: Imperiul ia sfârșit odată cu ultimul său suveran, Constantin al XI-lea, în dimineața zilei de 29 mai 1453. În schimb, data sa de naștere rămâne controversată, chiar dacă bizantinii nu au avut nici o ezitare asupra ei: Imperiul lor începe odată cu Augustus, fapt în bună parte adevărat pentru că evoluția de 15 secole, de la principat la ultimul basileu, a consemnat o serie de mutații fără a înregistra veritabile rupturi. Începutul istoriei bizantine este stabilit de diverși cercetători în funcție de momentul până la care ei consideră că se poate vorbi încă de Imperiul Roman. Ei s-au oprit la următoarele date:

- anul 284, momentul urcării pe tronul Imperiului Roman a împăratului Dioclețian (284-305), cel care a introdus o serie de reforme militare și administrative, care vor dura și în vremea succesorilor săi.
- anul 330, când a fost inaugurat orașul Constantinopol, noua capitală a Imperiului.
- anul 395, atunci când, după moartea lui Teodosie I cel Mare, Imperiul a fost împărțit în cel de Răsărit și cel de Apus.
- anul 476, care corespunde momentului caderii Romei în mâinile herulilor lui Odoacru și a ultimului împărat roman, Romulus Augustus.
- domnia împăratului Justinian, care reprezintă o etapă nouă pe plan militar, politic, cultural și artistic.
- anul 632, momentul declanșării cuceririlor arabe în Orient, cu consecințe economice și politice nefaste pentru Imperiul bizantin.

- prima jumătate a sec. al VIII-lea, mai precis anul 717, când pe tronul Imperiului a ajuns Leon al III-lea, initiatorul iconoclasmului.

După părerea noastră și a altor istorici, începutul istoriei bizantine trebuie așezat în timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai precis odată cu întemeierea Constantinopolului. Transformarea vechiului Byzantium în capitala Imperiului a atras după sine o serie de schimbări structurale în organizarea administrativă, economică, militară, economică și politică a statului. Un alt element esențial care a avut loc tot acum, a fost introducerea creștinismului ca religie liberă prin edictul de la Milan și prin măsurile de sprijinire luate după aceea de Constantin cel Mare. Din punct de vedere teologic, Sinodul de la Niceea din 325, reprezintă el o răscruce, întrucât este momentul din care religia creștină începe să se manifeste în mod liber, trecându-se de asemenea la elaborarea învățăturilor sale dogmatice. De aceea prima etapă din Istoria bizantină o putem delimita între 324 și 632, o perioadă numită și română târzie, din cauza predominării elementelor romane sau etapa proto-bizantină.

A doua perioadă este aceea a evului mediu bizantin care este cuprinsă între anii 632-1204, cu două etape: 632-1025, perioada evului mediu bizantin timpuriu și perioada medievală bizantină târzie, de la 1025 la 1204. Anul 1204 constituie momentul în care Imperiul bizantin este destrămat în urma cruciadei a IV-a și se formează pe o bună parte a teritoriului său Imperiul latin de răsărit cu capitala la Constantinopol și alte regate și despotate occidentale. Imperiul latin de răsărit va dura 57 de ani, până în anul 1261, când bizantinii vor reuși să recucerească Constantinopolul. De asemenea, anul 1204 reprezintă momentul în care Imperiul bizantin, izgonit din Constantinopol și de pe o bună parte a Peninsulei Balcanice și a Asiei Mici, se va reorganiza în trei centre: Niceea, sub conducerea împăraților dinastiei Lascarizilor, Trapezunt condus de Comneni și Arta, în Epir, sub dinastia Anghelilor.

Etapă târzie bizantină este cuprinsă între 1204-1453, fiind caracterizată de numeroase dificultăți politice, economice și sociale, atât pe plan intern cât și pe plan extern. Ziua în care a căzut Constantinopolul nu va reprezenta și dispariția completă a Bizanțului, formula lansată de Nicolae Iorga, "Bizanț după Bizanț", exprimând foarte bine continuitatea civilizației bizantine și după 1453, atât pe teritoriul fostului Imperiu, cât mai ales în teritoriile libere: Tarile Romane, Rusia, Italia.

Constantin cel Mare: monarhia creștină și orientală

Domnia lui Constantin cel Mare, care va transforma Imperiul pagan într-unul creștin, iar Roma va fi depusă de primatul ei în favoarea Constantinopolului, marchează începutul istoriei bizantine. Trebuie însă menționat faptul că nu vom asista acum la o ruptură netă între

istoria romana si cea bizantina: timp de trei secole pana la esecul lui Justinian in incercarea sa de a reface unitatea Imperiului, el va aparea mai degraba ca o continuare a romanitatii. Timp de 300 de ani mostenirea Romei si a Greciei, amenintata de invaziile popoarelor barbare, a fost treptat transferata la Bizant, iar Imperiul a capatat caracterele esentiale ale Imperiului bizantin. De aceea fara sa ne hazardam putem spune ca istoria bizantina are un sfarsit sigur: cucerirea Constantinopolului de catre otomani pe 29 mai 1453. In schimb, actul fondator este crearea noii Rome decisa de catre Constantin cel Mare, pe malurile Bosforului si care va purta numele sau: Constantinopol, inaugurat pe data de 11 mai 330. Prin aceasta, imparatul urmarea apropierea de frontierele cele mai amenintate, Dunarea si Eufratul, fara a urmari neaparat crearea unui nou Imperiu.

In 330, Imperiul roman continua. Atunci cand valul invaziilor va acoperi partea occidentala a acestuia, iar vechea Roma va cadea in 476, Imperiul roman va continua in Orient: nu exista o alta solutie de continuitate.

Constantinopolul a fost intemeiat pe locul anticului Bizant, dar locuitorii noii Rome ca si cei ai Imperiului nu-si vor lua numele de bizantini; ei vor fi in continuare romani, Imperiul lor va ramane Imperiul roman, iar imparatul va fi in continuare imparatul romanilor. Numai cativa pasionati de literatura antica vor avea constiinta acestei indepartate preistorii a orasului si il vor numi ocazional Bizant.

Imperiul lui Constantin

Nici un suveran in istorie poate ca nu merita mai mult titlul de "Mare" ca in cazul lui Constantin, deoarece in 15 ani el a luat 2 decizii care au modificat viitorul lumii civilizate. Prima a fost adoptarea crestinismului drept religie oficiala a Imperiului roman. A doua a fost transferul capitalei acestui Imperiu de la Roma la Constantinopol. Aceste doua decizii cu consecintele pe care le vom vedea pe parcurs, i-au conferit lui Constantin dreptul de a concura pentru titlul de omul cel mai influent in istorie.

Constantin cel Mare s-a nascut in orasul Naissus din Moesia Superior (Nis, Iugoslavia) in jurul anului 274, ca fiul mai mare a lui Constantius Chlor si al Elenei. Ne aflam in perioada in care Imperiul roman era condus de imparatii Diocletian si Maximian, cu titlul de augusti si de Galeriu si Constantius in calitate de cezari. Pentru o mai buna cunoastere a treburilor statului, Diocletian (284-305) prim august si imparat in Orient si-a luat un coleg cu titlul de augustus si anume pe Maximian, caruia i-a repartizat pentru administrare Apusul. Asa a luat nastere sistemul de conducere in doi, cunoscut sub numele de diarhie. Mai tarziu fiecare august si-a

luat cate un ajutor, cu titlul de cezar, si anume Diocletian pe Galeriu, iar Maximian pe Constantius Chlor luand nastere conducerea in patru, tetrarhia.

La 1 mai 305 Diocletian si Maximian se retrag iar in locul lor devin augusti Galeriu pentru Orient si Constantius Chlor in Occident. Dupa moartea acestuia din urma in anul 306, armata il proclama drept august pe Constantin care pana la moartea lui Maximian isi ia ca patron divin pe Hercule (protectorul socrului sau, Constantin luand de sotie pe fiica lui Maximian, Fausta). Dupa aceasta data el se pune sub obladiuirea lui Sol invictus (soarele neinvis) divinitate orientala adoptata si de romani. In anul 311 el se aliaza cu Licinius, noul august in Orient, dupa moartea lui Galeriu si lupta impotriva lui Maxentiu instalat la Roma dupa ce il inlaturase pe Severus (adjunctul in calitate de cezar a lui Constantiu Chlor in Occident). La 28 octombrie 312 Maxentiu este infrant la Pons Milvius (Podul Vulturului) sau Saxa Rubra (stancile rosii) pe Via Flaminia la aprox. 10-12 km. N-E de Roma. In acest loc Constantin are celebra viziune relatata de istoricul Eusebiu de Cezareea in lucrarea sa Vita Constantini, precum si de apologetul crestin Lactantiu, tutorele lui Crispus, fiul lui Constantin (De mortibus persecutorum). Evenimentul relatat in cele doua lucrari constituie actul prin care s-a explicat convertirea lui Constantin cel Mare la crestinism. Unii pun in sa la indoiala valoarea documentara a celor doi autori, mai ales a lui Eusebiu. Intre argumentele pe care le aduc ar fi faptul ca intamplarea de la Pons Milvius nu este relatata de Eusebiu in Istoria sa bisericeasca de la 324, ori daca ar fi avut loc, autorul nu ar fi trecut-o cu vederea. Deci ar fi vorba de o interpolare mai tarzie in Vita Constantini. Noi trebuie in sa satinem cont de faptul ca nucleul evenimentului a fost real, chiar daca a cunoscut si unele in floriri, dar despre el Eusebiu vorbeste si in Discursul sau festiv tinut cu ocazia a 30 de ani de domnie a lui Constantin.

Relevanta in aceasta privinta este si comportarea pe care a avut-o dupa acest eveniment Constantin cel Mare fata de crestinism. El nu a repudiat dintr-o data toata mostenirea paganismului ci ca si tatal sau care fusese monoteist, el a continuat sa considere soarele ca mediator vizibil intre Dumnezeuul suprem si oameni. El va inclina in sa din ce in ce mai mult spre crestinism si dovada cea mai clara a atitudinii sale din aceasta vreme o va constitui statuia sa din Forum, care dupa instructiunile sale trebuia sa poarte in mana dreapta o cruce. Batalia de la Pons Milvius a facut din Constantin stapanul absolut al Europei. Ea a marcat totodata, daca nu propria sa convertire, cel putin momentul din care el a devenit protectorul crestinilor. La inceputul lunii ianuarie a anului 313 Constantin parasea Roma pentru Milan, unde va avea loc o intalnire cu Licinius. Discutiile au fost amicale cu atat mai mult cu cat Licinius se va casatori cu Constantia, sora lui Constantin. Aceasta intalnire a fost urmata imediat si de binecunoscutul edict de toleranta de la Milan.

Cu toate acestea Licinius era un pagan convins si la scurt timp nu va mai accepta edictul, fapt atestat de inscriptia de la Salsovia. Textul acestei inscriptii aminteste si de un dux Scythia:

"Dei Sanctis Solis/Simulacrum consecratum/die XIV kalendis Decembribus/debet singulis annis/ iusso sacro Dominorum Nostrorum Licini Augusti et Licini Caesaris / ture cercisis et profu/sionibus eodem die/a praepositis et vexillationibus dux/secutus iussionem descripsit" (chipul sfantului zeu Soare, consacrat la 18 noiembrie trebuie sa fie inchinat in fiecare an, dupa porunca sacra a stapanilor nostri Licinius Augustul si Licinius Caesarul, cu tamaie, lumini si libatii, in aceeasi zi de catre comandantii si detasamentele stationate in castrul Salsovia. Valerius Romulus, barbat de rang ecvestru si ducele provinciei, urmand porunca a pus sa se transcrie). Datorita incalcarii intelegerii religioase si politice in special, Constantin il ataca pe Licinius si il infrange la Carpus Ardiensis in 314: "...totusi Constantin...a pornit cu razboi impotriva lui Licinius...si luand in stapanire toata Dardania, Moesia si Macedonia a ocupat numeroase provincii..."; "Licinius cerea pace si promitea sa indeplineasca cele cerute...pacea a fost incheiata de catre cei doi cu conditia ca Licinius sa pastreze Orientul, Asia Mica, Tracia, Moesia si Scythia Minor".

Din pacate relatiile dintre cei doi se vor deteriora din nou intre anii 319-320, tensiunea atingand punctul maxim in 324, cand in lupta de la Chrysopolis, de langa Calcedon, Licinius este infrant. Ramas singur imparat, Constantin a instaurat monarhia ereditara, asigurata pana in 361 de fiii sai, luind sfarsit in acest fel sistemul colegial de conducere, instaurat de Diocletian.

Noua capitala a Imperiului

Alegerea anticului Bizantion de pe malul vestic al Bosforului drept viitoarea capitala a Imperiului se explica prin ratiuni strategice si economice. De aici se putea supraveghea frontiera cea mai amenintata a Dunarii de Jos si in acelasi timp dusmanul persan. Schimburile comerciale dintre orasele din bazinul Marii Negre si Grecia nu se puteau face decat pe aici; nici o corabie nu putea trece dintr-o parte in alta fara asentimentul locuitorilor din Bizant. Mai putin de 6 ani au fost necesari intre decizia de construire a noii Rome si inaugurarea din 11 mai 330. In jurul palatului, al bisericii si al hipodromului, zeci de mii de muncitori si artizani au lucrat zi si noapte pentru ca acest oras sa devina intr-o oarecare masura asemanator vechii capitale a Imperiului: Roma. Orasul va fi inchinat de catre intemeietorul sau Sfintei Fecioare, iar cu prilejul inaugurarii s-a savarsit o slujba in Biserica Sfanta Irina, in timp ce populatia pagana s-a rugat pentru prosperitatea lui in templele autorizate sa le foloseasca. Cu sase ani in urma, Bizantul nu era decat un orasel grecesc ca atatea altele. Acum, reconstruit si rebotezat, el era "Noua Roma", aceasta fiind noua denumire oficiala deja

gravata pe unul din stalpii curtii de justitie recent construita. In vechea Roma, bineinteles ca cetatenii pastrau vechile privilegii, comertul era acelasi, portul Ostia ramanand deosebit de activ.

Numai ca mai multe familii senatoriale romane incep sa ia drumul Bosforului, atrase de perspectiva locuirii intr-un palat somptuos in noua capitala, sau de marile domenii din Tracia, Bitinia si Pont. In plus, un Senat incomparabil mai luxos ii astepta in "Noua Roma". Succesul va fi deplin. La sfarsitul domniei lui Constantin in 337, orasul va numara deja mai multe zeci de mii de locuitori; la inceputul sec. al V-lea zidurile construite de Constantin, care cuprindeau o suprafata de 750 ha., se vor dovedi prea stramte; Teodosie al II-lea va dubla suprafata acestuia ajungand pana la 1.450 ha., o noua extindere avand loc in sec. al VII-lea prin includerea cartierului de N. al Vlahernelor in care se afla celebrul sanctuar al Maicii Domnului. Strada principala era plina de porticuri si forumuri. Din pacate contrastul era evident intre splendoarea palatelor si constructiilor publice si micile locuinte din lemn. La inceput orasul va fi deosebit de aerisit, plin de gradini de agrement si de cele cu zarzavaturi, de terase cu vita de vie si livezi precum si de diverse culturi de camp. Aceste caracteristici ale noii capitale le vom gasi si in timpul lui Justinian, cand populatia va ajunge la aprox. 400.000 de locuitori.

Crestinarea Imperiului

Prin Edictul de la Milan din 313, Constantin acorda crestinilor libertate de cult. La sfarsitul secolului al IV-lea Teodosie I va face din religia crestina singura religie autorizata: crestinismul inlocuia religia imperiala. Universalismul religios se adauga celui politic. Imparatia terestra era privita ca imaginea pamanteasca a Imparatiei lui Dumnezeu, iar imparatul devenea locotenentul lui Dumnezeu pe pamant; Biserici si Stat se completeaza si se intrepatrund. In timp ce legislatia civila se va ocupa de organizarea materiala a Bisericii, decretelor canonice devin legi civile.

Biserica urmeaza ca organizare pe cea de Stat: se aplica asa-numitul principiu al acomodarii. Ea ia nastere in orase si se organizeaza in acest cadru: conducatorul comunitatii locale este episcopul iar orasul este administrat bineinteles prin episcopie. Biserica adopta modelul provinciei care regrupa mai multe orase ce deveneau provincie ecleziastica sau bisericeasca; episcopul principalului oras devenea episcop metropolitan, inconjurat de principalii sai sufragani.

Adaptarea cadrului diocezan civil va fi ceva mai dificila. Astfel Antiohia era in mod firesc in fruntea diocezei Orientului, precum Alexandria pentru Egipt. In schimb importanta pe care o

capata acum Cezareea in cadrul diocezei Pontului si Efesul in aceea a Asiei, umbreste intr-o oarecare masura Constantinopolul. In acest caz vedem cum functioneaza din nou foarte bine principul acomodarii: fiind vorba de noua capitala, va evolua din sufragane al Heracleei Traciei in mitropolie; notiunea de patriarhat se va degaja treptat, iar la Sinodul Ecumenic de la Calcedon din 451, se va fixa numarul de 5: Noii Rome se acorda rangul al doilea, vechea capitala isi pastreaza locul, organizarea globala incepand sa aiba un caracter politic.

Raporturile dintre Biserica si Imperiu vor depasi destul de repede cadrul administrativ. Episcopii sunt alesi din randul aristocratiei municipale, devenind in scurt timp membrii marcanti ai inteligentei oraselor. De fapt, crestianismul devine singura garantie a civilizatiei impotriva barbarilor: el salveaza Imperiul roman, filozofia si etica cetatii grecesti de la distrugere. Pentru aristocrazia oraselor, episcopul elenofon este de preferat soldatului barbar latinofon; el devine misionarul unei culturi cu care se identifica. Un prim exemplu in acest sens este Eusebiu, episcopul Cezareei, care-si va pune pana in slujba lui Constantin cu atata entuziasm incat contrasta in mod evident cu atitudinea retinuta a retorilor greci cu privire la puterea imperiala. Astfel in multe situatii si locuri, misionarul va fi acela care incheia procesul de elenizare.

Raporturile lui Constantin cel Mare cu Biserica

O religie care creste prin propria sa energie, cum era cazul religiei crestine, nu isi putea dori altceva decat sa fie liberata in siguranta; acest lucru i-a fost acordat de catre Constantin. De aceea, in vremea sa vedem cum in lumea romana se inmultesc bisericile, are loc o activitate teologica intensa. El a favorizat pe crestini sa intre in administratie si a incurajat chiar comunitatile compuse indeosebi din crestini. Astfel portul crestin al Gazei, Maiuma, obtine rangul de cetate, iar Orikistos, un sat din Frigia, primeste rangul de civitas, "pentru ca toti locuitorii sunt cunoscuti a fi adepti ai celei mai sfinte religii". Din pacate, in aceasta perioada se vor dezvolta si ereziile.

Astfel, in Nordul Africii, mai cu seama in provincia Numidia, au aparut o serie de tulburari provocate de atitudinea aripei rigorige a crestinilor, care pretindea ca cei ce nu avusesera un comportament demn in timpul persecutiilor, considerati a fi niste tradatori (traditores) si cazuti (lapsi), trebuie condamnati pentru totdeauna. Episcopul Cartaginei, Mensurius, era aparatorul tendintei moderate, dar dupa moartea sa, a fost ales ca episcop diaconul Cecilian in anul 312. La hirotonia sa a participat numai episcopul Felix dintr-un oras mic pe nume Abtuni, fara sa fi asteptat venirea celorlalti episcopi din Numidia, asa cum era normal. In plus, acest Felix era considerat a fi un traditor, iar Cecilian devenea automat tot un traditor care trebuia exclus automat din Biserica impreuna cu partizanii sai. Acesti episcopi au

considerat hirotonia nulasi au ales in locul lui Cecilian pe Majorin, succedat la scurt timp de Donatus, de la care vine si numele acestei miscari eretice. Chiar daca a avut la prima vedere mai degraba un caracter disciplinar, donatismul a capatat in timp o forma doctrinara opusa credintei traditionale. De aceea nu poate fi considerata ca o simpla schisma, ci ca o criza care are un aspect doctrinar evident. Pentru donatisti faptul de a fi traditor era o crima, iar legatura cu cel care era considerat culpabil, insemna a fi la fel cu el. De aceea donatistii se situau la un moment dat pe linia Sfantului Ciprian al Cartaginei (+258) care spunea ca "in afara de Biserica nu este mantuire". Pentru ca ei considerau ca singura Biserica este cea a Sfantilor, ei rebotezau pe cei care proveneau din comunitatile lui Cecilian si a succesorilor acestuia. Convingera lor ca sunt singura Biserica, ii va conduce de-a lungul timpului la un conflict deschis cu puterea civila. Astfel in anul 314, Constantin a convocat un sinod la Arles, unde au participat 33 de episcopi din Occident, care i-au condamnat pe donatisti. Mai tarziu, in 316 este convocat un alt sinod la Milan, care confirma hotararile de la Arles. Prin libertatea in cult, pe care le-o acorda Constantin cel Mare in anul 321, se incerca o aplanare a tensiunilor, dar tulburarile provocate de ei vor continua pana in vremea invaziilor arabe.

O alta erezie ceva mai cunoscuta a fost arianismul. Cu acest nume distingem o doctrina aparuta in sec. al III-lea in Siria si dezvoltata in secolul urmator de catre Arie, un preot din Alexandria. El nu admitea ca cele 3 persoane ale Sfintei Treimi pot fi egale: el sustinea ca daca Tatal sau Dumnezeu este vesnic, atunci Fiul este creatura Tatalui, negand divinitatea celei de a doua persoane a Sf. Treimi. Arie este excomunicat de episcopul Alexandriei decizie ce va fi validata printr-un sinod local.

Criza ariana marcheaza debutul marilor controverse teologice, care vor persista pe durata a 5 secole, lasandu-ne ca mostenire scrierile inspirate ale Parintilor bisericesci si formulele adoptate la Sinoadele Ecumenice. Cauzele controversei care a luat nastere la Alexandria, capitala gandirii crestine, poate parea crestinilor de astazi greu de inteles, numai ca pentru cei din secolul al IV-lea teologia reprezenta "o problema de viata si de moarte, o indatorire spirituala, o marturisire a credintei lor, o solutie pozitiva la problemele lor de viata". In aceste dispute care aparent pareau ca se opreau asupra unor termeni si definitii abstracte, participantii aparau si protejau de fapt sensul concret si esential al crestinismului, care se rezuma in notiunea de "mantuire". De fapt mantuirea nu rezulta dintr-un act magic, implinit din exterior, ci depinde de gradul de acceptare si apropiere de catre om al darului primit de la Dumnezeu. Teologia este expresia credintei Bisericii in termenii ratiunii, prin largirea acesteia pana la dimensiunea Revelatiei, punerea ei in acord cu evidenta adevaratei credinte. Credinta precede teologia si pentru aceasta este unica ratiune care ne permite sa vorbim despre o evolutie teologica, ca receptare, explicare si precizare progresiva a plenitudinii originale a credintei. Exemplele lui Origen sau Tertulian ne arata ca primele tentative de

explicare au fost imperfecte și chiar eretice. Aceasta ne permite să măsurăm întreaga dificultate în găsirea cuvintelor adecvate pentru exprimarea credinței. A fost nevoie de mai multe secole pentru remodelarea gândirii umane în spiritul creștinismului.

În secolul al II-lea, Apologetii, apărătorii ai credinței creștine în fața Imperiului și a societății, au încercat să explice credința în Treime plecând de la conceptul de Logos, familiar filozofilor greci. Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Cuvântul Tatalui, prin care Acesta a creat și mantuit lumea, fiind legătura Sa cu aceasta. În Cuvânt, noi Îl recunoaștem pe Dumnezeu și ne unim cu El. Pericolul într-o astfel de explicație ține de faptul că în filozofia greacă, conceptul de Logos, posedă o natură "instrumentală". Logosul este întotdeauna un intermediar, un principiu unificator, fără a fi o instanță independentă, cu o existență proprie. În Evanghelia după Ioan, "Cuvântul", este înțeles în spiritul și în lumina Vechiului Testament, ca Dumnezeu dinamic, activ, ori în concepția grecilor El putea fi foarte ușor considerat o "calitate" divină sau o "forță" acordată omului Iisus pentru a se distinge de restul umanității. Altfel spus, conceptul de Logos, comun creștinismului și elenismului, trebuia să se debaraseze de sensul "cosmologic" pe care-l posedă în filozofia greacă.

Numai că Apologetilor din secolul al II-lea le lipseau cuvintele filozofice necesare. Scrierile lor erau uneori confuze și pline de ambiguități: perfect ortodoxe pentru Biserică, care le citea în termenii propriei credințe, ele puteau fi înțelese în exterior ca identificând pe Tatăl cu Fiul, în sensul în care un om poate fi identificat cu rațiunea sau gândirea sa.

Ceva mai târziu, la începutul secolului al III-lea apare în Occident, ceea ce s-a numit "monarhianism", adică învățătura despre Treime care apăra "monarhia" Tatalui, motivată în acest demers de teamă de a nu se îndepărta de monoteismul original, prin scandalul celor pentru care credința Bisericii apărea ca o credință în trei dumnezei. Monarhianistii învățau că singurul Tatăl era Dumnezeu; cu privire la învățătura despre Iisus Hristos și cea despre Duhul Sfânt ei erau divizați în două grupe: unii spuneau că Hristos era un om asupra căruia a coborât o forță divină, care a făcut din El Fiul lui Dumnezeu, unindu-L sub o formă deosebită cu Tatăl; alții considerau că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt trei "moduri" de manifestare în lume ale unicului Dumnezeu, descoperit mai întâi ca Tată, apoi ca Fiul și apoi ca Duhul Sfânt. Aceasta doctrină a primit numele de modalism, iar promotorul ei a fost un preot din Roma, Sabellius, excomunicat de Biserică prin papa Calist.

De la lupta împotriva ereziilor au luat naștere primele încercări ortodoxe de a "descrie" taina Sfintei Treimi și de a o exprima într-un limbaj accesibil oamenilor. În Occident acest fapt s-a materializat în teologia lui Tertulian, înaintea trecerii lui la montanism, iar în Orient, în opera lui Origen. În ciuda eforturilor evidente, cei doi păcătuiesc prin același defect: amândoi admit

identificarea lui Dumnezeu cu Tatal, ceea ce constituia sursa monarhianismului. Gandirea era inca in urma credintei, cuvintele se dovedeau incapabile sa exprime o experienta. Aceasta era situatia la aparitia arianismului: insuficienta limbajului antrena o deviere a gandirii si implicit a credintei, denaturand adevarurile fundamentale ale revelatiei neo-testamentare. In acest sens criza ariana puna capat acestor confuzii: ea da Bisericii posibilitatea exprimarii credintei sale in Sfanta Treime.

Arie se insela pentru ca el adopta o apropiere exclusiv filozofica pentru rezolvarea problemei teologice a Treimii. In cele doua adevaruri esentiale din viata crestina: unitatea lui Dumnezeu si mantuirea lumii prin Fiul, el vedea doua principii abstracte. Monoteist convins, el nu era in sensul Vechiului Testament, ci in spiritul monoteismului filozofic, predominant in lumea elenistica. Era vorba despre recunoasterea Unului, acea unitate abstracta de la baza oricarei existente, principiu si instanta, unificator al multiplului. Pentru Arie, Dumnezeu este Unul si nu poate exista in El multiplicitate: daca El are un Fiu, Acesta este distinct de El, nu este Dumnezeu.

Chiar daca Fiul S-a intrupat pentru mantuirea oamenilor, El nu este Dumnezeu in sensul unic si absolut, asa cum putem vorbi despre Tatal. Arianismul era o rationalizare a crestinismului, care convenea spiritului epocii printr-un monoteism strict. Prima reactie impotriva arianismului a fost o credinta puternica, care nu vedea cu ochi buni pericolul distorsionarii principiilor sfinte ale Bisericii. Arie a fost combatut chiar de propriul episcop, Alexandru al Alexandriei, numai ca in acele vremuri exista o clasa de "intelectuali" care aspirau la explicarea "rationala" a credintei, deranjati de natura prea putin filozofica a invataturii Bisericii¹⁷. Erezia ariana le parea o interpretare "moderna", susceptibila s-o faca acceptabila pentru cercul oamenilor instruiti. Din pacate, ceea ce la inceput parea o controversa localizata la Alexandria, se va intinde putin cate putin in tot Orientul.

Orientul crestin a avut mult de suferit de pe urma acestor neintelegeri, iar imparatul Constantin se va hotari in cele din urma sa intervina personal pentru pastrarea ordinii si linistii in Imperiu. Ne putem imagina ce reprezenta acum pentru Biserica, dupa trei secole de persecutii convertirea imparatului. Imparatul si Imperiul deveneau deodata instrumentele providentiale ale Imparatiei lui Hristos. Chiar daca nu a putut sesiza personal fondul controversii teologice, el a fost deosebit de afectat de noua disensiune aparuta in sanul Bisericii. De aceea convoaca primul Sinod Ecumenic de la Niceea din anul 325, unde dupa lungi dezbateri invatatura lui Arie a fost condamnatasi s-a adoptat formula ca Fiul lui Dumnezeu este de o fiinta cu Tatal si deci, din veci cu El. La sinod au fost alcatuite si primele 7 articole ale Simbolului de credinta (Crezul), care sunt de atunci si pana astazi rostite in Biserica. Tot cu acest prilej s-a incercat sa se stabileascasi data Pastelui, care se tinea diferit

in diverse locuri ale Imperiului si s-a hotarat ca intreaga crestinatate sa sarbatoreasca aceasta zi in prima duminica dupa luna plina, care urmeaza echinocliului de primavara. Daca se intampla sa coincida aceasta zi cu Pastele evreilor, atunci crestinii trebuiau sa amane sarbatorirea in Duminica urmatoare sau cu o saptamana mai inainte. Dupa Sinod in anul 327, Constantin incearca sa readuca in Biserica pe Arie si pe discipolii sai, Eusebiu de Nicomidia si Teognis de Niceea, dar se opune episcopul Alexandru al Alexandriei si apoi succesorul sau, Atanasie. Acesta din urma va fi chiar exilat la Augusta Treverorum.

Importanta Sinodului de la Niceea este legata in primul rand de victoria Adevarului. Fata de celelalte sinoade, de la cel de la Niceea nu ne-a parvenit nici un act sau protocol. Stim numai ca arianismul a fost condamnat, iar in formula Crezului, a fost introdusa precizarea asupra relatiei dintre Tatal si Fiul, in care Fiul este consubstantial cu Tatal (homousios), deci egal cu El in dumnezeire. Chiar daca aceasta condamnare a arianismului a fost fara drept de apel, termenul homousios a fost adeseori un prilej de scandal si de neintelegere in sanul Bisericii. Confuzia va marca cei 56 de ani care vor separa lucrarile primul Sinod Ecumenic de cel de-al doilea (381).

Cauzele externe ale acestei crize tin mai mult de faptul ca arienii nu vor depune armele nici dupa condamnarea invataturii lor. Intrigi subtile le vor permite sa atraga de partea lor chiar si pe reprezentantii puterii politice. Studiind mai atent semnificatia teologica a tulburarilor din aceasta vreme, vom vedea ca secolul al IV-lea a avut un rol pozitiv, demonstrand in conditii dificile puterea finala a Adevarului in viata Bisericii.

Majoritatea participantilor la Sinodul de la Niceea au acceptat condamnarea lui Arie, care reprezenta o distorsionare evidenta a traditiei originale a Bisericii, dar aveau dificultati in intelegerea termenului de consubstantial. Cuvantul fusese propus lui Constantin de un mic grup de teologi "luminati", care intelegeau ca o condamnare a lui Arie era insuficienta, impunandu-se de fapt folosirea unui concept fara echivoc. Pentru majoritatea episcopilor cuvantul era greu de inteles, iar participarea lor la Niceea reprezenta condamnarea unei erezii. Chiar daca sinodul s-a incheiat cu un succes, Constantin a comis o greseala, aceea a exilarii lui Arie si a partizanilor acestuia, confundand astfel judecata Bisericii cu cea a Cezarului. Acum vor interveni cativa episcopi, prieteni ai lui Arie, in frunte cu Eusebiu de Nicomidia. Ei au acceptat hotararile de la Niceea pentru ca majoritatea participantilor erau impotriva lui Arie, dar asteptau cu nerabdare ziua revansei. In aceste conditii cea mai eficienta metoda era intriga. Profitand de indiferenta celorlalti episcopi fata de formula pozitiva adoptata la Niceea, ei se vor concentra asupra grupului de teologi care intelegea greutatea hotararilor. Prima victima care va cadea va fi Eustatie al Antiohiei, pe care au reusit sa-l discrediteze in ochii imparatului si sa-l exileze. Dupa aceasta urmatoarele atacuri au fost indreptate

impotriva lui Atanasie, noul episcop al Alexandriei, principalul inspirator al termenului consubstantial. Exilat de imparat, Atanasie va trece in ochii acestuia drept un rebel.

Urmările convertirii lui Constantin

Pe la sfarsitul sec. al IV-lea, in timpul pastoririi Sf. Ambrozie, episcopul Mediolanului, se vorbea despre o calatorie facuta de mama lui Constantin cel Mare, Sf. Elena, la Locurile Sfinte. Cu acel prilej ea ar fi gasit si Crucea pe care a fost rastignit Mantuitorul, ingropata cu celelalte doua ale talharilor. Locul exact al descoperirii i-ar fi fost aratat de un evreu. Pentru a sti care este Crucea cea adevarata, a rastignirii Mantuitorului, Sf. Elena a facut sa se atinga de ea de trei ori trupul unui tanar bolnav. Acea care l-a vindecat a fost considerata Crucea lui Iisus. O parte din cuiele Crucii au fost topite, iar materialul utilizat la o casca de fier a imparatului precum si pentru fraul calului. Sf. Elena ar fi murit la Constantinopol pe la varsta de 80 de ani, corpul ei fiind asezat intr-un sarcofag de porfirasi transportat la Roma. Astazi in Muzeul Vaticanului se poate vedea un sarcofag de porfira atribuit Sf. Elena.

Revenind la fiul sau Constantin, convertirea sa a fost un act de o importanta capitala. Pana atunci crestinii constituiau o minoritate in Imperiu si apartineau mai cu seama populatiei modeste de la orase. Aristocrazia senatoriala era in marea ei majoritate pagana, in afara poate de Africa si Egipt.

In aceste conditii sansele crestinelor de a avea un imparat dintre ei erau mici si fara un imparat crestin convertirea populatiei ar fi fost inca multa vreme amanata. Prin convertirea lui Constantin la crestinism s-au modificat si raporturile dintre Biserici si Stat. Socotindu-se slujitorul lui Dumnezeu, responsabil in fata Lui de buna randuiala in Biserica, el nu a ezitat niciodata sa intervina in treburile acesteia in mod hotarator cum a fost cazul cu convocarea Sinodului de la Niceea. El a creat precedentul dupa care numai imparatul putea sa convoace un Sinod Ecumenic, iar Biserica a acceptat autoritatea sa fara discutie.

Politica interna a imparatului Constantin cel Mare

Grija deosebita pe care a manifestat-o Constantin pentru Biserica crestina, straduindu-se sa contribuie la asigurarea unitatii sale, pornea nu numai dintr-un adanc sentiment religios, ci si din necesitati practice, politice. El era convins ca unitatii Imperiului, trebuie sa-i corespunda unitatea de credinta. Apararea Imperiului, ordinea si unitatea sa interna, au fost teluri urmarite in tot cursul vietii sale de Constantin cel Mare. Pe plan administrativ si militar el a pastrat orientarile generale ale lui Diocletian (impartirea Imperiului in peste 100 de provincii, guvernate de conducatori laicipraesides si militari-duces, apoi gruparea acestora in unitati mai

mari numite dioceze). De aceea in literatura de specialitate toate acestea sunt cunoscute sub numele de reformele diocletianoconstantinopolitane.

Tot lui Constantin cel Mare i se atribuie si infiintarea intre anii 318-326 a prefecturilor praetorio, adica unitati administrative mai mari decat diocezele. La inceput au fost infiintate trei: a Orientului, care cuprindea tot Orientul (Armenia, Palestina, Siria si Egiptul), Asia Micasi Balcanii; a Italiei, in care intra Italia si Nordul Africii (Mauritania, Numidia si Libia); a Galiei, cu Spania, Galia, Britania si o parte buna a Germaniei. Dupa 326 au mai fost formate inca doua: prefectura Iliricului (partea de Vest a Pen. Balcanice) si prefectura Africii in Apus, desprinsa din cea a Italiei. Numarul prefecturilor a variat, iar la sfarsitul secolului al IV-lea (395) vor ramane stabile 4: Iliricum si Orientul care vor apartine Imparatului din Rasarit, Galia si Italia, sub conducerea Imparatului de Apus. La conducerea prefecturii pretorio se afla un prefect pretorio, iar o dioceza era condusa de un vicar.

In domeniul economic Constantin ia o serie de masuri cu scopul de a consolida procesul de stabilizare a preturilor, initiat de Diocletian printr-un edict in anul 301, iar in domeniul financiar emite moneda de aur cunoscuta sub numele de aureus sau solidus, ce va ramane etalonul de schimb pentru lumea de atunci pana in vremea imparatilor Comneni. Tot Constantin va emite si o moneda noua de argint (siliqua) si una de bronz (follis), care vor reprezenta banii obisnuiti folositi in afacerile curente.

In raporturile cu Licinius, Constantin a fost o vreme destul de apropiat cu atat mai mult cu cat sora sa Constantia era sotia acestuia. Cu toate acestea raporturile dintre cei doi s-au deteriorat dupa 320. Cauzele disensiunilor dintre ei sunt multiple, dar una dintre cele mai importante a fost atitudinea dusmanoasa adoptata de Licinius fata de crestini. Conflictul dintre cei doi va atinge punctul maxim in anul 324, cand la Chrysopolis, langa Calcedon, Licinius este infrant dupa o lupta crancena. Ramas singur imparat in anul 324 peste tot Imperiul, Constantin va instaura monarhia ereditara, asigurata pana in 361 de fiii sai. Astfel ia sfarsit sistemul colegial de conducere instaurat de Diocletian.

Constantin cel Mare a murit in 337, fiind singurul dintre toti imparatii Romei care l-a preaslavit pe Dumnezeu, Imparatul a toate.

Limesul dunarean in vremea lui Constantin cel Mare

Din cele mai vechi timpuri spatiul danubiano-pontic a constituit un punct de interes pentru Imperiul roman, mai ales datorita coloniilor grecesti, importante centre comerciale. Acestea au intrat in sfera de influenta romana in anul 71 i.d.Hr., dar intreg spatiul a fost cucerit de

imparatul Traian (98-117d.Hr.) In perioada imperiala Statul roman prefera sa-si intinda frontierele de-a lungul unor obstacole naturale, cum ar fi fluviile, pe malul carora sa ridice fortarete si castre organizate in limes¹⁸. Elementele componente ale unui limes erau: valul (vallum), castrele (castrum), castelele (castellum), turnurile (burgi, turris) si santul (fossa). In spatele valului erau construite, la distante ce puteau varia intre 5 si 10 kilometri, castrele si turnurile de supraveghere care utilizau diverse mijloace de semnalizare, iar miscarea trupelor se efectua pe drumul strategic (via) ce unea castrele, urmand castrele si linia limesului. Limesul dobrogean a cunoscut o evidenta deteriorare in timpul invaziilor carpo-goto-costoboco-sarmatice din 242 si 245-247, fapt dovedit si de descoperirile arheologice din Dobrogea. Refacerea limesului s-a facut dupa 50 de ani in vremea lui Diocletian (284-305) si Constantin cel Mare (306-337).

Principala sursa despre organizarea militara a teritoriului dobrogean in secolul al IV-lea o constituie Notitia Dignitatum care este datata din vremea lui Constantiu al II-lea (337-361), la care se adauga informatiile oferite de Itinerarium Antonini alcatuit pe baza unui model din vremea lui Diocletian. Notitia Dignitatum ne arata ca la Noviodunum se afla comandantul legiunii I Iovia, la Troesmis se afla comandantul legiunii a II-a Herculia, iar Itinerarium Antonini situeaza la Noviodunum legiunea a II-a Herculia, iar la Troesmis legiunea I Iovia. De aici rezulta ca unul din cele doua izvoare literare prezinta unele informatii gresite. Rezolvarea acestei probleme a fost adusa de descoperirea unor inscriptii, dintre care una la Troesmis: "Dis Manibus/Valerio Thiumpo qui militavit in legione XI Claudia lectus in sacro/comitatu lanciarius deinde protexit/annis V missus praefectus legionibus II Herculiae/egit annis/XXXXV mensibus III diebus XI Aurelius..." "...zeilor Mani. Lui Valerius Thiumpus, care a fost ostas in legiunea XI Claudia, ales apoi lancier in trupele de garda ale imparatului, dupa aceea a fost protector timp de 5 ani, lasat la vatrasi apoi facut prefect al legiunii II Herculia, in care functie a ramas doi ani si jumătate, incetand din viata, in varsta de 45 de ani, 3 luni si 11 zile. Aurelius i-a pus lespede de mormant...". Aparitia limesului scitic se datoreaza numeroaselor invazii ale bastanilor, gotilor, carpilor si sarmatilor din 280-295, inabusite de armatele imperiale conduse de augustul de Rasarit si de caesarul Galerius, care-si muta capitala la Sirmium.

Textele care mentioneaza refacerea limesului sunt dublate si de marturiile arheologice. Astfel au fost descoperiti stalpi militari cu numele lui Diocletian la Tomis, pe drumul ce leaga Tomisul de Histria, la Arrubium, la Carsium si la Tegulicum. In anul 1987, la Dunavat, cercetarile arheologice au scos la iveala o inscriptie edificatoare pentru lucrarile efectuate pe limesul scitic in timpul tetrarhiei. Textul relateaza despre intemeierea cetatii de aici, a Halmyrisului, intalnita in antichitate si cu alte nume precum Salmorus sau Thalamonium. Multi cercetatori atribuie acestei perioade si inceputul lucrarilor de refacere la o serie de

cetati precum Carsium, Capidava, Dinogetia, Tropaeum Traiani, Noviodunum si Troesmis, lucrari care au fost terminate in timpul imparatului crestin Constantin cel Mare.

Ridicarea din temelii a unor cetati din Dobrogea in vremea lui Constantin cel Mare rezulta din inscriptia descoperita la Tropaeum Traiani, data 315-317. Redam in continuare un fragment al ei: "Romanae securitas libertatisque vindicibus/Dominis nostris Flavio Valerio Constantino et Liciniano/Licinio piis felicibus aeternis Augustis/quorum virtute et providentia edomitis/ubique barbarum gentium populis/ad confirmandam limitis tutelam etiam/Tropaensium civitas auspicato a fundamentis/feliciter opere constructa est" ("...Fiind aparatori ai securitatii si libertatii romane Domnii nostri Flavius Valerius Constantinus si Licinianus Licinius, piosi, fericiti si vesnic augusti, prin a caror virtute si intelepciune au fost supuse pretutindeni popoarele de semintie straina, in scopul asigurarii durabile a fost zidita cu succes, din temelii si cetatea Tropeenilor, pe vremea cand prefecti ai pretoriului erau Petronius Annianus, barbat de rang senatorial si Iulius Iulianus, barbat de rang ecvestru, prea credinciosi vointei divine a acestora). Asupra continutului acestui fragment, istoricul Ioan Barnea emite ipoteza ca gotii patrunsesera la Sud de Dunare, in toamna anului 314, chemati in ajutor de Licinius, in luptele sale cu Constantin. Dupa ce a fost restabilita pacea intre cei doi, trupele unite au pornit impotriva gotilor. In amintirea acestei victorii Constantin a luat titlul de Gothicus Maximus. In ceea ce priveste a doua parte a inscriptiei, ea ridica unele semne de intrebare asupra dimensiunilor limesului scythic, mai ales datorita termenului de tutela ce inseamna paza, aparare, ajutor si sprijin. Acest cuvant impreuna cu celelalte ad confirmandam limitis exprima ideea ca cetatea a fost construita pentru a reprezenta un sprijin al zonei de frontiera. Civitas Tropaensium se afla la o distanta de aproximativ 20 de kilometri in linie dreapta fata de Dunare, putand fi considerata drept componenta a limesului scythic³⁰. Ipoteza ramane valabila si pentru alte cetati precum Ibida, Ulmetum si Zaldapa, aflate intr-o situatie asemanatoare cu cea a cetatii Tropaeum.

Importanta limesului scythic este aratata si de numirea lui Flavius Dalmatius, fratele vitreg al lui Constantin cel Mare in functia de comandant al malului gotic (ripam Gothicum Dalmatius). Pornind de la descoperirile arheologice care atesta existenta gotilor in Nordul Dunarii si de la faptul ca acestui frate al lui Constantin i se rezervase dupa moartea imparatului administrarea provinciilor din Moesia Secunda si Scythia Minor, termenul de ripa gothica poate fi aplicat asupra intregii linii a Dunarii de la varsarea Oltului pana in Delta. De asemenea, linistea asigurata de victoriile obtinute asupra sarmatilor si gotilor au permis consolidarea unor vechi fortarete si ridicarea altora. Putem aminti in acest sens asa-numitele castre si castella, nu numai pe malul drept al fluviului, dar si pe cel stang, cum este castrul de la Barbosi, situat in apropiere de Dinogetia, unde este atestata o ultima faza de vietuire in prima jumătate a secolului al IV-lea. Dintre celelalte cetati ridicate din temelii sau

reconstruite, avem informatii sigure despre Flaviana identificata cu satul Rasova, de pe malul lacului Baciul in punctul "Pescarie" si despre Constantiniana Daphnae.

Efortul de reconstructie este insotit in perioada domniei lui Constantin cel Mare de o circulatie monetara intensasi de prezenta pe limesul scitic a unui important efectiv de trupe auxiliare. In Scythia Minor sunt mentionate acele unitati de cavalerie cunei equitum, care erau formate din stablesiani, proveniti din garzile imperiale si stratores, proveniti din randul garzilor provincile. Chiar daca in Notitia Dignitatum, apare un singur cuneus equitum catafractorium la Arrubium, la Histria s-a descoperit o inscriptie din perioada tetrahiei, despre un cuneus equitum catafractorium, cu numarul XII, care-si avea sediul in castelul de la Trimamium. Situatiia poate fi explicata prin faptul ca mutarea unitatii dintr-o cetate din interiorul provinciei intr-una de pe limes, transformata in trupa de manevra era un procedeu intalnit destul de des. Tot Notitia Dignitatum mentioneaza o a doua categorie de trupe auxiliare stationate pe limesul scitic si anume aceea numita milites, unitati exclusiv de infanterie asemanatoare cu auxiliare din Moesia Prima. S-a sugerat la un moment dat posibilitatea ca milites sa fi provenit din transformarea unor trupe retrase din legiunile de granita in unitati de sine statatoare si prin desprinderea unor efective din auxilia. Divizarea unei cohorte mai vechi, prezenta in vremea lui Constantin cel Mare in regiunile de Nord-Vest ale Scythiei sau recrutarea din randul populatiei locale a dus la formarea celor doua unitati milites Scythici. Din aceste cateva exemple putem vedea cum prin initiative de reconstructie, misiuni militare ofensive, numarul mare de trupe stationate in zona, imparatul Constantin cel Mare a fost creatorul limesului scitic.

Imperiul bizantin sub urmasii lui Constantin cel Mare

Constantin cel Mare fondatorul Imperiului crestin oriental a lasat urmasilor sai ca principala sarcina apararea lui impotriva ereziilor si a invaziilor barbare. In plus, la moartea sa, Imperiul nu avea inca un Augustus desemnat. In anul 335, cu prilejul sarbatoririi a 30 de ani de domnie, imparatul defunct a impartit Imperiul intre cei trei fii ai sai si cei doi nepoti, fara sa fi indicat fiului cel mare, Constantin al II-lea, ca ar avea drepturi deosebite. Nepotilor Dalmatius si Hanibalianus li s-a refuzat din start de catre armata un rol politic. Astfel cei trei frati s-au intalnit la Viminacium, in Moesia Superior si si-au impartit teritoriile mostenite de la tatal lor astfel: Constantius al II-lea (337-360) a avut mai intai Orientul (Asia Mica, Siria, Palestina, Egiptul) la care se adauga Tracia, iar mai apoi tot Imperiul. Constantin al II-lea (337-340) primeste Occidentul (Bretania, Galia, Spania), iar Constans (337-350), care avea numai 14 ani primeste Italia, Africa si Illyricul Oriental.

Constans isi fixeaza mai intai capitala la Sirmium, iar mai tarziu la Roma. Cucerind Nordul Italiei, Constantius al II-lea si Constans domnesc fiecare in buna intelegere, cu toate ca intre ei existau deosebiri de credinta, Constans fiind ortodox iar Constantius al II-lea arian. Dorinta de a scapa de sub tutela fratelui sau, Constantin al II-lea, il va determina pe Constans sa declanseze un razboi fratricid, soldat cu moartea celui din urma in anul 350.

Ramas singur imparat Constantius al II-lea are de facut fata unor situatii delicate de natura politicasii militare, atat in Occident cat si in Orient. Incepand cu anul 338, cand Sapor al II-lea asediaza cetatea Nisibis, conflictul cu persii va fi practic permanent pana in 350. In ceea ce priveste situatia Imperiului la Dunarea de Jos, putem spune ca sub Constantius al II-lea este continuata politica dusa de Diocletian si de Constantin cel Mare. El instaleaza noi trupe in Scythia Minor cum ar fi milites primi Constantiniani, la Noviodunum. In aceasta perioada a fost renovata cetatea Capidava, iar Constantiniana, oras de pe malul Marii Negre, la N. de Histria, pare sa fi fost refacuta tot acum. O importanta inscriptie descoperita pe teritoriul cetatii Troesmis, ne da amanunte interesante cu privire la masurile suplimentare intreprinse de Constantius pentru paza acestor locuri de granita. Masura se impunea pentru a face fata gotilor, care adesea navaleau dincolo de fluviu, treceau Dunarea pe furis, primejduind viata pasnica a locuitorilor din aceasta zona.

Pe plan religios, Constantius al II-lea a continuat sa sprijine activ crestianismul, dar spre deosebire de tatal sau el a fost adeptul arianismului. El a cautat sa promoveze aceasta erezie, reusind catre sfarsitul domniei s-o impuna ca doctrina oficiala a Imperiului. Prin faptul ca a incercat sa impuna o linie de conduita favorabila arienilor, multi l-au considerat interventionist, fiind chiar asimilat cu "primul caz de cezaro-papism". Cearta dintre niceeni si arieni va continua, Sfantul Atanasie reintors din exil in 338 fiind nevoit sa faca fata reactiei violente a arienilor. Acestia din urma se vor imparti tot acum in doua grupe: semiarieni, care admiteau numai o asemanare intre Fiul si Tatal, numiti eusebieni deoarece il aveau in frunte pe Eusebiu de Nicomidia si arieni radicali, sau eunomieni, de la numele conducatorului lor Eunomiu; acestia din urma considerau ca intre Tatal si Fiul exista o deosebire fundamentala, de substanta. Prin hotararea imparatului, Sf. Atanasie este alungat iar in locul sau este pus Grigorie. Atanasie fuge in Italia, unde cere ajutorul papei Iulius, care il gaseste nevinovat (340). In Orient, episcopii tin mai multe sinoade, in care se incearca alcatuirea unui Crez propriu. In Occident, papa il convinge pe Constans sa faca presiuni asupra fratelui sau Constantius al II-lea, pentru a fi convocat un sinod care sa discute cazul lui Atanasie. In 342 sau 343 are loc un sinod la Sardica (Sofia), la care participasi Atanasie. Din cauza neintelegerilor reprezentatii celor doua parti a Imperiului se aduna separat. Occidentalii il declara pe Atanasie nevinovat, iar orientalii dupa mai multe sedinte se muta la Adrianopol, unde il condamna pe Atanasie si alcatuiesc un nou Credo. La moartea lui Grigorie in 345, sub

presiunea fratelui sau, Constantius permite lui Atanasie sa-si ocupe scaunul din Alexandria. Din pacate lucrurilor nu se vor opri aici, in urma sinodului de la Rimini din 356 cu episcopii occidentali, Constantius al II-lea il va exila pe Atanasie pentru a treia oara. Tot sub presiunea lui Constantius al II-lea, la un alt sinod de la Seleucia din Palestina, se va adopta ca formula de credinta oficiala arianismul.

In ceea ce priveste atitudine fata de paganism putem spune ca succesorii lui Constantin cel Mare au fost mai degraba defavorabili, dar masurile lor au fost de multe ori lipsite de coerenta. O lege din vremea lui Constant din 341 prevedea abolirea superstitiilor si a sacrificiilor, fara a fi vorba aici de o interdictie absoluta a tuturor cultelor pagane; era vorba probabil de o reinnoire a prevederilor din vremea lui Constantin cel Mare privind sacrificiile sangeroase si alte practici pagane.

Constantius al II-lea moare in 361 intr-o lupta cu varul sau Iulian, cel care ii va fi succesor.

Iulian Apostatul (361-363)

Iulian Apostatul era fiul lui Iulius Constantius (frate vitreg cu Constantin), primind o educatie crestina aleasa. Din pacate in 351 se converteste in secret la paganism si frecventeaza pe unii filozofi din Asia Mica. De asemenea se simte atras de taumaturgul Maximus din Efes, care l-a invatat cum sa comunice cu zeii. Convertirea sa la paganism, de unde isi va lua si numele de "Apostatul", pare sa fi fost determinata de aversiunea pe care o avea fata de Constantius, cel care omorase mai multi membri ai familiei sale, apoi imaginea negativa oferita de disputele teologice.

Studiile sale literare si filozofice la Marcellum in Capadocia (unde fusese exilat dupa masacrarea familiei sale) iar apoi la Efes si Atena, l-au condus catre o forma de religiozitate particulara dominata de neo-platonism. Particularismul acestei alegeri consta intr-o filozofie de tip spiritual, o apropiere de mistere realizandu-se prin ritualuri secrete, practici magice, prin care era invocata puterea zeilor si a demonilor pe pamant si in sufletele celor initiati. De asemenea, credinta lui Iulian era sincretista, amestecand elemente preluate din oracolele caldeene, cu religiile orientale si misterele, mitologie clasica cu orfism, doctrinele lui Pitagora cu cele ale lui Platon. Teologia sa pe care o putem califica de tip gnostic-pagan, avea pronuntate caractere monoteiste, fiind apropiata mai degraba de crestinism decat de paganismul clasic: Iulian il venera pe Zeus (tatal), pe Helios (fiul asemenea tatalui, mediator intre ideea binelui si creatie) si un al treilea ipostas, mama zeilor, o fecioara nascuta fara mama.

Dupa ce in noiembrie 361 este desemnat succesorul lui Constantiu al II-lea, Iulian a incearcat sa restaureze paganismul. In acest sens isi asuma in mod deplin titlul de pontifex maximus anuland masurile luate anterior impotriva religiei traditionale, deschizand templele si obligand pe crestini la restituirea cladirilor si materialelor care le fusesera oferite dupa confiscarea acestora de la pagani. Masurilor de restituire, Iulian a adaugat o serie de favoruri: donatii de bani pentru constructia si repararea templelor, scutiri fiscale pentru orasele majoritar pagane, angajarea preferentiala a functionarilor pagani. Ceea ce urmarea Iulian era o reforma religioasasi morala, inspirata in buna parte tot din crestinism. Astfel incearca mai intai sa reformeze clerul pagan, instituind in fiecare provincie un fel de sef al preotilor, care asemenea episcopului mitropolitan supraveghea activitatea celor subordonati. Acest cler beneficia de cantitati anuale de grau si de vin, iar surplusul trebuia impartit saracilor. Iulian impunea preotilor pagani si o serie de datorii culturale:

invatarea cantarilor, rugaciunea de trei ori pe zi, postul, studiul filozofilor recomandati (erau exceptati Epicur si scepticii), interdictia citirii romanelor. Cei care nu respectau aceste recomandari riscau excluderea din cler. Fata de crestinism Iulian afisa o orecare toleranta contrazisa insa de masurile pe care le va lua. Atitudinea sa a fost mereu insotita de suprimarea unor hotarari luate in vremea lui Constantin cel Mare: amenzi mari erau date comunitatilor crestine care distrusesera templele pagane, li se interzice crestinilor exercitarea meseriei de profesor⁴¹, iar in ultimele luni de domnie Iulian exclude pe crestini din functiile importante ale Statului si nu le mai permite sa savarsesca inmormantari in timpul zilei. La inceputul anului 363 Iulian a permis evreilor reconstruirea templului din Ierusalim, initiativa esuata in urma unui cutremur de pamant.

Consecintele acestui demers au fost grave pentru evrei, carora li s-a reprosat ulterior alianta cu un imparat anticrestin. Ostilitatea lui Iulian fata de crestini mai poate fi observata din propria lucrare polemica intitulata Impotriva galileenilor.

Politica anticrestina a lui Iulian a facut numeroase victime printre crestini: multi episcopi au fost exilati, au fost distruse biserici (la Panias, la Damasc, in Samaria) unii episcopi au fost masacrati iar in Dobrogea Sf. Emilian a fost martirizat la 18 iulie 362 in localitatea Durostorum (Siliistra).

Campania militara impotriva persilor din primavara anului 363, ar fi trebuit sa reprezinte in viziunea lui Iulian, o proba ca zeii pagani ii sustin pe adoratori. Pana la urma totul s-a incheiat cu un dezastru, sanctionat prin pierderea provinciilor orientale ale Imperiului. Pe 26 iunie 363, in timpul unor tratative cu persii, Iulian este asasinat, iar odata cu moartea sa se punea capat unei scurte perioade de reconsiderare a crestinismului in Imperiu

Valens (364-378)

Trecerea de la domnia lui Iulian la cea a lui Valens a fost facuta de imparatul Iovian, crestin care a domnit foarte putin (363-364), gasindu-si sfarsitul in Galia. In ceea ce-l priveste pe Valens (364-378) a avut de luptat impotriva gotilor la Dunarea de Jos. De fapt, dupa moartea lui Iovian, gotii s-au amestecat in luptele interne pentru ocuparea tronului de la Constantinopol, sustinandu-l pe Procopiu, considerat singurul descendent al lui Constantin cel Mare. Pana la urma invingatorul a fost Valens care organizeaza imediat o expeditie de pedepsire a gotilor nord-dunareni. Pentru aceasta si stabileste cartierul general la Marcianopolis, de unde intreprinde intre anii 367-369, expeditii in stanga Dunarii. Prima campanie a inceput in Muntenia, imparatul trecand Dunarea pe un pod de vase si urmarindu-i pe goti pana in muntii Buzaului, dar fara sa poarte o lupta decisiva.

Din discursul tinut de retorul Themistios la 28 martie 368, cu prilejul a 5 ani de domnie a lui Era vorba de doua edicte date in 362, primul impunand in cazul numirii unui profesor aprobarea autoritatilor imperiale locale, iar al doilea interzicand crestinilor sa mai predea in scoli. Valens, aflam o serie de informatii interesante si despre istoria Dobrogei. Astfel, populatia de aici se arata nerabdatoare pentru ca imparatul sa restaureze linistea si pacea la Dunare. De aceea Valens doreste sa reia in 368 campania impotriva gotilor, dar este impiedicat de inundatiile provocate de fluviu. Armata sa ramane toata vara la Vicus Carporum (satul Carpilor), probabil in apropiere de Harsova (Carsium), singurul vad din zona Durostorum si Noviodunum. Expeditia este reluata in 369, dar de data aceasta in N. Scythiei Minor, in regiunea dintre Carpati si Nistru. Atanarich, conducatorul gotilor, este silit sa ceara pacea, ale carei conditii sunt discutate in 369. Conditiiile pacii sunt favorabile romanilor, barbarii luandu-si obligatia de a nu mai trece in Imperiu, stabilinduse pentru schimburile comerciale doua puncte de granita: Constantiniana Daphne si Noviodunum.

De asemenea lui Atanarich i se cerea sa nu-i mai persecute pe crestinii autohtoni sau goti, aflati in stapanirea sa. In aceasta perioada vor fi construite doua fortarete cunoscute dupa nume, fara sa fi fost identificate si pe teren: Valentiniana, de la numele fratelui lui Valens, si Gratiana, dupa numele nepotului sau Gratian. Atanarich nu a respectat toate prevederile pacii incheiate in 369, prigoana impotriva crestinilor fiind indreptata atat catre populatia autohtona cat si asupra gotilor.

Crestinismul fusese predicat in stanga Dunarii de misionarii trimisi de autoritatile bisericesti din Scythia Minor, dar si din Capadocia prin grija Sf. Vasile cel Mare. Astfel religia crestina prinsese radacini adanci atat printre autohtoni, cat si in randul gotilor. Misiunea ortodoxa exercitata in stanga Dunarii a fost deosebit de activasi a dus la instaurarea unei organizari

temeinice cu parohii in sate si cetati, cu populatie mixta: autohtonasi gota. In fruntea acestor parohii erau desigur preotii, protopopii si bineintelese episcopii. Dintre acestia din urma cunoastem pana acum urmatoarele nume: Teofil, Ulfila (apostolul gotilor, botezat in rit arian de episcopul Eusebiu de Nicomidia, cel care traduce Biblia in limba germana in 350), Godas sau Silvanus⁴⁹. Toate parohiile dimpreuna cu preotii lor si cu episcopii formau asa-numita "Biserica a lui Dumnezeu" care se afla in tara gotilor. Titulatura ei era: "Biserica lui Dumnezeu si a tuturor parohiilor Sfintei Biserici Ortodoxe din Capadocia", condusa in vremea aceea de Sf. Vasile cel Mare. La "construirea" acestei Biserici a contribuit in mod deosebit Sava Gotul, misionar crestin din Capadocia, care a suferit martiriul in anul 372, cu ocazia persecutiei dezlantuite de Atanarich. Din Actul martiric al Sfantului Sava, ca si din activitatea cunoscuta a episcopilor mentionati mai sus, deducem ca Biserica existenta in regiunea dominata de goti, avea edificii de cult (bazilici) si a activat pentru raspandirea crestinismului in masa autohtonilor si a barbarilor.

Pacea din 369 cu gotii nu a avut consecinte durabile, deoarece patrunderea hunilor in 375-376 in regiunile nord-dunarene a tulburat echilibrul care se stabilise, obligand populatiile germanice sa se deplaseze spre sud.

Atacat de huni in regiunile Nistrului, Atanarich se va retrage spre Siret si Muntii Carpati, unde va incerca sa-si organizeze rezistenta. Este foarte probabil ca in aceasta perioada sa fi fost construit santul de aparare impotriva hunilor, intre Siret si Prut, in dreptul localitatii Stoicani (jud. Galati). Nesiguranta creata de deplasarea hunilor, precum si o serie de neintelegeri aparute intre Atanarich si unii principi goti precum Frithrigen sau Alaviv, ii va determina pe acestia din urma sa ceara imparatului Valens permisiunea de a imigra in Imperiu, promitand in schimb sa devina crestini si sa apere provinciile dunarene impotriva unor atacuri. Valens a consimtit la aceasta, dar aflandu-se in Orient, unde lupta cu persii, nu a putut controla indeaproape modul in care se desfasura intelegerea. Gotii trec Dunarea pe la Durostorum, dar administratia romana, in special conducatorii diocezei Tracia, Lucinus si Maximus, nu le-au asigurat hrana necesara pana cand acestia trebuiau asezati in calitate de coloni. Mai mult decat atat au fost si infometati, pentru a supravietui fiind nevoiti sa-si vanda obiectele de pret si copiii ca sclavi. In mod firesc gotii aflati deja in Imperiu se vor revolta, avand de partea lor si pe cei de dincolo de Dunare. Armatele romane vor fi infrante, iar mai multe provincii vor fi devastate. Presat pe de-o parte de populatia romana, iar pe de alta de ravagiile barbarilor, Valens se va angaja intr-o lupta directa, soldata insa cu infrangerea sa la Adrianopol in 378. Dezastrul din acest an va avea consecinte grave pentru Imperiu: de acum incolo gotii vor ramane pentru totdeauna in granitele Imperiului, se vor amesteca in treburile sale interne, detinand o pondere de care conducerea de la Constantinopol va trebui sa tina

seama. In batalia de la Adrianopol moare si Valens, ars probabil de viu intr-o casa in care se retrasese pentru a-si lega ranile.

Politica religioasa in Imperiu de la Iulian Apostatul si pana in vremea lui Teodosie I cel Mare

Succesorii imediati ai lui Iulian Apostatul, nu revin in intregime la politica religioasa dusa de predecesorii lor. Iovian a carui domnie a fost efemera, era crestin, el abrogand o serie de masuri discriminatorii, cum ar fi interdictia de a invata si a restitui Bisericii o serie de privilegii. Insa el nu s-a angajat in luptele interne ale Bisericii, ramanand chiar tolerant fata de paganism, limitandu-se numai la interzicerea superstitiilor.

Cei care i-au succedat lui Iovian, Valentinian I (364-375) in Occident si Valens (364-378) in Orient, au fost crestini, politica lor religioasa fiind marcata de o atitudine favorabila crestinilor.

Cateva din legile date acum, tind sa previna unele excese: limitarea intrarii in cler, nu exagereaza cu privilegiile acordate clerului; in plus, Valentinian se abtine in Occident de la interventia puterii seculare in problemele interne ale Bisericii, declarand ca acestea trebuie rezolvate de episcopi.

Politica celor doi imparati fata de paganism a fost relativ toleranta. Una din primele legi date acum si reinnoita in 370, mentinea libertatea de cult. Sacrificiile nocturne erau interzise inca din 364, mai degraba din teama fata de magie decat din ostilitate fata de paganism, dar prin interventia proconsulului Ahaiei, Valentinian, misterele lui Eleusis vor fi autorizate. Nu trebuie exagerata nici toleranta lui Valentinian fata de crestini: una din legile sale inscrisa mai tarziu intr-un capitol consacrat crestinismului din Codexul lui Teodosie al II-lea, interzicea folosirea soldatilor pentru paza templelor pagane, inclusiv a templelor unde era celebrat cultul public. Acest lucru atesta o atitudine discriminatorie bazata pe criteriile religioase din partea Statului.

In privinta lui Valens, acesta va favoriza pe arieni, atitudine determinata de faptul ca fusese botezat de un arian moderat, episcopul Eudoxius. De aceea arianismul se va raspandi in randul populatiilor germane din stanga Dunarii si chiar din interiorul Imperiului, provocand mari tulburari in randul autoritatilor bisericesti si a populatiei crestine. Incepand cu anul 365 foarte multi episcopi vor fi alungati de pe scaunele lor. In atitudinea sa Valens nu va avea succesul scontat, pentru ca atat in Apus cat si in Rasarit traiau mari personalitati cum au fost Parintii Capadocieni, intre care s-a distins Vasile cel Mare (episcop intre 370-379), Meletie al

Antiohiei, Atanasie (+373), fratele si succesorul sau Petru al Alexandriei. In Apus trebuie amintiti papa Damasus si Sf. Ambrozie al Mediolanumului. Valens a incercat sa-si impuna politica sa arianasi in Dobrogea, unde pastorea in acea vreme episcopul Bretanion, sarbatorit in calendarul ortodox la 25 ianuarie. Atunci cand Valens se afla in Dobrogea cu prilejul campaniilor sale impotriva gotilor si a vrut sa-l determine pe Bretanion sa treaca la arianism. In Istoria bisericeasca, Sozomen ne relateaza acest eveniment, spunand ca imparatul a intrat in biserici si l-a indemnat pe Bretanion sa se uneasca cu arienii.

Episcopul de la Tomis si-a sustinut cu mult curaj punctul sau de vedere cu privire la invatatura Sinodului I Ecumenic de la Niceea, iar poporul l-a insotit. Afrontul adus imparatului prin aceasta atitudine a atras dupa sine exilarea lui Bretanion, iar Biserica din Tomis a ramas astfel fidela Ortodoxiei. In Occident, dupa moartea lui Valentinian I a urmat fiul sau Gratian (375-378), un crestin pios chiar "prea credincios decat ar fi trebuit pentru un sef de Stat" asa cum afirma Rufin in Istoria bisericeasca. Politica sa religioasa este in primii ani de domnie asemanatoare celei duse de tatal sau. El confirma faptul ca problemele de ordin bisericesc trebuie rezolvate de episcopi, dar impune judecarea preotilor implicati in crime, de catre magistrati civili. In urma cererii formulate de papa Damasus (378) la un sinod local tinut la Roma, imparatul accepta ca Statul sa se ingrijeasca de punerea in aplicare a hotararilor luate de sinoade (expulzarea episcopilor depusi din scaun).

Interesant pare si edictul formulat de Gratian, prin care era permisa "libertatea de a se insela" (securitas erroris humani). Acest edict impus cu siguranta de catre arieni in timpul unei scurte vizite intreprinse de imparat la Sirmium, va fi aplicabil pentru o perioada scurta. Tulburarile provocate de arianism in perioada de dupa moartea lui Cosntantin cel Mare, au scos la lumina intreaga complexitate a noii situatii in care se gasea Biserica in raport cu lumea.

Adesea victoria risca sa se transforme in infrangere, iar sfarsitul unor persecutii in dependenta fata de autoritati. Adesea suntem foarte sensibili la riscul pe care il poate avea colaborarea excesiva a Bisericii cu Statul. Durerea unor perioade sumbre din istorie ne determina sa vedem cu ochi buni si obiectivitate un proces deosebit de complex: implicarea Bisericii in lume. Prin aceasta nu intelegem un particularism aparte al relatiei dintre Biserici si Stat, nici adoptia formala de catre societate a unor ceremonii, simboluri sau rituri crestine, ci o profunda transformare a spiritului uman, care are loc la adpostul acestui proces, transformare greu de sesizat, dar deosebit de importanta prin consecinte. Este vorba de includerea in spiritul si constiinta umana a lui Iisus. Dupa Constantin, crestinismul devine cu adevarat destinul lumii, aceasta fiind si importanta deosebita a acestei perioade. Prima impresie lasata de secolul al IV-lea este aceea a unei convertiri ramasa "nominala". In aparenta, atat pe timpul lui Constantin cat si a urmasilor acestuia au loc foarte multe

controverse legate de creștinism; în același timp biserici splendide sunt ridicate în orașe, sunt oficiate cu multă solemnitate slujbe, vestimentele liturgice sunt confecționate din aur și pietre prețioase. Întrebarea pe care ne-o punem este următoarea: putem observa o reînnoire morală sau creștinismul a influențat pur și simplu legile, obiceiurile și principiile Statului care l-a adoptat?

Constantin a decretat Duminică zi de odihnă, a scutit de impozite Biserica și clerul, a acordat putere judiciară episcopilor, a protejat familia. Din păcate o parte a acestei legislații "creștine" tindea să acorde privilegii Bisericii, iar pentru a umaniza un pic viața era pastrată linia dreptului roman. În orice caz nu observăm acum o anumită criză de conștiință. Au fost în secolul al IV-lea domenii în care s-a înregistrat chiar o creștere a servilismului omului față de Stat. Judecând această perioadă suntem tentați să o facem în raport cu problemele pe care creștinismul le are astăzi. Raportul dintre Biserică și Stat, problemele de cultură sau societate au evoluat mult, astfel încât trebuie să ținem cont de o creștere dificilă, în care idealul creștin nu a fost atât de ușor de impus. Primul obstacol al Bisericii din această perioadă nu era nici imperfecțiunea particulară, sau a Statului și societății, ci paganismul. Nu putem judeca în mod corect realizările din această epocă fără a înțelege natura luptei.

Paganismul îl reprezentăm de obicei ca pe un cult adus idolilor, iar victoria Bisericii pare ceva simplu și firesc. Lucrurile sunt însă ceva mai complicate. În spatele adorării idolilor se ascund mentalități specifice și coerente, un ansamblu de idei și credințe profund înradăcinate în oameni, care nu erau ușor de eliminat și care nu au dispărut nici până astăzi. Într-un mod foarte general am putea descrie această viziune a lumii ca fiind legată de tendința omului de a se lăsa supus uneori irationalului din natură. Acesta ar conduce "destinul" pământului și al celor care locuiesc pe el, omul prin această fragilitate ajungând la un cult dominat de sacrificii. Până la un oarecare punct omul poate ajunge să domine aceste forțe cu ajutorul magiei, dar nu reușește să le cunoască până la capăt. Atitudinea față de lume este dominată de teamă, de un sentiment al dependenței față de anumite forțe misterioase: omul le poate invoca, dar nu le poate face inteligibile.

Creștinismul vedea în paganism o mare minciună, o minciună la adresa lui Dumnezeu: el se va concentra acum asupra luptei împotriva paganismului. Era vorba de o luptă pentru sufletul uman, pentru eliberarea sa din iadul care-i otrăvea conștiința și viața. În lumina acestui conflict înțelegem mai bine ceea ce suntem tentați să numim astăzi un compromis cu lumea. Pe vremea persecuțiilor, micul grup de creștini era prin lege exclus din viața publică. Urmasii lui Hristos nu puteau avea un rol activ în lume, ci numai de a-L mărturisi pe Domnul prin cuvinte și sânge. Odată cu edictul de la Milan lucrurile se schimbă în mod radical: tot mai mulți oameni vin la biserici, Biserica fiind plasată în centrul vieții Imperiului. Marturia

martirilor a demonstrat inseparabilitatea religiei crestine de viata, afirmand ca omul apartine Imparatiei lui Hristos. Sensul mesajului crestin era ca Imparatia lui Dumnezeu s-a apropiat odata cu intruparea lui Hristos, devenind inceput al unei vieti noi in lume. In lumina acestei Imparatii nimic in lume nu mai putea pretinde pe viitor ca reprezenta o valoare absoluta: nici Statul, nici cultura sau familia. Totul era subordonat unicului Domn. De aici si refuzul crestin de a acorda imparatului apelativul de "Domn". Imparatul plasase Imperiul sau sub acesta protectie si se pregatea sa fie sanctionat acum de Biserica si nu de idoli, asa cum o facuse mai inainte. Putea Biserica sa se eschiveze de la o astfel de sarcina? Nu, in masura in care folosind termenii Sfantului Atanasie, afirma: "Crucea nu a fost un dezastru pentru creatura, ci tamaduire".

Abolirea paganismului insemna nu numai inlaturarea idolilor si a cultului acestora, ci si etanseizarea nevoii care hranise aceasta necesitate. Pentru aceasta era nevoie de un sens autentic dat vietii, iar eventualele analogii intre crestinism si anumite forme pagane nu trebuie sa ne mire. Crestinismul a adoptat si asimilat chiar unele forme ale religiei pagane, pentru ca intentia sa era de a completa cu sensuri noi si autentice toate formele acestei lumi. Biserica nu a negat legatura sa cu religiile naturale, ci din primele veacuri a conferit acestei relatii semnificatia contrara pe care istoricii moderni ar fi dorit s-o vada. Ei explica totul prin "imprumut" sau "influenta", in timp ce Biserica prin gura lui Tertulian a afirmat intotdeauna ca "sufletul uman este natural crestin". In consecinta religiile naturale si paganismul nu erau decat distorsiuni a ceea ce prin natura era adevarat si bun. Prin acceptarea unor forme preexistente Biserica nu facea altceva decat sa restituie lui Dumnezeu ceea ce-i apartinea, restaurand totodata "imaginea cazuta" a umanitatii. De aceea ar trebui sa ne intrebam mai degraba ce sens a dat Biserica formelor particulare pe care le-a adoptat.

Din acest punct de vedere, arhitectura sacra, care cunoaste o dezvoltare deosebita odata cu Constantin cel Mare este un exemplu interesant. Daca in perioada persecutiilor Biserica nu avea cladiri speciale pentru cult, aceasta se datora faptului ca era impiedicata sa aiba. Era vorba in aceasta reactie si de opozitia crestinilor fata de doua atitudini religioase reprezentate pe de-o parte de raportul evreilor cu Templul lor din Ierusalim, iar pe de alta de functia pe care o avea Templul la pagani. Pentru acestia din urma, templul era un habitacul sacru al divinitatii, dar sacru estediametral opus profanului. In interiorul Templului puteau fi aduse sacrificii pentru oameni pentru a se concilia cu divinitatea, dar in afara lumea ramanea profanasi indepartata de Dumnezeu.

Vestea cea noua adusa de crestinism consta intr-o schimbare de atitudine: de acum Dumnezeu a ales pentru templu pe om, El nelocuind in "templele facute de mana omeneasca" (I Corinteni VI, 19). Astfel opozitia dintre sacru si profan era surmontata, pentru ca Hristos s-

a intrupat, pentru a-l sfinti pe om și viața, pentru a-l uni cu Dumnezeu. Templul cel nou erau creștinii, iar adunarea lor era Biserica. Nu mai era ca altădată un "templu făcut de mână omenească", ci Duhul Sfânt făcea din om, prin unire cu ceilalți frați ai săi, un templu viu. Locul unde se adunau creștinii era sfânt, iar această sfințenie se putea răspândi în întreaga lume. Creștinii încep să-și construiască templele lor, iar această lucrare devine începând cu Constantin una din principalele manifestări ale vieții bisericești. Forma principală a templelor creștine a fost în sec. al IV-lea cea basilicală, ori acesta avea la origine un edificiu profan, destinat adunarilor numeroase, de genul tribunalelor, pietelor sau reuniunilor publice. Aceasta înseamnă că prin construirea propriilor temple, creștinii respingeau deliberat atât modelul Templului din Ierusalim, cât și pe cel al templului pagan. Templul creștin era supus în întregime viziunii Bisericii ca o adunare a creștinilor. El are în centru o masă pentru savărsirea Euharistiei, care transformă această adunare în Biserica, care îi uneste pe creștini, devenind templu al Trupului lui Hristos. Astfel existența templelor creștine nu aducea nici o schimbare de fond Bisericii, dar îi conferea templului o semnificație nouă. După edictul de la Milan, templul creștin înceta de a mai fi un loc de întâlnire semi-clandestin, devenind centrul întregii vieți religioase din cetate. Odată cu inaugurarea Constantinopolului, Constantin pune bazele unui urbanism creștin, care va servi drept referință pentru tot Evul Mediu creștin.

Biserica va încorona prin cupola ei întreaga cetate, protejând-o cu umbra ei, iar Constantinopolul va deveni centrul creștin al Imperiului. Tot acum o nouă legătură "fizică" se stabilește între Biserică și lume. În fiecare oraș martirul local este considerat drept "Sfântul Patron" al cetății, iar rugăciunea din biserică "pentru toți și pentru toate" va fi considerată pentru acest spațiu precis. Biserica și cultul ei devenea principală formă de predicare a creștinismului într-o lume încă pe jumătate păgână, școala noii societăți creștine. Răspunzând nevoilor acestei lumi, asumând-și funcția de altădată a paganismului, Biserica plasa imaginea lui Hristos în centrul lumii.

Sanctificarea timpului, a naturii, a vieții, ferma convingere că "prin Cruce am fost vindecați", iată sensul care uneori a fost considerat drept un "compromis" progresiv al Bisericii cu lumea. El trebuie măsurat în funcție de inspirația sa inițială nu în raport cu unele distorsiuni sau inadecvări apărute pe parcurs. Statul exercita chiar presiuni asupra Bisericii, episcopii arătându-se adesea servili. Până la urmă însă cei slaviti de Biserica au rămas Atanasie cel Mare sau Vasile cel Mare și nu Eusebiu de Nicomidia; Statul se va supune adevărului lor. Pentru prima dată principiul adevărului obiectiv, independent de orice alt lucru din lume era pus deasupra oricărei autorități. În disputele de cuvinte se va forma conștiința omului modern: credința sa în rațiune și libertate, capacitatea sa de a înfrunța fără teamă realitatea așa cum este, pentru că Adevărul este deasupra realității. În secolul al IV-lea are loc o reconciliere cu lumea, o acceptare a culturii sale, a formelor sale de viață, a limbajului și a

gandirii sale. Sfantul Vasile cel Mare si prietenul sau Sfantul Grigorie Teologul isi vor aminti toata viata cu placere de anii tineretii lor la Universitatea pagana din Atena (impreuna cu Iulian Apostatul). Reconcilierea s-a facut insa sub semnul Sfintei Cruci, lumea a capatat o finalitate, este conceputa ca o cale, o lupta si un progres.

Teodosie I cel Mare. Credinta ortodoxa devine religie oficiala de Stat

In urma dezastrului lui Valens de la Adrianopol, imparatul Gratian (367-383), nepot al lui Valens, proclama la 19 ianuarie 379, la Sirmium, ca Augustus pe Teodosie, caruia ii incredinteaza spre administrare provinciile orientale ale Imperiului, precum si diocezele Dacia si Macedonia.

Teodosie era un general de origine spaniola, el domnind alaturi de Gratian pana in anul 383, data la care Maxim, conducator al trupelor din Bretania, il omoara pe cel din urma. Recunoscut o vreme de Teodosie, Maxim isi exercita puterea in Occident (Galia, Spania, Bretania) in perioada in care fiul lui Gratian, tanarul Valentinian al II-lea, sub regenta mamei sale Iustina, administra Illyricul, Italia si Africa. Valentinian al II-lea moare in 392, el fiind urmat de un alt uzurpator Eugen, care va domni in Occident pana in 394.

Revenind la Teodosie putem spune ca pe plan extern este confruntat cu problema gotica. In acest sens el incearca sa reorganizeze armata, lucru deosebit de dificil din cauza numarului mare de barbari instalati pe teritoriul Imperiului. Din Sirmium imparatul porneste spre Tesalonic, unde va ramane mai multa vreme. Pe drumul spre Tesalonic el a incercat sa castige bunavointa gotilor, atat a celor din interiorul Imperiului, cat si din afara lui. Unora le-a trimis cadouri iar altora bani in aur.

Asemenea "atentii" au fost descoperite si pe teritoriul tarii noastre, ele constand in monede de aur, dar mai ales in lingouri. Cele de la Crasna si Feldioara au legatura cu aceste evenimente de la inceputul domniei lui Teodosie. In afara acestui procedeu Teodosie a apelat si la lupta armata. Trupele sunt trimise in Moesia si Tracia, obtinand in iulie 379 o victorie importanta impotriva gotilor. Tot acum sunt alungati dincolo de Balcani alanii si hunii. Beneficiind de ajutorul lui Gratian, care-i trimite trupe conduse de generali vestiti precum Bauto si Arbogastes, Teodosie reuseste sa anihileze pericolul gotic, intrand triumfator in Constantinopol. La randul lor ostrogotii vor pleca in Occident, de unde se vor reintoarce, fiind si ei invinsi de comandantul Traciei.

Atanarich amenintat de huni va cere azil in Imperiu, fiind primit cu onoruri la Constantinopol in ianuarie 381. Prea obositi dupa atatea lupte, gotii cer pace, incheiata la 3 octombrie 382, in

baza careia ei deveneau foederati (aliati) ai Imperiului si primeau pamanturi in zona dintre Dunare si Balcani. Spre deosebire de tratatele de pace anterioare, cel din 382 a fost discutat de goti de pe pozitia unora care se aflau deja in interiorul Imperiului, cerand sa fie colonizati, sa fie autonomi si sa fie scutiti de impozite. Ei acceptau sa fie angajati in armata, unii ajungand chiar sa ocupe functii importante, situatie ce va crea unele dificultati politice si militare.

Intre regiunile dintre Dunare si Muntii Haemus (Balcani) am vazut ca au fost colonizati goti in calitate de aliati ai Imperiului. In acest spatiu trebuie inclusasi Dobrogea, despre prezenta gotilor aici gasind cateva amanunte la istoricul pagan Zosimus. Chiar daca a trait pe vremea lui Teodosie al II-lea, acest istoric a putut culege unele informatii despre epoca nu prea indepartata a lui Teodosie al II-lea. Astfel el spune ca gotii aveau un tratament privilegiat, dar se manifestau abuziv cu populatia locala din Dobrogea. In plus, comportamentul lor nu era de adevarati aliati ai Imperiului, ci manifestau dispret fata de armata romana si comandantii ei. Gotii se dedau adesea la jafuri, pradand localitatile pe care in mod normal trebuiau sa le apere. Zosimus mai aminteste si de revolta sefului garnizoanei romane de la Tomis, pe nume Gherontius, care va reusi "sa elibereze Scythia de pericolele ce o amenintau", invingand "cu vitejie si curaj" pe barbarii care se ridicasera impotriva ei. De teama gotilor, Teodosie I va fi pe punctul sa-l pedepseasca pe Gherontius, scapat in ultima clipa de eunuci, carora a trebuit sa le imparta averea personala. Episodul este relevant pentru starea de spirit in care traiau locuitorii provinciei Scythia sau ai altor provincii in care se gaseau goti, amintind totodata de existenta unei biserici la Tomis cu drept de azil, in care se refugiasera barbarii urmariti de Gherontius.

Pacea din 382 a fost de scurta durata deoarece barbarii nu erau oameni care sa stea prea mult intr-un loc, astfel incat conflictul cu gotii a continuat in iarna anilor 384 - 385 si 385 -386. In acesti ani Imperiul nu a reusit sa impiedice atacul unor barbari impotriva cetatii Halmyris, de pe malul lacului Razelm. Cu toate acestea in toamna anului 386 armatele romane obtin o victorie importanta impotriva unui grup insemnat de ostrogoti, refugiati din stepile de sud ale Rusiei sub conducerea lui Odoteus, ajunsi in aceasta zona din cauza presiunii hunice. Ostrogotii cer si ei azil in Imperiu, dar bizantinii ii refuza avand deja experienta trista cu ceilalti. Victoria din 386 a contribuit mult la ridicarea prestigiului romanilor in fata barbarilor, imparatul ridicand in amintirea acestui eveniment o columna in cartierul Taurus din Constantinopol (inalta de 42 m.).

In Occident, Gratian este ucis la Lugdunum, Teodosie fiind nevoit sa-l recunoasca pe Maximus drept conducator in regiunile de dincolo de Alpi; Italia si Africa raman mai departe lui Valentinian al II-lea (375-392), patronat de mama sa Iustina. Profitand de nemulțumirea

populatiei fata de masurile de incurajare a arianismului luate de Iustina, Maximus trece in Italia, Valentinian al II-lea si mama sa fiind obligati sa se refugieze la Tesalonic si sa ceara ajutorul lui Teodosie. Sora lui Valentinian al II-lea devine sotia lui Teodosie, caruia ii daruieste o fiica pe Galla Placidia. In urma contraofensivei declansate in 388 de Teodosie, Maximus este infrant si omorat, iar Valentinian repus in scaun. Pana la urma Valentinian este si el asasinat in 392 de catre Arbogastes, un franc numit de Teodosie *magister millitum*. Locul ramas liber in Occident, este luat de un functionar al Curtii, Eugenius, infrant la randul sau de Teodosie in batalia de la Aquileea, armata imperiala fiind formata in buna parte din goti, alani, huni si iberi din Caucaz, iar printre ofiteri ii aveau pe Gainas, Alaric, Stilichon, care vor juca un rol important in cursul anilor urmatiori. Dupa aceasta victorie Teodosie ramane singur imparat peste tot Imperiul.

Politica fata de crestinism a imparatului Teodosie I cel Mare

Teodosie I cel Mare a acordat problemelor religioase o atentie deosebita, incat s-a putut spune despre el ca "s-a ocupat mai mult de situatia Bisericii decat de problemele Statului si ale sale" (Sf. Ambrozie). Domnia lui Teodosie a insemnat si revenirea la carma Imperiului a imparatilor ortodocsi, Teodosie fiind primul care a renuntat la titlul de pontifex Maximus, obligatoriu in titulatura unui imparat roman. Inca de la inceputul domniei sale, alaturi de Gratian va incerca sa apere adevarata credinta ortodoxa, credinta universala. Aceasta atitudine este ilustrata printr-o opozitie evidenta fata de diferitele "dizidente ariene", sau fata de donatisti, maniheeni, apolinaristi etc.. La venirea la Constantinopol a lui Teodosie, episcop era Damofilus (arian), iar conducatorul anomeilor, Eunomius, traia la Calcedon, influenta arienilor fiind deosebit de puternica. Dupa moartea Sfantului Vasile cel Mare (379), Sfantul Grigorie de Nazianz este chemat de clerul si populatia capitalei, pentru a deveni episcopul lor. Grigorie vine la Constantinopol, unde intemeiaza biserica Invierii (Anastasis), in care pronunta intre 379-380 cunoscutele cuvantari impotriva anomeilor si a pnevmatomahilor, numite cele 5 Cuvantari Teologice, care vor provoca mari tulburari.

Membrii tuturor acestor dizidente erau considerati drept "eretici" si supusi rigorilor legii. La 3 august 379, Gratian anulase deja masurile luate la Sirmium cu un an mai inainte: el interzicea adunarile ereticilor, nu le recunoaste conducatorilor lor calitatea de clerici, aceasta masura vizandu-i se pare in mod special pe donatisti. Cateva luni mai tarziu, la 28 februarie 380, un edict promulgat de Teodosie I la Tesalonic, fara consultarea prealabila a episcopilor, preciza criteriile care dadeau dreptul la titlul de "crestin al Bisericii universale"; un alt edict din 10 ianuarie 381 reamintea acelasi lucru ca de altfel si cel emis in iulie 381, dupa Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol. Toate aceste edicte mentionau cel putin pentru partea orientala a Imperiului, ca religia crestina adevarata este cea care se acorda cu credinta

marturisita la sinodul de la Niceea, fiind mentionat pe scurt si continutul; erau citati si episcopii considerati garantii ai acestei credinte.

Deodata toti dizidentii se vedeau in postura de a fi considerati eretici, construirea de biserici le era interzisa, ca de altfel si reuniunile liturgice, chiar si in case particulare, iar clerul lor era alungat din capitala. Cu toate acestea in 386 un edict al lui Valentinian al II-lea restitua pentru eternitate "drepturile sale" unei fractiuni ariene: aici era desigur si influenta mamei sale Iustina. Acest edict era trecut si in Codex Teodosianus, permitand multor arieni sa-si pastreze bisericile din afara oraselor. Aceasta constituia singura exceptie, in anii care au urmat Teodosie I luand masuri drastice impotriva tuturor ereticilor: ei nu aveau nici un drept asa cum avea Biserica Universalasi faceau obiectul mai multor interdictii, cum ar fi interdictia de a avea locuri de cult, de a se reuni, de a hirotoni preoti. Alti cum ar fi maniheii, erau reprimati foarte dur, fiind privati chiar de o serie de drepturi civice, din 389 avand si interdictul de a mai locui la Roma. Sub incidenta lipsirii de drepturi civile de genul de a lasa testamente sau mosteniri, au fost arienii incepand din anul 389.

Daca prin edictul de la Milan din 313, crestinismul devenea numai o religie licita, alaturi de alte culte pagane, acum se facea un pas inainte, decisiv, prin care Ortodoxia era declarata singura credinta permisa in Imperiu: in edictele date acum se facea o distinctie clara intre catholicus si ereticus, primul termen desemnandu-i pe ortodocsi, adeptii ai hotararilor Sinodului de la Niceea, iar al doilea pe toti partizanii celorlalte culte religioase. Paganii erau considerati o categorie aparte.

Drept urmare nu era permisa decat existenta Bisericii Catolice. Prin decretul lui Teodosie din 28 februarie 380, se adauga termenului catholicus, care insemna universal, adica Biserica universala, spre deosebire de secte asa cum precizase pentru prima oara Sfantul Ignatie al Antiohiei, si semnificatia de ortodox, drept credincios.

Cu siguranta ca aceste masuri nu au fost puse in practica cu strictete, dar ne dau indicatii precise cu privire la orientarea politica a Statului, garant de acum al Ortodoxiei. La aceasta legislatie trebuie amintitasi preocuparea pentru conduita preotilor, a clerului in general, tradusa prin numeroase exigente de ordin moral: adulterul si homosexualitatea fiind sever pedepsite. Dupa moartea lui Gratian in 383, uzurpatorul Maxim era convins ca Imperiul i-a fost dat de Dumnezeu, interesandu-se de problemele Bisericii si condamnandu-l pe Valentinian pentru politica sa de favorizare a arianismului, persecuta pe manihei. In 384, tribunalul imperial pe care-l prezida, confirma condamnarea la moarte a lui Priscilian, un episcop spaniol pe care un sinod local tinut la Bordeaux il declarase maniheu, fapt care a suscitat oprobriul a numerosi episcopi printre care Martin de Tours si totodata inceputul unei

schisme in randul episcopatului din Galia. El va fi considerat de discipolii sai drept martir. Aceasta miscare declansata de omorarea lui Priscilian va dura pana in sec. V-VI.

Pentru aceasta perioada nu pot fi uitate lucrarile Sinodului al II-lea ecumenic tinute la Constantinopol in primavara anului 381. Tema acestui sinod a fost erezia lui Macedonie, cunoscuta sub numele de erezia pnevatomaha, deoarece era impotriva dumnezeirii Sfantului Duh.

Macedonie facea din Sfantul Duh o creatura, o persoana mai mica decat Tatal si Fiul. Erezia sa a fost combatuta si s-a hotarat ca Sfantul Duh este a treia persoana a Sfintei Treimi, egala cu ele si prin urmare i se cuvine aceeasi cinstire. S-au redactat acum si ultimele 5 articole ale Crezului, confirmandu-se totodata valabilitatea hotararilor Sinodului de la Niceea. Garanti pentru toate acestea au fost numiti: Nectarie, episcopul Constantinopolului, Timotei al Alexandriei, Grigorie de Nyssa, Diodor de Tars, la car s-a alaturat chiar si episcopul Tomisului, Gherontie. Prezenta sa ne arata prestigiul de care se bucura Biserica pe care o reprezenta, pastratoare a credintei adevarate. La Sinodul al II-lea s-au luat de asemenea importante hotarari in privinta organizarii bisericesci. Astfel, in privinta comunitatilor bisericesci din provincii, acestea urmau sa fie grupate in unitati mai mari corespunzatoare diocezelor laice. La Niceea se hotarase deja ca episcopul din metropola provinciei (mitropolitul) sa aiba autoritate asupra episcopilor din eparhia (provincia) sa. Acum se face un pas mai departe. Mitropolitul din centrul diocezei avea autoritate asupra celorlalti mitropoliti. De aceasta hotarare profita mitropolitii din Antiohia, care isi exercita autoritatea asupra diocezei Orientului, de Alexandria asupra Egiptului si Nubiei, Cezareea Capadociei asupra diocezei Pontului, de Efes asupra diocezei Asia, de Heraclea asupra diocezei Traciei.

Prin al treilea canon, Sinodul al II-lea Ecumenic a hotarat ca episcopul de Constantinopol sa poarte numele de patriarh si sa fie in rang "primul dupa episcopul Romei", deoarece Constantinopolul era noua Roma. Observam ca in justificarea rangului episcopului de Constantinopol se tinea seama de faptul ca el era capitala Imperiului. Ridicarea in rang a episcopului de Constantinopol a nemulțumit pe ceilalti episcopi din centre apostolice precum: Roma, Antiohia, Alexandria. Papa Damasus nu a recunoscut aceste hotarari ale canonului al III-lea, convocand chiar un sinod la Roma, la care a invitat si episcopi din Orient, dar acestia nu au venit, ei participand la un alt sinod local organizat de Teodosie I la Constantinopol. La Roma nu au fost trimisi decat niste observatori, iar papa Damasus impreuna cu Ambrozie al Mediolanului au suportat cu greu acest afront. Se pare ca Teodosie a dat un ordin prin care urma sa se alcatuiasca ordinea de intaietate pentru toate scaunele mitropolitane din Imperiu, luand nastere astfel prima Notitia episcopatum.

Atitudinea lui Teodosie I cel Mare fata de paganism

Politica religioasa a lui Gratian si Teodosie, apoi a lui Teodosie singur, contine un alt aspect, acela indreptat impotriva paganilor. Spuneam mai inainte ca inca de la urcarea sa pe tron Teodosie a renuntat la titlul de pontifex maximus, gest pe care-l va face la scurt timp si Gratian. Primele edicte au fost indreptate impotriva apostatilor (crestini redeveniti pagani), care vor pierde in 381 dreptul de a-si alcatui testamentele. Aceasta lege este reinnoita in 383, dar imbunatatita: ea se aplica in mod strict crestinilor botezati care au abandonat credinta "considerandu-se straini dreptului roman", dar ea lasa celor care fusesera numai catehumeni dreptul de a mai incerca o data prin familiile lor.

Gratian reia si completeaza aceasta legislatie in acelasi an. Ea este inasprita de Teodosie in 391 pe motiv ca cel care abandonase comuniunea crestina se indeparteaza de specia umana. In 381 si 382, sacrificiile sangeroase sunt interzise sub pedeapsa deportarii. Aceste cateva masuri nu mergeau prea departe fata de cele luate in vremea lui Constantin, dar cei doi imparati Gratian si Teodosie I vor ataca in urmatorii ani institutiile cultului pagan: in toamna lui 382 Gratian va scoate din Senatul de la Roma statuia zeitei Victoria, va suprima imunitatile Vestalelor si ale sacerdotiului pagan, va confisca averile si alocatiile; la Constantinopol si in alte orase din Orient, Teodosie ordona inchiderea templelor: ramaneau deschise in scop cultural, cele care contineau opere de arta. In 384 trimite pe prefectul pretoriului Synegios in Egipt pentru a inchide principalele temple.

Dupa 391 aceasta politica oarecum radicala, este temperata din cauza conflictului cu Maximus, Teodosie cautand ca si Iustina sprijinul aristocratiei pagane, unele personalitati pagane primind chiar inalte functii. In acest context, senatorii de la Roma vor incerca in 384 sa anuleze masura luata anterior in 382 de excludere a altarului Victoriei din Senat. Senatorul Symachus face acum o nota prin care chema la toleranta, la intelegere, la posibilitatea existentei mai multor cai de a ajunge la adevarul de credinta, dar Ambrozie al Mediolanului reuseste prin invocarea libertatii de constiinta a senatorilor crestini, sa-l impiedice pe Valentinian II sa fie de acord cu interventia senatorului pagan. Aceasta interventie din partea lui Ambrozie, nu va fi si ultima, el va intreprinde o alta pe langa Teodosie, care va avea drept consecinta o perioada destul de incordata intre cei doi. De fapt Sfantul Ambrozie l-a impiedicat pe imparat dupa 388 sa faca dreptate evreilor din Callinicuma caror sinagoga le fusese incendiata de crestini: Teodosie il condamnase pe episcopul din acel loc, cu reconstruirea cladirii, dar Ambrozie obiectase, spunand ca un episcop nu putea sa recladeasca un "templu al greselii", cerand si obtinand anularea deciziei. De aici si iritarea imparatului explicata si de incercarea sa de apropiere fata de aristocratia pagana din Roma. In ciuda

acestor neantelegeri cu Sf. Ambrozie, Teodosie a fost pana la sfarsitul vietii un luptator pentru interesele Bisericii si ale Imperiului.

O serie de legi date intre 391 si 394, reactiveaza lupta impotriva paganismului, ajungandu-se la interzicerea oricarui cult pagan: legea din 24 ianuarie 391 era valabila pentru Roma, cea din 16 iunie pentru Egipt, iar cea din 8 noiembrie 392 pentru intregul Imperiu. Pe viitor toate sacrificiile, fie publice, fie particulare, inclusiv cele domestice erau interzise indiferent de rangul social, cei care incalcau legea fiind supusi unor amenzi consistente. In acest context inceteaza in 394, celebrarea Jocurilor olimpice, iar in 396 sunt interzise misterele lui Eleusis. Astfel religia traditionala pierde orice drept legal de exprimare, Imperiul devenind in mod oficial crestin. Exista insa o singura exceptie: cea a evreilor, care conservau libertatea de cult.

Severitatea acestor masuri politice, va declansa o reactie din partea paganilor. Uzurpatorul Eugen, ajuns la putere in Galia prin intermediul lui Arbogastes in 392, in momentul in care preia controlul asupra Italiei in primavara lui 393, va cauta, chiar daca era crestin, sa se reconcilieze cu paganii prin restituirea bunurilor acestora si prin restabilirea cultelor interzise; la Roma altarul Victoriei va fi reinstalat in Senat. Dupa victoria lui Teodosie impotriva lui Eugen in septembrie 394, toate aceste masuri au fost reportate, iar interdictiile din 392 puse in aplicare si in Italia.

Teodosie I cel Mare a murit la 17 ianuarie 395 la Milano, cuvantul funebru fiind rostit chiar de episcopul locului Ambrozie. Mostenirea politica si religioasa pe care a lasat-o era deosebita. Hotarele Imperiului erau sigure, cuprinse intre Atlantic si Eufurat, din Africa si pana la Marea Neagra si Dunare. Partea Orientala a acestui vast teritoriu cuprindea doua mari prefecturi ale pretoriului, a Illyricului si a Orientului. In prefectura Illyricum erau diocezele Dacia si Macedonia insumand 12 provincii, iar prefectura Orientului avea 5 dioceze: Tracia, Asia, Pontul, Orientul si Egiptul, cu un total de 48 de provincii. In Occident erau marile prefecturi ale Galiei si Italiei cu diocezele si provinciile, asa cum fusesera pe vremea lui Diocletian si Constantin.

Dezvoltarea structurilor regionale ale Bisericii in secolul al IV-lea

Pe plan religios, decisive au fost numeroasele realizari ale lui Constantin cel Mare sau ale lui Teodosie I cel Mare, ilustrate de legile promulgate in favoarea Ortodoxiei. In vremea lui Teodosie I cel Mare, Ortodoxia devine religia oficiala a Imperiului, iar teologia politica de stat. Secolul al IV-lea a marcat astfel o evolutie interesanta legata de noua pozitie pe care o va ocupa de acum Biserica in cadrul Imperiului. Este vorba in linii mari, asa cum am vazut de incercarea de a acomoda structura exterioara a Bisericii cu cea administrativa. Acest lucru nu

reprezenta ceva revolutionar, deoarece tendinta era practic de prelungire a unui fenomen aparut inca de pe timpul lui Constantin cel Mare si chiar inaintea lui: mai multe teritorii bisericesci, adunate in jurul Bisericii mame.

Canonul al VI-lea dat la sinodul I de la Niceea consfintea aceasta situatie. Era recunoascuta de facto intaietatea Romei in Occident, Alexandriei in Egipt si a Antiohiei in Siria. Constituindu-se aproape spontan, toate aceste "intaietati" purtau marca unor conditii specific locale si a particularitatilor progresului Bisericii in diferite regiuni ale Imperiului Roman. Astfel Roma, singurul scaun apostolic din Occident avea locul sau unic. Exista insa o diferenta intre intaietatea canonicasi cea jurisdictionala a Romei asupra Bisericilor italiene invecinate pe de-o parte, si autoritatea sa morala, recunoscuta in afara frontierelor Italiei, in Africa, Spania sau Galia.

Biserica din Africa avea inca de la inceput o structurasi o practica canonica speciala: autoritatea suprema era detinuta de sinodul episcopilor, care se reuneau in mod regulat de 2 ori pe an. In Orient, forma canonica a unitatii bisericesci varia de asemenea de la o regiune la alta. In Egipt, centralismul era practic complet: intreaga autoritate era in mana episcopului de la Alexandria, in raport cu care ceilalti episcopi aveau practic o pozitie asemanatoare cu cea a episcopilor vicari de astazi. In Siria insa, episcopul locului era mult mai independent, in ciuda autoritatii avuta inca de la inceput de Biserica din Antiohia, al doilea oras al Imperiului. Fara a rivaliza cu cele trei scaune apostolice, Efesul ramanea totusi centrul bisericesc al Asiei Mici. In celelalte regiuni unde nu exista vreun pol de atractie la fel de important ca cele deja mentionate, Bisericile se regrupau in jurul unei metropole sau a unei capitale provinciale. Este semnificativ cazul Bisericii din Ierusalim, leaganul crestinatatiei care la sfarsitul sec. al III-lea nu reprezenta decat un simplu scaun episcopal aflat in orbita metropolei de Cezareea, capitala administrativa a Palestinei. In secolul al IV-lea creste importanta sa bisericeasca, fapt explicabil prin interesul lui Constantin cel Mare pentru Locurile Sfinte si a fluxului tot mai mare de pelerini atrasi de locurile in care a trait si activat Iisus Hristos.

Chiar daca la inceput, la baza structurii bisericesci a stat Biserica locala, adica comunitatea sau adunarea reunita sub indrumarea si conducerea unui episcop, a preotilor si a diaconilor, este clar ca in privinta caracterului relatiilor si legaturilor canonice dintre Biserici existau diferente, acestea fiind in stransa legaturasi cu viitoarea dezvoltare a crestianismului. Un lucru ramane insa esential: legatura dintre comunitati era traitasi considerata la fel de importanta ca si structura fiecareia dintre ele; nici o Biserica nu putea accepta sentimentul autosuficientei. Legatura care unea diferitele comunitati putea capata in functie de loc, forme variabile. In unele regiuni intinderea teritoriala a autoritatii canonice cuprindea dioceze de la tara situate in jurul bisericii din orasul cel mai important, al carui episcop era recunoscut drept mitropolit; in

alte regiuni, provinciile intrau chiar ele inele in orbita unei Biserici care se distingea prin vechime sau prestigiu apostolic, formand o asa-numita "regiune bisericeasca". Egiptul reprezenta insa o exceptie prin absentia unui esalon intermediar care era de altfel metropola provinciala: toti episcopii aveau drept primat pe arhiepiscopul din Alexandria.

Sinoadele mitropolitane aveau sarcina sa rezolve problemele de ordin general. Existau chiar Curti de apel pentru plangeri impotriva episcopului locului, ele regland relatiile intre episcopi, sau modificau in caz de necesitate limitele diocezei. La hirotonia noilor episcopi, participau toti episcopii unei provincii in frunte cu mitropolitul. Pentru organizarea si disciplina bisericeasca, la sinoade erau date binecunoscutele canoane sau reguli, primele culegeri existand incepand cu secolul al IV-lea. Acum erau cunoscute 85 de canoane numite si "apostolice" care formeaza pana astazi traditia canonica ortodoxa. La acestea se vor adauga in timp canoanele Sinoadelor Ecumenice si cele ale Sinoadelor locale, acceptate de intreaga Biserica. Demn de remarcat este si faptul ca inca din secolul al IV-lea poate fi observata o diferenta intre evolutia canonica a Occidentului si Orientului. Niceea inregistrase si sanctionase modelul unitatii universale a Bisericii, universalitatea sa, daca vrem catolicitatea sa, asa cum era la sfarsitul sec. al III-lea. Totusi nimic nu putea impiedica evolutia acestui model. In sec. al IV-lea observam o coordonare din ce in ce mai stransa intre structurile Bisericii si cele ale Statului. Imperiul era impartit in dioceze, iar canonul al II-lea de la Sinodul Ecumenic din 381 stabileste impartirea Bisericii in dioceze: regiunea bisericeasca a Egiptului avea drept centru Alexandria, Orientul-Antiohia, Pontul-Cezareea Capadociei, Asia-Efesul, Tracia-Heracleea. Vechea organizare era fundamentata pe cea noua, unde criteriul decisiv era importanta orasului. La randul lor, diocezele au fost impartite in provincii, iar acestea din urma in eparhii, terminologia fiind de origine romana.

Ideea bizantina de Biserica si Stat

In paralel cu acest proces natural de coordonare, perceptibil inca inainte de convertirea lui Constantin cel Mare, putem observa nasterea unui centru bisericesc nou, legat in dezvoltarea sa de situatia noua a Bisericii in Imperiu. Cu privire la modul in care trebuie sa intelegem originalitatea si profunzimea solutiei aduse de Bizant problemei raportului dintre Biserica si Stat, este nevoie de multa precautie.

Biserica si Statul nu erau unite printr-un contract de tip juridic, ci prin singurul adevar, adica credinta Bisericii precum ca imparatul si prin el intregul Imperiu, recunosteau drept propriul Adevar pe Dumnezeu, plasandu-l deasupra lor. Pe de alta parte, Biserica nu putea sa se arate indiferenta fata de conceptiile religioase ale Imperiului. Un imparat eretic, un apostat ar fi insemnat sfarsitul crestinismului si prin aceasta a proiectului unei lumi crestine, a unei

infrangeri a Adevarului in fata minciunii, a unei renegari a lui Hristos din partea lumii. Crestinismul era trait in primele secole mai intai ca o victorie cereasca a lui Hristos asupra raului din lume. In perspectiva acestei victorii, convertirea lui Constantin capata o perspectiva noua, speciala. Prin acest act, Statul, care pana acum fusese instrumentul principal al urii diavolului fata de Biserica, se inclina in fata lui Hristos. Intelegem de ce neutralitatea Statului in materie de religie era un fapt strain crestinilor, cum le era strain si „clericalismul”, adica subordonarea ierarhiei fata de Stat, care va apare mai tarziu in Occident. In conceptia ortodoxa, Biserica imbratiseaza intreaga lume: ea este insasi fiinta sa intima, masura sa; izvor de har, dar nu de putere. Aceasta este acordata imparatilor si guvernantilor. In aceasta viziune trebuie sa intelegem de ce ortodocsii au cautat sa-l influenteze pe imparat, fara ca oportunismul sau ambitia sa reprezinte vreun motiv in sine. Drama Orientului a fost insa faptul ca acest proiect s-a dovedit imposibil de realizat, iar tentativele de a-l pune in practica au avut destul de des consecinte nefericite. Statul in sine era prea legat de categoriile gandirii pagane; el continua sa se creada inca ultimul scop, valoarea ultima, iar religia nu era decat un mijloc pentru a realiza acest tel. Daca destinul Bisericii, precum si luptele doctrinare nu-l lasau indiferent, atitudinea se datora unor ratiuni proprii. Orice divizare sau neintelegere in interiorul Bisericii, reprezenta o amenintare directa pentru partea civila.

In secolul al IV-lea asistam la aparitia a doua centre noi in sanul Bisericii: Constantinopolul si Ierusalimul. Interesul lui Constantin pentru Tara Sfanta, unde mama sa Elena cauta lemnul Sfintei Cruci, era semnificativ, dacinem cont de faptul ca al doilea oras sfant era pentru el Constantinopolul, pe care-l intemeiase. Constantin se simtea poate in mod inconstient, investit cu o misiune speciala in istoria mantuirii: orasul Crucii si cel care rasarise prin victoria Crucii, cele doua centre ale lumii, regele iudeilor si cel al romanilor, reconciliati in persoana sa. De-a lungul secolelor aceasta conceptie mistica despre Constantinopol ca oras sfant, se va largi si aprofunda, dar initiativa va ramane a primului imparat. Intemeierea noii capitale in 330 a dat centrului imperial o noua dimensiune bisericeasca: dintr-un modest sediu episcopal, Constantinopolul era "condamnat" practic cresterii. Este adevarat ca la inceput nu lasa sa se intrevada viitorul sau: o perioada destul de lunga, el a fost centrul arianismului, in timp ce Atanasie intarea in ochii Bisericii prestigiul Alexandriei, prin combativitatea sa pentru adevar si libertate. Chiar si atunci cand Constantinopolul devine ortodox, ostilitatea Alexandriei nu slabeste: exemplul cel mai bun il vom avea in disputa dintre Chiril al Alexandriei si Nestorie, justa de altfel, dar care in materie de putere si de primat nu ocupau chiar un loc secundar. Cu toate acestea la 50 de ani dupa intemeierea orasului, Parintii participanti la al II-lea Sinod Ecumenic au proclamat pentru episcopul de la Constantinopol o intaietate de onoare dupa cel al Romei, pentru ca orasul lui Constantin era "noua Roma, orasul Imparatului si al Senatului" (canonul al III-lea). Constantinopolul nu era pus in fruntea unei regiuni, iar pe plan administrativ, episcopul sau continua sa fie unul dintre episcopii

diocezei Traciei, condusa de mitropolitul Heracleei. In realitate, canonul care-i acorda "o intaietate de onoare" transformandu-l dintr-o data intr-un centru bisericesc pentru intreg Orientul, era clar ca cele doua structuri ecleziastice nu coincideau, iar una dintre ele mai devreme sau mai tarziu trebuia sa se supuna celeilalte. Acesta este secretul conflictului, care va anima in urmatoarele secolele Alexandria si Constantinopolul.

Comunitatile crestine din marile centre urbane, au organizat asa-numitele sinoade provinciale pentru rezolvarea problemelor de disciplina sau de doctrina. Primele sinoade interprovinciale au fost convocate pentru a elimina curentele considerate eretice. Sinoadele de la Antiohia din anii 264 si 268 s-au incheiat cu condamnarea episcopului sirian Pavel de Samosata, caruia i se reprosau inovatii de natura liturgica, disciplinara sau doctrinara. Acceptat de episcopii din Alexandria si Roma, hotararile acestui sinod interprovincial au fost aplicate de imparatul Aurelian. In aceste conditii avem de-a face cu prima recunoastere oficiala a unei autoritati bisericesci de catre Statul roman. Sinoadele interprovinciale au fost decisive in constituirea religiei crestine ca religie de Stat, in special in ceea ce priveste intarirea disciplinei bisericesci prin publicarea unor impresionante liste de interdictii si sanctiuni.

Pentru crestini totul se va schimba in momentul in care Constantin cel Mare si succesorii sai crestini au ales "religia lui Hristos", iar Crucea a devenit insemnul Imperiului. Acest lucru s-a realizat in doua etape. Mai intai este vorba despre anul 313, cand crestinismul este autorizat in mod oficial in tot Imperiul. Preluarea puterii de catre Constantin in 306 a marcat sfarsitul unei perioade destul de confuze, Imperiul fiind condus de mai multi imparati cu titlul de august sau cesar. Dupa ce si-a eliminat rivalii si s-a plasat sub protectia Dumnezeuului crestinilor (caruia i-a atribuit victoria sa asupra lui Maxentiu, in apropierea Romei - 313), Constantin a favorizat religia lor in cadrul unei politici tolerante si a unui sincretism care-i permitea sa asocieze cultului "soarelui neinvins" si teologiei pagane (Constantin ramanea pontifex maximus, adica Mare Preot al paganilor), noua sa cinstire pentru Hristos.

In ceea ce priveste Edictul de toleranta din 313, text cunoscut sub numele de "Edictul de la Milan" (proclamat de fapt la Nicomidia, capitala partii orientale a Imperiului), el marcheaza recunoasterea crestinismului de catre puterea imperiala. Din acest moment crestinismul a beneficiat de privilegii din partea Statului. Pentru a controla mai bine religia, Constantin a incercat sa realizeze o unificare a ei, dar politica sa a trebuit sa faca fata diferitelor doctrine si antagonisme. In aceasta perioada existau unele dispute pe plan teologic; provenind din diversele traditii iudaice sau elenocrestine din primele trei secole, aceste curente au devenit expresia unor conflicte politice si sociale.

Disputele hristologice, insotite de excomunicari si tot felul de acuzatii de deviere, schisme sau erezii au atins zonele cele mai crestinizate. De asemenea exilul unor episcopi sau definitiile luate in cadrul sinoadelor generale ca cele ecumenice, au reprezentat un pas spre devenirea religiei crestine, religie de Stat. In timpul lui Constantin cele mai bune exemple ale acestor dispute au fost:

Donatismul african: conservator si intransigent, s-a transformat in timp intr-o revolta sociala impotriva nedreptatii si a dominatiei straine. Problema aceasta a aparut cam in aceeasi perioada cu persecutiile din anii 303-305 si a durat mai bine de trei secole si jumatate, pana la invazia araba. La inceput era vorba despre o problema disciplinara la Cartagina: este bine sau nu sa fie reintegrati in Biserica acei crestini care au cedat exigentelor lui Diocletian sau ale lui Galeriu? Cel mai intransigent s-a aratat episcopul Donat, ale carui idei s-au raspandit cu repeziciune in toata Africa romana (aproape 100 de episcopi erau de partea sa). Chiar daca a luat pozitie impotriva lor, imparatul Constantin ezita intre o atitudine represiva si una toleranta.

Arianismul alexandrin: a capatat dimensiunile unui conflict religios la scara intregului Imperiu. Nesupunerea ereticului Arie fata de episcopul Alexandru a avut un impact deosebit, suscitand pasiuni si divizand profund comunitatile crestine.

Pentru a fi combatuta aceasta erezie, am putut observa cum Constantin a convocat primul Sinod Ecumenic de la Niceea pe data de 20 mai 325. Astfel, acest Sinod a fost convocat de catre imparat, iar hotararile au fost impotriva lui Arie, consacrand victoria Sfantului Atanasie, viitorul episcop al Alexandriei. Constantin cel Mare in calitatile sa de singur august, a identificat in mod progresiv Divinitatea suprema pe care el o cinstea din anii tineretii cu Hristos. Incercarea de a reconcilia in propria constiinta si in teorie datorile unui principe roman cu exigentele etice personale ale unui crestin l-au facu sa intarzie primirea botezului pana inaintea mortii (337).

Transformarea progresiva a Imperiului intr-o societate formal crestina a continuat pe vremea succesorilor lui Constantin, dar acest fenomen a fost plin de contraste si paradoxuri. Cei doi fii ai lui Constantin, Constantiu al II-lea (337-361) si Constans (337-350) care au stapanit in Orient, respectiv in Occident, au extins legislatia constantiniana in favoarea crestinismului si au luat parte activ la in problemele unei Biserici divizata de criza ariana. Ca si tatal lor, ei au amanat propriul botez pana in ceasul mortii. In constiinta sociala a timpului, marturisirea credintei crestine nu era perceputa ca o conditie pentru a deveni imparat: Iulian Apostatul (361-363) a restabilit chiar paganismul, iar un alt pagan, prefectul pretoriului Secundus Solutius, a obtinut la un moment dat sustinerea unanima a armatei pentru a-i succeda la tron

lui Iulian. In cele din urma Secundus a refuzat deoarece era in varstasi bolnav. Printre imparatii care s-au succedat la sfarsitul secolului al IV-lea, cazul lui Valentinian I (364-375) este considerat ca o exceptie printre contemporani, deoarece in calitatea sa de comandant militar pe vremea lui Iulian, a refuzat sa ofere sacrificii pagane.

Teodosie I (379-395) si colegul sau occidental, Gratian (375-383), au inceput sa considere crestinismul ca o religie de Stat. Gratian a renuntat la titlul pagan de pontifex maximus in 381, iar Teodosie a fost primul imparat botezat la inceputul domniei. El a rupt total legaturile cu cultele pagane, aproband cererea episcopilor crestini de inchidere a templelor. In unele locuri au izbucnit incidente intre crestini si pagani, Teofil arhiepiscopul Alexandriei transformand de exemplu templul lui Dionysos in biserica si a distrus templul lui Serapis. In anii 391-392, Teodosie I a publicat doua decrete prin care erau interzise cultele pagane publice sau private. Din acest moment Imperiul devenea din punct de vedere constitutional un Stat crestin, in care paganismul era redus la stadiul de minoritate tolerata. Politica riguroasa de mai tarziu a lui Justinian I (527-565) a eliminat complet paganismul din viata publica.

Sucesorii lui Teodosie I cel Mare: Arcadius si Honorius. Divizarea Imperiului

Dupa moartea lui Teodosie I cel Mare la 17 ianuarie 395, Imperiul a fost impartit intre cei doi fii ai sai: Arcadius (395-408) in Orient, iar Honorius in Occident (395-423). Chiar daca cele

doua parti ramaneau elemente ale aceluiasi corp, anul 395 a constituit un moment de rascruce in istoria Statului roman, deoarece de acum si pana la caderea Imperiului Roman de Apus in 476, vor exista practic doua Imperii: cel de Rasarit, cu capitala la Constantinopol, si cel de Apus, cu capitala la Roma, Mediolanum sau Ravenna. Desi Imperiul a fost impartit, aceasta nu a insemnat o divizare a lui, ci mai degraba o descentralizare de Stat. Cele doua parti se considerau unite, iar imparatii erau numiti in documente impreuna, chiar daca era vorba de faptele unuia singur. De acum Imperiul va fi cand in mana unui imparat unic, cand impartit intre doi imparati, unul in Orient celalalt in Occident.

Cu toate acestea unitatea de guvernare a Imperiului subzista. Ea se va mentine in drept, pentru ca unul dintre imparati tine in mod direct de acceptul celuilalt la investitura, dar se va mentine si pentru ca unul dintre cei doi imparati isi va pastra suficienta autoritate in vederea impunerii celuilalt a unor puncte de vedere care sa fie in beneficiul celor doua parti. Unitatea Imperiului se va pastra si la nivelul constiintei populare. Nici romanii, nici barbarii nu vor avea sentimentul ca Orientul si Occidentul formează entitati distincte. Este inexacta chiar afirmatia ca la moartea lui Teodosie I in 395, Imperiul a fost impartit in doua, asistand astfel la separarea definitiva dintre Orient si Occident.

De fapt, Teodosie I este surprins de moarte chiar in momentul in care ca atatia alti predecesori desemnase un august pentru Occident si unul pentru Orient, fara sa se gandeasca la o separare. Patruzeci de ani mai tarziu, Teodosie al II-lea publicand celebru Cod care ii poarta numele si care reunea legile tuturor imparatilor de la Constantin cel Mare, face acest lucru in numele imparatului care domnea atunci in Occident, Valentinian III, amintind ca pentru a fi valabila o lege, aceasta trebuie adusasi la cunostiinta unuia dintre cei doi imparati. Daca unitatea constitutională a Imperiului subzista, nu trebuie neglijat nici faptul ca opozitia dintre Orient si Occident se va agrava, aceasta fiind de altfel si caracteristica perioadei de dupa Teodosie I cel Mare. Cu timpul legaturile 85 Imparat asociat lui Valens (364-378) dintre Estul si Vestul Imperiului vor slabi, ajungandu-se in timp, de multe ori la momente de tensiune.

Sceptrul pe care fiii lui Teodosie I il mostenisera, parea sa fie un dar al lui Dumnezeu si al tatalui lor. Generalii si ministrii se obisnuisera sa adore majestatea copiilor imperiali, iar armata si poporul nu avusesera in ultima vreme prilejul sa-si afirme primejdioasa lor putere, prin alegerea unui alt suveran. Odata cu venirea la putere a celor doi, la conducerea Statului se constata o schimbare profunda, cei doi preferand sa-si duca viata, spre deosebire de tatal sau, intr-un deplin sedentarism, fara sa paraseasca Constantinopolul si respectiv Ravenna. Acesti doi imparati vor deveni practic niste jucarii in mainile celor care-i inconjurau: femei, eunuci, episcopi, demnitari servili, conducatori militari de origine barbara. Bine intentionat, Teodosie I cel Mare a dorit sa asigure copiilor sai un protector, cei mai indicati in acest sens fiind persoane apropiate de cei doi prin legaturi familiare. De aceea, inainte de a muri, el a lasat pe Honorius in grija bravului ofiter de origine vandala, Stilichon, casatorit cu nepoata imparatului, Serena.

La moartea tatalui sau, Arcadius in varsta 18 ani, era lipsit nu numai de experienta, dar si de initiativa, merit parca a fi stapanit de oamenii energici ai curtii sale. Un astfel de om era prefectul pretoriului din Orient, Flavius Rufinus, general de origine celta, inteligent si activ, ambitios si avar, fara principii morale. Scopul sau era de a ajunge la tron ca asociat al lui Arcadius si sa casatoreasca pe imparat cu fiica sa. Planurile lui Rufinus sunt insa dejucate de eunucul Eutropius, care-l determina pe Arcadius sa se casatoreasca cu Eudoxia, fiica puternicului general franc Bauto. Ambitia lui Rufinus il aduce in conflict cu Stilichon, suspectat ca ar avea aceleasi planuri, pentru fiul sau Eutherius, pe care dorea sa-l casatoreasca cu sora vitrega a imparatului, Galla Placidia. Conflictul dintre cei doi izbucneste cu ocazia revoltei vizigoților condusi acum impotriva Imperiului, de Alaric. Ca sef al intregii armate vizigote, acesta a pustiit Tracia si Macedonia, apoi a ajuns aproape de zidurile Constantinopolului, dand miscarii sale un profund caracter national. Alaric trateaza cu Rufinus, care prin abilitatea sa diplomatica reuseste sa-l determine pe barbar sa se indrepte

spre Vest, ocolind capitala. Ajuns in Thesalia, el va intra in conflict cu Stilichon, interesat si el de stapanirea Illyricului oriental. Inainte de anul 379 prefectura Illyricului, care cuprindea Grecia si regiunile centrale ale Balcanilor, facea parte din jumatarea de Apus a Imperiului, dar in acelasi an Gratian, imparat al Occidentului, si nepotul lui Valens o cedase lui Teodosie I.

Stilichon spunea acum, ca vointa lui Teodosie fusese ca fii sai sa se intoarca la vechea situatie, iar autoritatea lui Honorius sa atinga doar hotarele Traciei. Cauza principala pentru care Stilichon reclama acest teritoriu era ca Peninsula Balcanica reprezenta furnizorul de baza al celor mai buni luptatori. Temandu-se de o victorie, pe care rivalul sau ar fi obtinut-o asupra lui Alaric, iar prin aceasta de o crestere a influentei lui Stilichon, Rufinus determina pe Arcadius, sa ordone incetarea oricarei actiuni impotriva vizigoților. Stilichon surprins poate de hotararea imparatului, trimite printrun ofiter devotat, Gainas, trupele Orientului, care luptasera in Occident, la Constantinopol impotriva lui Eugenius, iar el in fruntea armatei sale se retrage, lasand libertate trupelor lui Alaric sa-si continue campania de pustiire.

Lui Gainas, ajuns la Constantinopol, ii ies in intampinare atat imparatul cat si Curtea pentru a-l saluta. La un semn al lui Gainas insa, un barbar strapunge cu sabia pe Rufinus, chiar sub ochii imparatului. Asasinatul a fost pus la cale de Stilichon. In locul lui Rufinus, Arcadius a ales pe eunucul Eutropius.

Arcadius va trece de acum incolo sub influenta eunucului Eutropius, tot atat de avid de putere ca si predecesorul sau. El privea cu gelozie si suspiciune pe prefectul Orientului, cel mai puternic in administratie, dupa imparat. Eunucului i se datoreaza probabil inovatia adusa de Arcadius, de a lua din atributiile prefectului pretoriului, administratia generala a postelor, precum si supravegherea fabricantilor de arme si de a le trece in seama marelui demnitar, magister officiorum (primul ministru).

Prin casatorirea fiicei sale Maria cu Honorius, Stilichon isi consolideaza el pozitia. Evenimentul nu este trecut cu vederea si Eutropius obtine de la Arcadius un nou titlu in anul 399 si anume pe acela de consul, fapt care a deranjat nobilimea senatoriala. Nici Italia impreuna cu toata partea occidentala a Imperiului, nu a fost de acord, pentru ca pana atunci nu se mai auzise ca un eunuc sa detina o astfel de functie. Intre timp Gainas, ca "om" al lui Stilichon, dupa ce devine magister militum, urmareste rasturnarea indraznetului eunuc. La randul sau, partida romana antibarbara era impotriva lui Eutropius, ca si impotriva cresterii puterii germane in Imperiu. Senatorii si demnitarii legati de traditiile romane, erau indignati de inaltarea unui eunuc la consulat si alarmati de detinerea unor importante functii militare de catre germani.

Revolta ostrogotilor din Frigia (incurajati de Gainas), a condus in final la caderea lui Eutropius, declansand in acelasi timp lupta impotriva influentei germane din Imperiul de Rasarit. Armatele romane invinse in Pamfalia de Tribigilol, conducatorul ostrogotilor, au provocat dizgratia imparatului Arcadius fata de Eutropius, care este degradat, exilat in Cipru, iar in cele din urma decapitat la Calcedon. Locul sau este luat de conducatorul partidului antibarbar, Aurelian, gest care echivala cu victoria partidului antigerman si cu o lovitura puternica data lui Gainas, aliat acum cu Tribigilol impotriva Constantinopolului. In noile conditii Arcadius accepta cererile gotului la tratativele de la Calcedon. Demn de remarcat pentru spiritul acestei epoci sunt cele spuse de episcopul Sinesios din Cyrene in discursul sau "Despre suveranitate", un adevarat manifest al partidei antigermane. In el apar unele revendicari cum ar fi: respectul privilegiilor aristocratice, grija fata de supusi, usurarea impozitelor, incurajarea agriculturii, toleranta religioasa, curatarea armatei de goti si trecerea la recrutarea unei armate nationale⁹³. Desi timp de aproape 6 luni gotii au fost stapani pe destinele Imperiului de Rasarit, tirania lui Gainas a fost de scurta durata, trupele sale fiind invinse de flota lui Fravitta, un alt got casatorit inasa cu o romanasi care in ultimii ani ai lui Teodosie I jucase un rol important in politica gotilor sai ca sef al partidei filoromane. Arcadius si populatia Constantinopolului au inteles gravitatea situatiei si profitand de o revolta a gotilor in momentul plecarii temporare din capitala a lui Gainas, determina pe got sa se retraga dincolo de Dunare, unde cade in mainile lui Uldin, regele hunilor. O data cu infrangerea lui Gainas, pericolul got lua sfarsit in provinciile Orientului, indreptandu-se catre Occident. Dupa ce in anul 396 Alaric a navalit in Grecia, trecand prin foc si sabie Beotia, Pireul,

Megara si Corintul, dar crutand Atena, un an mai tarziu el se retrage din Peloponez, patrundand inasa in Epir. Aici timp de 4 ani, purtand titlul de magister militum per Illyricum, acordat de Arcadius, barbarul este ispitit si de perspectiva cuceririi Italiei⁹⁴. Momentul prielnic este oferit de navalirea in provinciile de pe cursul superior al Dunarii, Raetia si Norricum, a unei mase de triburi germanice pornite dinspre Marea Baltica, la sfarsitul anului 401 sub conducerea lui Radagaisus. Pentru a respinge atacul, Stilichon isi duce trupele peste Alpi. De acest moment, in care Italia ramane fara aparare profita Alaric, care trece Alpii italieni si asediaza in 401 Aquileea. Intrarea gotilor in Italia a produs o vie consternare. Honorius ar fi vrut sa fuga in Galia, dar a fost convins sa ramana la Milan.

Stilichon, constient de marele pericol care ameninta Occidentul, sfatuieste pe imparat sa reziste alaturi de curtea sa la Milan, pana cand va strange trupe suficiente pentru a face fata unei invazii de amploare. In acest scop pleaca in Raetia si Norricum, recrutand mercenari vandali si alani, la care adaugasi trupe rechemate de pe Rin si din Britania. Cu o astfel de

mobilizare, Stilichon reuseste sa salveze in extremis Milanul de asediul lui Alaric. Suferind o puternica infrangere la Pollentia, vizigotii lui Alaric sunt constransi sa paraseasca Italia.

Vadit nemulțumit Alaric dorește să ocupe Verona, oraș strategic, ce domina trecerea principală a Alpilor Raetici. Fără să știe de trădarea care se pune la cale, el înaintea spre trecătorile montane, aflate de acum sub controlul trupelor imperiale și unde, aproape simultan este pus în situația de a face față unui atac general. În această luptă, desfășurată nu departe de zidurile Veronei, pierderile gotilor au fost mai puțin însemnate decât la Pollentia. În urma tratatului de pace încheiat, i s-a permis lui Alaric să se așeze în zona frontierei de pe râul Sava, unde conducătorul vizigot a rămas câțiva ani. Pericolul prin care trecuse palatul de la Milan, îl determină pe Honorius să-și caute un refugiu mai sigur în fața eventualelor noi atacuri din partea neamurilor germanice.

Alternativa s-a numit Ravenna, o așezare prielnică pentru a satisface securitatea personală a împăratului Apusului. Honorius s-a retras în această localitate la vârsta de 20 de ani, exemplul lui fiind imitat și de către urmașii săi, apoi de regii goti și de guvernatorii provinciei Italia, până la mijlocul secolului al VIII-lea. În trecut fie spus, Ravenna a reprezentat de-a lungul anilor și o atracție deosebită datorită operelor de artă cu care suveranii au împodobit-o. Unele din aceste monumente au pierit, dar altele s-au păstrat ca o dovadă a dezvoltării artei creștine din Italia, influențată de Bizanț, îndeosebi în sec. al V-lea sub auspiciile Găllei Placidia, iar în sec. al VI-lea sub Justinian cel Mare. În timpul domniei lui Honorius apărarea frontierei Panoniei a fost practic abandonată, iar provinciile din această zonă au avut de suferit din cauza barbarilor, care se aflau atât în interiorul lor, cât și în afară. În ultimele luni ale anului 405, o armată formată îndeosebi din ostrogoti patrunde în Italia. Ei erau conduși de Radagaisus, gonit cu câțiva ani mai înainte de Stilichon. Italia a fost ocupată fără prea multă rezistență. Până la urma Stilichon reusește să-l învingă pe Radagaisus în localitatea Fiesole. Conducătorul germanilor este făcut prizonier și executat. Italia bine păzită de Stilichon a determinat popoarele germanice să se îndrepte spre Nord-Vest declanșând un vast proces de distrugere în Galia, decisiv pentru istoria viitoare a Europei Occidentale. Capacitatea remarcabilă a lui Stilichon de a face față numeroaselor probleme legate de invazia popoarelor germane, este din nou pusă la încercare în vara anului 407, când sosesc în Galia trupe din Britania dominate de un puternic spirit de revoltă. Aceste trupe proclamă război pe război împărați, pe un oarecare Marcus, apoi pe Gratianus și în sfârșit pe Constantin. Acesta din urmă cucerește chiar la sfârșitul anului 407 orașul Arles, capitala Galiei, unde își stabilește și reședința. După mai multe dispute armate avute cu Stilichon și trimisul acestuia germanul Sarus, Constantin este înfrânt în 411 și ucis din ordinul împăratului Honorius⁹⁶. Din acest moment poziția lui Stilichon începe să devină destul de nesigură. Popularitatea câștigată prin expulzarea lui Alaric din Italia sau victoria asupra lui Radagaisus, încep să palească în fața

dificultatilor din Galia ocupata de Constantin si jefuita de barbari. Relatiile sale destul de neclare cu Alaric precum si intentia crearii unei triple diviziuni a Imperiului, in care fiul sau, Eucherius, trebuia sa fie al treilea triumvir imperial, faceau loc unor banuieli. Aristocratia Romei il ura, ca si pe sotia sa Serena. Aceasta atitudine fata de un om care slujise cu destul devotament destinele Occidentului, isi gasea explicatia in antigermanismul victorios din Orient, dar care prinsese teren si in Vestul Imperiului, influentand decisiv si pe imparat. Printre numerosi dusmani ai bravului general se numara si Olympus, un perfid demnitar si favorit al imparatului, care prin calomniile sale a stiut sa-l alarmeze pe suveran, indemnandu-l sa scape de sub tutela socrului (Honorius era casatorit cu fiica lui Stilichon, Maria; dupa moartea acesteia se casatoreste cu o alta fata a generalului, Emilia). In urma intrigilor de la Curte, Stilichon este arestat din ordinul imparatului si executat la 22 august 408, odata cu el pierind ultimul mare general roman.

Dupa moartea lui Stilichon, Italia nu va fi scutita de noi pericole venite din partea aceluiasi Alaric care nu mai avea acum de cine sa se teama. Dupa ce a pradat Aquileea si Cremona, Alaric ajunge in toamna anului 408 in preajma Romei pe care o asediaza. In urma esecului tratativelor de pace, conducatorul vizigot asediaza pentru a doua oara Cetatea eterna spre sfarsitul anului 409, cerand cetatenilor sa se alieze cu el impotriva imparatului. El ocupa portul de pe Tibru si blocheaza orasul. In ciuda unor noi tratative desfasurate la Rimini, Roma este cucerita in 410, Alaric permitand armatei sale trei zile de jaf si maceluri, populatia asistand la scene teribile, asociate cu incendii, care au avut darul sa mistuiasca in cartierele aristocratice, palate si monumente somptuoase. Cu toate acestea, Alaric nu a permis distrugerea bisericilor, iar dreptul de azil trebuia respectat. Constrans sa rezolve problema hranei soldatilor sai, Alaric se gandeste la cucerirea Africii, granarul Imperiului, dar in drum spre Neapole se imbolnaveste si moare la Consenza la sfarsitul anului 410. Astfel ia sfarsit la numai 40 de ani aventurosul rege vizigot, care a creat mari probleme in provinciile ambelor parti ale Imperiului.

La conducere ii va urma cumnatul sau Athaulf, care avand ca obiectiv tot cucerirea Africii, ramane pentru un timp in Sudul Italiei. In 412 el trece Alpii, ducand cu sine si pe Galla Placidia, fiica "marelui Teodosie", luata ostateca de catre Alaric in 410. Athaulf pune stapanire pe Narbonne, Toulouse, Bordeaux si Marsillia, dupa care in 414 o convinge pe Placidia sa-l ia de sot. Din acest moment, influentat si de sotia sa, el va avea o atitudine concilianta fata de Imperiu. Dupa moartea lui Athaulf a urmat Valia, cu care imparatul va incheia un acord, in schimbul a 600.000 de masuri de grau, obtinand totodata si repatrierea sorei sale Galla Placidia. Valia se obliga sa duca razboi si impotriva popoarelor barbare: vandali, alani si suevi, care trecusera Pirineii, stabilindu-se in Spania.

Intorcandu-se in Italia, Galla Placidia se va casatori in 417 cu Constantiu, comes et magister militum, asociat prin acesta unire ca imparat alaturi de Honorius. Din casatoria lor s-au nascut doi copii, o fatasa un baiat, viitorul imparat al Apusului, Valentinian al III-lea. Tot acum Valia ii extermina pe barbarii din Spania, care sunt recunoscuti ca foederati, in timp ce gotii au fost rasplatiti pentru serviciile lor si li s-au dat teritorii in Galia, formandu-se astfel doua regate germanice sub autoritate romana: regatul burgund de pe Rin si regatul vizigot la malul Atlanticului. Tot acum Galla Placidia se distanteaza de fratele ei, datorita indeosebi intrigilor din anturajul ei. Pana la urma Galla Placidia este izgonita din Ravenna, gasindu-si refugiu la Constantinopol. Cateva luni mai tarziu moare Honorius, punand capat unei domnii destul de modeste. In timpul sau, Roma a fost grav lovita, Galia si Spania ruinate de barbari, iar Bretania aproape pierduta. Pana la moartea sa evenimentele din Occident au fost dominate de invaziile popoarelor germanice, anticipand alaturi de framantarile interne favorizate si de slaba guvernare a urmasului lui Teodosie I cel Mare, dezastrul din anul 476.

Teodosie al II-lea. Activitatea sa legislativa, reorganizarea invatamantului. Sinodul al III-lea Ecumenic

Dupa moartea lui Arcadius in partea de Rasarit a Imperiului urmeaza la tron Teodosie al II-lea, cunoscut si sub numele de cel Tanar, un minor de 7 ani, proclamat august inca de la nasterea sa in anul 402. La moartea tatalui sau, protectia proaspatului imparat a fost asigurata timp de 6 ani de un colegiu de demnitari in fruntea caruia se gasea Anthemius, prefectul pretoriului, care activeaza acum ca regent. Educatia tanarului print era data in sarcina lui Antiochus. De numele lui Anthemius este legata construirea laturei vestice a zidului Constantinopolului, eveniment foarte important pentru aceasta epoca. Inca din perioada lui Constantin cel Mare exista un zid de aparare al noii Rome, care in prezent nu mai facea fata extinderii orasului, impunandu-se restructurarea in functie de necesitati, a vechiului zid, pentru a apara orasul in fata pericolelor externe. Aceasta initiativa a fost una din marile realizari si servicii aduse Imperiului de catre Anthemius. El a restabilit armonia dintre Curtile de la Ravenna si Constantinopol, iar un nou tratat a fost incheiat pentru asigurarea pacii la frontiera cu Persia.

Pentru a evita invadarea Moesiei inferioare de catre Uldin, regele hunilor, Anthemius a intreprins o vasta operatiune de intarire a flotei stationata la Dunare, construind noi vase si reparandu-le pe cele vechi. Pentru eficientizarea expedierii graului din Egipt la Constantinopol, el a luat o serie de masuri privind transporturile pe mare. Anthemius s-a aratat interesat si de conditiile de viata din orasele prefecturii Illyricum. Se pare insa ca in anul 414, regentul plin de atatea merite, s-a retras din acesta importanta functie sau a murit.

Prefectura pretoriului este asigurata mai intai de predecesorul sau, patriciul Aurelian, dupa care la 4 iulie 414, Pulcheria, sora minorului Teodosie al II-lea, devine augusta. Ea isi va asuma si regenta in numele fratelui ei. Chiar daca era mai mare doar cu 2 ani fata de Teodosie II, proaspata augusta va governa practic Imperiul aproape 40 de ani. Pulcheria a fost aceea care a supravegheat educatia lui Teodosie al II-lea, cautand sa-l protejeze de intrigile de la Curte, carora, data fiind firea lui slaba, le-ar fi cazut prada usoara.

Politica externa a lui Teodosie al II-lea

Destul de sters ca politician, eclipsat poate si de influenta surorii sale, iar apoi a sotiei si a unor demnitari foarte capabili, Teodosie al II-lea, in prima perioada a sa de domnie nu a fost confruntat cu evenimente politice deosebite pe plan extern, exceptand poate invazia hunilor din Tracia, dupa care bizantinii au fost obligati sa plateasca un tribut substantial. Tensiunea incepe sa creasca abia prin anul 434, cand hunii, condusi de Ruas cer bizantinilor sa mareasca obligatiile tributare si asa destul de mari, amenintand ca vor invada Imperiul. Acest popor barbar se afla inca din anul 420 in zona centrala a Europei Orientale, formand un Imperiu destul de intins, dar cu o organizare nu prea energica. In anii urmatiori, alaturi de alte triburi germanice, ei navalesc in Campia Panonica. La 430 ei reprezentau deja o putere apreciabila, iar guvernul lui Teodosie al II-lea este obligat sa consimta la incheierea unui tratat de pace cu acesti periculosi vecini, care va dura pana in 434, cand Ruas a acuzat guvernul oriental de primirea unor transfugi huni. In acelasi an, Ruas moare, iar hunii condusi de succesorii sai, Atilla si Bleda, incheie un nou tratat cu bizantinii, in urma caruia Imperiul accepta sa plateasca un tribut enorm, fapt care demonstreaza marea putere politica a hunilor din acel moment. Teodosie al II-lea se angajeaza sa nu mai primeasca transfugi huni, sa trimita inapoi romanii evadati din captivitatea hunilor, sa acorde avantaje comerciale hunilor la frontiera. Tratatul mai continea de asemenea o clauza care interzicea recrutarea de catre Imperiu a mercenarilor barbari de dincolo de Dunare, considerati cei mai buni soldati. Atilla si Bleda nu s-au limitat la respectarea tratatului, intensificand lupta de cucerire a unor noi teritorii. La inceput hunii s-au multumit cu modul lor de trai destul de modest, dar odata cu anul 445, cand dupa moartea lui Bleda, Atilla ramane singur conducator, ei vor reprezenta principalul pericol extern pentru Bizant.

Originar dintr-o familie regala, razboiul constituia pentru Atilla un lucru facut cu placere, dobandindu-si astfel faima de conducator indraznети de general prudent si norocos. Scopul principal al politicii sale ramanea insa jaful. In anul 441 i se ofera prilejul sa atace provinciile lui Teodosie al II-lea, armata imperiala fiind slabita prin trimiterea de trupe in Apus, in Tracia si Iliric. Invocand nerespectarea tratatului din 434, hunii avanseaza pe Dunare, capturand Ratiaria, Viminacium, Sucidava, Singidunum, Naissus, localitati complet devastate, dupa

care se îndreaptă către Constantinopol. Dând dovadă de prudență, Attila nu atacă capitala. Trimisii lui Teodosie al II-lea reușesc până la urmă să încheie un nou tratat de pace, foarte umilitor pentru Imperiu. Regatul hunilor este împărțit între Attila și Bleda, primul luând în posesie cuceririle din Vest, iar al doilea pe cele estice, de la Dunărea inferioară până la Volga. La puțin timp după încheierea acestei păci, Attila își condamnă propriul frate la moarte, iar prin unificarea tuturor hunilor devine cel mai puternic om din Europa.

Provinciile tracice vor cunoaște o scurtă perioadă de respiro până în 447, când același Attila reia incursiunile în Sudul Dunării. Multe localități din Peninsula Balcanică și până în Grecia sunt complet devastate. Datorită cruzimii sale, Attila este supranumit "biciul lui Dumnezeu". În cele din urmă hunii sunt opritți prin încheierea unui nou tratat de pace, Attila cerând bizantinilor evacuarea populației romane de pe malul drept al Dunării, mai precis de la Singidunum până la Novae, pe o distanță de cinci zile de mers pe jos¹⁰⁵. Rățiunea acestor noi condiții poate fi explicată prin împiedicarea acum a trecerii eventualilor huni fugiți de la Attila peste frontiera cu Imperiul Roman, unde erau apoi înrolați. Practic, regatul lui Attila a cunoscut în această perioadă cea mai mare întindere: de la gurile Dunării, în Est, până la Noricum, în Vest, și o mare parte din Peninsula Balcanică. Acest teritoriu condus de Attila nu era cu mult mai întins decât regatul dac al lui Burebista.

Incitat de eunucul Chrysaphius, unul dintre confidenții de la Curte, Teodosie al II-lea pune la punct un plan de prindere și ucidere a lui Attila. Tentativa de asasinat este deșeurată, iar conducătorul hun are pretenția ca eunucul Chrysaphius, autorul principal al complotului, să fie omorât. Pentru calmarea barbarului, împăratul trimite doi patricieni, care-i cer clemență în privința înaltului demnitar bizantin. Până la sfârșitul domniei lui Teodosie al II-lea, plata tributului s-a făcut cu regularitate, dar succesorul său, Marcian, va refuza să mai plătească. Se pare că provinciile Iliricului vor fi din nou atacate, dar Attila își îndreaptă privirile spre Vest, unde există speranța unui jaf mai consistent în regatul lui Valentinian al III-lea.

În anul 451 "biciul lui Dumnezeu" este înfrânt în Galia, la Câmpiile Catalaunice (Chalons - în Franța), după care se retrage spre Italia, încercând să cucerească Roma, salvată în extremis de intervenția papei Leon I cel Mare. La 453, Attila moare în Panonia, disparând astfel una din figurile de seamă din istoria Răsăritului și Apusului. Sub conducerea lui, hunii își schimbă felul de viață ca și instituțiile, devenind o putere politică ce întreține legături cu Imperiul Roman.

Politica internă a lui Teodosie al II-lea

Teodosie al II-lea a stiut sa-si aleaga demnitari capabili. Intre acestia amintim: Anthemius, Chrysaphius, Cyrus, Priscus din Panion, care prin diplomatie si abilitate au depasit gravele probleme interne sau externe. Realizarile primilor doi au fost mentionate in mod sumar mai inainte. Trecand la Cyrus, trebuie facuta precizarea ca acesta era favoritul imparatesei Evdochia in anii in care aceasta la influentat mult pe sotul ei. Posesor al unei culturi retorice deosebite, numit prefect al orasului Constantinopol, iar apoi si al Pretoriului, Cyrus are meritul principal ca a incheiat construirea zidului de aparare al capitalei inceput sub Anthemius, constructie care suferise deja in urma unui cutremur de pamant. In ceea ce-l priveste pe Priscus, acesta era originar din Tracia, fiind un demnitar de vaza si un mare diplomat, trimis in 448 intr-o solie la curtea lui Attila, de unde s-a intors cu pretioase informatii consemnate intr-o Istorie a Bizantului. Schitand personalitatea lui Attila, Priscus mentioneaza printre altele ca: "el s-a aratat cumpatat in toate, avant paharul din care bea, confectionat din lemn. De altfel simpla ii era si imbracamintea, caci nu se ingrijea de nimic altceva decat sa fie curata. Si nu se deosebeau intru nimic, nici sabia, nici legaturile incaltamintei sale barbare si nici fraul calului sau, care nu avea podoabe de aur, pietre scumpe sau alte lucruri de pret, ca si al celorlalti sciti". Priscus ne-a lasat informatii interesante si cu privire la teritoriul patriei noastre, mai precis amanunte privind Banatul, care atesta continuitatea daco-romana dupa retragerea aureliana din 271.

Am pomenit de cateva ori numele sotiei lui Teodosie al II-lea, imparateasa Athenais-Evdochia, atenianasi pagana, dar ajunsa pe tronul Bizantului si botezata in credinta crestina. Ea a reusit sa contrabalanseze pentru o buna perioada de timp puterea Pulcheriei, sora lui Teodosie al II-lea. Casatoria cu o ateniana a parut unora drept o victorie a paganismului, care in prima jumatate a secolului al V-lea era inca prezent la Constantinopol. Nu a fost chiar asa, caci traind de acum inainte in mijlocul unei Curti credincioase, tanara imparateasa se lasa influentata pe nesimtite de influenta celor piosi. Mai mult chiar, Evdochia era pasionata, ca o adevarata bizantina, de discutiile teologice.

Trecerea pe care o avea la Curte, a sporit neintelegerile cu cumnata sa, avida de putere, care nu intelegea sa renunte la guvernare. In anul 423, Curtea de la Constantinopol a primit pe sora lui Honorius, celebra Galla Placidia, venita la Bizant impreuna cu fiica sa, Honoria, si fiul sau, Valentinian. Cu acest prilej este stabilit un plan de casatorie intre micuta Evdochia, nascuta recenta de Athenais, si caesarul de 5 ani, pe care moartea lui Honorius il facuse mostenitorul Imperiului Occidental. Peste 14 ani, proiectul devenea realitate pentru imparateasa Bizantului, care drept multumire adusa lui Dumnezeu, pleaca intr-un pelerinaj la Locurile Sfinte. Reintoarsa in 439 basilisa era in culmea gloriei avand o fiica maritata cu un imparat. Stapanita pe situatie, Evdochia a gresit totusi, crezand ca Pulcheria ar putea renunta asa de usor la influenta pe care o exercitase la Curte cu putin timp inainte. In urma intrigilor

de tot felul, Athenais-Evdochia va parasi palatul imperial in 442, indreptandu-se catre Ierusalim, unde va si muri. Pulcheria a carei influenta scazuse destul de mult, este unanim recunoscuta ca imparateasa dupa moartea lui Teodosie al II-lea la 28 iulie 450, alegandu-si drept sotsi coleg la tron pe Marcian.

Activitatea cultural-stiintifica in vremea lui Teodosie al II-lea

Infiintarea Universitatii din Constantinopol

In istoria milenara a Bizantului, cultura sub diferitele ei forme a reprezentat o preocupare statornica pentru marea majoritate a imparatilor. Crearea Universitatii din Constantinopol si publicarea Codexului Teodosian raman insa inscrise drept momentele de varf din istoria civilizatiei Imperiului bizantin, apartinand in exclusivitate perioadei de guvernare a lui Teodosie al II-lea.

Pana in sec. al V-lea Atena reprezenta principalul centru al invatamantului si al stiintelor pagane in intreg Imperiul roman. Cu toate acestea triumful crestinismului de la sfarsitul sec. al IV-lea, a adus o sensibila scadere a prestigiului acestei scoli, declin amplificat nu numai de invazia vizigota, dar si de crearea unei Universitati crestine in vremea lui Teodosie al II-lea. Actul care a legitimat infiintarea noii Universitati de la Constantinopol, a fost dat de catre Teodosie al II-lea la 25 februarie 425. Corpul profesoral era compus din 10 gramaticieni de limba greaca, 10 de limba latina, 5 retori greci si 3 latini, la care se mai adaugau o catedra de Filozofie si 2 de Drept. In luna urmatoare, la 14 martie 425 un text inscris in Codex Teodosianus facea elogiul acestei realizari de prestigiu din viata culturala a noii Rome, dand chiar numele unor profesori. Astfel pentru catedra de Gramatica a limbii grecesti erau Helladios si Syrianus, pentru cea de Gramatica a limbii latine, Teofil, apoi sofistii Martinos si Maximos, juristul Leontiu predand la catedra de Drept. Profesorii erau foarte bine platiti de catre Stat, avand obligatia sa-si dedice in exclusivitate timpul lor activitatii didactice de la Universitate. Pozitia lor sociala in Stat capata un loc aparte, oferindu-li-se onoruri de seama. Fondarea acestui locas de invatamant nu a avut o destinatie cu totul intamplatoare, ci a incercat sa contrabalanseze prestigiul vechilor Universitati pagane din Alexandria si Atena.

Invatamantul se facea in doua limbi: greacasi latina. Chiar daca latina ramanea in continuare limba oficiala, greaca o va inlocui treptat. Aceasta initiativa a fost cultivata tocmai de profesorii de la Universitatea din Constantinopol. Intemeiata de Teodosie al II-lea, restaurata in secolul al IX-lea, protejata de Constantin Porfirogenetul, Scoala Superioara din Constantinopol, in ciuda multor vicisitudini, a existat atata vreme cat si Imperiul. Crearea ei in secolul al V-lea, intr-o perioada in care vechile scoli ale lumii romane incep sa se inchida

una după alta, rămâne în istorie drept un simbol în jurul căruia s-au grupat cele mai capabile forte spirituale ale Imperiului.

Codex Theodosianus

Reorganizarea învățământului superior a avut consecințe deosebit de importante asupra evoluției culturale ulterioare și în cadrul ei s-a putut elabora și publica "Codex Theodosianus", din punct de vedere cronologic cea mai veche culegere de legi imperiale, iar ea ocupă locul al II-lea după Corpus Juris Civilis. Lucrarea a fost inițiată în anul 429 ca urmare a dificultăților întâlnite în folosirea Dreptului imperial, ca și a creșterii numărului legilor imperiale, necesitatea întocmirii unei culegeri unitare impunându-se acum cu acuitate. Pentru epoca anterioară lui Teodosie al II-lea erau cunoscute două colecții juridice: Codex Gregorianus și Codex Hermogenianus, numite astfel după numele celor doi juristi care le-au alcătuit. Prima culegere marchează epoca lui Dioclețian, iar a doua se referă la perioada succesorilor lui Dioclețian, până în sec. al IV-lea, încadrând legile promulgate de la sfârșitul sec. al III-lea până la aproximativ anul 360. Ambele au fost pierdute, existența lor fiind semnalată în fragmente neînsemnate ca și din noua colecție întocmită acum (prima jumătate a sec. al V-lea).

Realizarea acestei vaste lucrări a fost încredințată unei comisii formată din 9 membrii dintre care un rol important l-a avut Appelles. Publicarea noii culegeri, intitulată Codex Theodosianus s-a făcut în 438, după 9 ani de muncă asiduă. Codexul cuprindea legile în limba latină, materialul juridic fiind împărțit în 16 cărți, divizat apoi în numeroase capitole, clasificate la rândul lor pe probleme speciale: administrative, politice, religioase etc. În fiecare titlu decretele erau enumerate în ordinea cronologică iar legile date după publicarea Codului au fost numite Novele. Importanța Codexului Teodosian este deosebită din punct de vedere istoric. Mai întâi, el este izvorul cel mai prețios pe care-l detinem pentru studiul istoriei interne a Imperiului bizantin din sec. IV-V, cuprinzând în egală măsură perioada în care creștinismul a devenit religie de Stat. De asemenea, Codul a servit mai mult decât culegerile anterioare, la întocmirea legislației lui Justinian.

Noul cod dădea în prima jumătate a sec. al V-lea o mai mare stabilitate juridică, descoperind și luminând incertitudinile ivite din lipsa unei culegeri oficiale de legi. Prin Codexul Theodosian ideea de unitate a Imperiului găsește o viguroasă afirmare, el fiind publicat atât în Orient cât și în Occident în numele celor doi împărați: Teodosie al II-lea și Valentinian al III-lea. Este semnificativ faptul că după publicarea lui, împărații romani ai Orientului, nu vor mai trimite decât foarte rar legile lor în Occident.

În sfârșit, detinând informații autentice prezentate într-o formă destul de clară, Codex Teodosianus a exercitat o influență covârșitoare atât asupra popoarelor barbare din Orient cât și a celor din Occident. Faimoasa "lege română a vizigoților (lex romana vizigothorum) nu este decât un rezumat al Codului Teodosian. Lex romana vizigothorum, numită "Breviarul lui Alaric" (Breviarium Alaricianum), a influențat la rândul ei și legislația Europei Occidentale, devenind principala sursă de Drept roman în Occident.

Culegerile legislative ale lui Justinian patrund mult mai târziu în Occident, spre sfârșitul Evului Mediu. La rândul lor, bulgarii au primit Codexul Teodosian prin intermediul aceluiași Breviar al lui Alaric. "Breviarium Alaricianum" fusese adresat prin papa Nicolae I regelui bulgar Boris, care va trimite o delegație la papa în anul 866 pentru a-l întreba și a i se da relații în legătură cu "legea lumii", leges mundanale cum o numește el. Drept răspuns, papa trimite bulgarilor, după propriile sale cuvinte "venerabilă lege română" (venerandae romanorum leges), considerată a fi fără îndoială "Breviarul lui Alaric".

Probleme religioase

Alături de structura română de Stat și cultura greacă, credința creștină a reprezentat un element de bază a Imperiului bizantin. Unitatea acestui Imperiu multinational a fost asigurată de religia creștină. Dacă nu există conștiința unei națiuni bizantine, există în schimb o singură credință, cea ortodoxă, care îndeplinea în cadrul Bizanțului multinational și un rol politic. Despartirea de credința ortodoxă înseamnă nu numai lepădarea credinței celei adevărate, dar și lipsa de patriotism. Am văzut că înțelegând rolul și importanța creștinismului în viața publică a Imperiului, Teodosie I cel Mare, a luptat atât împotriva paganismului cât și a sectelor. Prin măsurile și legile sale în favoarea creștinismului, el a spulberat definitiv iluzia păgânilor, mai ales a filozofilor și a retorilor, că religia lor ar putea să mai reinvie.

În Imperiul de Răsărit, urmașii săi, Arcadius și fiul acestuia, Teodosie al II-lea, au dus la bun sfârșit hotărârile luate în vremea lui Teodosie I cel Mare. Arcadius a amenințat chiar cu pedeapsa capitală pe toți funcționarii care nu vor arăta destulă vigilență în aplicarea legilor privitoare la cultul păgân. Din ordinul lui toate chipurile zeilor au fost distruse. De asemenea, Patriarhia de la Constantinopol a fost în chip deosebit reprezentată de Sfântul Ioan Gura de Aur, ales patriarh cu ajutorul eunucului Eutropius. În vremea lui Arcadius, succesorul în Orient al lui Teodosie I, atitudinea fermă a episcopului de la Constantinopol va consacra triumful învățaturii de la Niceea: Sfântul Ioan are meritul de a fi impus această învățatură într-o perioadă în care la Constantinopol partidul got era foarte puternic, iar gotii erau arieni. Sub Teodosie al II-lea, a cărui domnie lungă acoperă prima jumătate a sec. al V-lea, disputele hristologice au reapărut. Prima și una dintre cele mai importante este erezia nestoriană.

Sinodul de la Niceea stabilise ca Mantuitorul era in acelasi timp Dumnezeu si om. Discutiile vor pune accentul acum asupra modului in care cele doua naturi se unesc in persoana lui Iisus. La Antiohia, leaganul arianismului, se formeaza o invatatura conform careia cele doua naturi sunt distincte, iar dintre cele doua, cea umana este cea mai importanta., Hristos fiind un om devenit Dumnezeu. Cand aceasta erezie era sustinuta de cineva care va ajunge si patriarh de Constantinopol, in cazul nostru Nestorie, acest lucru va provoca tulburari grave, care nu se vor limita numai la aspectul teologic. Ratacirea lui s-a mai numit si dioprosopism. Nestorie afirma ca persoana dumnezeiasca, este din veci si nu a putut fi nascuta din Sfanta Fecioara, ci aceasta a nascut numai persoana umana a Mantuitorului, cu care s-a unit persoana dumnezeiasca, fara sa precizeze cand si cum. Fecioara Maria nu poate fi numita deci Nascatoare de Dumnezeu, ci Nascatoare a omului Hristos (Antropotokos) sau Nascatoare de Hristos (Hristotokos). Impotriva lui Nestorie si a adeptilor sai au luat atitudine episcopii Alexandriei in frunte cu Chiril. Dincolo de aspectul teologic nu trebuie uitat ca aceasta disputa a capatat pe alocuri si semnificatii politice.

Prestigiul de care se bucura scaunul de la Alexandria era imens in Orient, iar puterea titularilor sai deosebita in Egipt. Episcopii Alexandriei pretindeau detinerea hegemoniei religioase in Orient si erau acum nelinistiti de primatul acordat de sinodul din 381 Constantinopolului. Prin aceasta se explica in buna masura zelul ortodox impotriva lui Nestorie. Pentru rezolvarea acestei noi dispute, Teodosie al II-lea, ezitand un pic asupra fondului problemei, a convocat al III-lea Sinod Ecumenic care s-a tinut la Efes in anul 431 si la care au participat 187 de Parinti printre care si Timotei I, episcopul Tomisului. Din pacate, dupa Sinod erezia lui Nestorie se raspandeste in Persia, Asia Centrala si chiar India. Multi considera acest Sinod ca fiind in multe privinte mai degraba o victorie a lui Chiril impotriva lui Nestorie, si implicit impotriva Antiohiei.

Se parea ca dupa condamnarea nestorianismului, Imperiul crestin va avea o perioada de liniste, numai ca va izbucni o noua erezie, cea eutihiana sau monofizita. Prin opozitie fata de nestorianism s-a nascut erezia monofizita, care admitea in Hristos o singura persoana si o singura fire, cea divina. Initiatorul acestei noi erezii a fost batranul arhimandrit din Constantinopol, Eutihie, luptator aprig impotriva lui Nestorie. El a dus la extrem invatatura Scolii din Alexandria despre unirea celor doua firi in persoana Mantuitorului, ajungand la o noua greseala: monofizismul sau eutihianismul. Denuntat patriarhului Flavian al Constantinopolului de catre Eusebiu de Dorileum, arhimandritul Eutihie a fost chemat sa-si spuna punctul de vedere la un sinod local de la Constantinopol in noiembrie 448. Aici el a fost clar: "recunosc casi inainte de unirea Dumnezeirii cu umanitatea, Hristos avea doua firi, dar dupa unire nu recunosc decat o singura fire". In urma acestei declaratii Eutihie a fost anatematizat mai intai de sinodul local din Constantinopol in 448. La randul sau papa Leon I

cel Mare (440-461) fiind informat despre erezia lui Eutihie, a adresat la 13 iunie 449 patriarhului Flavian o scrisoare dogmatica, in care expunea clar invatatura ortodoxa despre cele doua firi din persoana Mantuitorului, socotind pe arhimandritul Eutihie "eretic periculos" pe drept anatematizat de Sinodul din Constantinopol. Fata de aceasta noua tulburare, intreaga chestiune a fost prezentata si discutata intr-un nou Sinod convocat tot la Efes in luna august 449. Pentru violentele la care s-au dat participantii in frunte cu Dioscur patriarhul Alexandriei, acest sinod este cunoscut in istorie sub numele de "sinodul talharesc". Acest sinod a provocat mare confuzie si haos. Eparhiile din Egipt, Tracia si Palestina au trecut de partea lui Dioscur, iar cele din Siria, Pont si Asia Mica au avut curajul sa se opuna pe fata monofizismului promovat de Eutihie. Ca exponent al Bisericii Apusene, papa Leon cel Mare a condamnat si el pe Eutihie.

Dezbaterile teologice ale primei jumatati a secolului al V-lea au tradat pe langa lipsa unei cristalizari depline a invataturii crestine si o serie de interese politice izvorate mai ales din diferendul dintre Teodosie al II-lea si sora sa Pulcheria, avida de putere. Totodata, asemenea papilor in Occident, fondatori impreuna cu Leon I cel Mare ai monarhiei pontificale, patriarhii Alexandriei, Chiril si Dioscur, au incercat fara izbanda sa instaureze un fel de papalitate alexandrina. Spre deosebire de papalitatea occidentala, care tindea spre separarea de autoritatea imperiala, Biserica Orientului ramane acum o Biserica de Stat, supusa vointei imparatului, facand uz din ce in ce mai mult de limba greaca. Bizantul va capata astfel o fizionomie noua si proprie, va fi locul unde se vor reuni marile Sinoade, iar Biserica se va acoperi de gloria unor personalitati de frunte ca cea a Sfantului Ioan Gura de Aur.

Continuitatea romano-bizantina pe teritoriul tarii noastre in prima jumatate a sec. al V-lea

Cultura materiala si spirituala a poporului nostru este strans legata de civilizatia bizantina. Teritoriul dintre Dunare, Marea Neagra si Carpatii Nordici, reprezinta un spatiu strans legat de soarta Bizantului. Procesul de romanizare, care continua neintrerupt si se generalizase dupa retragerea aureliana, cuprinzand treptat si regiunile ce au facut parte din fosta provincie romana Dacia, a dus in prima jumatate a sec. al V-lea la o relativa uniformizare a aspectelor vietii materiale si spirituale din acest spatiu geografic.

Dovezi ale continuitatii romano-bizantine pe teritoriul tarii noastre Diversitatea relatiilor pe care populatia autohtona din teritoriul carpato-dunarean le-a avut in secolul al V-lea cu Imperiul bizantin s-au manifestat in numeroase domenii de activitate, influentand intr-o insemnata masura dezvoltarea in ansamblu a societatii din acest spatiu geografic. O pondere insemnata a acestor relatii a avut-o domeniul economic, fapt explicabil prin incercarea

Bizantului de a include in sfera sa de interese permanente teritoriul Daciei. Asemenea interese economice erau impuse de necesitatea aprovizionarii populatiei din Imperiu, mai ales pentru cei care locuiau in tinuturile invecinate Dunarii, cu produse cerealiere si animale domestice. In aceasta perioada, populatia de pe teritoriul actual al Romaniei practica un gen de agricultura intensivasi periodica, cultivand indeosebi graul, meiul si orzul, cele mai cunoscute cereale in zonele carpato-dunarene, efectuand totodata, pe scara larga, o serie de lucrari de gradinarit, viticultura sau ingrijindu-se de cresterea animalelor. In schimbul bunurilor furnizate, populatia romanica de aici obtinea anumite venituri, moneda bizantina servind apoi la procurarea, in perioada de liniste, a unor produse de genul: untdelemn, vin, arme si fier prelucrat. Descoperirea unui numar destul de mare de amfore romanobizantine pe teritoriul carpato-dunarean, a demonstrat intensitatea activitatilor comerciale la nordul Dunarii. Alaturi de amfore pot fi amintite si oale, strachini sau farfurii, tot de provenienta bizantina, descoperite mai ales in asezarile de pe Dunare. De la Sucidava sau Drobeta provin chiar resturi ceramice bizantine cu smalt, produse deosebit de scumpe si apreciate in chip deosebit in acea vreme. Exemplare interesante au fost descoperite in cetatile romano-bizantine de pe Dunare, la Sucidava, Drobeta sau Dierna.

In categoria produselor ceramice romano-bizantine raspandite in spatiul carpato-danubian, importante sunt opaietele. De forme si marimi diferite, asemenea produse, tipice pentru maiestria la care mesterii bizantini au ajuns in prelucrarea ceramicii, sunt intalnite destul de des in asezarile din acesta vreme de pe teritoriul nord-dunarean.

Pe langa ceramica sau vase de metal, pentru prima jumatate a sec. al V-lea un interes aparte a fost manifestat pentru practicarea unor mestesuguri mentionand aici: tiparele pentru fabricarea bijuteriilor si a unor obiecte auxiliare care cereau pe langa un deosebit simt artistic si o bogata experienta. Descoperirile de pe intregul teritoriu al Daciei, dovedesc o intensa activitate in acest domeniu, precum si multiple influente si legaturi cu lumea romanica sud-dunareana.

Mai numeroase si mai variate raman insa obiectele de podoaba de influenta romanobizantina. Unele dintre aceste obiecte au fost importate din anumite centre mestesugaresti ale Imperiului, altele insa au fost lucrate de mesterii locali, imitand adesea originalele romano-bizantine. Cea mai reprezentativa categorie de astfel de obiecte o constituie fara indoiala fibulele, impartite in doua grupe: cu piciorul infasurat si fibule turnate. Numarul mare din aceste descoperiri, a condus la concluzia ca de-a lungul sec. al V-lea circulau pe teritoriul tarii noastre numai anumite tipuri de fibule, cele cu piciorul infasurat, derivate fara indoiala din prototipurile romane tarzii ale sec. al IV-lea. Pe langa piesele si categoriile de produse enumerate pana acum, la noi in tara au mai fost gasite si catarama, aplice sau inele etc.,

datand din sec. al V-lea, avand fie o certa origine bizantina, fie produse sub influenta civilizatiei Imperiului, puse in legatura cu relatiile comerciale dintre autohtoni si lumea romano-bizantina sud -dunareana.

In relatiile comerciale ale autohtonilor carpato-dunareni cu Bizantul, pe langa schimburile in natura, un rol de seama l-a jucat moneda de aramasi de bronz. Emisa in Imperiu in vremea lui Teodosie al II-lea aceasta a circulat intens in spatiul vechii Dacii, fiind acceptata de populatia romanizata de aici. Aceasta atitudine poate fi explicata prin faptul ca romanicii carpato-dunareni s-au considerat ca facand parte din Imperiul roman de Rasarit, autoritatea politica, economicasi militara a Bizantului. Totodata autohtonii nord-dunareni aveau legaturi multiple si permanente cu civilizatia romana, fapt usor explicabil prin punctele comune de ordin etnic si lingvistic cu romanitatea bizantina sud-dunareana.

In ceea ce priveste relatiile de productie si cele sociale, teritoriul tari noastre a fost supus in prima jumătate a sec. al V-lea, ca si Imperiul bizantin, unui proces de descompunere a sclavagismului si de trecere la feudalism. Populatia diferita ca origine etnica, romanizata sau in curs de romanizare de pe teritoriul provinciei Scythia Minor in special, reuseste acum sa se integreze in sistemul social complicat al Imperiului, in care distingem in general o clasa suprapusa de explotatori (honestiores) si alta supusa, de exploatați (humiliores). Sclavii ramaneau in continuare clasa cea mai de jos a societatii, folositi atat in centrele urbane, cat si la muncile campului. Taranii liberi au cunoscut in prima jumătate a sec. al V-lea, o situatie ceva mai buna, dandu-li-se posibilitatea acum sa-si cultive micile loturi de pamant, pe care le detineau.

Viata crestina pe teritoriul tarii noastre in prima jumătate a sec. al V-lea

Alaturi de relatiile comerciale, de sistemul relatiilor de productie asemanator celui romanobizantin, legaturile culturale dintre tinuturile Dunarii de Jos si diferitele centre bizantine in frunte cu Constantinopolul, au jucat in prima jumătate a sec. al V-lea un prim rol in pastrarea continuitatii civilizatiei romano-bizantine pe teritoriul tarii noastre. In acest context factorul principal a fost Biserica crestina prin reprezentantii sai. Crestinismul gasise adepti pe teritoriul tarii noastre, mai precis in provincia Scythia Minor, inca din primele secole dupa Hristos. Cea mai buna dovada in acest sens o constituie insusi faptul ca in momentul in care Diocletian a dezlanțuit crunta sa persecutie din anii 303-304, in Dobrogea au "aparut numerosi crestini, cei mai multi din randul soldatilor, refuzand sa jertfeasca zeilor si sa participe la cultul imparatului". Cu acest prilej, textele martirologiilor crestine inregistreaza un mare numar de martiri in mai multe cetati din Scythia Minor.

Viata crestina din Scythia Minor de alta data poate fi reconstituita foarte bine nu numai din actele martirice, dar si din numeroasele urme arheologice cu caracter crestin, scoase la iveala in diferite parti ale Dobrogei. Vestigiile paleocreștine din Dobrogea pot fi impartite in: inscriptii funerare, obiect de cult si bazilici, toate contribuind la cunoasterea vietii creștine in fosta provincie romanasi apoi romano-bizantina din Scythia Minor. Sunt cunoscute pana in prezent peste 70 de inscriptii creștine din sec. IV-VI, mai ales pe monumente funerare. Mai mult de jumătate provin de la Tomis, metropola provinciei, iar restul de la Histria, Callatis (Mangalia), Axiopolis (Hinog, langa Cernavoda), Tropaeum Traiani (Adamclisi), Dinogetia (Garvan), Ulmetum (Pantelimon, jud. Constanta) etc. Aproape un sfert dintre acestea sunt in limba latina, iar restul in limba greaca vorbita mai ales de populatia din centrele urbane de pe tarmul Marii Negre. Dintre cele de limba greaca amintim mai intai blocul de calcar cioplit in forma de masa, descoperit intr-o camera funerara din zona fostei gari Constanta. Blocul este rupt in doua bucati mari, in sensul inaltimei, avand pe partea dinainte, in marginea proeminenta de sus, textul unei inscriptii pe doua randuri. Inscriptia este inchinata "fericitului Timotei", probabil fostul episcop de Tomis din prima jumătate a sec. al V-lea, de catre un oarecare Dinias, care fiind de curand luminat prin Taina Botezului, a primit numele Emanuel.

Creștinismul in Scythia Minor este atestat si de bazilici paleocreștine uneori impozante, atestate in marile centre ca Tomis, Tropaeum Traiani, Callatis, Histria. La Tomis au fost descoperite patru bazilici, dintre care una este cea mai mare din Dobrogea, prevazuta cu altar, naos cu trei nave si pronaos; la Tropeum Traiani, cetate intemeiata de Traian, refacuta ulterior de Constantin cel Mare si Liciniu, au fost descoperite cinci bazilici apartinand secolelor V-VI. Intre bazilicile scoase la iveala prin sapaturile arheologice de la Histria, se remarca bazilica cu cripta din sec. V-VI, formata din narthex, trei nave separate prin doua randuri de coloane si o absida semicirculara, la rasarit corespunzand navei din mijloc.

Considerata drept o raritate nu numai pentru teritoriul Dobrogei, ci si pentru intreaga Peninsula Balcanica, bazilica paleocreștina de tip sirian descoperita la Callatis se distinge de restul prin trei elemente: orientarea altarului spre sud, lipsa absidei si plasarea laterala a atriumului si nu longitudinal, in continuarea naosului sau a narthexului. Prezenta acestei bazilici de tip sirian la Callatis trebuie pusa in legatura nu numai cu o eventuala influenta orientala, ci chiar cu prezenta unor sirieni in acesta colonie greceasca din Scythia Minor. Trebuie precizat ca la toate aceste cateva bazilici mentionate, s-au descoperit si felurite piese sculpturale (capiteluri de coloane, placi de balustrada), toate decorate cu cruci, romburi si alte motive ornamentale creștine. Multimea bazilicilor ne arata clar ca in Scythia Minor pulsa o intensa viata religioasa stimulata indeosebi de influentele venite din Imperiu. De asemenea, numeroasele edificii creștine nu puteau fi realizate fara existenta unei organizari bisericesci temeinice. Astfel din punct de vedere ierarhic, Biserica era condusa de un singur episcop cu

resedinta la Tomis, capitala provinciei. Episcopul de Tomis depindea direct de Bizant, fapt care a contribuit din plin la intarirea legaturilor culturale intre metropola Scytiei si capitala Imperiului.

Scaunul episcopal de la Tomis a beneficiat in prima jumatate a sec. al V-lea de personalitati bisericesci marcante. Cel mai renumit a fost Teotim I, om de aleasa cultura, admirat de contemporani pentru scrierile si viata sa, pentru atitudinea pe care a avut-o in favoarea Sfantului Ioan Gura de Aur, la Constantinopol, unde acesta era acuzat de origenism. Sozomen ne relateaza ca Teotim era admirat in propria tara chiar de hunii din regiunea Dunarii, care nu se sfiau sa-l numeasca pentru virtutile sale "zeul romanilor". Nu se cunoaste cu exactitate contextul in care episcopul Teotim I a ajuns sa poarte legaturi cu patriarhul Constantinopolului, Sfantul Ioan Gura de Aur. Se pare ca Teotim a secondat cu mult succes opera misionara a Sf. Ioan in regiunile de la Dunarea de Jos. Intre cei doi a existat o prietenie sincera demonstrata in pozitia pe care episcopul tomitan a avut-o fata de uneltirile lui Teofil al Alexandriei. Acesta impreuna cu Epifanie al Salaminei, il acuza pe marele ierarh al capitalei Imperiului de origenism, sentinta careia unii i se opuneau. Printre acestia era si Teotim, care s-a adresat lui Epifanie cu urmatoarele cuvinte: "Eu Epifanie, nu vreau sa necinstesc pe acela care a adormit demult in chip frumos si nu indraznesc sa savarsesc o blasfemie, codamnand lucruri pe care cei dinaintea noastra nu le-au inlaturat, mai ales castiau ca in cartile lui Origen nu se afla nici o invatatura rea". Imediat a adaugat: "Cei ce spun acestea uita ca insulta chiar textele sacre ale Sf. Scripturi, despre care trateaza aceste carti. Acestea a raspuns lui Epifanie, Teotim cel vestit pentru evlavia si sfintenia vietii", precizeaza Sozomen.

Succesorul lui Teotim I, Timotei a urmat exemplul predecesorului sau fiind citat printre participantii la lucrarile Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes, semnand cele 12 Anatematisme ale Sfantului Chiril al Alexandriei, precum si sentinta de condamnare a lui Nestorie. Tot pentru aceasta perioada mai trebuie amintiti: episcopul Ioan, aprig adversar al nestorianismului si monofizismului si teologul Sf. Ioan Cassian cel care a dat primele reguli monahale din Apus.

Cu tot acest dinamism, legaturile tarii noastre cu Imperiul romano-bizantin au fost tulburate de prezenta popoarelor migratoare. Descoperirile arheologice de la Sucidava au aratat ca incepand cu epoca marilor expeditii de jaf ale lui Attila, cordonul strategic format de cetatile de pe malul nordic al Dunarii au avut mult de suferit. S-a emis la un moment dat ipoteza lichidarii stapanirii romane nord-dunarene in urma invaziilor din prima jumatate a sec. al V-lea. Distrugerea Sucidavei este plasata in timpul domniei lui Teodosie al II-lea, probabil in campania lui Attila din 447.

Reinstalarea și refacerea fortei militare bizantine la Dunarea de Jos se va face după prăbușirea Imperiului hunic din 454, dar mai ales în urma politicii de refacere economică și de reconstrucție inițiată de împăratul Anasțasiu I (491-518). Astfel romanitatea nord-dunăreană se va menține, subliniind pregnant concluzia fundamentală că Bizanțul s-a aflat la baza originii civilizației medievale românești de mai târziu.

Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Urmarile sale pe plan religios

La 28 iulie 450 când Teodosie al II-lea cel Tânăr închidea ochii, el nu lăsa urmași pe linie barbatească. În această situație, respectând tradiția, partea de Răsărit a Imperiului trebuia să revină varului său din Apus, Valentinian al III-lea. Dar acest lucru nu era nici pe placul lui Teodosie și nici al supușilor săi. Se spune că pe patul de moarte Teodosie ar fi indicat personal pe Marcian să-i urmeze la tron. Marcian fusese aghiotantului lui Aspar, un alan care avea sub autoritatea sa trupele gotice din Imperiu. Pulcheria, sora lui Teodosie, a consimțit să se căsătorească cu Marcian, conferindu-i în felul acesta prestigiul ereditar al dinastiei teodosiene. El a condus destinele Imperiului numai 7 ani (450-457), având de făcut față la început pericolului hunic. După 453, când hunii au fost înfrânți la Câmpiile Catalaunice, iar regatul lor s-a descompus, urmează o perioadă de liniște, care i-a dat posibilitatea lui Marcian să refacă tezaurul statului.

Pe plan intern, Marcian s-a dovedit a fi un bun gospodar, eliminând practica vânzării serviciilor administrative. Problema cea mai dificilă care i-a trebuit să-i facă înșă față, a fost erezia monoteista, care a determinat convocarea celui de-al IV-lea Sinod Ecumenic de la Calcedon din 451.

Monofizismul

Doctrina profesată de Chiril și adepții săi nu era în întregime ortodoxă. În încercarea de a diminua importanța naturii umane a lui Iisus, ei se îndepărtaseră atât de tare încât recunosteau numai una singură, cea dumnezeiască: putem vorbi acum de o nouă erezie cea monofizită, care din multe puncte de vedere era inversul ereziilor nestoriană și ariană. Când această nouă învățatură a fost predicată de un călugăr de la Constantinopol, Eutihie, ea a obținut imediat și aprobarea patriarhului de la Alexandria, Dioscur, cel care-i succedase lui Chiril. Acesta va avea de-a face imediat cu opoziția papei Leon cel Mare, îngrijorat nu atât de erezie, cât de ambiția patriarhului de la Alexandria.

În acest timp împăratul Teodosie al II-lea, aflat ca de obicei într-o situație delicată, convoacă la Efes în anul 449 un Sinod cunoscut sub numele de "sinodul talharesc", pentru că Dioscur a vrut să-și impună punctul de vedere monofizit prin violență. După moartea lui Teodosie al II-

lea, pentru a pune capat situatiei tensionate, noul imparat Marcian convoaca Sinodul de la Calcedon din 451, care constituie al IV-lea Sinod Ecumenic. La lucrari au asistat si trimisii papei, iar hotararea finala a fost ca in Hristos exista doua naturi, una divinas si una umana, unite intr-o singura persoana, neamestecate, neschimbate, neimpartite si nedespartite. Sinodul a elaborat si un numar de canoane dintre care cel mai important este al XXVIII-lea, care confirma canonul al III-lea de la Constantinopol din 381, facandu-se un pas inainte in fixarea rangului de intaietate, pe care il are patriarhul de Constantinopol. Acest canon recunostea papei un primat de onoare, dar afirma si egalitatea scaunului din noua Roma (Constantinopol) cu cel din vechea Roma, justificandu-se prin aceea ca la Constantinopol este sediul guvernului, al Senatului si al imparatului. Impotriva acestei hotarari se va ridica papa, care nu recunoaste canonul, dar si ceilalti patriarhi de Alexandria si Antiohia. Ultimii doi isi justificau pozitia prin faptul ca erau scaune apostolice si prin renumele scolilor lor de teologie. Tot prin canonul 28 se stabilea aria jurisdictionala a Patriarhiei de Constantinopol, care cuprindea diocesele : Tracia, Pontul si Asia, la acestea adaugandu-se teritoriile din afara granitelor Imperiului, adica crestinii aflati sub dominatie barbara. Tot acum se pare ca Biserica din Egipt va abandona limba greaca pentru cea copta. Astfel, disputele teologice vor masca opozitii nationale si aspiratii mai vechi de independenta.

Peste cativa ani, imparatul Zenon (474-491) va sesiza pericolul si in 482 va da un edict de unire care cauta sa aminteasca cat mai putin despre cele doua naturi ale Mantuitorului sau despre hotararile Sinodului de la Calcedon. Nici monofizitii, nici ortodocsii nu-l vor accepta, dar nici papa nu va fi de acord cu el, astfel incat se va ajunge la hotararea extrema de excomunicare si anatematizare a patriarhului de Constantinopol. Acesta, in persoana lui Acaciu, va riposta si va sterge din diptice numele papei, ajungandu-se la prima schisma intre cele doua Biserici, cea din Orient si cea din Occident. Aceasta separare a durat pana in anul 518. In ce priveste atitudinea Bisericii din Tomis fata de Sinodul de la Calcedon, trebuie remarcat ca episcopul Alexandru, nu a putut fi de fata la lucrari, dar a semnat actele un an mai tarziu, adica in 452. Prezenta lui Alexandru la acest Sinod a fost impiedicata probabil de situatia politica destul de tulbure de la Dunare, unde in vremea aceea hunii erau desosebit de periculosi.

Marcian a murit in ianuarie 457 si odata cu el a luat sfarsit dinastia teodosiana, pe care el a continuat-o printr-o alianta.

Reactii impotriva Sinodului de la Calcedon

Datorita impotrivirii monofizitilor de a recunoaste hotararile dogmatice ale Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon si din dorinta lor de adaptare a formulei monofizite, in secolele

V-VI asistăm la crearea așa-numitelor Biserici monofizite, numite și necalcedoniene sau Bisericile vechiorientale, care se mențin până astăzi. În secolele V-VI, problema monofizismului s-a complicat, transformându-se dintr-o problemă cu caracter predominant religios într-una cu caracter național, care a atins unele provincii ale Imperiului ce se opuneau tendinței centralizatoare a Constantinopolului. Monofizitii erau mai numeroși în provinciile orientale ale Imperiului: în Palestina, Siria și Egipt. Cele două popoare orientale principale ale Imperiului bizantin, sirienii și egiptenii, cautau să se despartă prin monofizism de greci, de "romei", cum erau aceștia numiți la Constantinopol, ca urmași ai Imperiului roman, începând să graviteze în sfera de influență politică a Asiei. Din erezia monofizită a secolului al V-lea s-au născut Bisericile care s-au separat de marea familie a Bisericii Răsăritului: Biserica coptă din Egipt, Biserica siro-iacobită (de la organizatorul ei Iacob Baradaï, + 477) sau Biserica severiniana (cel care a contribuit în mare măsură la răspândirea monofizismului printre sirieni fiind patriarhul Sever al Antiohiei, 512-518), Biserica apostolică armeniană, Biserica etiopiană, Biserica siriană sau Biserica din Malabar (în statul indian Kerala).

În vecinătatea Armeniei se găsește Georgia, a cărei Biserică astăzi ortodoxă, a fost de-a lungul secolului al VI-lea anticalcedoniană. De-a lungul veacurilor, aceste Biserici au trăit în izolare din cauza diverselor circumstanțe ale istoriei. Prin intermediul Mișcării Ecumenice, dialogul lor cu celelalte Biserici creștine, îndeosebi cu ortodocșii, este mult mai intens.

Revenind la proclamarea dogmei de la Calcedon, vom spune că pentru o bună parte a creștinilor de astăzi, învățătura despre Sfânta Treime și despre cele două firi ale lui Hristos rămân formule abstracte și nu întotdeauna joacă un rol decisiv în credința individuală. În schimb pentru contemporanii Sinodului de la 451, definiția de la Calcedon conținea o negare a experienței religioase anterioare. Dacă la aceasta adăugăm și folosirea limbajului sobru al antiohienilor sau faptul că principalul dușman, Eutihie, alături de vechiul prieten al lui Nestorie, Teodoret de Cyr, au fost primiți în cele din urmă la Sfânta Impartășanie, înțelegem mai bine de ce acest Sinod a provocat o serie de reacții negative. Hotărârile lui nu au satisfăcut decât câțiva antiohieni, la care s-au alăturat și unii moderati din Constantinopol. În Egipt însă, reacția a fost deosebit de negativă, având efectul unei trădări față de principiile marelui Chiril. Calugării sirieni s-au alăturat și ei egiptenilor. Înarmati cu sloganul "Calcedonul este o reabilitare a lui Nestorie", mișcarea monahală ce se împotriva acestui Sinod a antrenat de asemenea un număr important de credincioși.

Consecințele tragice ale acestei reacții nu se pot explica decât prin cauze de ordin teologic și cultural. În spatele ereziei monofizite trebuie văzut mai mult decât o simplă recidivă a unor tendințe extreme venite din Alexandria. Importanța acestei crize în istoria Ortodoxiei ține de faptul că ea a scos la iveală toate contradicțiile și tentațiile inerente ale unirii Bisericii cu Imperiul în vremea lui Constantin cel Mare. Dacă din punct de vedere spiritual și teologic,

Sinodul de la Calcedon a fost o adevărată minune și un izvor inepuizabil de inspirație teologică, el a marcat însă o brutală ruptură pe plan relational, între Biserică și Stat în istoria lumii creștine. Pentru a înțelege sensul opoziției față de acest Sinod în Orient, trebuie ținut seama de complexitatea tuturor acestor elemente. Dincolo de triumful adevărului absolut, obiectiv și atemporal, el reprezintă și victoria credinței Imperiului și a Constantinopolului. Dacă Imperiul ar fi fost ceea ce pretindea a fi – un Stat creștin universal și supranational – acest triumf al Ortodoxiei imperiale și al Constantinopolului ar fi fost justificat atât din punct de vedere istoric cât și ecleziastic. Între teorie și practică era însă o distanță. Conștiința

imperială este atestată de unele documente ale vremii, dar realitatea oferea o imagine diferită. Sub masca unui elenism și a unei culturi elenistice ce se făceau resimțite în special în marile orașe și printre intelectuali, vechile pasiuni naționaliste și vechile tradiții se mentineau. Într-unul din cartierele Antiohiei, Sfântul Ioan Gura de Aur se spune că era obligat să predice în siriacă, pentru că ascultătorii nu înțelegeau limba greacă. Cercetătorii moderni au ajuns la concluzia că masele de sirieni și coptii resimțeau puterea Imperiului ca pe un jug odios. În regiunile orientale ale Imperiului începuse să se dezvolte o literatură creștină de limba siriacă, încă tributară modelului grec, dar având un important potențial autonom. În acest sens este suficient de menționat opera Sfântului Efreem Sirul, din sec. al IV-lea, pentru a măsura profunzimea și bogăția potențială a acestei expresii "orientale" a creștinismului.

În ceea ce privește mediul monastic putem spune că a reprezentat un alt factor al curentului anticalconian și aceasta pentru că mănăstirile erau prea puțin atinse de elenism, recrutând vițuitori îndeosebi din mediul populației locale, copte sau siriene. Când călugării l-au sprijinit pe Chiril, ei apărau de fapt propria lor Biserică împotriva ingerențelor unui centru imperial considerat a fi străin.

În afara semnificațiilor teologice, lupta împotriva Calcedonului a avut o dimensiune religioasă și politică nouă. Într-un fel lupta depusă pentru "cele două firi" amenința să se transforme într-o revoltă împotriva Imperiului. Când episcopii s-au întors de la Calcedon, ei au trebuit să facă față în mai multe rânduri opoziției populare, fiind nevoie chiar de protecția armatei ca în cazul lui Iuvenalie al Ierusalimului. La Alexandria, soldații care-l păzeau pe patriarhul Proterius, numit de Constantinopol pentru a-l înlocui pe Dioscur, au fost închisi de mulțimea furioasă arsă de vii. Chiar dacă într-o primă etapă, în vremea lui Marcian termenii de la Calcedon s-au putut impune, odată cu moartea acestuia în 457, se deschide o perioadă de compromis cu monofizitii.

Împ de două secole, această problemă a dominat politica imperială. În martie 457, poporul și-a ales la Alexandria propriul patriarh monofizit în persoana lui Timotei, iar Proterius a fost

omorat. In 475 monofizitii isi asigurasi scaunul Antiohiei, alegand pe un oarecare Petru. In acest context, autoritatile inteleg ca monofizismul era sustinut de importante forte, amenintand unitatea politica a Imperiului. Totodata in 475 uzurpatorul Basiliskos, care l-a inlaturat pentru scurta vreme pe imparatul Zenon, publica un Enciclikon care condamna Calcedonul si cerea episcopilor sa semneze acest act. Revenit la putere in 476, Zenon sustine mai intai ortodoxia calcedoniana, dar sub influenta patriarhului de Constantinopol, Acachie, si in fata cresterii opiniei monofizite in Egipt, Siria si in Palestina, publica in 482 Henotikonul, un decret dogmatic in care respingea, fara a le numi, Tomosul papei Leon si definitia de la Calcedon. Actul este semnat de patriarhii monofiziti ai Alexandriei si Antiohiei, imparatul recunoscandu-le astfel legitimitatea celor doi. Se produce tot acum si o schismă între Apus si Rasarit, papa Simplicius convocand un sinod la Roma, care i-a excomunicat pe Acachie si pe patriarhul Alexandriei, Petru Mongius. Ruptura a fost prima dintre cele doua Biserici purtand numele de schisma acachianasi a durat pana in anul 518. In interiorul Imperiului se parea ca Henotikonul va aduce o destindere la Alexandria, dar pana la urma el nu satisfacea nici pe ortodocsi, nici pe monofiziti. Primii nu puteau accepta concesiile făcute monofizitiilor, iar ceilalti le considerau insuficiente din cauza lipsei de precizare a Henotikonului.

Astfel acest act a adus noi complicatii in viata religioasa a Bizantului, marind numarul dizidentilor: monofiziti extremisti si moderati. Prin incercarea de a pastra Orientul monofizit, Constantinopolul a pierdut Occidentul ortodox: schisma acachiana a fost unul din elementele de dezacord care au condus pana la urma la separarea din 1054.

Imparatul Anastasie (491-518) fost un sustinator deschis al monofizitilor. El a intrat in conflict cu patriarhul Eufemie, pe care l-a condamnat ca fiind nestorian si l-a inlocuit cu Macedonie, calcedonian convins. La inceput, imparatul a avut ca baza a atitudinii sale religioase Henotikonul lui Zenon, dar cu timpul monofizitismul sau s-a accentuat spre satisfactia coptilor si a sirienilor, dar spre nemulțumirea crescanda a ortodocsilor. Anastasius depune din scaun si pe Macedonie, inlocuindu-l cu Timotei, monofizit recunoscut. In 512 el a numit la Antiohia un cunoscut teolog monofizit, Sever al Antiohiei, care a condamnat in mod oficial Sinodul de la Calcedon in 518. Chiar daca in Palestina si in Siria, unii calugari aflati sub conducerea Sfantului Sava, intemeietorul binecunoscutei Lavre a Palestinei, ramaneau ortodocsi si nu recunosteau ierarhia monofizita, cu cit anii treceau prapastia dintre necalcedoneni si ortodocsi crestea. Marea majoritate a sirienilor si practic tot Egiptul era pe drumul ereziei. Nu din intamplare ortodocsii din aceste regiuni au primit numele de melkiti sau "oamenii imparatului".

Din pacate sinteza teologica a Calcedonului nu s-a putut impune in intreg Imperiul. Schisma monofizita demonstra ca pretul platit pentru unirea dintre Biserici Stat sau mai bine zis pretul platit de Biserica pentru pacatele Imperiului, constituia prima tragedie a lumii crestine.

Leon I cel Mare, Zenon. Patriarhul Acachie, Henotikonul si conflictul dintre Orient si Occident

Dupa moartea lui Marcian, Senatul a ales ca imparat un alt ofiter, pe nume Leon, fost administrator pe domeniile lui Aspar. El a fost primul imparat care a primit coroana imperiala de la patriarhul Constantinopolului. Pana la el toti ceilalti imparati, respectand traditia romana, au primit coroana din mainile comandantului suprem al armatei, ori al unui inalt functionar civil. Initiativa din 457 avea la baza prestigiul de care se bucura patriarhul de la Constantinopol, mai ales dupa Sinodul de la Calcedon. De acum inainte toti imparatii bizantini vor fi incoronati de patriarhul capitalei, iar incoronarea capata semnificatia unei consacrarilor religioase. Incoronarii civile cu caracter militar i se adauga o ceremonie bisericeasca, care va capata din ce in ce mai multa importanta, iar in Evul Mediu va reprezenta actul veritabil al incoronarii.

In timpul domniei lui Leon, acesta in alianta cu un ofiter isaurian pe nume Tarasikodissa il vor asasina pe comandantul armatei, Aspar, magister militum per Orientem, reusind astfel sa elimine influenta germanilor de la Curte. Unii istorici privesc acest eveniment drept o etapa importanta in procesul de nationalizare a armatei bizantine si de slabire a influentei barbare in Imperiu. Dupa victoria impotriva lui Aspar, Tarasikodissa obtine puteri sporite la palat, casatorindu-se chiar cu Ariadna, fiica imparatului si isi schimba numele in Zenon.

Pe plan militar, bizantinii sufera o mare infrangere in Africa, flota condusa de cumnatul lui Leon, Basiliskos, fiind infranta intr-o expeditie impotriva vandalilor regelui Genseric. La moartea lui Leon in 474, nepotul sau Leon al II-lea, de numai 7 ani, fiul lui Zenon si al Ariadnei, ajunge imparat, iar Zenon devine imparat asociat al fiului sau. Murind Leon al II-lea chiar in toamna anului 474, Zenon va conduce singur Imperiul. Domnia este scurta, pana in ianuarie 475, cand o conspiratie greaca indreptata impotriva isaurienilor, care capatasera prea mare putere in capitala, il inlatura de pe tron. Locul ii este luat de cumnatul lui Leon I, Basiliskos. Dupa 20 de luni Zenon reia insa conducerea Imperiului si domneste linistit pe o durata de 15 ani (476-491).

Un eveniment deosebit al domniei sale este caderea Imperiului Roman de Apus sub herulii lui Odoacru, care in 476 inlatura de pe tronul Romei pe Romulus Augustus. Chiar daca nu se proclama imparat, recunoscand suveranitatea Imperiului Roman din Rasarit, el este numit de

Zenon magister militum per Italiam, primind in grija administratia provinciei. Dominatia sa asupra Italiei nu va fi lunga, deoarece Zenon pentru a se debarasa de ostrogotii din Peninsula Balcanica (care intreprindeau multe incursiuni devastatoare), il convinge pe unul din conducatorii lor, Teodoric del Tanar, sa porneasca in 488 impotriva lui Odoacru. Acesta din urma este infrant in 493, invingatorul devenind stapanul Italiei si intemeietorul Regatului ostrogot al Italiei cu capitala la Ravenna.

Zenon va rezolva astfel doua probleme deosebit de grave: inlaturarea lui Odoacru si indepartarea germanilor. Plecarea acestora din urma nu va insemna si rezolvarea unor probleme de ordin etnic in interiorul Imperiului, legate de cresterea exagerata a puterii isaurienilor la Curte sau de ordin religios cu privire la disensiunile profunde nascute intre ortodocsi si monofiziti, dupa Sinodul al IV-lea.

Invatatura adoptata la Calcedon nu a fost din pacate acceptata de toata Biserica, conducand la o divizare care se mentine pana astazi. Reamintim ca pentru crestinul de rand, dogma Sfintei Treimi si a celor doua naturi ale Mantuitorului ramane o formula abstracta, fara sa joace mereu un rol determinant in credinta lui personala. Pentru crestini din sec. al V-lea, definitia adoptata la Calcedon era mai degraba o negatie a unei exepriente religioase anterioare, astfel incat hotararile lui nu multumeau decat pe cativa antiohieni, pe moderatii de la Constantinopol precum si pe trimisii romani. In Egipt inasa, Calcedonul reprezenta o tradare a principiilor marelui Chiril. Calugarii sirieni se vor alia cu egiptenii, sloganul fiind: Calcedonul este o reabilitare a lui Nestorie.

In martie 457, la Alexandria poporul alege propriul patriarh monofizit in persoana lui Timotei Elurul, iar Proterius este omorat. In 475, monofizitii isi asigurasi scaunul Antiohiei prin alegerea unui oarecare Petru. Autoritatile inteleg acum ca monofizitii era sustinuti de forte importante, amenintand practic unitatea politica a Imperiului. In 475, uzurpatorul Basiliskos, cel care l-a inlocuit pentru putin timp pe Zenon, publica o Enciclica, care de fapt condamna Calcedonul, cerand episcopilor sa-si puna samnaturile pe acest act. Intre 500 si 700 de episcopi s-au supus indemnului imperial. Revenit la putere in 476, Zenon sustine mai intai ortodoxia calcedoneana, dar sub influenta patriarhului de la Constantinopol, Acachie, si in fata cresterii alarmante a monofizismului in Egipt, Siria si Palestina, publica in 482 Henotikonul, un decret dogmatic in care era recunoscuta valabilitatea deciziilor celor trei Sinoade Ecumenice, pe care le considera suficiente, anatematizand atat pe Nestorie cat si pe Eutihie, dar si pe cei care invatau o doctrina divergenta.

In forma si continutul sau, Henotikonul era o incercare de a duce dezbaterea la nivelul conceptelor hristologice si de a-l sustrage piedicilor terminologice. Daca nu ar fi avut alte

implicatii controverselor hristologice puteau fi rezolvate pe baza unei intoarceri la situatia care a urmat reconcilierii dintre Sfantul Chiril si Ioan al Antiohiei din 433. Textul nu crea insa premisele favorabile acestui demers, mentionand pe de-o parte condamnarea eutihienilor la Calcedon, iar pe de alta se referea la Calcedon intr-un context defavorabil. Cu toate acestea, pe planul relatiilor bisericesti, au avut loc cateva modificari notabile: toate scaunele episcopale mai importante au intrat din nou in comuniune. Petru Mongius, cel care il inlocuise pe Timotei Elur, a fost recunoscut arhiepiscop al Alexandriei, iar Acachie al Constantinopolului intra in mod oficial in comuniune cu el.

Deoarece pozitia oficiala a Constantinopolului era in chip firesc cea calcedoniana, Petru scria lui Acachie urmatoarele: "Fiind conducatorul nostru al tuturor, ati unit Biserica lui Dumnezeu si ne-ati convins cu probe de netagaduit ca Sinodul tinut la Calcedon nu a facut nimic contrar celui tinut la Niceea, cofirmand hotararile Parintilor de la Niceea"¹⁴⁰. Aceasta recunoastere chiar si formala a Calcedonului de catre un sef al opozitiei, a constituit un eveniment ce parea sa justifice politica lui Acachie. Din pacate, Mongius se va confrunta in Egipt cu rebeliunea monastica, care-l condamna pentru faptul ca intrase in comuniune cu calcedoneni. Unii se vor separa de conducatorul lor (numiti acefali, pentru ca nu mai aveau conducator), arhiepiscopul in astfel de conditii , dand dovada de multa instabilitate, aruncand anatema asupra Calcedonului si a Tomosului lui Leon I cel Mare, papa Romei.

La Antiohia, arhiepiscopul Calendion, fiind strict calcedonean, a respins Henotikonul, dar este compromis prin implicarea sa intr-un complot politic ce viza rasturnarea lui Zenon. Urmarea: este exilat in 484. Scaunul va fi recuperat de Petru Fullon, care nu numai ca recunoaste Henotikonul, dar devine si un propagandist activ, introducand la un moment dat in practica liturgica Trisaghionul.

Din pacate, promovarea Trisaghionului si opozitia fata de calcedoneni vor contribui la promovarea unui adevarat slogan monofizit. Chiar si in Palestina, unde Calcedonul era sustinut de calugari, Henotikonul a fost acceptat la Ierusalim, iar personalitati calcedoniene au salutat unificarea Bisericii¹⁴¹. Situatia creata de Henotikon, asa cum era descrisa de istoricul Evagrie: "in acele zile, Sinodul de la Calcedon a fost declarat in mod deschis ca oficial de Biserica, dar nici respins de toti. Fiecare episcop actiona dupa propria convingere", nu putea sa se prelungeasca, doar daca nu exista un real consens asupra fondului hristologic si o interpretare acceptabila pentru traditia Bisericii. Numai ca perioada lui Zenon sau cea al lui Anastasius (491-518), nu vor face decat sa favorizeze un monifizism care respingea ambiguitatile si insista asupra respingerii clare a Sinodului. Pentru mai multe decenii, Biserica din Constantinopol, sub Acachie si succesorii sai, a ramas practic singurul centru care a rezistat acestei tendinte. Paradoxal, episcopii capitalei, sustinatorii naturali ai politicii

imperiale, erau singurii care se opuneau. Aliatii naturali ai Calcedonului, erau in mod firesc papii de la Roma, relatia dintre cele doua scaune fiind intrerupta inasa de atitudinea lui Acachie. Se va ajunge astfel la asanumita schisma acachiana, care va dura pana in 518. In privinta lui Acachie, ortodocsii nu-l considerau formal responsabil de un document publicat de imparat, iar legatura sa cu Petru Mongius nu putea fi un argument impotriva sa, deoarece rezulta din recunoasterea formala a Calcedonului de catre acesta din urma.

Anastasius I (492-518)

Dupa moartea lui Zenon, in fruntea Imperiului va fi ales un functionar de la Curte, pe nume Anastasius. In acea vreme, Imperiul era framantat de doua probleme majore: una de natura religioasa, care diviza populatia inca de la Sinodul al III-lea Ecumenic, dar mai ales dupa Sinodul al IV-lea de la Calcedon, iar alta de natura etnica, anume problema strainilor, mai cu seama a isaurienilor, care devenisera un pericol intern in vremea lui Zenon. De aceea, poporul cerea cu insistenta ca viitorul imparat sa fie un ortodox si un imparat roman. Noul ales, Anastasius, nu era inasa un ortodox convins. Mama sa era ariana, un unchi maniheu, iar el insusi avea inclinatii monofizite. Inainte de alegerea sa ca imparat avusese un conflict cu patriarhul Eufemius, pentru faptul catinuse in Biserica Sfanta Sofia o serie de conferinte cu caracter eterodox. Din acest motiv patriarhul nu a fost mutumit de alegerea imparatesei Ariadna, sotia lui Zenon, de Senat si de armata. Pana la urma s-a ajuns la un compromis si anume s-a hotarat ca Anastasius sa se angajeze in scris ca va respecta hotararile Sinodului de la Calcedon. Anastasius a consimtit la acest lucru, dar cum se va vedea, el nu-si va respecta angajamentul. In mai 492 noul imparat se va casatori cu Ariadna si va domni pana in 518.

Inca de la inceputul domniei sale, Anastasius va rezolva problema isaurienilor. El il va omori pe fratele lui Zenon, Longinus, care organizase un complot impotriva noului imparat, va confisca bunurile isaurienilor si ii va alunga din capitala. Aceste masuri au fost urmate de lupte lungi si crancene, care au durat 6 ani, in urma carora isaurienii au fost infranti. In anul 502 imparatul Anastasius are de luptat si impotriva persilor, pentru care angajeaza forte militare considerabile. Dupa lupte indecise, in anul 506 este incheiat un armistitiu pe o durata de 7 ani.

Politica religioasa a lui Anastasius

Anastasius era un imparat in varsta (61 ani), dar competent si energic. Cunoscand opozitia fata de Sinodul de la Calcedon, el ramane fidel Henotikonului, mergand chiar spre o radicalizare a pozitiei anticalcedoniene. In Egipt el sustinea pe scaunul de la Alexandria fara echivoc, pe toti cei care erau impotriva Sinodului al IV-lea: Atanasie al II-lea, Ioan al II-lea, Ioan al III-lea de Nikiu, Dioscur al II-lea si Timotei al IV-lea¹⁴⁶. Cu toate acestea, regimul inaugurat de Henotikon excludea un triumf radical al monofizismului si pemitea afirmarea unui calcedonism puternic, capabil nu numai sa se mentina, dar sa devina chiar dominant in mai multe scaune episcopale importante ale crestinatatii orientale. Acest calcedonism, ca reactie impotriva monofizismului, capata pe alocuri forma unei afirmari a limbajului

hristologic antiohian. Așa se întâmpla cu partidul calcedonian de la Constantinopol, în vremea arhiepiscopilor Eufemius și Macedonius. Astfel marii teologi care în tabara monofizita concepeau lupta lor ca pe o apărare a Sfântului Chiril, puteau argumenta cu mai multă convingere că sinodul de la Calcedon echivala cu o restaurare a nestorianismului. Acești teologi monofiziti au găsit mai multă audiență la Curtea lui Anastasius, în special către sfârșitul domniei sale. În afara Constantinopolului, scaunele de la Ierusalim (patriarhul Ilie, 493-516) și Antiohia (Flavian al II-lea, 498-512) erau ocupate de calcedoneni, dar trebuiau să facă față unei opoziții puternice și adesea violente.

Tabara anti-calcedoneană număra doi teologi de valoare: Filoxene, episcop de Mabug în Siria și un convertit de la paganism, Sever. Sirian, Filoxene nu cunoștea greaca, fiind autorul mai multor scrieri împotriva Sinodului al IV-lea. Între 506-507, atitudinea sa se va radicaliza prin cererea adresată episcopului său, Flavian al Antiohiei, de a pronunța anatema împotriva Sinodului de la Calcedon. Dorința nu i-a fost împlinită și trimite împăratului o scrisoare în care își exprimă părerea sa în materie de credință, cerând sprijin imperial. De data aceasta, având și sprijinul împăratului, Filoxene reușește să impună patriarhului Flavian o retragere parțială: acceptarea condamnării lui Nestorie și a eutihienilor, dar nu și a definiției adoptate la Calcedon. În ciuda acestui compromis, monofizitii vor obține la sinodul de la Sidon din 512, depunerea și exilarea lui Flavian. Noul patriarh va fi Sever, cel care va accepta Henotikonul (ca de altfel marea majoritate a calcedonenilor), dar îi va anatematiza pe Nestorie, Eutihie, Tomosul lui Leon și Sinodul de la Calcedon.

Născut la Sozopolis, în Pisidia, Sever a primit o educație aleasă în domeniul retoricii, filozofiei, dreptului și a limbii grecești, fiind botezat la maturitate în anul 488. După un moment dat de idealul monastic, el este inițiat în asceză la Maiuma. Teolog strălucit, capabil să critice brutalitatea lui Dioscur, dar credincios pozițiilor pe care le considera juste, el devine purtătorul de cuvânt al unei hristologii despre care afirmă a fi singura expresie legitimă a Ortodoxiei chiriliene.

Succesul carierei sale îl datorează personalității sale impunătoare și bineînțeles patronajului imperial. În capitala Imperiului va sta chiar timp de 3 ani, între 508-511, desconsiderându-l pe arhiepiscopul ortodox, Macedonie, prin promovarea în cântarea Trisaghion (Sfinte Dumnezeule) a cuvintelor: "Care Te-ai răstignit pentru noi".

Toate acestea au produs agitație în rândul populației ortodoxe, ajungându-se chiar la un sir de revolte. Între cele mai importante mișcări contestatatoare, care au avut loc acum se numără cea condusă de Vitalian, între anii 513-515. Acesta era originar din cetatea Zaldapa, în sudul Dobrogei, unde îndeplinea și funcția de comes foederatorum, adică de comandant al

trupelor de foederati, alcatuite in majoritate din barbari. Vitalian s-a declarat aparatorul credintei ortodoxe si a asociat la rascoala nu numai trupele de barbari, dar si pe cele romane din dioceza Traciei, precum si tarani din diverse regiuni. Nemulțumirea taranilor se datora noului sistem de impozitare, instituit de Anastasius, care pe de-o parte reprezenta o degrevare a celor care se ocupau cu comertul si mestesugurile, dar pe de alta reprezenta o sarcina greu de suportat pentru populatia rurala. La acestea se adaugau unele masuri luate impotriva colonilor, cum ar fi cele inscise in Constitutia din anul 500, prin care se decreta aservirea tuturor agricultorilor ramasi 30 de ani pe acelasi pamant si in general fiscalitatea severa, ce urmarea realizarea de economii. In aceste conditii, Vitalian ataca de mai multe ori trupele imperiale, ajungand chiar pana sub zidurile Constantinopolului. Tratatul purtat cu Anastasius vor duce la numirea lui Vitalian in functia de magister militum per Thraciam si la promisiunea convocarii unui Sinod Ecumenic, sub presedentia papei. Numai ca papa Hormisdas punea ca prima conditie ca imparatul si toti episcopii orientali sa aprobe actele Sinodului de la Calcedon si Tomosul lui Leon, negocierile fiind in acest fel intrerupte. Vitalian ataca din nou Constantinopolul pe mare si pe uscat, flota sa este insa distrusa, iar el chiar daca scapa cu viata, isi va pierde titlul de magister militum per Thraciam. Obiectivul acestei rascoale a disparut odata cu moartea lui Anastasius in anul 518.

Tot in 518 au disparut si unele personalitati angajate in conflictul monofizit: Timotei al Constantinopolului, patriarhii ortodocsi exilati (Ilie al Ierusalimului si Flavian al Antiohiei). In curand se va incheia si un acord de pace intre Roma si Constantinopol, cu un triumf aparent al Romei si al Sinodului de la Calcedon. In ciuda aparentelor, Biserica din Constantinopol nu va adopta niciodata punctul de vedere roman cu privire la Acachie (succesorii sai, Eufemius si Macedonius, excomunicati de papi, vor fi venerati ca sfinti in Orient). Impacarea care va duce la unire, va fi de fapt impusa de un om, cu presepective largi, poate un adevarat vizionar: Flavius Petrus Sabbatius Justinianus. Viziunea sa era a unui Imperiu care ar fi unit Orientul si Occidentul, cu papa de la Roma intr-un sistem imperial, iar solutia teologica punea capat conflictului dintre aparatorii Sinodului de la Calcedon si opozantii lui din Orient. Tot acest demers implica abandonul Henotikonului. Numai ca politica religioasa a lui Zenon si Anastasius era interpretata in mod diferit in Occident sau in Orient. Occidentul considera mereu aceasta politica ca pe o tradare a Calcedonului, iar Orientul nu vedea in schisma dintre calcedoneni si necalcedoneni o ruptura definitiva. Cei care acceptasera Henotikonul si care-l interpretasera in sensul calcedonian nu erau considerati ca niste eretici. De aceea, Eufemius si Macedonius ai Constantinopolului precum si Flavian al Antiohiei si Ilie al Ierusalimului si-au pastrat reputatia, chiar daca au acceptat Henotikonul. De fapt meritul lor pentru pastrarea credintei calcedoniene era la fel de mare ca si cel al episcopilor Romei mai putin dispusi la compromis.

Reformele administrative ale lui Anastasius

Unul din marile merite ale lui Anastasius a fost acela de a pune ordine in finantele Statului. El a procedat la o serie de reforme pe care le-a aplicat metodic. Anastasius a incercat sa dea valoare stabila monedei de bronz numita follis, care sa fie cat mai apropiata de valoarea in aur. Pentru perceperea impozitelor in orase a hotarat ca aceasta colectare sa fie facuta de catre un videx, care depindea de prefectura praetoriului. Pana aici impozitele din cetati erau percepute de decuriones, membrii ai consiliilor municipale, care garantau strangerea regulata a impozitelor cu propriile averi.

Pentru a preveni eventualele abuzuri ale vidicesilor, Anastasius a intarit si largit drepturile celor care erau chemati sa apere populatia de nedreptati: defensores civitatum si episcopii. Pentru asigurarea strangerii banilor necesari, s-a hotarat ca intreaga comunitate sa fie privita ca o unitate fiscala, responsabila pentru incasarea tuturor impozitelor. Deci, daca din diverse motive o proprietate nu mai era solvabila, ceilalti erau obligati sa plateasca pentru ea. Masurile acestea la care s-au mai adaugat si altele, au contribuit la restabilirea finantelor Statului, la moartea sa, Anastasius, lasand o rezerva apreciabila de aur (cca. 105.000 kg. de aur). Din banii adunati acum imparatul Anastasius va construi un zid de aparare a capitalei, la 40 de km., spre Vest de zidul lui Teodosie al II-lea, inchizand o zona imensa, el pornind de la Marea de Marmara si mergand pana la Cornul de Aur.

Raporturile cu popoarele barbare din Occident

Dupa moartea lui Odoacru in 493, Anastasius il accepta pe Teodoric cel Mare ca rege al Italiei. Teodoric a pastrat aproape intreaga administratie romana, fiind preocupat in chip deosebit sa nu-i supere pe membrii Senatului. O apropiere intre populatia romanasi barbari (goti), nu a fost posibila din cauza diferentei de credinta: gotii erau arieni, iar romanii ortodocsi. Relatii amicale a avut Anastasius cu Clovis, regele francilor, caruia ii trimite insemnele demnitatii de consul, socotindu-l un reprezentant al puterii imperiale in Apus.

Politica lui Anastasius la Dunarea de Jos

Domnia lui Anastasius a avut o mare importanta si pentru Scythia Minor, deoarece in aceasta perioada se constata o intarire a frontierei dunarene cu noi trupe si fortificatii. Anastasius nu a urmarit largirea frontierelor Imperiului, ci intarirea capacitatii de aparare. La Dunarea de Jos si Tracia isi fac aparitia in aceasta perioada bulgarii, care in 493, 499, 502, au pradat o parte din Imperiu. Impotriva lor si a altor eventuali invadatori, imparatul a luat masuri de refacere a zidurilor de incinta a unor cetati precum: Histria, Dinogetia, Capidava, unde au fost

descoperite caramizi stampilate cu numele imparatului, ceea ce ne demonstreaza ca in aceste locuri s-au facut eforturi importante de fortificare a cetatilor. Tot acum s-au construit in Scythia Minor numeroase bazilici crestine, cum ar fi cele de la Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Dinogetia si Capidava.

Din punct de vedere al organizarii bisericesti inregistram un progres al numarului de episcopi; acum se trece de la existenta unui singur episcop la Tomis, la 15 scaune intemeiate in principalele orase ale provinciei: Histria, Callatis, Axiopolis, Tropaeum Traiani, Zaldapa, Capidava, Noviodunum, Troesmis, Aegissus, Salsovia, Constantiniana etc.¹⁵³. Pana la Anastasius, ierarhii de la Tomis semnau de obicei in actele oficiale cu formula: "X episcopus Tomitanus," insotit de numele provinciei Scythia, ca de pilda "Ioannes Tomitanae civitatis episcopus provinciae Scythiae". Dupa Anastasius aceasta formula se schimba. Ea ne apare astfel in anul 520, in actele unui sinod de la Constantinopol, care a ales ca patriarh pe Epifanie. Intre mitropolitii care semneaza o scrisoare de informare catre papa Hormisdas se afla la numarul 7 si "Paternus mosericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus". Versiunea latina a datelor de mai sus este intarita de un document din anul 518 si anume de o scrisoare a legatilor papali din Constantinopol catre acelasi papa Hormisdas. Acesti reprezentanti ai papei la Constantinopol il informeaza despre tulburarile pe care "calugarii sciti" le provoaca in legatura cu unele probleme ale dogmei stabilite la Calcedon; ei spuneau printre altele: "acesti monahi isi acuza episcopii din provinciile lor, intre care este si Paternus, intaistatatorul cetatii Tomis". Este vorba deci, de mai multi episcopi, intre care este pomenit Paternus, care avea un rol important.

Consideratii asupra perioadei de la Constantin cel Mare pana la Anastasius

Aceasta perioada de aproape doua secole este destul de confuza, in Orient dar si in Occident asistand la o succesiune de peste 20 de imparati: spanioli, ilirieni, traci si chiar un asiatic. Cateva domnii sunt mai lungi si demne de remarcat: lui Constantiu al II-lea, fiul lui Constantin, i-a urmat varul sau Iulian (361-363), cu care a luat sfarsit dinastia lui Constantiu Chlor. Dupa acestia, in Orient a guvernat Valens (364-378), iar in Occident Valentinian. Lui Valens, i-a urmat Teodosie I cel Mare (379-395), iar fiii sai, Honorius si Arcadius, au condus primul Occidentul, iar cel de-al doilea Orientul. Arcadius l-a avut ca succesori pe Teodosie al II-lea (408-518). La inceputul secolului al V-lea, Occidentul s-a confruntat cu o succesiune de invazii barbare, iar Orientul a fost guvernat intre 450-518 de imparati ca: Marcian, Leon I, Zenon si Anastasius. In toata aceasta perioada de fapt numai doua domnii au fost mai importante: aceea a lui Teodosie I, pentru ca acesta a fost ultimul imparat care a condus efectiv Imperiul si cea a lui Teodosie al II-lea, care in ciuda mediocritatii sale, prin lunga

perioada in care a condus Imperiul de Rasarit a reusit sa indeplineasa o opera utila in mare parte, dusa la bun sfarsit de unii dintre ministrii sai sau de sora sa, Pulcheria.

Acest fenomen a fost favorizat de urmatoarele cauze: Fortele vitale ale Imperiului erau concentrate in Orient. Este de fapt ce si-a dorit Constantin odata cu crearea Constantinopolului. In vremea lui Teodosie al II-lea, pe langa largirea zidului de incinta al orasului, a luat fiinta si o Universitate pe care o inzestreaza cu 31 de catedre, repartizate aproape egal intre limbile greacasi latina. Acest fapt este foarte interesant, pentru ca demonstreaza vointa Constantinopolului de a fi si capitala intelectuala a Imperiului.

Crestinismul s-a dezvoltat diferentiat in Rasarit si in Apus. In secolul al IV-lea cea mai inalta autoritate religioasa in Apus, Sfantul Ambrozie, episcopul Milanului, proclama independenta spirituala in raport cu Statul, in timp ce tot acum, in Orient, Teodosie I facea din crestinism o religie de Stat. In secolul al V-lea, papa Leon cel Mare afirma primatul scaunului de la Roma, in timp ce canonul al XXVIII-lea de la Sinodul al IV-lea Ecumenic plasa Rasaritul sub dependenta canonica a Patriarhiei de la Constantinopol.

Socul invaziilor barbare inegal resimtit in Rasarit si Apus. Rasaritul, ceva mai abil si mai puternic, a rezistat mai bine in aceasta perioada invaziilor barbare, in timp ce Occidentul, s-a prabusit. Prin aceasta, ceea ce era un dezechilibru crescand intre cele doua parti ale Imperiului, a devenit o ruptura.

Probleme de ordin religios

In secolele IV-V, pe plan intern, istoria Bizantului se va confrunta cu diverse probleme de ordin religios. Trebuie retinut faptul ca prin dezvoltarea monahismului, care se organizeaza in secolele IV-V, creste in mod evident forta moralasi sociala a crestinismului, ce se va manifesta acum si sub forma unei forte de expansiune deosebita, prin evanghelizarea Armeniei de catre Grigorie Luminatorul, a Abisiniei de catre Frumentiu, a gotilor de catre Ulfila. Tot acum asistam si la sfarsitul paganismului. Imparatul Constantiu luase mai multe masuri favorabile crestinilor, limitand activitatea paganilor. Din pacate, succesorul sau Iulian, educat atat in spiritul paganismului grec cat si in religia crestina, odata ajuns la putere a dat un edict prin care ordona redeschiderea templelor si reorganizarea cultului pagan. El a dat si o declaratie de toleranta, inasa a exclus pe crestini din functiile importante ale Statului. Dupa moartea lui Iulian, pana la Teodosie I, paganii au continuat sa observe nestingeriti cultul si obiceiurile lor. Teodosie I a luat inasa masuri dure impotriva paganilor: faimosul edict din 392 interzicea sacrificiile si orice ceremonie pagana precum si accesul la temple.

Jocurile olimpice au fost și ele interzise în 393, iar misterele lui Eleusis în 396. În Occident, episodul cel mai semnificativ rămâne decizia luată de Gratian de a scoate statuia zeiței Victoria din Senatul de la Roma, care simboliza în ochii tuturor mândria trecutului roman. După Sinodul de la Niceea, împăratul Constantin cel Mare nu a dus o politică bine definită cu privire la arieni. Printre succesorii săi, Constantiu și Valens au fost arieni. În vremea lui Teodosie I, acesta va fi însă foarte categoric cu arienii, gonind din Constantinopol pe episcopul arian și dând niceenilor toate bisericile din oraș. În 380, el a publicat un edict prin care numai cei care aveau să se considere "creștini catolici", în timp ce ceilalți, arienii, erau considerați eretici. Un sinod convocat de Teodosie I la Constantinopol în 381, confirmă simbolul de credință de la Niceea în ceea ce privea consubstanțialitatea Tatălui și a Fiului și completa afirmând consubstanțialitatea Sfântului Duh cu celelalte două Persoane. Același Sinod fixa și locul episcopului de la Constantinopol: primul după cel de la Roma. Nu era vorba încă de egalitate, dar asistăm deja la poziția de superioritate a scaunului de la Constantinopol față de ceilalți confrăți din Răsărit. Aceste hotărâri extrem de importante i-au asigurat lui Teodosie I un loc de frunte în istoria creștinismului, alături de Constantin cel Mare. Teodosie proclama de fapt că nu există toleranță în materie de religie: este o religie de Stat obligatorie, a cărei dogmă este fixată de împărat, care o impune supușilor săi. Ortodoxie și erezie devin acum subiect politic și religios în același timp sau în unele situații, puncte de vedere care riscă să se confunde. Trebuie notat faptul că această politică a lui Teodosie se opunea ideilor pe care le apăra în acea vreme în Occident Sfântul Ambrozie, convins că în problemele bisericesti nu trebuie să se amestece puterea temporală. Astfel, atitudinea lui Teodosie anunța viitoarele conflicte dintre Răsărit și Apus. În sfârșit, locul pe care-l va ocupa de acum înainte Constantinopolul, va declanșa reacția episcopilor de la Antiohia și Alexandria, jucând astfel un rol important în luptele din secolul al V-lea, aspectul teologic mascând uneori interese de ordin material.

Marile migrații și arianismul popoarelor barbare

Barbarii nu au fost mereu tentați să intre în Imperiu prin violență sau pentru jaf: popoarele germanice nu aveau decât admirație și respect pentru măreția romană. Ei doreau numai să beneficieze de binefacerile și de bogățiile sale, de aceea Imperiul i-a primit adesea cu bunăvoință în armată sau administrație. Asistăm uneori la o adevărată "invazie pacifistă". În vremea lui Teodosie I, sau mai ales sub Arcadius, gotii devin atotputernici la Constantinopol, iar conducătorul lor, Gainas, reușește chiar să-l omoare pe Eutropius, unul din favoriții Curtii imperiale. Urmarea acestui gest: o revoltă populară soldată cu asasinarea lui Gainas. Pe timpul lui Marcian și Leon I, un alt conducător got, Aspar, ajunge să guverneze Orientul până în ziua în care împăratul, avertizat de pericolul unei nemulțumiri generale, îi înlătură atât pe

Aspar cat si pe partizanii sai, punand astfel capat influentei gotilor la Constantinopol. Nu va fi inasa usor pentru Imperiu sa faca fata masei germanice sau altor barbari "agitati", atunci cand in fruntea lor s-au aflat conducatori ambitiosi. Numai ca vizigotii lui Alaric, hunii lui Atilla, sau ostrogotii lui Teodoric, dupa ce vor pune in mare pericol Orientul, vor fi dirijati catre Occident, ce va fi sacrificat in cele din urma in beneficiul salvarii celeilalte jumatați a Imperiului.

Vizigotii

Imperiul a considerat o buna perioada de timp ca remediul pentru a face fata tendintei de depopulare a unor zone ar fi stabilirea triburilor germanice cu statut de foederati. Masura era oricum binevenita, deoarece acestia exercitau presiuni serioase la frontiere. Astfel, in vremea imparatului Valens, intalnim in Moesia Inferioara cca. 20.000 de vizigoti, care in scurt timp se vor revolta. In urma bataliei de la Adrianopol din 378, romani sunt infranti, iar imparatul Valens este ucis. Teodosie I a reusit sa-i mai potoleasca, impunandu-le chiar un tratat de pace prin care era mentinuta conditia lor de foederati. Dupa moartea lui Teodosie, conducatorul vizigot Alaric a declansat o noua ofensiva, de data aceasta in Tracia, apoi in Macedonia, Tesalia si chiar in Peloponez. In urma negocierilor, imparatul Arcadius a obtinut instalarea vizigotilor in Illiric, iar Alaric a fost numit magister militum per Illyricum. Masura se va dovedi abila, atentia lui Alaric indreptandu-se acum catre Occident. Dupa o prima tentativa in 402, cand este invins de generalul lui Honorius, Stilichon, Alaric reuseste in 410 sa cucereasca Roma. Dupa aceasta data ei se vor instala in Galia si Spania si nu ii vom mai intalni in Orient.

Hunii

Ei au fost cei care i-au inlocuit pe vizigoti. Teodosie al II-lea le dadea anual un tribut in aur. Binecunoscutul conducator hun Atilla nu se va multumi cu acest tribut si va obtine de la Teodosie al II-lea si titlul de magister militum. Nesatisfacut, Atilla a trecut Dunarea in 441 cucerind orasele Sirmium si Naissus (Nis), indreptandu-se catre Constantinopol. Constrans si de pericolul persan, Teodosie al II-lea a semnat in 443 un tratat umilitor cu hunii, prin care tributul anterior era triplat. In cele din urma Atilla si-a dirijat fortele catre Vest, iar in 452 e infrant de catre imparatul Marcian, Imperiul fiind salvat pentru a doua oara.

Ostrogotii

Supletea diplomatiei bizantine se va manifesta inca odata cu prilejul invaziei ostrogotilor. Sub Leon I ei au primit pamanturi, numai caseful lor, Teodoric, mandru de serviciile aduse imparatului Zenon, s-a aratat exigent si a invadat Peninsula Balcanica, amenintand Constantinopolul. Tot acum lucrurile se precipitasa in Occident: in 476, un sef al unor triburi germanice, Odoacru, l-a inlaturat pe ultimul august de sange roman, Romulus Augustus,

cucerind Italia. In plus, el obtine de la Zenon delegatie pentru a governa Italia. Dandu-si seama de pericolul reprezentat de o astfel de autonomie, Zenon se gandeste sa-l pedepseasca atat pe el, cat si pe Teodoric. Planul sau era urmatorul: il sfatuieste pe acesta din urma sa lupte impotriva lui Odoacru, promitandu-i in cazul unei victorii succesiunea. Teodoric reuseste sa-l infranga pe Odoacru, cucereste Ravenna, iar Orientul este salvat pentru a treia oara. Teodoric se instaleaza ca suveran al Italiei avand Ravenna drept capitala, cerand imparatului Anastasie legitimitatea. Prin acest gest se poate observa cum imparatul din partea orientala a Imperiului reusea sa-si pastreze inca autoritatea. Aparentele erau salvate: Imperiul isi conserva unitatea, iar imparatul autoritatea. Vom asista insa la un proces care cu timpul se va accentua, anume acela al opozitiei din ce in ce mai vizibila dintre Orientul intact si Occidentul desirat intre ostrogotii ce detineau Italia, francii ce ocupau o buna parte a Galiei, vizigotii care aveau restul Galiei si Spania, iar vandalii detinatori ai Africii. De altfel, incercarile lui Justinian din secolul al VI-lea, de refacere a frontierelor occidentale se vor dovedi in buna masura zadarnice, separatia fiind definitiva.

Prezenta acestor barbari la granitele Imperiului era o traditie, ca si incadrarea lor uneori in armata romana; puterea civilizatoare a romanitatii asigura insa asimilarea lor rapida. Invaziile masive din secolele IV-V vor modifica profund datele prezentei barbare pe teritoriul Imperiului suscitand aprigi controverse. Pentru unii, lumea romana risca sa-si piarda identitatea: acesti barbari trebuiau eliminati cu atat mai mult cu cat o buna parte dintre ei erau arieni. Pentru altii, increzatori in superioritatea civilizatiei romane, prezenta lor era o sansa pentru repopularea unor teritorii ca celedin Tracia, depopulate inainte de invazii. In cazul ostrogotilor lui Teodoric, prea puternici pentru a fi invinsi si prea numerosi pentru a fi asimilati, este experimentata chiar o solutie originala: devenit magister militum, regele ostrogot conduce Italia cucerita in numele imparatului si mentine administratia romana.

Aceasta situatie necesita de asemenea si o pace durabila pe cel de al doilea front, deschis aproape in permanenta confruntarilor cu persii. Luptele se vor da timp de mai multe decenii pentru controlul campilor bogate situate intre Tigru si Eufrat sau pentru orase prospere precum Edessa. In aceasta zona, singura solutie viabila era o pace durabila, pe care o vor incheia in cele din urma Justinian si Cosroe I in anul 532.

Arianismul popoarelor migratoare

Incepand cu a doua jumatate a secolului al IV-lea, arianismul si-a gasit noi adepti printre popoarele migratoare. Astfel, informatii precise despre arianismul acestor popoare avem din 376, cand gotii lui Fritigern, in razboi cu cei ai lui Atanaric si amenintati de huni, au acceptat crestinismul de nuanta ariana impus de imparatul Valens. Privitor la acest moment, Socrate spunea: "Fritigern ceru ajutorul imparatului Valens, care comanda trupelor ce se aflau in

garnizoana in Tracia spre a-l sustine. Fritrigern biruind pe Atanaric cu ajutorul acestei sporiri de puteri, a vrut sa-si arate recunostiinta pentru binele facut si a imbratisat credinta imparatului si i-a indemnat si pe supusi sa faca acelasi lucru". La randul sau, Teodoret de Cyr spunea ca supusii care au trecut Dunarea si au incheiat pace cu Valens "promisera de multa vreme razele cunostiintei dumnezeiesti si erau hraniti cu dogmele apostolice". Din acest citat se poate observa ca ei erau ortodocsii fapt confirmat de raspunsul pe care l-au dat lui Valens: "nu vom suporta sa parasim invatatura parinteasca".

Procesul de evanghelizare ariana intreprins de Ulfila la Nordul Dunarii nu poate fi pus la indoiala, istoricul Orosiu spunand chiar ca gotii au solicitat imparatului Valens trimiterea de episcopi. La randul sau, profesorul Emilian Popescu este de parere ca putem afirma ca se aflau arieni printre gotii evanghelizati din stanga Dunarii, dar de data recentasi intr-un numar destul de redus; de fapt, ei dateaza din vremea in care la cererea lui Fritrigern, imparatul Valens le-a trimis misionari si episcopi arieni¹⁶². De asemenea, trebuie sa luam in considerare si faptul ca pentru gotii de rand, mai precis pentru marea lor majoritate, diferente intre ortodocsi si arieni nu existau.

In privinta vietii bisericesci a vizigotilor se cunosc foarte putine lucruri. Cu toate acestea putem remarca activitatea misionara a Sfantului Niceta de Remesiana printre vizigotii din Illiric, fara a cunoaste insa rezultatele ei. Se pare ca pe vremea conducatorului lor Reccared (586), sub influenta episcopului Leandro de Sevilla, ei au renuntat la arianism convertindu-se la Ortodoxie.

Episcopii arieni au fost invitati sa urmeze calea regelui, arianismul disparand din regatul vizigot dupa aproximativ doi ani. Unitatea bisericeasca a fost sarbatorita de Reccared printr-un sinod care a avut loc la Toledo in anul 589, la care regele a marturisit credinta ortodoxasi l-a anatematizat pe Arie. La fel, parintii, episcopii si ceilalti clerici sau persoane din fruntea regatului au semnat o marturisire de credinta impotriva invataturii gresite a lui Arie. La sinodul de la Toledo se afirma din pacate si purcederea Sfantului Duh si de la Fiul o inovatie care s-a dovedit a fi pana astazi un serios obstacol pentru restabilirea unitatii bisericesci. Chiar si in aceste conditii Reccared si vizigotii nu se considerau despartiti de Biserica, iar acest adaos este posibil sa fi fost introdus pentru a accentua puterea dumnezeiasca a Fiului, intr-un act de negare a arianismului.

Pentru ostrogoti putem spune ca au fost barbarii care au primit arianismul de la vizigoti. Cu toate ca este destul de greu de spus cand a avut loc convertirea ostrogotilor, se pare ca lucrarea misionara din timpul regilor Valamir, Teodomir si Vidimer, foederati ai Imperiului in Panonia, a jucat un rol important in acest proces. De asemenea, la sfarsitul secolului al V-

lea ostrogotii lui Teodoric au fost convertiti la crestinismul arian. Fie ca ne aflam in Tracia, Moesia sau Panonia, cel mai probabil este ca vizigotii, deveniti urmasi ai lui Ulfila, au propovaduit credinta semiariana printre fratii lor goti. Este de necontestat faptul ca in acest proces o mare importanta a avut si traducerea Bibliei, intelesasi de ostrogoti. Jordanes este convins de dependenta arianismului ostrogotilor de cel al vizigotilor. Aceasta filiatie religioasa este demonstrata si de calendarul gotic comun celor doua neamuri. Pe de alta parte este greu de inteles cum misionarii vizigoti arieni au putut veni la Constantinopol sau din Moesia lui Ulfila sa propovaduiasca ostrogotilor invadati de huni dupa 370. De aceea, este mult mai usor sa ne imaginam ca ostrogotii au putut fi adusi la crestinismul arian in provincia Panonia, deci intre anii 456-472. Lex gothica, credinta si legea gotoariana, au ajuns la cea mai mare inflorire in regatul lui Theodoric cel Mare. Theodoric a profesat un arianism generator de cultura: creatiile arhitecturale legate de arianismul ostrogot sunt dintre cele mai celebre realizari ale antichitatii tarzii, nu numai ale perioadei in care Theodoric a condus acest regat. Arianismul in forma in care a fost preluat si dezvoltat de ostrogoti, a avut un rol important in sustinerea si dezvoltarea identitatii lor, iar prin toleranta afisata uneori de Theodoric fata de crestini sau evrei, el a castigat sprijin politic din partea acestora. Probabil ca daca nu ar fi fost razboiul de pe vremea lui Justinian, ostrogotii ar fi trecut la Ortodoxie odata cu vizigotii. Universul religios al ostrogotilor nu a fost schimbat radical odata cu trecerea la crestinismul arian. Nu trebuie sa credem ca arianismul ostrogotilor era departe de cel nascut la biserica Baucalis din Alexandria. Practicarea acestei forme de crestinism a permis insa nobililor pagani sa faca parte din Orbis Romanum et Christianum fara sa renunte la vechile traditii pagane. Dezvoltarea structurala a Bisericii ariene era legata si de contactul cu Biserica Ortodoxa organizata, iar trairea simpla a crestinismului i-a apropiat pe ostrogotii de rand de arianism. Se poate spune ca a existat un mesaj comun al crestinismului, astfel incat arieni si ortodocsi au putut face unii pasi impreuna.

Crestinismul adoptat de goti sau de alte popoare barbare este diferit prin dogma de cel ortodox, dar in privinta cultului este aproape identic. Procopius de Cezareea scria ca ceremoniile nu difera aproape deloc, Salvian ne spune ca "gotii citesc din aceleasi carti, din profeti, apostoli si Evanghelii", iar Victor de Vita indica faptul ca se serveau de limba lor si ca limba liturgica, gratie indeosebi traducerii Bibliei de catre Ulfila. O alta particularitate a ritului got era si obiceiul de savarsi slujbele noaptea sau in zori. Acest obicei era atat de reprezentativ pentru arieni incat un episcop italian ajunge sa fie acuzat in aceasta perioada pentru simplu fapt catinea slujbele noaptea.

Iconografia baptisteriului arian de la Ravenna ne arata ca Hristos nu este un simplu om: la Botez un inger se afla langa El. Pe tronul care se vede in ceruri este reprezentata Sfanta Cruce, iar Tatal nu este nicaieri. Cu alte cuvinte, Hristos nu este de aceeaasi natura cu Tatal, El

are un loc privilegiat, dar nu cu Dumnezeu-Tatal. In acelasi sens, al negarii intruparii Fiului lui Dumnezeu, arieni nu vedeau natura trupului, astfel incat cultul Sfintilor constituia un alt aspect care diferentia arianismul barbar de crestinism. Gotii arieni aveau propriul calendar liturgic si pastrau formulele traditionale ale clerului: episcopi, preoti, diaconi. In momentul intrarii in granitele Imperiului, multor popoare barbare nu le-a fost greu sa renunte la paganism, exceptie facand francii si suevii, care si-au mentinut credinta pagana timp de o generatie. Pana la urma arianismul nu a avut prea mari sanse de supravietuire, deoarece dupa secolul al IV-lea era asociat barbariei. Sensul civilizator a generat trecerea crestinismului arian spre crestinismul ortodox.

Secolul lui Justinian (518-610)

La inceputul sec. al VI-lea, Imperiul isi revenise de pe urma socului produs de invazii; politica riguroasa dusa de Anastasie adusese Statului prosperitate financiara, conditii care ii vor permite lui Justinian sa se indrepte mai degraba catre Occidentul roman. Acest mare cuceritor a cunoscut inca de la inceput o serie de dificultati. Urmas al unchiului sau Iustin I (518-527), el a trebuit sa faca fata in anul 532 unei teribile revolte. Unul din locurile privilegiate de dialog si confruntare intre imparat si popor era la vremea aceea hipodromul. O parte a populatiei capitalei era organizata in factiuni, la inceput indeplinind mai degraba rolul unui club insarcinat cu organizarea curselor: albastrii si verzii. Pentru asigurarea ordinii si apararii zidurilor, aceste factiuni dispuneau de asa-numitele militii, aproximativ 900 de oameni pentru albastrii si 1500 pentru verzi. Intre aceste partide formate indeosebi din tineri turbulenti, confruntarile erau frecvente; in plus, intre ele aveau loc si dezbateri religioase, verzii fiind in majoritatea lor monofiziti, iar albastrii calcedoneni. Chiar daca disputele erau frecvente, in anul 532 cele doua partide se aliaza sub deviza: Nika (invinge).

Debordat de situatie, Justinian se gandeste sa fuga. Din fericire sotia sa Teodora, care provenea din mediul popular al hipodromului, refuza ideea imparatului si in cele din urma revolta este inabusita. Dupa acest eveniment care putea avea consecinte dramatice pentru Justinian, acesta isi poate pune in aplicare cele doua obiective ale domniei sale: pe de-o parte restabilirea integritatii teritoriale si prosperitatea Imperiului, iar de cealalta parte impunerea unei ortodoxii in care imparatul putea decide asupra dogmelor si a organizarii Bisericii. Astfel se explica intreaga politica externa a lui Justinian, in care ideea dominanta era recucerirea Occidentului, in timp ce opera sa legislativa si administrativa viza sa redea Imperiului forma initiala si splendoarea sa.

Pentru problemele de ordin religios, Roma nu mai oferea solutii si de aceea Justinian ezita, inclinand in cele din urma pentru o intelegere cu Occidentul si cu papalitatea. Sotia sa,

Teodora, avea insa mai mult inclinatiei monofizite, intelegand poate mai bine importanta provinciilor orientale.

Expansiunea militara a lui Justinian

Pentru refacerea Imperiului Roman, Justinian avea nevoie de libertate de miscare in partea de Vest si in acest sens el rezolva chestiunea persilor prin pacea din 532. In baza tratatului incheiat cu Chosroe I Anuchirvan (531-579) se dorea realizarea unei paci eterne, in baza careia Bizantul se obliga sa plateasca cca. 11.000 livre de aur in schimbul apararii de catre persi a Caucazului. In anul 540, Chosroe incalca tratatul de pace incheiat in urma cu 7 ani si invadeaza Siria, distruge Antiohia, cucerind mai multe orase. In Nord, persii invadeaza Armenia, Iberia si ocupa Lazica, pe malul oriental al Marii Negre. Pentru a rezolva noua situatie, Justinian accepta marirea tributului, obtinand un armistitiu de 5 ani. Acest armistitiu a mai fost prelungit de inca doua ori si nu a putut fi transformat intr-un tratat de pace pe o durata de 50 de ani decat in anul 562. Tributul a fost ridicat la 30.000 de solidi, dati de bizantini in schimbul eliberarii de catre persi a Lazicai. Acesti bani erau platiti pentru apararea Caucazului impotriva barbarilor din Nord. Plata a fost facuta in avans pe primii 7 ani, iar in al optulea an trebuia platit in avans pe urmasorii 3 ani. Victoriile persilor in Orient marcau astfel inceputul perioadei marilor expansiuni in detrimentul Bizantului.

Dupa pacea din 532, prin generalul Belizarie, Justinian recucereste Africa din mana vandalilor condusi de Gelimar. Regatul vandal este nimicit, iar teritoriile sale revin Imperiului bizantin, fiind organizate intr-o prefectura a pretoriului separata, care cuprindea 6 provincii, inclusiv Sardinia. Luptele de gherila provocate de bastinasii mauri inceteazasi ele in 548, cand sunt infranti de strategul bizantin Ioan Troglita. In anul 535, acelasi general Belizarie incepe recucerirea Italiei din mana ostrogotilor. Cad pe rand Roma si Ravenna, capitala ostrogotilor, reusind sa-l faca prizonier pe Vitiges, conducatorul ostrogotilor. Cu toate acestea, bizantinii vor fi nevoiti sa mai astepte inca pana in 552, cand un alt ilustru general bizantin, Narses, ii va infrange pe ostrogoti la Busta Galorum. In 554, Justinian a dat o lege numita Pragmatica sanctio, prin care restabilea autoritatea Bizantului asupra intregii Italii.

Intre anii 550-554, Justinian profitand de un conflict intern al vizigotilor din Spania, trimite trupe pe mare, care reusesc sa cucereasca pentru Imperiu Sud-Estul tarii, inclusiv Cartagina Noua, Malaga si Cordoba. Chiar daca numai o parte a Imperiului Roman fusese recucerita, Justinian a reusit cel putin sa transforme Marea Mediterana in ceea ce era altadata: un lac roman. Numai ca in Orient apar noi amenitari: persii, hunii si mai nou slavii. Slabit, Justinian

se va multumi in cele din urma cu plata unui tribut, iar pe barbari ii va tine la distanta printr-o diplomatie abila.

Implicarea Imperiului la Dunarea de Jos

La Dunarea de Jos Imperiul bizantin a avut de infruntat incursiunile slavilor si bulgarilor, amestecati cu trupe de huni. In 528 a avut loc prima incursiune la Dunarea de Jos, la care au participat conducatori de elita precum: Baduarius, magister militum et dux Scythiae si Iustinus, magister militum et dux provinciae Moesiae Secundae. Armata bizantina a fost infranta, Iustinus a murit pe campul de lupta, invadatorii pradand un vast teritoriu pana in Tracia. In anul 529, cete de sclavini in alianta cu bulgarii patrund din nou in Imperiu, dar sunt respinsi de armata imperiala, comandata de gepidul Mundus, numit in acelasi an magister militum per Illyricum. Un an mai tarziu Chilbudios, un ofiter de origine slava numit de Justinian magister militum per Thraciam si pus sa pazeasca Istrul, reuseste in numai 3 ani sa-i alunge pe huno-bulgari si pe sclavini din dioceza Traciei.

Procopius de Cezareea, contemporan cu imparatul Justinian, in lucrarea De bello Gothico III, 14, 16, ne spune: "Chilbudios, era asa de temut de barbari, incat timp de trei ani, cat s-a ostenit in acesta cinste, nimeni nu a mai trecut Istrul impotriva romanilor...". Cu aceasta ocazie au fost recucerite mai multe puncte strategice din Oltenia, Muntenia si din Banat, intre care Drobeta, Sucidava, Turris (Turnu Magurele), Constatiniana Dafne, Liderata si a fost extinsa dominatia bizantina pe o buna parte din teritoriul fostei provincii Dacia. Moartea brutala a lui Chilbudios in 533, in urma unei lupte cu sclavinii, a permis dupa aceasta data incursiuni repetate ale barbarilor dincolo de Dunare. Pentru a le face fata, Justinian a facut apel de mai multe ori la mijloace diplomatice, a invrajbit populatiile migratoare unele impotriva altora, ori a cumparat pacea in schimbul unor apreciable sume de bani.

Astfel dominatia bizantina este mentinuta nu numai in dreapta Dunarii, ci si dincolo de fluviu, pe o zona destul de intinsa, in Banat, Oltenia si Muntenia. Documentele arheologice si epigrafice din aceasta zona sunt o marturie elocventa a expansiunii politice si economice bizantine din vremea lui Justinian.

In Peninsula Balcanica perioadele de pace cu cele de razboi au alternat la intervale scurte. Pe vremea lui Justinian ultimele invazii de mari proportii in aceasta zona sunt cele ale kutrigurilor, o ramura a hunilor, condusi de Zabergan. Dupa ce au distrus multe cetati in calea lor, printre care si Dinogetia, acestia vor fi infranti cu mare greutate de catre generalul Belizarie, chiar sub zidurile Constantinopolului. Spre sfarsitul domniei lui Justinian, la

Dunarea de Jos si-a facut aparitia o alta populatie nomada, inrudita cu huno-bulgarii, avarii, pe care imparatul i-a asezat cu statut de foederati la frontiera fluviului.

Pentru a face fata acestor repetate conflicte, Justinian a dat ordin sa se construiasca in Peninsula Balcanicasi la Dunarea de Jos sute de fortificatii dispuse pe mai multe linii de aparare. In Scythia Minor a fost continuata opera de intarire a limesului inceputa de Anastasius. Procopius de Cezareea mentioneaza un numar de 40 de asezari la care au fost efectuate lucrari de constructie. Intre acestea pot fi amintite: Sucidava, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Aegissus, Ulmetum, Constantiniana, Tomis, Callatis etc.

Codul juridic de la Teodosie al II-lea la Justinian

Pentru a conduce pe oameni, Legea divina nu era de ajuns, ori Justinian a fost mostenitorul unei situatii juridice destul de confuze. Cele cateva date mentionate mai sus marcheaza cu siguranta politica externa a lui Justinian, dar au mai putina greutate fata de opera juridica realizata in vremea sa. Cu alte cuvinte Corpus Juris Civilis este incoronarea si punere la punct definitiva a lucrarilor anterioare. Datorita imperfectiunilor intalnite in Codexul Teodosian, a abundentei legislative din vremea imparatilor din a doua jumătate a secolului al V-lea (Leon, Zenon, Anastasius) se impunea o opera de sinteza. Pentru realizarea acestei lucrari Justinian a avut concursul unor juristi de seama, intre care amintim pe Trebonian. Totul a inceput la 13 februarie 528, atunci cand Justinian numeste o comisie formata din 7 membri, in frunte cu Trebonian, avand misiunea de a reuni intr-un cod toate constitutiile (legile) imperiale in vigoare, de la Hadrian (117-138) si pana in secolul al VI-lea, eliminand elementele care nu mai corespundeau cerintelor timpului. Comisia trebuia sa utilizeze Codexul Teodosian precum si culegerile particulare alcatuite in timpul lui Diocletian : Codex Gregorianus si Codex Hermogenianus. Demersul lui Justinian s-a concretizat pe 7 aprilie 529, cand lucrarea intitulata Codex Justinianus a fost gata. La 15 decembrie 530, imparatul numeste o noua comisie formata din 16 membri, pusa sub conducerea aceluiasi Trebonian cu misiunea de a codifica lucrarile de interpretarea legilor (jurisprudenta) juristilor romani din secolele II-III. Dupa trei ani lucrarea a fost gata si publicata la 16 decembrie 533 sub numele de Pandecte sau Digeste. La 21 noiembrie 533 a aparut o alta lucrare intitulata Institutiones, realizata din insarcinarea lui Justinian de catre Teofil si Dorotei, profesori la scolile de drept din Constantinopol si Beyruth, precum si de consacratul Trebonian. Lucrarea era de fapt un manual elementar de drept, pus la indemana studentilor in drept si care prezenta un material selectionat din Codex Justinianus si Digeste, fiind impartit in 4 carti. Numarul mare de legi promulgate de Justinian in cursul celor 5 ani scursi de la aparitia lui Codex Justinianus (529) a impus publicarea unei noi editii imbogatite a Codexului amintit si care va apare sub numele de Codex repetitae praeselectionis la 16 noiembrie 534, in 12 carti.

Legile promulgate între anii 535-565 au purtat numele de Novellae, adică legi noi în număr de 154 și redactate în marea lor majoritate în limba greacă. Unele dintre aceste legi făceau referire și la teritoriul țării noastre, dându-ne informații despre viața politică și religioasă din această zonă a Imperiului. Astfel Novela a XI-a ne vorbește de arhiepiscopia Iustiniana Prima, întemeiată de Justinian în anul 535 și care avea în subordine două episcopii din Banat, Lederata și Recidiva.

Toate lucrările juridice publicate pe vremea lui Justinian au primit din partea juristilor Universității din Bologna, începând cu secolul al XII-lea, denumirea de Corpus Juris Civilis. Cel care adesea este numit "ultimul împărat roman" și "primul bazileu bizantin", a rămas în istorie și prin numeroasele sale inițiative legislative. Atât faimosul său cod de legi, cât și Digeste, Institutiones sau Novelele, reflectau de fapt viziunea unei ordini universale creștine și romane. Fragmente întregi din această legislație tratau despre Biserică, despre disciplinele morale, accentuând concepția bizantină și medievală asupra Bisericii și societății. Chiar dacă principalele direcții ale acestei legislații urmăreau principii stabilite deja din vremea lui Constantin cel Mare și Teodosie I, contribuția lui Justinian rămâne profundă. Nenumăratele secțiuni ale Codului său vorbeau despre proprietatea bisericească, despre datoriile clericilor, despre drepturile episcopale în cadrul societății, despre disciplina călugărilor sau despre măsurile care trebuiau luate împotriva ereticilor. La rândul lor Novelele 6 și 123 reprezintă un fel de constituție a Bisericii Imperiale. Întemeiate esențial pe legislația canonică existentă promulgată la Sinoadele Ecumenice, aceste texte depășeau cadrul strict și legiferau în domenii despre care sinoadele nu aminteau nimic. De exemplu Justinian interzicea hirotonia ca episcop a celor care aveau soții sau copii sau formula faimosul sistem al "pentarhiei", conform căruia Biserica Universală trebuia condusă de 5 patriarhi: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalimul. Sistemul nu a funcționat în mod real niciodată, schisma monofizită eliminând de la început influența Alexandriei și Antiohiei; rezulta mai degrabă o supremație de facto a Constantinopolului în Orient și o autoritate redusă a celorlalte patriarhate ortodoxe.

Arta în perioada lui Justinian

Principala biserică a capitalei imperiale, consacrată lui Hristos, Înțelepciunea lui Dumnezeu (I Corinteni 1, 24), fusese construită inițial în vremea lui Constantin și Constans. Ea a fost incendiată în 404 pe vremea tulburărilor provocate de exilul Sfântului Ioan Gura de Aur. Re construită pe timpul lui Teodosie al II-lea ea a fost încă o dată distrusă în timpul răscoalei Nika, în 532. Re construcția edificiului i-a permis lui Justinian să-și afirme vocația sa de constructor, exprimată atât în capitală cât și în provincie prin ridicarea de noi biserici sau alte edificii. Împăratul va crede în unii savanți precum geometrul Antemios din Tralles și

fizicianului Isidor din Milet, construirea unei imense bazilici cu cupola. In cinci ani edificiul a fost gata, iar la inaugurarea sa pe 27 decembrie 537, Justinian declarand: "Te-am invins Solomoane". Din pacate, in urma unui puternic cutremur de pamant, cupola se va darama si va fi refacuta in 563. Caracteristica acestei biserici era tocmai marimea cupolei, cu un diametru initial de 31 m., ridicata la o inaltime de 50 m. Aceasta cupola domina intreg edificiul. Procopius de Cezareea spunea ca ea "este atat de usoara si aeriana, ca pare ca sta mai putin pe ziduri, decat ca este suspendata cu un lant de aur din inaltul cerului". Sustinuta de 4 mari arcuri, care se sprijina pe 4 piloni foarte puternici, ea se propteste la Est si la Vest pe 2 mari semicupole, care la randul lor au ca punct de sustinere 3 nise semicirculare. Cupola reprezenta de fapt Imparatia lui Dumnezeu care domina pe cea a oamenilor. In timpul diverselor ceremonii ce vor avea loc pana la 1453, imparatul ocupa spatiul de sub cupola tocmai pentru a aminti asistentei legatura sa cu Dumnezeu, in centru fiind sfera cereascasi trimisul pe pamant, imparatul. Prin abilitatea lor extraordinara arhitectii au reusit sa faca in acelasi timp si un edificiu solid, de proportii armonioase, realizand o adevarata capodopera¹⁹⁸. Poate ca indrazneala lor a fost putin cam mare dovada fiind cutremurul care a dus la daramarea cupolei, refacuta ulterior de acelasi Isidor din Milet.

De atunci incoace, Sfanta Sofia apare ca una dintre cele mai mari creatii ale arhitecturii, un monument tipic, in care se rezuma un intreg ansamblu de metode si idealuri de arta. Cupola vadeveni de acum incolo caracteristica arhitecturii bizantine. In exterior, basilica nu are nimic deosebit, zidurile fiind construite din caramida aparenta. In schimb, interiorul are o bogatie si un lux deosebit, care au devenit de asemenea caracteristice stilului bizantin. Frumusetea pavajului din marmura si mozaic, coloanele inalte de marmura, decoratia bogata a capitulurilor lucrate ca niste bijuterii, placajul peretilor cu marmura policroma care vor sa imite covoarele din Orient, stralucirea mozaicurilor de pe cupole si abside, minunatele vase din aur si argint, tesaturile din matase si aur care decorau altarul, toate uluiau pe privitori. Acealsi Procopius afirma: "ea este opera puterii si indemanarii omenesti, precum si a divinitatii". Ea reprezintasi astazi un monument celebru desi dupa caderea Constantinopolului sub turci a devenit moschee. Azi este muzeu atat pentru crestini cat si pentru musulmani.

Sfanta Sofia nu a fost singura opera de arta din timpul lui Justinian. In vremea sa au fost construite si alte biserici, intr-un stil care dovedeste ingeniozitate si noutate. Din pacate multe dintre acestea au fost distruse de-a lungul anilor. La Constantinopol se mai pastreaza bisericile: Sfintii Serghie si Vach dupa un plan octogonal, precum si Sfanta Irina¹⁹⁹. Cel mai bine s-au conservat bisericile din Ravenna: Sfantul Apolinarie in Classe, Sfantul Apolinarie il Nuovo (ultima tot dupa un plan octogonal). La Tesalonic Justinian a refacut biserica Sfantul Dumitru, care pastreaza pana astazi forma ei originala, iar la Efes biserica Sfantul Ioan Evanghelistul. Toate acestea sunt capodopere care stralucesc prin frumusetea placajelor, a

pavimentelor de marmura policroma, ori a mozaicurilor cu un decor deosebit de bogat. Mozaicurile de pe bisericile amintite din Ravenna, ne dau o imagine a luxului si vietii bizantine din secolul al VI-lea, asupra stralucirii si fastului imperial.

Acelesi tendinte se intalnesc si in alte opere din acesta perioada, cum ar fi manuscrisele cu litere de aur si argint pe pergament de purpura, tesaturile scoase la iveala cu prilejul sapaturilor arheologice din Egipt, sculpturile din fildes, lucrarile de orfevrie. In toate acestea se intalnesc elemente traditionale greco-romane, dar si influente orientale, in special siriene, din a caror combinatie a iesit arta bizantina. Constantinopolul va deveni, din vremea lui Justinian, un centru artistic si cultural de prim ordin, preluand in multe privinte rolul pe care l-au avut mai inainte orase precum: Antiohia, Alexandria si Efes. Va lua nastere o arta noua, iar printre scopurile principale se va numara in primul rand glorificarea lui Dumnezeu si a imparatului. Intreaga arta va fi in serviciul crestinismului.

Reformele administrative in vremea lui Justinian

In ciuda acestei opere durabile, pe plan intern situatia nu avea insa nimic entuziasmant. Indeosebi puterea imparatului era inegal respectata. De aceea intre 535-536, sub impulsul prefectului pretoriului 201 Ioan de Capadocia, Justinian intreprinde o ampla reforma administrativa. Masurile din acest timp au fost dictate si de tulburarile provocate de rascoala Nika, precum si de presiunile tot mai mari din partea populatiilor migratoare, ori ale persilor. Imparatul era nemulțumit de faptul ca functionarii si guvernatorii de provincii erau corupti, se dedau la abuzuri si neglijente grave. In acest sens ia o serie de masuri expuse in Novelele VIII si XVII din anul 535, prin care intre altele, se suprima obiceiul de a se cumpara functia de guvernator pentru o anumita suma de bani, urmand ca cel care inaintase suma sa-si recupereze banii ulterior prin asuprirea populatiei. Imparatul i-a obligat de asemenea pe functionari sa jure in modul cel mai solemn ca n-au platit pentru functiile lor nimanui o suma de bani. Au fost aduse si unele modificari in organizarea provinciilor, unele dintre ele fiind unificate si puse sub conducerea unui guvernator militar (dux).

La Constantinopol Justinian a largit atributiile sefului politiei (praefectus vigilum), care a luat numele de praetor plebis si a creat un post, acela de quaestor cu misiunea de a se ocupa de multimea vizitatorilor si imigrantilor de tot felul, care veneau in numar mare in capitala. Pentru a micșora pericolul extern, tot mai amenintator dinspre Nordul Scythiei, Justinian a facut o mare organizare economicasi militara, grupand Scythia si Moesia (provincii cu resurse economice reduse) cu provinciile maritime Cipru si Insulele Marii Egee, pe care le-au pus sub comanda unui quaestor Justinianus exercitus. Sediul acestui comandant pare sa fi fost la Odessos ori la Tomis. La Constanta s-a descoperit piatra funerara a lui Marcellus, vicar de

Odessos si care lasa posibilitatea ca Tomisul sa fi fost sediul acestui vicar, ori sa-si fi gasit moartea aici cu prilejul unei calatorii de lucru.

Justinian si Biserica

Nu putem intelege importanta lui Justinian in istorie si mai ales in istoria Bisericii, fara a vedea in el primul ideolog al Imperiului crestin, cel care a dus alianta lui Constantin pana la o concluzie logica. In aceasta perioada s-a realizat o prima sinteza a crestinismului bizantin, care va orienta cursul ulterior al Ortodoxiei.

Justinian nu a facut niciodata distinctie intre traditia politica romanasi crestinism. Considerandu-se imparat roman, el se autointitula si imparat crestin. Conceptia sa isi avea originea in unitatea indisolubila dintre Imperiu si religia crestina. Numai ca aceasta teorie avea si unele ambiguitati. Mai intai, trebuie amintit faptul ca sub influenta crestinismului, Imperiul suferise modificari substantiale: Justinian se considera slujitorul si executantul voii lui Dumnezeu, iar Imperiul ca instrument al planului divin privind lumea. Imperiul era plasat sub semnul Sfintei Cruci, iar misiunea sa era prezervarea si raspandirea crestinismului printre oameni. Interesul lui Justinian pentru lucrarea misionara, contributia sa decisiva la opera caritativa a Bisericii, donatiile facute Bisericii, nu trebuie minimalizate sau uitate, evidentiind sinceritatea credintei sale si interesul real pentru teologie. Codul sau de legi incepea cu o adevarata marturisire de credinta in Hristos si in Sfanta Treime, iar pe Sfanta Masa a bisericii Sfanta Sofia erau gravate cuvintele: "Ceea ce este al Tau, ceea ce este primit de Tine, Iti este oferit de Justinian si Teodora". Cuvintele era expresia constiintei si credintei imparatului.

Din pacate sunt unii istorici care vad in acesta viziune a lui Justinian mai degraba o expresie a cezaropapismului sau, adica subordonarea Bisericii Statului. Altii insa, vad in Justinian inventatorul "simfoniei", adica a teoriei autentic ortodoxe a raportului dintre Biserica si Stat. Chiar daca in teorie si chiar in practica a dorit plasarea crestinismului in centrul activitatii Statului, imparatul a uitat Biserica. Cuvantul "Biserica" apare adesea in scrierile lui Justinian, definind misiunea unui imparat credincios, "pastrator al credintei crestine si aparator al Sfintei Biserici Universale si Apostolice impotriva dezordinei", dar situatia reala era putin diferita fata de aceste cuvinte.

In constiinta crestinilor, Biserica a fost de la inceput o comunitate noua, noul popor al lui Dumnezeu, edificat pe Taina Botezului. Aceasta nastere atribuia vietii crestine o noua dimensiune: il introducea pe primitor in Imparatia care nu era din aceasta lume si ii dadea acces la "viata vesnica", fara insa a pierde calitatea de cetatean al acestei lumi²⁰⁹. Altfel spus nu numai persecutiile au pus Biserica in afara lumii, dar si alteritatea fiintei sale. In secolul al

IV-lea, frontiera dintre Biserici lume era transparenta. Multi ezitau sa primeasca Botezul, avand constiinta "rupturii" pe care o antrena acesta Taina. De exemplu Sfantul Vasile cel Mare a fost botezat la o varsta adulta, iar Sfantul Ioan Gura de Aur critica pe cei care intarziau sa se boteze. In secolul al V-lea limita exterioara dintre Biserici lume incepe sa dispara; comunitatea crestina tinde din ce in ce mai mult spre o coincidenta cu societatea bizantina in totalitatea sa. Cu toate acestea, in invatatura si constiinta Bisericii, principiul era mai putin intact: in calitate de comunitate care nu "este din aceasta lume", Biserica este deci distincta de orice comunitate "naturala". Chiar daca metodele de predicare sau de actiune printre oameni au inregistrat unele modificari, chiar daca slujbele s-au dezvoltat si au capatat un aspect solemn sau daca Biserica a patruns in diferitele sfere ale vietii umane, ea ramanea in esenta ceea ce trebuia sa fie: adunarea poporului lui Dumnezeu, care marturisea inainte de toate Imparatia Lui. Pana astazi rugaciunea euharistica pastreaza inspiratia eshatologica de la inceput, iar la fiecare Liturghie, Biserica marturiseste ce "ea nu este din aceasta lume" si ca "apartine vietii viitoare". Coincidenta dintre comunitatea sacramentalasi cea naturala a antrenat dupa crestina Imperiului o deplasare a frontierei dintre Biserici lume. Limita exterioara separa pe crestini de pagani, ori acum ea devine interioarasi strabate constiintele crestinilor. Apartinand atat lumii cat si Bisericii, crestinul trebuia sa recunoasca diferenta lor ontologica. In timp ce efortul sau este indreptat spre iluminarea vietii sale de invatatura lui Hristos, el stie ca Imparatia lui Dumnezeu, bucuria vietii vesnice in Hristos, nu este din aceasta lume. Aceasta bucurie este experimentata de fiecare crestin la Sfanta Liturghie, cand in momentul frangerii painii este proclamata "moartea Domnului si este marturisita Invierea Sa". Astfel, Biserica in ansamblul ei reprezinta taina Imparatiei lui Dumnezeu, anticiparea victoriei sale, fiind totodata libera si distincta de lume. Toate eforturile teologilor din secolele IV-V vizau tocmai conservarea in interiorul comunitatii ecleziale a constiintei coexistentei celor doua planuri in viata crestina. Aceste eforturi explica de altfel complexitatea ritualului liturgic si accentul tot mai mare pus pe caracterul "redutabil" al SfinTELor Taine, ca manifestare vizibila a unei realitati ceresti invizibile. Prin rugaciune, Liturghie sau asceza, Biserica lupta impotriva unor tendinte de transformare a crestinismului intr-o religie naturala, solidara in intregime cu aceasta lume. In aceasta consta poate neintelegerea dintre Biserici Imperiu. Statul roman putea adopta, fara prea mari probleme, invatatura despre Dumnezeu si despre Hristos, facand din aceasta doctrina religioasa oficiala; putea elimina paganismul sau pana la un punct crestina propriile legi. Numai ca Imperiul nu putea recunoaste Biserica drept o comunitate distincta, independenta de lume. Absolutismul religios al Statului roman si faptul ca imparatul se considera reprezentantul lui Dumnezeu pe pamant erau piedici serioase in schimbarea de atitudine. Cu cat dimensiunile Bisericii coincideau cu cele ale Imperiului, cu atat frontierele exterioare erau eliminate, in constiinta Statului aparand ideea unei identitati perfecte de autoritate, de origine divina. Dupa abolirea paganismului, imparatii au renuntat la functiile sacre sau sacerdotale pe care le exersau in vremea Romei antice, iar autoritatea

sacramentală, doctrinara sau pastorală a ierarhiei bisericești nu a fost limitată. Statul proteja ierarhia, confirma doctrina Bisericii așa cum fusese ea stabilită la Sinoadele Ecumenice, numai că problema relației dintre Biserică și Statul bizantin a fost cu timpul înlocuită de cea a relației dintre autoritatea seculară și ierarhie. În conștiința imperială, Biserica se confunda cu lumea, lumea fiind creștină două principii complementare fiind necesare existenței și organizării sale: împăratul și preotul. În literatura bizantină din această perioadă apare comparația raportului dintre Biserică și Stat ca cea dintre suflet și trup; Statul conceput ca un trup animat de prezența în el a Bisericii, sufletul său.

Această concepție era diferită de cea din perioada Bisericii primare. Atunci Biserica era un trup, un organism viu, un popor nou, ireductibil unei comunități naturale. Chiar dacă toți oamenii erau chemați să facă parte din acest corp și puteau deveni membrii săi, lumea nu se putea confunda cu Biserica pentru că în ea și prin ea oamenii participau la o altă lume și la o altă viață, care se va manifesta cu slava la sfârșitul acestei lumi. În realitate Imperiul, în calitate sa de moștenitor ideologic al paganismului, vedea în Stat singura formă de comunitate orânduită de Dumnezeu și care îmbrățișa toate domeniile vieții umane. Singura diferență între acest model și cel al teocrației pagane era că Imperiul, prin alegerea împăratului, a putut afla pe adevăratul Dumnezeu și religia sa creștină.

Hristos a dat preoților puterea de a ierta, vindeca, sfinți și învăța, iar Statul trebuia să le dea acestora onoruri deosebite, căci de rugăciunile lor depindea prosperitatea Imperiului. În conștiința primelor secole la Bizanț, Biserica era asimilată ierarhiei, dogmelor, slujbelor divine, dar funcția ei era detinută de Stat. Problema raportului dintre Biserică și Stat nu se punea încă, deoarece totul se reducea la relații în sânul aceluiași Stat, între puterea seculară și cea spirituală. Legislația și politica religioasă a lui Justinian va aduce însă un răspuns acestei situații.

Simfonia bizantină

Soluția propusă de Justinian este cunoscută în istorie sub numele de "simfonie". Inițiativa sa este foarte bine exprimată în Novela a VI-a: "Sacerdotiul și Imperiul (sacerdotium și Imperium), sunt două daruri prețioase pe care Dumnezeu le-a lăsat oamenilor din dragostea Sa nemărginită. Sacerdotiul privește lucrurile divine; Imperiul conduce lucrurile muritoare și le guvernează; și unul și celălalt, provin din același principiu, dirijând cursul vieții umane". La rândul său Imperiul prelua asupra lui grija păstrării dogmelor bisericești și a demnității sacerdotale. Clerul, în armonie cu Imperiul, orienta întreaga viață publică spre Dumnezeu.

Aceasta teorie putea fi foarte buna numai ca Biserica invata ca lumea avea doua valori absolute: Dumnezeu si omul, restul inclusiv Statul fiind limitat prin natura, datorita apartenentei exclusive la lume. Statul, prin natura sa era limitat, nu putea reprezenta o valoare absoluta. De aceea crestinii au suferit si s-au jertfit atunci cand au refuzat sa recunoasca Statului dreptul de a supune pe om. Idealul crestin nu era de a uni Biserica cu Statul, ci dimpotriva de a face o distinctie intre ele.

Statul este crestin numai in masura in care nu are pretentia de a fi totul pentru om, in masura in care renunta a determina in chip exclusiv viata omului. Teoria lui Justinian dorea sa se impuna in mentalitatea teocratica a Imperiului pagan, pentru care Statul era forma sacrasi absoluta a lumii, sensul sau, justificarea sa. Nu putem vorbi deci de subordonarea Bisericii Statului, deoarece orice subordonare presupune doua subiecte distincte, in timp ce pentru modelul teocratic nimic nu poate fi in afara Statului: religia prin fiinta sa este o functie statala.

"Binele Bisericii constituie forta Imperiului", aceste cuvinte ale lui Justinian reprezinta cheia teoriei sale. El accepta distinctia dintre autoritatea imperiala si cea spirituala, considerandu-o pe aceasta din urma drept purtatoare de adevar. El admitea ca Imperiul si sacerdotiul au functii diferite, dar totul este subordonat binelui Imperiului, puterii si prosperitatii sale, ca valoare ultima si absoluta. Chiar si dragostea lui Justinian pentru monahism, demonstrata prin infiintarea a zeci de manastiri pe intreg teritoriul Imperiului, avea drept sursa acest absolutism religios. "Daca acesti sfinti il roaga pe Dumnezeu pentru prosperitatea Imperiului, cu maini pure si suflete ferite de pacate, inseamna ca armatele noastre vor fi victorioase iar orasele bine administrate".

Politica de reconciliere cu Roma si ruptura cu Orientul

In vremea lui Justinian asistam la noi conflicte de ordin religios. Chiar daca a fost ultimul imparat roman de pe tronul Imperiului bizantin, el a fost si un domn crestin, un suveran constient de originea divina a puterii sale. Notiunea de Imperius Romanus se confunda cu cea de ecumenicitate crestina, iar victoria religiei crestine peste tot pamantul nu avea mai putina valoare ca cea a restaurarii puterii romane. Justinian considera ca prima indatorire a unui suveran era "de a pastra intacta puritatea credintei crestine, de a o apara impotriva oricarei perturbari, de a sprijini Biserica Ortodoxa si Apostolica" amintindu-si ca "piosii si dreptcredinciosii imparati care l-au precedat, aveau ca scop extirparea ereziilor si mentinerea pacii in Sfanta Biserica a lui Dumnezeu".

Urmand aceasta directie, Justinian daduse inca din anii 527-528 legi severe impotriva ereticilor si inchisese templele lui Isis si Amon din Egipt²¹⁶. In anii urmatori va lua si alte masuri impotriva cultelor pagane si a evreilor carora le va cere sa foloseasca in cultul lor textul in limba greaca a Septuagintei. In anul 529, Justinian ordona inchiderea Universitatii din Atena un ultim refugiu al paganismului. Prin aceasta atitudine Justinian nu facea altceva decat sa se inscrie liniei antipagane adoptata de Teodosie I, insa prin inversare si radicalizare isi apropria atitudinea lui Iulian: invatamantul trebuia pe viitor sa se situeze in cadrul unei doctrine oficiale definita de Biserica, imparatul avand indatorirea ca ea sa fie respectata.

Justinian a precizat si granitele dintre legea laica (civila) si cea monahala, mergand atat de departe incat a adus corecturi si hotararilor Sinoadelor. Toata aceasta legislatie avea la baza obligativitatea calugarilor de a ramane fideli votului dat lui Dumnezeu. Cel care abandoneaza manastirea trebuie adus inapoi cu forta si daca pleaca din nou, este trimis in armata, fara sa poata beneficia de bunurile si de situatia sa juridica anterioara. In anul 529 a luat masuri si impotriva unor aristocrati si a altor persoane, care se faceau vinovate de practicarea in secret a riturilor pagane. Daca refuzau sa se initieze in doctrina crestinasi sa se boteze, erau exilati si li se confiscau toate bunurile.

In ceea ce priveste arianismul putem spune ca mai dainuia la vremea aceea in Africa, Italia si Spania, regiuni ocupate de vandali, ostrogoti si vizigoti. In lupta sa pentru apararea Ortodoxiei imparatul Iustin I i-a fortat pe arieni sa treaca la credinta ortodoxa, confiscandu-le averile si bisericile. Aceasta l-a determinat pe regele Teodoric cel Mare al ostrogotilor sa protesteze la Constantinopol, unde l-a trimis pe papa Ioan I (523-526), in anul 526. Din delegatia papala mai faceau parte 4 senatori si episcopul Ecclesius al Ravennei. Misiunea era de a cere imparatului ridicarea sanctiunilor dictate impotriva arienilor. Misiunea ambasadei s-a soldat cu un esec, la intoarcere papa fiind inchis, iar Teodoric a confiscat bisericile crestinilor ortodocsi din Ravenna, dandu-le arienilor.

Victoriile militare ale lui Justinian au creat premisele restaurarii Ortodoxiei, dupa cucerirea Italiei in anul 554, imparatul dand asa-numita Pragmatica sanctio, prin care se restabilea autoritatea bizantina asupra provinciilor italiene. Astfel se restabileau si drepturile Bisericii Ortodoxe, Pragmatica sanctio, avand inscise atat legi civile cat si masuri de ordin religios: erau recunoscute donatiile facute Bisericii Ortodoxe, fie de unii regi goti, fie de imparatasa Teodora sau de Senatul roman. De asemenea, erau retrocedate ortodocsilor toate imobilele, mai ales biserici, confiscate de regii ostrogoti de la Teodoric pana la Totila.

Inca din momentul in care pe tronul Bizantului se mai afla Iustin I, Justinian se gandea sa introduca in politica sa religioasa o reconciliere cu Roma. Gandul sau era expresia unui

proiect mai amplu: restaurarea Imperiului din Occident. În haosul care domnea atunci în Occident singura legatură dintre Bizanți și tradiția română era papa. Autoritatea sa era necontestată printre barbarii germani, deși aceștia erau arieni din momentul în care Ulfilă îi botezase pe goti în secolul al IV-lea.

Justinian miza pe papalitate pentru restaurarea puterii sale în Occident, în timp ce clerul roman rămânea fidel papei Leon și Sinodului de la Calcedon. Numai că atunci când Justinian ajunge pe tron în 527, situația în Orient era diametral opusă față de cea din Occident. În Egipt, Biserica era în întregime în mâinile monofizitilor, iar în alte provincii adepții Henotikonului sau monofizitii moderati făceau legea. Biserica Antiohiei avea în frunte pe Sever, "creierul" teologiei monofizite. Iustin și Justinian au încercat mai întâi să constrângă episcopatul Imperiului să revină la credința de la Calcedon, dar noii episcopi numiți și consacrați la Constantinopol, trebuiau să facă apel la forțele de ordine pentru a-și ocupa scaunele. Agitația era tot mai mare și printre credincioși, numai Palestina rămânând acum ortodoxă. În Siria, la Edesa, nu departe de frontieră cu Persia, precum și în regiunile îndepărtate ale Asiei Mici, ierarhia calcedoniană se instalează în forță. Pentru Egipt nimeni nu îndrăznește să-l atace pe Sever al Antiohiei și pe alți conducători monofiziti care-și găsiseră refugiul aici.

În 531, Justinian schimbă în mod radical politica sa: el abandonează recurgerea la forță în schimbul unei politici de compromis. Mulți istorici pun această schimbare de atitudine pe influența exercitată asupra împăratului de către Teodora, care nu ezită să-i ajute pe cei acuzați de erezie. Alți istorici vorbesc de o repartizare a rolurilor între soți și soție: susținerea Ortodoxiei de către Justinian și a monofizitilor de către Teodora ar fi fost de fapt o manevră politică destinată prezervării unității Imperiului, permițând celor două curente să se sprijine pe puterea imperială. Cu toate acestea Justinian nu putea ignora amenințările impuse de această divizare religioasă, în spatele căreia stătea separatismul de tip nationalist.

Astfel problema religioasă cea mai delicată rămânea acum, aceea a monofizitilor, Justinian datorită influenței deosebite a Teodorei având o poziție sovaielnică și oscilantă. Până în 536 el se dovedește îngăduitor față de monofiziti, de această atitudine beneficiind mulți episcopi monofiziti, printre care Severus, fostul patriarh al Antiohiei, readus din exil. Justinian organizează o întrunire între 6 calcedoneni și 6 monofiziti moderati, care elaborează o formulă de credință, pe care împăratul o promulga în 533 și pentru care obține și aprobarea papei Ioan al II-lea în 534. În această formulă de credință nu se vorbește de o singură fire sau de două firi în persoana lui Iisus Hristos, ci doar de Mantuitorul, care S-a intrupat, S-a făcut om, a fost răstignit și este una dintre cele trei Persoane ale Sfintei Treimi, de o ființă cu ele. Această formulă nu a satisfăcut nici pe calcedoneni, nici pe monofizitii moderati, așa că în

536 vine la Constantinopol papa Agapit, succesorul lui Ioan al II-lea si il convinge pe Justinian sa renunte la formula adoptata deoarece nu era ortodoxa. Patriarhul Antim, care fusese unul dintre autorii formulei, este depus din scaun si reincepe persecutia impotriva monofizitilor.

Cu timpul insa, prigoana a slabit, iar monofizitii au facut noi progrese, mai ales datorita influentei pe care o capata niste calugari invatati, Dometian si Teodor Askidas, partizani ai origenismului (in lucrarea lui Origen, Despre principii, erau strecurate unele greseli dogmatice: preexistenta sufletelor, Fiul subordonat Tatalui, la sfarsitul veacurilor pacatosii de toate categoriile, implicit diavolul, datorita marii bunatati a lui Dumnezeu vor invia cu trupuri eterice si vor fi restabiliti in starea initiala de nevinovatie), pe langa Teodora si imparat. In 543 se tine insa un sinod local la Constantinopol, prin care erau condamnate noua propozitii din scrierile lui Origen, iar numele sau era trecut printre eretici. Indignat de aceste hotarari, Teodor Askidas indeamna pe Teodora si pe Justinian sa faca o noua incercare de a atrage cel putin o parte a dizidentei monofizite. Reconcilierea era acum impiedicata de o alta problema, anume reabilitarea la Sinodul de la Calcedon a lui Theodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyr si Ibas de Edessa, ale caror scrieri erau considerate de monofiziti impregnate de nestorianism.

Teodor Askidas si ceilalti monofiziti cu trecere la palat au reusit sa-l convinga pe Justinian sa dea in 544 un edict teologic, «in trei capitole», prin care se condamnau unele lucrari ale lui Ibas de Edessa, Teodoret de Cyr (Scrierile acestuia impotriva lui Chiril al Alexandriei si contra Sinodului de la Efes) precum si opera lui Theodor de Mopsuestia. Patriarhii si majoritatea ierarhilor rasariteni s-au opus dorintei imparatului, in schimb in Occident edictul a fost privit, in general defavorabil.

Papa Vigilius, cunoscut si prin corespondenta purtata cu episcopul Valentinian al Tomisului, a fost adus cu forta la Constantinopol in 547 si "convins" de imparatul Justinian si de Teodora sa adere la semnarea "celor trei capitole", ceea ce Vigilius a si facut. Ecoul produs in Occident a fost negativ, ceea ce l-a determinat pe Vigilius sa retracteze cele afirmate mai inainte. In vara anului 551, Justinian indemnat de Theodor Askidas publica un nou edict, cunoscut sub numele de "Marturisirea de credinta a imparatului Justinian impotriva celor trei capitole". Noul edict provoaca o confuzie si mai mare ingreunand impacarea, lucru sesizat si de imparat, ce va convoca in 553 al V-lea Sinod Ecumenic. Papa Vigiliu, invitat special sa se prezinte la Sinod, motivand ca este bolnav si ca va raspunde in scris, trimite un memoriu numit Constitutum, prin care exceptand un numar mai mare din scrierile lui Teodor de Mopsuestia, declara "cele 3 capitole" ortodoxe, amenintand cu anatema pe oricine le va condamna. Participantii la acest Sinod nu au tinut seama de protestul papii si au condamnat "cele 3 capitole", iar Arie, Macedonie, Nestorie, Eutihie sau Origen au fost din nou

anatematizati. Pana la urmasi papa a acceptat hotararile Sinodului. Credinciosii din Milan, ca si episcopii si clericii din Nordul Italiei, Istria, Venetia, Dalmatia, Galia si Africa au refuzat sa intre in legatura cu papa care a urmat lui Vigiliu, Pelagiu, care fusese de acord si el cu hotararile Sinodului V Ecumenic. Opozitia episcopilor din Venetia si Istria contra Sinodului de la Constantinopol din 553 este cunoscuta sub numele de schisma istro-venetiana, si a durat pana in 607, cand episcopii venetieni si istrieni s-au impacat cu Roma.

Mostenirea lui Justinian

Ultimii ani din viata lui Justinian au fost plini de amaraciune. Dupa moartea Teodorei, erorile politicii generale si viciile administrative au dus la o slabire a autoritatii imperiale. Cu toate neajunsurile interne sau cele de ordin religios si politic, inerente unei perioade zbuciumate si cu toate ca multe din recuceririle teritoriale nu au putut dura prea mult, domnia sa reprezinta o culme de realizari. Domnia sa nu a insemnat, asa cum el si-ar fi dorit, inceputul unei ere noi, ci sfarsitul unei epoci muribunde. Nu i-a fost dat lui Justinian sa renoveze Imperiul. El a reusit numai sa-l restaureze in exterior si aceasta pentru scurta vreme, dar in interior statul roman tarziu imbatranit, nu a putut fi regenerat. De aceea, nici realizările externe nu au putut dura, fiindca nu au avut o baza solida. Insuccesele lui Justinian se datoresc planurilor sale prea ambitioase, precum si vremurilor destul de vitrige , in care i-a fost dat sa incerce implinirea lor.

Un aspect important al domniei lui Justinian a fost insa implicarea sa in problemele de ordin religios. Atat imparatul cat si imparateasa Teodora au considerat problemele hristologice drept esentiale pentru binele spiritual al societatii si pentru propria lor mantuire. Masurile coercitive pe care Justinian le-a considerat necesare pentru unii opozanti ai politicii sale, erau de fapt expresia a ceea ce el considera a fi responsabilitatea unui imparat crestin: a rasplati virtutile si a corecta greselile supusilor. El nu se considera infailibil si de aceea adesea schimba tactica. El a acceptat in mod indubitabil conceptul traditional crestin conform caruia episcopii adunati in sinod erau martorii Adevarului. Cel mai bun indiciu al angajamentului personal al lui Justinian in problemele religioase a fost atitudinea sa brusca, spre sfarsitul vietii, impunand Bisericii invatatura gresita a aftarodochetismului. Demersul sau nu avea nici o ratiune politica.

Justinian moare pe 14 noiembrie 565, lasand Imperiul intr-un apogeu destul de fragil.

Situatia Imperiului bizantin sub urmasii lui Justinian

Dupa disparitia imparatului Justinian, elementele de descompunere ale Imperiului si-au facut aparitia din ce in ce mai mult. Intre anii 565 si 610 vom asista la multe situatii critice.

Sucesorii imediati ai lui Justinian au fost: Iustin al II-lea cel Tanar (565-578), Tiberiu al II-lea (578-582), Mauriciu (582-602) si Focas (602-610).

In aceasta perioada situatia interna a Imperiului bizantin a fost dominata de grave probleme de ordin financiar. Moartea lui Justinian fusese de altfel urmata de o reactie violenta impotriva absolutismului imperial la Constantinopol, unde diferitele factiuni precum verzii sau albastrii tulburau orasul sau in provincii acolo unde nobilimea era destul de agitata. Toate acestea, la care se adaugasi politica dictatoriala a lui Focas si-au gasit o rezolvare in momentul in care pe tronul Imperiului bizantin a ajuns in 610 fiul exarhului Cartaginei, Heraclius, domnia sa marcand practic inceputul epocii bizantine.

Aftarodochetismul era o invatatura sustinuta de unii monofiziti, care afirmau ca trupul lui Iisus era incoruptibil (aftartos) dinainte de Invierea Sa , viata Sa pamanteasca fiind diferita de cea celorlalti oameni.

Politica externa

Pe plan extern, imparatii acestei perioade abandoneaza politica occidentala, Italia fiind aproape in intregime cucerita de lombarzi. Roma este abandonata, ultimul ajutor fiind gasit in energia papei Grigorie cel Mare (590-604). Pentru a salva cate ceva, Mauriciu a creat un exarhat la Ravenna, un altul in Africa la Cartagina, in care puterea militara si cea civila erau reunite in mainile unei singure persoane, exarhul (reprezentantul puterii imperiale in cazuri speciale). Practic Imperiul bizantin era amenintat din trei directii: Spania - un spatiu destul de indepartat, Italia - amenintata de invazia lombardasi Balcanii - unde slavii, avarii si bulgarii amenintau insasi viata Imperiului. In aceasta situatie, din Peninsula Iberica care se gasea acum inca in mana bizantinilor, Imperiul a pierdut intre 571-572 Cordoba, iar ceva mai tarziu in 629 a fost cucerita definitiv de vizigoti. Fara a intra in detalii vom mai spune ca influenta bizantina asupra culturii vizigote nu a fost neglijabila.

Bizantul si Italia

In ceea ce priveste Italia, rezistenta bizantina a fost deosebit de slaba, pentru ca efortul principal al Imperiului era indreptat acum catre Orient si Balcani. Populatia care isi revenise cu greu dupa recucerirea bizantina, era acum nevoita sa faca fata unei fiscalitati excesive, unui sistem de spoliere discutabil, astfel incat venirea lombarzilor era privita cu bunavointa. In patru ani lombarzii vor stapani o mare parte a Peninsulei cu exceptia litoralului si a lagunei; in mai putin de zece ani ei reusind sa se organizeze in principate. Noul context permitea Bizantului sa mai detina o parte importanta a Italiei de Sud: Sicilia, Calabria,

regiunea de coasta care inconjura orasele Neapole si Amalfi. In aceasta perioada, papa Grigorie cel Mare a reprezentat factorul de rezistenta impotriva lombarzilor, pagani in marea lor majoritate si a caror aristocratie era ariana. Prestigiul moral al scaunului sau era recunoscut in intreg Occidentul crestin. Corespondenta sa contine numeroase scrisori adresate episcopilor africani, indeosebi in problema donatista, vechea schisma de la inceputul secolului al IV-lea, care continua sa reprezinte un factor provocator in Biserica. In acea vreme, in care o buna parte a Occidentului era in mana regatelor "barbare", legaturile acestora cu Biserica erau in mod evident prioritare pe agenda de lucru a papei. De aceea, grija lui Grigore cel Mare era puterea lombarda in Italia: asistam acum la o ocupare brutala a pamanturilor traditional romane de catre regii si ducii de neam germanic, arieni, care nu numai ca atacau in mod direct armatele exarhatului imperial de la Ravenna, dar se opuneau si autoritatii spirituale a papei. Exprimandu-si frustrarea, papa Grigorie scria la un moment dat unui prieten de-al sau de la Constantinopol: "Eu nu am fost facut episcop de catre romani, ci de lombarzi". De altfel, el compara Roma cu un vultur care si-a pierdut penele. Acest patriotism roman a lui Grigorie, justifica atasamentul sau politic fata de Imperiul bizantin. In scrisorile adresate lui Mauriciu, el se numea "nevrednicul tau servitor" (*indignus pietatis vestrae famulus*), iar influenta mare pe care el o avea in Occident, mai mare decat exarhatul de Ravenna, il determina sa dea chiar decrete in numele imparatului. Acest rol jucat acum de papalitate in Occident, ca reprezentant imperial de facto, a servit mai tarziu drept precedent psihologic, atunci cand papii isi vor asuma o putere civila autonoma. Cu toate acestea, Grigorie cel Mare nu a fost mereu un instrument pasiv al politicii imperiale. In relatiile sale cu lombarzii, el a adoptat mai degraba o atitudine independenta. Multa vreme imparatul Mauricius si exarhul sau, Romanus, s-au opus tratativelor de pace cu cuceritorii. Papa insa a avut contacte cu regele lombard Agilulf, prin intermediul sotiei acestuia, Teodelinda, care era ortodoxa. Mauricius va condamna aceste initiative independente, Romanus il va acuza de tradare, numai ca aceasta politica a papei va da pana la urma roade sub exarhii Calinicus si Smarald, cand se va incheia pacea cu lombarzii. Mai mult chiar, Adaloald, fiul lui Agilulf si al Teodelindei a fost botezat in credinta ortodoxa in 603.

Aceasta politica pacifista va fi continuata de imparatul Focas, asasinul lui Mauriciu (602), care trebuia sa faca fata acum unei noi invazii persane. Convergenta politica dintre papasi noul imparat era explicabila, dar nu justifica bucuria exprimata de Grigorie la instalarea acestui tiran. Ca raspuns la sustinerea papei, Focas a publicat un decret special in favoarea primatului roman, pentru acest gest fiind cinstit la Roma prin ridicarea in Forum a unei coloane. Acest monument se pastreaza astazi.

Relatiile care au existat in vremea lui Grigorie cel Mare, intre Biserica Romei si alte centre ale crestinatatiei, au aratat ca papa intelegea misiunea sa mai degraba in termenii slujirii, decat

in cei ai puterii. Intr-o scrisoare adresata arhiepiscopului Dominicus al Cartaginei, papa ii recunostea in mod formal drepturile, adica independenta administrativa a Bisericii africane. Tot papa purta o corespondenta regulata cu patriarhii orientali, indeosebi cu Evloghie al Alexandriei, Anastasie al Antiohiei si chiar Kirion al Georgiei. Tot din vremea lui Grigorie cel Mare nu pot fi uitate daniile pe care el le-a facut manastirilor din Tara Sfantasi la Muntele Sinai.

Raporturile cu persii

In Orient, razboaiele reincep atat la frontiera persana cat si la cea dunareana. Conflictul cu persii, dezastruos pentru Imperiu sub Iustin, se va termina in conditii avantajoase sub Mauriciu, dar va reincepe in vremea lui Focas. Motivul declansarii acestui conflict, care parea pentru o buna perioada incheiat, a fost nerespectarea de catre Iustin a tratatului unchiului sau, Justinian, incheiat cu persii in anul 562. De asemenea, un rol determinant l-a mai avut si protectia pe care bizantinii o manifestau fata de armeni, cei care tot acum se revoltasera impotriva persilor. Armenia avea nu numai o importanta strategica pentru Imperiu, dar era si un furnizor important de militari, care ii inlocuiau pe mercenarii germani plecati in Apus. Drept represalii la aceasta atitudine, Chosroe I a invadat Syria, a pus stapanire pe cetatea Daras situata la frontiera. Pe timpul lui Tiberiu (asociat lui Iustin II cu titlu de caesar, el fiind mai inainte comes excubitorum, adica comandantul garzii personale a imparatului), s-a incercat incheierea unei paci cu persii, dar pentru aceasta era nevoie de intarirea fortelor armate, care sa-i dea prestigiul necesar sa trateze cu persii. In vederea intaririi fortelor sale militare, Tiberiu avea nevoie de un armistitiu pe care-l obtine in Mesopotamia, dar nu si in Armenia. In 578, in functia de magister militum per Orientem este numit Mauriciu, care a repurtat unele victorii ce i-au permis lui Tiberiu sa negocieze pentru oprirea luptelor. Conditiiile puse de el lui Chosroe erau generoase: in schimbul cetatii Daras, persii urmau sa primeasca unele teritorii pierdute precum Armenia. Tratatul era pe punctul de a fi incheiat, cand Chosroe moare in 579, succesorul sau Hormisdas, rupand negocierile. Razboiul reincepe si va dura pana la moartea lui Tiberiu in 582.

Succesorul lui Tiberiu, Mauriciu va continua conflictul cu persii, dar va inregistra o oarecare ameliorare a situatiei. In 591, Hormisdas a fost asasinat de catre satrapul Varanes din Media, iar fiul lui Hormisdas, Chosroe al II-lea a cerut ajutor bizantinilor pentru a-si recapata tronul. Mauriciu il ajuta, Chosroe isi recapata tronul iar in schimb cedeaza bizantinilor orasele Martyropolis, Daras si intreaga Armenie. Relatiile cu persii se vor inrautati sub imparatul Focas, Chosroe al II-lea cucerind in 605 cetatea Daras si Cezareea Capadociei.

Situatia din Balcani si de la Dunarea de Jos

Revenind la conflictele succesorilor lui Justinian nu putem trece cu vederea situatia de la Dunarea de Jos sau cea din Balcani. Mai intai, Iustin al II-lea, prin refuzul platii subsidiilor anuale kutrigurilor si avarilor, este nevoit sa faca fata invaziilor acestora dincolo de Dunare in 566. Un an mai tarziu avarii au acceptat sa dea ajutor lombarzilor in lupta acestora contra gepizilor, dupa a caror infrangere vor ramane stapani in intreaga Campie Panonica. Din acest moment drumurile avarilor vor fi deschise in toate directiile, devenind o putere de temut pentru Imperiul bizantin. Tiberiu, in calitatea sa de coregent, a incheiat pacea cu ei in schimbul unei sume anuale de 80.000 de solidi (364 kg. aur). Pentru aceasta suma conducatorul avar Baian se obliga sa intreprinda o campanie impotriva slavilor din Campia Munteana. Inaintand de-a lungul Dunarii, pe vechiul drum roman Singidunum-Novae-Durostorum, avarii au ajuns pana in Dobrogea, de unde au trecut in stanga Dunarii. Sclavinii, atacati pe neasteptate, nu au opus nici o rezistenta, recunoscand suzeranitatea lui Baian, caruia i-au si predat miile de prizonieri, adusi din provinciile din dreapta Dunarii (578). In acest fel, conducatorul avar isi consolida inca odata pozitia in zona, facand din sclavini supusii sai.

In anul 582 avarii au cucerit orasul Sirmium, unde Baian isi va instala noua sa resedinta. Din acest loc, alaturi de supusii lor vor intreprinde mai multe incursiuni asupra cetatilor de la Dunarea de Jos si vor pustii teritoriile de Nord ale Imperiului, impreuna cu Peninsula Balcanica, devenind stapani in zona. Astfel, pe la anul 580 slavii s-au asezat pe teritoriul Imperiului, foarte probabil si in Dobrogea, in numar mare. In general, asezarea lor nu a avut un caracter permanent si nici intentii pasnice, ci pentru jaf si prada. Se poate semnala insa tot acum un inceput al constituirii de asezari statornice ale slavilor in Peninsula Balcanica.

Situatia s-a complicat pe vremea lui Mauriciu, cand puternicul regat al avarilor, impreuna cu slavii, nu se vor mai multumi cu simple expeditii de prada, dupa care sa se intoarca in locurile de unde pornisera, ci se instaleaza permanent pe teritoriul bizantin, asa cum o facusera din 580. Spre deosebire de germani care au plecat in alte parti, slavii au reusit sa creeze adevarate unitati politico-administrative in sanul Imperiului bizantin. Pana in anul 602 armata bizantina condusa de generalul Priscus si apoi de fratele imparatului, Petru, a reusit sa tina la respect pe slavi si sa nu le permita instalarea in masa la Sud de Dunare. Luptele s-au purtat in Dobrogea, in Bulgaria de astazi, in zona Banatului si chiar in Muntenia si Oltenia. Un contemporan al acestor evenimente, Teofilact Simocata si apoi Teofan Confesorul la inceputul secolului al IX-lea ne ofera unele marturii interesante despre evenimentele din aceasta perioada. Astfel, primul vorbind despre expeditiile armatei bizantine in Nordul Dunarii (Muntenia), mentioneaza si pe autohtonii de aici, care se pun in slujba armatei bizantine, in lupta impotriva triburilor slave, precum si unele rauri precum Ilivakia, identificat cu Ialomita.

De acum înainte zonele ocupate compact de slavi vor purta numele de sclavinii, iar cele de populatia romanica, romanii. Spre deosebire de avari, stapanitorii lor, care invadau Imperiul pentru prada, dupa care se intorceau, slavii nu vor mai pleca de aici niciodata. Lipsiti insa de o organizare politica militara, ca si de unitatea de care dadeau dovada avari, ei au reusit totusi sa se impuna prin numarul lor mare. In 597 ei vor avea chiar o tentativa de cucerire a Constantinopolului, dar fara succes. Impotriva lor imparatul Focas nu a luat nici o masura, fie din cauza slabiciunilor armatei, fie ca nu-i considera un pericol pentru Imperiu. Fata de avari acelasi Focas le-a marit subsidiile, crezand ca prin acest gest putea sa-i potoleasca.

Conflictul dintre papa Grigorie si Biserica de la Constantinopol

In ciuda raporturile bune dintre papa Grigorie cel Mare si Imperiu, intre episcopul Romei si cel de la Constantinopol au aparut in aceasta perioada unele neintelegeri. In anul 595, papa anula in mod oficial condamnarea a doi clerici greci, Ioan si Atanasie, acuzati de erezie de catre patriarhul Ioan Postitorul. Mai mult decat atat papa i-a invitat pe cei doi la Roma. Cazul ilustreaza faptul ca Grigorie era constient de pricipatus roman definit de predecesorii sai. El era gata sa largeasca semnificatia canoanelor sinodului de la Sardica din 343, care permiteau Romei anulara sentintelor altor mitropolii si stabilirea unor curti de apel, din care urmau sa faca parte episcopii diocezelor vecine. In cazul celor doi clerici mentionati, Grigorie a adoptat o procedura directa, cazul fiind judecat la Roma. Cu toate acestea el nu nega locul al doilea dupa Roma al episcopului de la Constantinopol si inaintea Alexandriei. Aceasta ordine, care fusese stabilita la Sinodul de la Constantinopol din 381, dar contestat de Leon in secolul al V-lea, apare in scrisoarea lui Grigorie din 590, prin care anunta alegerea sa. Acest realism al papei cu privire la pozitia scaunului "Noii Rome", nu-l va impiedica sa protesteze impotriva titlului de "patriarh ecumenic" folosit de Ioan Postitorul. Contestat si de predecesorul lui Grigorie, Pelagiu al II-lea in 588, titlul fusese utilizat de mai multe ori de catre Ioan Postitorul in corespondenta sa cu Roma din 595 cu privire la preotii Ioan si Atanasie. In scrisorile adresate patriarhului Ioan Postitorul, imparatului Mauriciu si imparatesei Constantina, papa Grigorie demonstra o necunoastere a semnificatiei termenului de "ecumenic".

Folosit mai inainte de catre patriarhii Alexandriei, Constantinopolului si a altor scaune, chiar si de Roma, titlul de "ecumenic" (oikoumenikos) afirma o autoritate in cadrul "pamantului locuit" (oikoumene), termen care desemna in mod practic Imperiul. El era aplicat de facto numai patriarhului de la Constantinopol. In constiinta bizantina nu se punea problema negarii autoritatii "apostolice" si morale a vechii Rome, deoarece titlul era folosit si in cazul episcopului de la Roma. Asimilarea sa la sfarsitul secolului al VI-lea, reflecta probabil dorinta episcopilor de la Constantinopol de a-si face cunoscuta influenta „imperiala” asupra rezistentei monofizite. Cu toate acestea, Grigorie cel Mare a dat acestei probleme o

dimensiune ecleziologica care demonstra pe de-o parte ca folosirea excesiva a unor titluri bizantine era straina spiritului latin, iar pe de alta parte ca existenta unui "episcop universal" era exclusa, aici fiind inclus si el.

Prin traducerea incorecta a cuvintului "ecumenic" cu "universal", papa il acuza pe patriarhul Ioan de un orgoliu de neiertat. "Luandu-si titlul de episcop universal" scria papa Grigorie imparatului, patriarhul de la Constantinopol "juca practic rolul antihristului, deoarece chiar si Apostolul Petru, caruia Hristos i-a incredintat turma Sa, nu l-a numit niciodata episcop universal".

El insista asupra acestei idei, pe care o strecoara in scrisorile adresate colegilor sai, patriarhii Anastasie al Antiohiei si Evloghie al Alexandriei. Rezultatul a fost nefavorabil, in raspunsul sau, Anastasie insinuand ca papa a reactionat astfel din gelozie. La randul sau, Evloghie era ceva mai conciliant, spunand ca pentru "a-l asculta pe Grigorie", nu va folosi pentru colegul sau de la Constantinopol titlul de ecumenic. Mai mult decat atat pentru a place lui Grigorie, Evloghie i se adresa cu titlul de papa universal, care nu avea nimic exceptional, fiind folosit des pentru episcopul de la Roma. Cu toate acestea papa Grigorie cel Mare protesta: "...Eu va cer sa nu mai folositi acest titlu, atunci cand vorbiti de mine. Eu stiu cine sunt, iar voi cine sunteti. Prin rang voi sunteti fratele meu, dupa morala parintele meu. Eu nu am dat un ordin, ci numai am indicat ce mi s-a parut ecesar.

Am spus ca voi nu trebuie sa folositi titlul de episcop universal, atat pentru mine cat si pentru altii. Onoarea mea este Biserica Universala, vigoarea unita a fratilor mei. Ceea ce ma onoreaza cu adevarat este faptul ca nimeni nu refuza onoarea ce i se cuvine. Sa dispara cuvintele care pot spori vanitatea si care ranesc milostenia".

La moartea patriarhului Ioan Postitorul in 595, succesorul sau a continuat sa foloseasca titlul de "patriarh ecumenic", iar imparatul Mauriciu va ordona papei ca subiectul sa fie inchis. Este greu de crezut ca papa Grigorie a transformat conceptia autoritara a primatului, pe care o aveau predecesorii sai, Victor si Stefan, Damasus, Leon sau Ghelasie. Grigorie nu era in opozitie cu conceptiile contemporanilor sai, iar ecleziologia papala exprimata in Decretum Gelasianum ii era straina. Ca toti papii din aceasta perioada, papa Grigorie se considera drept un succesor al lui Petru, pe care-l aprecia ca sursa a puterii episcopale, dar nu vedea Roma ca pe o putere dominanta in raport cu ceilalti episcopi. El este deci un martor al "ecleziologiei comuniunii", care a pastrat unitateadintre Orient si Occident de-a lungul primului mileniu al istoriei crestine.

Dinastia lui Heraclius si sfarsitul Imperiului Roman (610-717)

Urcat pe tron in anul 610, imparatul Heraclius a domnit pana in 641, iar urmasii sai vor conduce Imperiul pana in 717. Dintre acestia, doi sau trei merita a fi mentionati pentru unele realizari sau pentru durata domniei lor: Constant II (642-668), Constantin IV (668-685) si Justinian II Rinohmetul sau "cel cu nasul taiat" (685-695; 705-711). Despre secolul al VII-lea, Charles Diehl spunea ca "reprezinta perioada cea mai sumbra din istoria Bizantului. Este vorba despre o perioada de criza profunda, un moment decisiv in care existenta insasi a Imperiului parea mai degraba un joc". La randul sau, G.Ostrogorsky, atribuie epocii lui Heraclius o importanta exceptionala: este punctul de pornire al istoriei propriu-zise a Bizantului, in timp ce pana acum Imperiul mai pastra o serie de caracteristici ale perioadei romane.

Aceste doua observatii isi au justetea lor. In sec. al VII-lea civilizatia bizantina a trecut printr-o adevarata criza de valori: lipsa de scriitori, de istorici, de constructii deosebite etc. Cu toate acestea asistam mai degraba la o schimbare a aspectului Imperiului. Printre cauzele acestei schimbari se numara lipsa de unitate intre Occident si Orient, iar in cazul Orientului, divergentele dintre regiunile ortodoxe si cele monofizite au creat mari probleme. Justinian esuase in epuizantul sau efort de restabilire a "romanitatii", iar pretul ambitiilor sale gresit dirijate au dus la cucerirea provinciilor cele mai bogate, de catre arabi. De asemenea, in Peninsula Balcanica, slavii s-au instalat pentru o perioada lunga de timp, ajungandu-se tot acum si la formarea primului Stat bulgar. In aceste conditii, consecinta fireasca pe toate planurile - geografic, etnic, economic, religios si administrativ - a fost aceea ca Imperiul a suferit o transformare decisiva: nu mai putem vorbi acum de un Imperiu Roman, ci de un Imperiu Grec de Rasarit. El se va adapta noilor conditii create si va supravietui la dimensiuni reduse, dar ceva mai omogen, mai bine proportionat fortelor sale reale si mai bine pregatit pentru lupta impotriva dusmanilor care-l inconjurau. Sub aceasta forma va rezista pana la sfarsitul sec. al XV-lea.

Decadenta persana

Cele doua mari puteri mondiale de pana la sfarsitul secolului al VI-lea si inceputul secolului al VII-lea erau Imperiul Roman si cel persan: primul va reusi sa obtina in detrimentul celui de-al doilea o victorie decisiva, dupa care va fi si el invins de arabi. In primii ani ai domniei lui Heraclius, persii erau mai amenintatori ca niciodata, cuceririle lor efemere anuntand parca pe cele de mai tarziu ale arabilor: in 612 ei se aflau la Antiohia; in 614 la Ierusalim, de unde au luat parti din Sfanta Cruce a Mantuitorului; in 618 sau 619 ei ajung la Alexandria. Heraclius a reluat ofensiva in 622 cu rezultate pozitive, in Armenia in 625, iar orasul Ninive l-a cucerit in 627. Heraclius impune conditiile noii paci, in urma careia persanii au fost constransi sa restituie toate posesiunile lor anterioare. Imparatul se intoarce din aceasta

campanie victorioasă, este primit în triumf la Constantinopol în 629, aducând cu el și parti din Sfânta Cruce a Mantuitorului care au fost luate anterior și pe care le reasează la Ierusalim. Tot acum Heraclius își ia și titlul oficial de basileus, care până atunci în limba greacă desemna pe regele persilor. Noul titlu era de fapt: *pistos en Xristo Basilevs* sau rege care are credința în Hristos, ca un fel de complement adus vechiului titlu tradițional roman, imperator sau avtocrator.

Schimbarea este semnificativă cu atât mai mult cu cât în terminologia politică curentă, putea fi interpretat ca o diminuare a demnității imperiale. Titlul de împărat aparținea unicului și universalului împărat în timp ce el avea mai mulți regi (în latină : *reges* ; în greacă : *basileis*) ai națiunilor, care revendicau o jurisdicție regională sau tribală. Schimbarea titlului imperial este interpretată ca un semn al noii conștiințe "elenice" a bizantinilor sau ca o imitare a titlului persan de "rege al regilor".

În realitate, factorul decisiv era faptul că "basileus" era un termen biblic și mesianic: în Noul Testament, Hristos este adevăratul și singurul basilevs sau rege, chiar dacă suveranul Imperiului Roman, prin credința sa în Hristos (*pistos en Xristo*) se asocia pe viitorul slujirii împăratești a lui Hristos. Astfel, schimbarea reflecta mai întâi integrarea unei ideologii creștine teocratice, filozofiei politice romane oficiale. Pe viitor, titlul de basileus devenea privilegiul exclusiv al singurului și universalului suveran al Noii Rome, fiind refuzat acest titlu pretendenților franci sau slavi.

Astfel, Heraclius își asumă în teorie și în practică viziunea universală moștenită de la Constantin, Teodosie I și Justinian, conferindu-i totodată o dimensiune explicit religioasă. Această moștenire universală a fost păstrată de succesorii săi precum Constantin al II-lea, care atunci când arabii amenințau Constantinopolul se gândea chiar la transferul capitalei în Italia. În 610, situația Imperiului era atât de tragică încât Heraclius se gândea la o eventuală retragere la Cartagina, care pare mai sigură decât Constantinopolul. Triburile de slavi și de avari detineau practic întreaga Peninsulă Balcanică, iar ofensiva persană continua. Antiohia și Damascul au fost cucerite în 613, iar cucerirea Ierusalimului, simbol al dominației creștine în Orient s-a produs în 614. Toate evenimentele dramatice care au avut loc pe perioada domniei sale, culminând cu apararea capitalei în fața atacului persan din 626, salvată prin protecția icoanei Maicii Domnului, au constituit fondul politicii religioase a împăratului Heraclius. Armatele bizantine au combătut cu succes, pentru apararea și prezervarea Imperiului roman universal.

Atât împăratul cât și patriarhul nu puteau însă neglija păstrarea unității religioase, amenințată de schisma dintre calcedonieni și monofiziți. Problema devenise crucială în zona situată între

Armenia, Siria si Egipt, unde aveau loc batalii decisive, nu numai pentru controlul teritorial si politic, dar si pentru viitorul populatiilor crestine orientale.

Instalarea slavilor in Grecia

Situati intre Oder si Vistula, popoarele slave considerate indo-europene, s-au deplasat lent catre S-E; in secolul al II-lea ei ocupau zona dintre Nipru si S. Dunarii. Ei apar in izvoare tocmai la inceputul secolului al VI-lea, cand au intreprins dese incursiuni la Dunare. Intre 580-581 slavii au trecut masiv fluviul, fara a intampina nici cea mai mica rezistenta; ei au ocupat mai intai Tracia si Macedonia, iar in 586 Tesalonicul a cunoscut primul dintr-o serie mai lunga de asedii. Aflati la inceput sub controlul avarilor, au scapat de acestia si s-au raspandit in Grecia pana in Peloponez, unde vor ajunge in 587-588. Ei s-au instalat sub forma unor mici entitati independente numite sclavinii.

In zona Tesalonicului ei au obtinut chiar independenta fata de avari. Intre 604 si 615 slavii au asediat din nou Tesalonicul, iar in 618 Heraclius a reusit sa incheie pacea cu ei in schimbul permisiunii de a se instala la portile orasului. In partea de Nord a Balcanilor, triburile de slavi au ramas in continuare supuse avarilor, care ii vor substitui pe greci. Astfel, procesul de slavizare va atinge o zona destul de larga, din Ahaia si Tesalia pana in Macedonia. In aparenta, slavizarea Balcanilor a fost un proces care a inceput din Sudul Peninsulei Balcanice pentru a se indrepta mai apoi spre Nord.

Penetrarea slavilor are insa acum un caracter nou: nu mai este vorba acum de simple incursiuni, ci de instalarea in teritoriul grec in grupuri compacte, indeosebi in Macedonia, Epir si Tesalia, cu ajutorul corabiilor construite dintr-un singur trunchi numite monoxile, ajungand chiar si in insule. Relatiile dintre Imperiu si aceste triburi invadatoare au fost pentru o lunga perioada de timp destul de delicate: Constans II (641-660) si Justinian II (685-695; 705-711) vor intreprinde incursiuni militare impotriva lor. In Macedonia, slavii au ramas elementul dominant, iar Imperiul a fost nevoit sa se acomodeze acestei situatii, multumindu-se cu o anumita suzeranitate asupra lor. In restul Greciei slavii vor fi elenizati. Rapiditatea cu care atat slavii cat si celelalte popoare migratoare au ocupat Peninsula Balcanica poate fi explicata prin vidul militar, administrativ, iar in unele zone chiar demografic, pe care l-au gasit toate aceste popoare. Intre 593 si 596 sistemul defensiv bizantin de la Dunare se prabuseste, Imperiul pastrand doar cetatile mai mari precum: Singidunum, Justiniana Prima, Naissus, Serdica.

Bulgarii

Tot in aceasta perioada amenintatori au devenit si bulgarii. Aceasta populatie de origine finougrica aparuse cu caracter episodic in mai multe randuri. Goniti de pe Volga de catre cazari ei s-au deplasat sub conducerea hanului Asparuh catre Vest, ajungand pe la 670 in zona Deltei Dunarii. Pentru a-i opri Imperiul a intreprins mai multe operatii militare combinate (armata terestrasi flota pe Dunare), dar Constantin al IV-lea (668-685) este invins si este obligat sa recunoasca noul Stat de la Dunare si pana in Balcani. Din acest moment vom putea observa cum bulgarii isi vor intinde dominatia asupra triburilor slave, dar vor fi slavizati in scurta vreme, ajungand chiar sa-si uite si limba, in timp ce slavii pana acum destul de dispersati vor cunoaste o buna organizare politica impusa de catre bulgari. Rezultatul acestui fenomen va fi constituirea in Nordul Traciei a unui Stat redutabil, ce va juca un rol important si funest in acelasi timp, pentru Imperiul bizantin. Este important de amintit si un alt aspect al acestei perioade si anume: Imperiul va abandona in noul context geopolitic vechile frontiere ale Dunarii, pentru a se replea spre varfurile muntoase din Nordul Traciei.

Cuceririle arabe

Pana in secolul al VI-lea prezenta celor doua Imperii, cel persan si cel roman, rivale dar solidare, caracteriza Orientul Apropiat. Miscarile de populatii care s-au produs la periferia acestor Imperii au modificat uneori natura relatiilor dintre romani si sasanizi, fara a pune in pericol existenta lor. Incepand cu secolul al VI-lea lucrurile s-au schimbat, mai ales ca urmare a invaziilor popoarelor germanice in Occident, a expansiunii slave si a cresterii puterii arabe. De aceea, evenimentul cel mai important al sec. al VII-lea ramane cel al cuceririlor arabe.

In momentul in care scena politica era dominata de lupta dintre romani si persanii sasanizi, Arabia a avut de suportat o transformare deosebit de importanta. Aceasta schimbare s-a simtit mai mult pe plan ideologic, prin patrunderea crestinismului monofizit moderat legat de Bizant, a crestinismului nestorian si a iudaismului protejat de persi. Toate aceste religii erau prezente in Arabia, dar mai ales in Sudul ei. Evreii reusisera chiar sa impuna in aceasta zona un rege arab, convertit la iudaism in secolul al IV-lea d.Hr. In jurul anului 510, un rege adept al iudaismului militant ajunge la putere si ii persecuta pe crestini. La randul sau, Bizantul contraataca prin intermediul Imperiului crestin al Etiopiei. In urma unei revolte, la putere ajunge un sclav pe nume Abraha, aparator al crestinismului, dar care oscila intre cele doua puteri. Apropierea sa de Bizant si Etiopia a declansat o contraofensiva persana, astfel incat pe la anul 600 d.Hr. armata persana a devenit stapana in zona Yemenului. In aceasta perioada au prosperat unele centre comerciale precum Mecca, a carei economie monetara exercita o influenta dizolvanta asupra structurilor tribale si a valorilor traditionale.

Mecca (in araba Makka) era un centru comercial important stabilit in jurul unui sanctuar binecunoscut. Cetatea era locuita de tribul Qorays, care se ocupa cu traficul caravanelor. Un

membru al acestui trib, pe nume Mohamed ibn' Abdallah pe scurt Mohamed (nascut pe la 570) orfan, sarac, devenit agent comercial al unei femei (Kadija) deosebit de bogate, cu care s-a si casatorit, era in cautarea unei noi vietii religioase. In jurul anului 610 el a avut primele revelatii si predica precum ca Allah era atotputernic, ca era singurul Dumnezeu si ca ascultarii sai trebuie sa fie pregatiti pentru Marea Judecata. Noua grupare, care numara la vremea aceea cativa locuitori ai Meccai, a fost inca de la inceput persecutata. In 622 Profetul impreuna cu adeptii sai au gasit refugiul in oaza de la Medina sau Yatrib. Mahomed a fost primit aici de cele doua triburi pagane si de alte trei grupari iudaice, divizate de luptele interne, ca un fel de arbitru inspirat al Cerului. La Medina, comunitatea lui Mahomed a sporit ca numar, iar credinciosii sai se numeau moslim, musulmani, adica supusii lui Allah. Grupul a capatat in mod progresiv caracterul unui Stat teocratic, iar o serie de intelegeri a favorizat consolidarea legaturilor cu triburile arabe. Pentru trecerea la noua religie era nevoie de o convertire superficiala, iar triburile aliate plateau taxa legala numita zekat. Triburile aliate se angajau de asemenea sa nu atace alte grupari musulmane si sa participe la razboaiele impotriva non musulmanilor. Dupa ce Mecca a capitulat in 630, pacea islamica s-a instaurat peste intreaga

Peninsula. In jurul anului 629, Mahomed a organizat o serie de expeditii care vizau frontierele Imperiului Bizantin, numai ca profetul a murit in anul 632. Moartea lui Mahomed a privat tanara comunitate musulmana nu numai de seful ei religios, dar si de un conducator politic a carui prestigiu si autoritate daduse posibilitatea consolidarii unei unitati ce risca acum sa dispara. In realitate, Profetul nu prevazuse nimic pentru succesiunea sa iar fiecare clan incerca sa-si impuna un candidat, in timp ce unele triburi faceau secesiune, recapatandu-si completa independenta. Dualitatea rolului lui Mahomed, Profet si sef politic, facea deosebit de delicata succesiunea sa. Asistam la opozitia dintre locuitorii Medinei, care revendicau onoarea de a apartine orasului ales drept resedinta de catre Profet si cei ai Meccai, concetatenii lui Mahomed. In sfarsit, unii beduini care se aliasera cu Mahomed, pentru ca acesta reprezenta forta si autoritatea, dar care suportau cu greu unele restrictii, abandonau Islamul pentru a-i ura pe falsii profeti sau pentru a-si relua vechile obiceiuri. Pana la urma un acord a fost incheiat intre primii sai adepti, iar Abu Bakr a devenit primul kalif. El trebuia sa ghideze comunitatea, sa se ingrijeasca de aplicarea diferitelor prescriptii ale legii sacre, saria transmisa de Mahomed, dar care nu trebuia completata. Revelatia era inchisa, Medina ramanea un loc privilegiat, in care se aflau cei care auzisera Coranul si care il pastrau in memorie. Anii care au urmat mortii lui Mahomed au reprezentat si perioada expansiunii arabe in Orientul Apropiat, fara a putea considera acest fenomen drept un plan al Profetului. In teritoriile cucerite, arabii au organizat hegemonia lor politica iar prin intermediul credintei, primii califi au reusit sa mentina unitatea unor provincii deosebit de diverse.

Expansiunea în afara Peninsulei Arabice a fost mai întâi opera a 4 califi: Abu-Bakr, Omar I, Otman și Ali, considerați de majoritatea musulmanilor ca fiind niște "ghizi" (Rasidun). Damascul a fost cucerit în 635, Ierusalimul a capitulat în 636, Omar I fiind acela care a semnat actul de predare a orașului și garantând libertatea de cult pentru creștini. Din acest moment Ierusalimul a devenit alături de Mecca și Medina al treilea oraș sfânt al Islamului. După cucerirea Alexandriei în 642, au urmat Magrebul în 697, Turkestanul chinezesc în 712 și Indiile în 710-713. Începând cu 711, Islamul s-a răspândit în Spania și a ajuns până în Pirinei, extinzându-și influența de-a lungul Văii Rinului. În ciuda unor succese sporadice înregistrate în Sicilia sau în Italia Meridională, între secolele VIII-IX, eșecul de la Poitiers din 732 a marcat sfârșitul expansiunii islamului în Vest. Cucerirea de noi teritorii nu a însemnat în mod obligatoriu o arabizare și o islamizare sistematică a populației, ci o organizare a veniturilor și a cheltuielilor. Fiecare provincie își păstra propriile caracteristici și tradiții. La moartea lui Mahomed Imperiul bizantin putem spune că se afla într-o poziție destul de confortabilă pe plan extern. După o dispută teribilă care a culminat în secolul al VII-lea cu cucerirea Egiptului, a Siriei și a Palestinei de către persi, Bizantul condus de Heraclius (610-641) pare să castige definitiv confruntarea: sasanizii sunt respinși în spațiul lor tradițional, Mesopotamia și Iran, fără acces la Mare, în timp ce bizantinii detineau tot litoralul mediteranean, din Spania și până în Egipt, din Palestina și până în Italia. Din acest moment puterea Bizantului pare imposibil de contestat, cu atât mai mult cu cât Persia va intra într-o perioadă de lupte intestinale, care o vor împiedica să privească dincolo de frontiere. În mod simbolic, în anul 629, când Heraclius readuce Sfânta Cruce la Ierusalim, după ce 15 ani mai înainte persii au luat-o în capitala lor Ctesifon, marchează un dublu program: acela al Romei tradiționale și cel al Imperiului romano-creștin născut în secolul al IV-lea, care tindea către dominația întregii lumi de către detinatorii Adevărului. Spre deosebire de vechea Roma, Bizantul învinsese definitiv singurul rival, iar în plus recucerise Sfânta Cruce cea care determinase victoria lui Constantin, primul împărat creștin.

Cu toate acestea, victoria din 629 rămâne mai degrabă aparentă decât reală. Chiar dacă Imperiul Roman de Răsărit reprezenta o forță militară, el era unit prin cultura romano-elenistică, avea reguli juridice moștenite din dreptul roman, iar unitatea religioasă era asigurată de creștinism. Această forță cunoștea și unele slăbiciuni. Din punct de vedere militar, nenumeratele războaie cu persii epuizaseră armata bizantină, iar unele provincii precum Siria și Egiptul erau menținute de garnizoane mult prea dispersate și fără sprijin financiar corespunzător. În privința administrației, încă din secolul al V-lea se înregistrează o transformare prea lentă, fără o eliminare rapidă a ramificațiilor complexe ale unui funcționarat foarte ierarhizat. Unitatea pe plan cultural era asigurată de o anumită elită constantinopolitană ce vorbea și scria în greacă, o sinteză între valorile elenistice și cele romane, pagane și creștine, care impunea o imagine omniprezentă a Romei. În realitate,

majoritatea subiectilor Imperiului nu vorbeau greaca, fiind departe de a se simți purtatori ai acestei noi expresii: latina domina Occidentul hispanic și italian, impartind cu Africa limbile berbera, copta în Egipt, siriaca în Siria și Palestina, adevărate limbi naționale. Această diviziune lingvistică nu era atât de gravă, dacă nu ar fi fost susținută de contradicții mult mai grave de ordin economic, social sau religios. Din punct de vedere social, Imperiul bizantin era un spațiu dominat de o aristocrație avidă să lucreze cu țărani cu drepturi diminuate, în timp ce în orașe se confruntau bogăția și mizeria cruntă, fără ca să putem vorbi în mod real de existența unei clase mijlocii. Bizantul era încadrământul natural al popoarelor, mai ales al celor din provinciile marginale, care nu erau grecești, cum ar fi cazul cu Armenia, Siria, Palestina, Egiptul. De aceea o astfel de situație poate explica foarte ușor multimea greselilor comise în momentul declanșării cuceririlor arabe, puse de prea multe ori pe seama "maselor populare".

În afara diviziunilor sociale avem divergențele religioase: din secolul al V-lea cele mai grave erezii s-au dezvoltat în partea orientală a Imperiului. Cele mai importante, nestorianismul sau monofizismul s-au extins: prima în Mesopotamia iar a doua în Siria, Palestina și Egipt, unde a devenit rapid majoritară, un mijloc de a-și exprima revendicările socio-economice și personalitatea națională. În fața unor probleme religioase și naționale deosebit de complexe ca cele enumerate aici pe scurt, Imperiul nu a avut întotdeauna o politică coerentă: împăraților ortodocși le vor succeda suverani cu simpatii monofizite. De aceea, toate tentativele de compromis, așa cum a fost cazul cu Ecthesisul lui Heraclius din 638, s-au dovedit inutile.

În aceste condiții, sub conducerea primilor suverani arabi, califii, supranumiți și ortodocși, (rashidun) Abu Bakar, Omar, Utman și Ali, Siria, Palestina și Egiptul, manate de diviziunile pe care le-am pomenit, au trecut fără rezistență în mâinile noilor cuceritori, în timp ce vechiul Imperiu persan se va prăbuși. În 661, generalul Muawija preia puterea și întemeiază o adevărată dinastie, aceea a Umayyazilor, care va reuși să supună Nordul Africii și Spania, lansându-se pe mare, cucerind Cipru și ajungând până la asedierea în două rânduri a Constantinopolului.

O altă greșeală tactică a fost și politica religioasă a Bizantului față de monofiziti, pe care succesorii lui Justinian au continuat să-i combată. Tentativele de unire întreprinse de Heraclius, precum și noua doctrină creată de el și de patriarhul Serghie, tocmai pentru a-i apropia pe ortodocși de monofiziti, au dus până la urmă la monotelism. Așa a luat ființă o nouă erezie monoenergismul. Pe baza acestei doctrine s-a putut realiza o unire în Armenia, Siria și Egipt, unde a fost ales ca patriarh Cyr (631), mare apărător al acestei formule. Împotriva acestei formule de unire s-a ridicat însă patriarhul Sofronie al Ierusalimului, care

va ajunge in 634 patriarh al Constantinopolului. Sofronie a privit aceasta noua invatatura ca pe o noua formula a monofizismului si ca o departare de la dogmele Calcedonului. Noua formula monotelita a stat la baza edictului din 638, cunoscut si sub numele de Ecthesis (expunere de credinta), promulgat de Heraclius si afisat in narthexul Sfintei Sofia. Pe scurt, nici ortodocsii, nici monofizitii nu se vor intelege, iar provinciile monofizite, Egiptul, Siria si Palestina, ajung sa-si doreasca desprinderea de Bizant, preferand dominatia araba, cunoscuta pentru toleranta ei. Astfel arabii vor prelua in ultimii ani ai domniei lui Heraclius provincii pe care el le cucerise de la persi : 634-Bosra, 635-Damascul, 636-batalia de la Yarmouk ce echivaleaza cu pierderea definitiva a Siriei. In 637 sau 638, arabii au cucerit Ierusalimul, iar in 639 au ajuns in Mesopotamia, in 642 cuceresc Alexandria, apoi Ciprul si Rodosul, atacand in cele din urma Constantinopolul.

Ofensiva asupra capitalei s-a desfasurat in mod simultan pe apasi pe uscat timp de 5 ani: din 673 pana in 677. Constantin al IV-lea va rezista, astfel incat arabii se vor intoarce in 677 in Siria. Acest moment a reprezentat o mare victorie pentru Constantin al IV-lea, cel care a oprit progresul fulminant al arabilor. Ceva mai tarziu, intre 693 si 698, intreaga Africa bizantina impreuna cu Cartagina au trecut in mainile musulmanilor.

Themele

Justinian incercase in zadar o reforma de amploare, care urmarea concentrarea intregii puteri civile si militare in mainile guvernatorilor de provincii. Succesorii sai au continuat aceasta politica, creand exarhatele de Ravenna si Cartagina: exarhul numit direct de imparat si revocabil in orice moment, avea o astfel de putere. Timp de mai multe secole, separarea puterilor in Stat constituise un principiu al administratiei romane. Sistemul themelor era insa ceva contrar si s-a dezvoltat mai ales in situatiile de criza. In secolul al VII-lea sistemul va desemna practic circumscriptia unde era cantonat principalul corp de armata, thema avand in fruntea ei un militar, un general, un strateg, devenind cu timpul o subdiviziune administrativa a Imperiului. Themele erau constituite in functie de nevoi : thema armeniacilor este poate prima infiintata, iar mai tarziu thema Anatolicilor era pentru protectia Asiei Mici, in fata invaziilor arabe, thema Opsikion pentru a apara capitala, thema Marii pentru a raspunde amenintarii flotei arabe, thema Traciei impotriva bulgarilor, thema Heladicilor impotriva slavilor care amenintau Grecia, thema Siciliei pentru a lupta impotriva amenintarii arabe in Occident. Din aceasta sumara enumerare se poate vedea clar cum noua organizare care s-a incheiat in secolul al VIII-lea, bulversand administratia provinciala cu subdiviziunile Imperiului, lua in calcul diferitele pericole externe.

Themele corespundeau si unor realitati sociale. Contingentul era de fapt format din soldatii

vechiului corp de armata care dadea si numele lor themei. Instalati in anumite locuri, ei au devenit cu timpul legati de acel pamant, astfel incat ajutati si de numeroase facilitati fiscale si de o protectie juridica, au transformat armata intr-o institutie practic ereditara. Nu se mai putea vorbi de o armata bazata pe un sistem clasic de recrutare, ci de o inrolare ereditara. Serviciul militar nu era permanent; pe perioada campaniilor militare stratiotul avea o solda, iar pe timp de pace se putea intoarce acasa ocupandu-se de cultivarea pamantului pe care-l avea in proprietate. Ori de cate ori era convocat, el trebuia insa sa fie gata de lupta si sa aiba echipamentul specific pregatit. Stratiotul era de fapt un fel de cavaler, care trebuia sa-si procure singur echipamentul, calul si armamentul. El se ocupa de intretinerea acestor elemente, avand totodata grija sa fie in permanenta antrenat. Astfel, sistemul militar bizantin a stiut sa utilizeze mutatiile sociale din mediul rural, bazandu-se pe patura mica si mijlocie a taranirii.

Transformari sociale

Institutia aceasta a themelor nu este decat o parte a profundelor schimbari in urma carora in secolele VII-VIII, Imperiul a cunoscut transformari importante. Perioada invaziilor a marcat o oarecare ruralizare a Imperiului bizantin. Importanta oraselor scade, iar activitatile au fost diminuate prin pierderea regiunilor orientale, Alexandria si Antiohia, puternic urbanizate.

Schimburile comerciale au inregistrat si ele un evident regres, fapt demonstrat de slabirea emisiei monetare. Marile axe comerciale ale acelor timpuri au fost o perioada intrerupte, iar Occidentul era saracit si anarhic. Cu toate acestea orasul nu a disparut, el conservand triplul rol: administrativ, militar si religios. De asemenea, el ramanea centru de recrutare al armatei, resedinta sefilor, resedinta episcopului si a personalului bisericesc. Mari orase precum Tesalonicul sau Efesul au supravietuit, intimp ce altele precum Ancira au cunoscut un sensibil declin. In aceasta perioada, caracterul urban si-a schimbat structura fapt usor de observat din folosirea frecventa a termenului de kastron (fortareata) pentru a-l desemna.

Transformari demografice

Cu privire la situatia demografica din Imperiul bizantin in secolul al VII-lea putem spune ca avem putine cunostinte. Este greu de estimat consecintele produse de invazii sau de evaluat aportul invadatorilor, fie direct in cazul slavilor, fie indirect in Orient, unde au fost repatriate populatii intregi. Ceea ce este sigur este faptul ca populatia rurala a crescut, cauza principala fiind mai degraba transformarile sociale si mai putin aportul strain. Aceasta situatie masca de fapt o serie de inegalitati, ceea ce explica transferul de populatii din vremea unor imparati: in 688, Justinian al II-lea a transferat cca. 30.000 de bulgari si de slavi in Bitinia; in 690 acelasi

imparat a dus ciprioti in apropierea Cyzicului; iar in 762, Constantin al V-lea a deplasat 200.000 de slavi in Bitinia.

Din punct de vedere geografic, Imperiul nu mai detinea in Occident, decat cateva posesiuni si acestea putin loiale; Orientul se va reduce la Asia Mica si la Grecia. Pierderile in Occident au transformat ideea romana in ceva utopic. Pentru a masura intreaga amploare a pierderilor din Orient este de ajuns de amintit rolul pe care timp de mai multe secole l-au jucat Siria si Egiptul. Beyrut, Antiohia sau Alexandria, erau porturile cele mai prospere ale Mediteranei orientale; industria Siriei era cea mai activa, iar Egiptul dupa ce fusese granarul Romei, devenise principalul furnizor de grane pentru Bizant. Acestei importante economice se adaugasi aportul celor doua provincii adus civilizatiei bizantine - arta, teologie, literatura - deoarece elenismul bizantin a fost mai multa vreme mai degraba sirian si alexandrin decat asiatic. Astfel, Bizantul pierdea in aceasta perioada cea mai buna parte a patrimoniului sau.

De aici a rezultat si un brusc dezechilibru, agravat prin faptul ca Grecia era supusa tot acum unei slavizari masive care-i modifica caracterul. De aceea, incepand cu sec. al VII-lea, Imperiul bizantin era redus la Asia Mica. Dupa dinastia lui Heraclius, probabil originar din Armenia, in secolele care au urmat, asiaticii vor fi tot mai numerosi pe tron. Cu toate acestea, din punct de vedere etnic si religios, inregistram o sensibila omogenitate. Pierderea provinciilor monofizite, insemna si pierderea unor opozanti obstinanti in privinta politicii de conciliere. Consecintele nu vor intarzia: la Sinodul de la Constantinopol din 681, Constantin al IV-lea a condamnat monotelismul si a restaurat Ortodoxia. O alta sursa de disputa dispare acum: rivalitatile dintre Patriarhatul de la Constantinopol pe de-o parte si cei de Alexandria, Ierusalim sau Antiohia de cealalta. Ortodoxia orientala a devenit de acum incolo strans grupata in jurul Patriarhatului de la Constantinopol.

Ca urmare a acestei concentrari teritoriale si etnice, Imperiul a capatat un alt caracter: el devine in mod definitiv un Imperiu grec sau greco-asiatic. Mitul Imperiului roman, caruia eforturile lui Justinian i-au mai asigurat un secol in plus de existenta, dispare odata cu folosirea limbii latine.

Din secolul al VII-lea limba greaca a devenit limba oficiala in administratie si in armata; titlurile functionarilor se elenizeaza, ca de altfel si titulatura imperiala. Practic nu se abroga ceva ci se suprapunea o institutie altelea, care se invecchise. Tot acum, un alt fapt demn de remarcat este si cvasidisparitia prefecturii pretoriului. Noile diviziuni administrative, se vor intinde practic pe intreg teritoriul Imperiului. Institutiile care depindeau de vechea prefectura a pretoriului se vor individualiza sub diferite nume precum: stratotikon pentru afacerile

armate, genikon pentru cheltuielile cu caracter general, idikon pentru cheltuielile de la Curte, iar mai tarziu aparitia logothetului pentru responsabilitatea postei imperiale.

Dinastiile isauriana si amoriana (717-867)

Dinastia lui Heraclius a luat sfarsit printr-o revolta. Ultimul imparat, Teodosie al III-lea (715-717), incapabil sa restaureze ordinea a abdicat in momentul in care strategul anaticilor, Leon, a fost chemat de catre partizanii sai pentru a fi incoronat imparat. Leon al III-lea a condus Imperiul intre 717-741, fiind originar din Germaniceea, in Nordul Siriei. El a inaugurat dinastia isauriana sau siriana, care a supravietuit pe linie barbatesca pana la anul 780 si chiar pana in 802, daca adaugam la aceasta dinastie pe Irina, prima femeie care a detinut in mod deplin functia de imparat, vaduva lui Leon al IV-lea (775-780) si pe fiul lor Constantin al VI-lea, deci aproape 85 de ani. Din aceasta dinastie a mai facut parte si Constantin al V-lea Copronimul (741-775). Irina a fost detronata de propriul ministru de finante, Nichifor I (802-811), care a fost omorat intr-un razboi impotriva arabilor. In 813, la conducerea Imperiului a ajuns Leon al V-lea Armeanul (813-820), urmat de Mihail al II-lea (820-829), cel care va inaugura dinastia de Amorium (de la localitatea Amorium din Frigia). Din aceasta dinastie au mai facut parte imparatii: Teofil (829-842) si Mihail al III-lea (842-867).

Evenimentele perioadei isaurienilor si a amorienilor au reprezentat o urmare logica a ceea ce se petrecuse in secolul al VII-lea. In exterior, slavii, bulgarii sau arabii vor crea cam aceleasi probleme ca si pana acum. Pierderea Occidentului, marcata de incoronarea lui Carol cel Mare, nu era decat o consecinta fireasca a orientizarii Imperiului. In administratie, regimul temelor a cunoscut o evolutie echilibrata fata de secolul precedent, iar in plan legislativ, Ecloga ramane un document elecvent. In privinta problemelor de ordin religios asistam la aparitia iconoclasmului, o reactie violenta care a marcat Biserica si Imperiul bizantin intre anii 730 si 843. Manual juridic in care sunt cuprinse cele mai importante legi din dreptul civil si penal. El corespunde inlocuirii limbii latine cu limba greaca.

Iconoclasmul

Prin iconoclastm intelegem acel curent eretic, care isi are inceputul mai inainte de domnia lui Leon al III-lea, dar care, in timpul acestui imparat a luat o amploare deosebita, reprezentand chiar politica sa in materie religioasa. Etimologic iconoclasmul inseamna distrugerea icoanelor. Pentru a indica aceeasi actiune de distrugere si de necinstire a icoanelor uneori se vorbeste de iconomahie, adica de lupta impotriva icoanelor. Erezia aceasta a fost in special initiata si sustinuta de imparati, beneficiind de sprijinul lor militar si politic, de aceea ea s-a

deosebit de precedentele erezii prin cruzimea cu care a fost impusa. Perioada iconoclasta este lunga, a durat aproape un secol, incepand cu dinastia isauriana (717-802) si terminandu-se in anul 843, cand la conducerea Imperiului se aflau reprezentanti ai dinastiei de Amorium. Iconoclasmul a cunoscut doua faze: prima, care este inaugurata de Leon al III-lea Isaurul in anul 726 si se incheie in timpul imparatesei Irina si a fiului ei Constantin al VI-lea, odata cu Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787); a doua incepe cu anul 813, odata cu urcarea pe tron a lui Leon al V-lea Armeanul si se termina in anul 843, cand domnea imparatul Mihail al III-lea din dinastia de Amorium, patronat de mama sa, Teodora. Se poate face aici o observatie: atat prin restabilirea cultului icoanelor la Sinodul al VII-lea Ecumenic, cat si la cel din 843, acest lucru s-a facut atunci cand puterea suprema a Imperiului era detinuta de femei. Daca prima restabilire a cultului icoanelor a fost de scurta durata, cea de a doua a ramas in vigoare pana astazi.

Originile si evolutia iconoclasmului pana la Sinodul al VII-lea Ecumenic

Icoanele exista practic de la inceputul crestinismului, avand un scop pedagogic: invatarea istoriei sfinte. Acest aspect de ordin material s-a dezvoltat in chip deosebit in secolul al IV-lea, dupa ce prin edictul de la Milan imparatul Constantin cel Mare a acordat libertate crestinilor, religia acestora devenind oficiala. Astfel, ia nastere o forma de cult, care privea mai intai Sfanta Cruce si Sfintele Moaste: in secolul al IV-lea inchinarea la Sfanta Cruce era un lucru normal. Paralel s-au dezvoltat si asa-numitele icoane domestice adica pictarea unui portret unic pe o bucata din lemn de dimensiuni mici. In secolul al V-lea cultul Sfintelor Icoane era asociat credintei ca acestea pot face minuni. Icoana integrata in practica religioasa individuala marca deja prezenta datatoare de siguranta a Divinitatii. Din domestic, folosirea icoanelor a capatat un caracter public, oficial. In anul 560, pentru a aduna fonduri in vederea construirii unei Biserici in Nordul Siriei, preotii au strabatut cu o icoana a Mantuitorului Hristos in procesiune solemnă intreaga Asie Mica. Unii martori ai vremii atesta faptul ca in timpul asediului avar din 626, patriarhul a rugat sa fie pictate pe portile de Vest ale orasului Constantinopol, chipurile lui Hristos si ale Maicii Domnului. Acelasi lucru s-a repetat si in 717, cand pe zidurile capitalei au fost plimbate in procesiune, o icoana a Maicii Domnului si parti din Sfanta Cruce. Tot acum s-a dezvoltat si credinta in icoanele archeiropoietes, nefacute de mana omeneasca: ideea era ca o icoana care contine in ea Divinitatea nu poate fi facuta decat prin mijloace supranaturale.

Inainte de perioada iconoclasta, Sfintele Icoane devenisera un fapt major in viata bizantina: folosite de cler, de autoritati, de popor, ele erau cinstite atat in public cat si in spatiul privat; ele faceau accesibila prezenta dumnezeiasca. Dintre cei care s-au ocupat cu studierea contextului in care a aparut fenomenul iconoclast, unii au considerat ca acest fapt s-a datorat

neputiintei unor teologi de a intelege sensul simbolic si educativ al icoanei si de a face distinctie intre cinstire si idolatrie. Ei socoteau ca cinstirea Sfantelor Icoane ar fi in contradictie cu unele precepte biblice, ca incalca porunca Decalogului de a nu-ti face chip cioplit si de a nu te inchina lui. Un alt argument biblic mai era si acela conform caruia Dumnezeu trebuie cinstit numai "in duh si adevar". In legatura cu cinstirea icoanelor au avut loc discutii in Spania, la un sinod ce s-a tinut la Elvira intre anii 300-306, iar Parinti si scriitori bisericesci precum Iustin Martirul, Atenagora Atenianul, Tertulian, Epifaniu de Salamina, Eusebiu de Cezareea si altii de mai tarziu au manifestat rezerve fata de cinstirea icoanelor.

Totusi, aceste rezerve nu au fost considerate justificate de Biserica, deoarece exista o distinctie intre icoana materiala si chipul reprezentat de ea; sfantul este prezent in icoana numai din punct de vedere spiritual, iar cinstirea se da doar chipului reprezentat de ea. Din pacate au existat si unele excese: la un moment dat s-a dezvoltat un fel de putere magica, care facea ca distinctia intre icoanasi prototip sa dispara. La Constantinopol Maica Domnului era ocrotitoarea orasului, iar locuitorii lui ii acordau o cinste deosebita, exemplu in acest sens fiind numarul mare de biserici care-i erau inchinate. In secolul al V-lea, Constantinopolul primea vesmintele Maicii Domnului, furate dintr-un sat din Galileea, spunandu-se ca acest lucru s-a facut chiar cu aprobarea Fecioarei Maria; se credea ca orasul detinea si scutecele cu care Maica Domnului infasurase pe pruncul Iisus.

Din momentul acceptarii crestinismului de catre puterea imperiala, imparatul devine locotenentul lui Dumnezeu pe pamant, capatand un aspect sacru, iar ceremonialul imperial dobandea un continut religios. Deja Sfantul Grigorie de Nazianz si Sfantul Ioan Gura de Aur, admiteau ca inchinarea se cuvenea nu numai imparatului ci si portretelor acestuia, fapt manifestat in mod concret prin lumanari si tamaie. In a doua jumatate a secolului al VI-lea, imaginile imperiale si-au pierdut din importanta, deoarece imparatul folosea el insusi icoanele. In momentul in care suveranul era infrant, el cauta un ultim ajutor: sa plaseze Imperiul universal la nivelul Divinului si prin aceasta sa depinda mai putin de conjunctura geopolitica punand pe primul plan mai degraba icoanele, decat imaginile imperiale. Succesele militare repurtate de isauri le-a permis revenirea la origini: monedele aveau imprimata pe ambele parti figura imparatului, statuile imperiale s-au inmultit, puterea imperiala a cautat sa creeze un nou patriotism avand in centru Biserica, de unde si interesul restrangerii la un numar limitat de simboluri admise de toti: Sfanta Cruce, Sfanta Euharistie, Sfintele Evanghelii.

Excesul nemultumea in general multe persoane, iar unii erau de parere ca icoanele trebuiau distruse. La aceasta atitudine au mai contribuit si unele secte si erezii precum pavlicienii, care

nu cinsteau Crucea, nu aveau cultul Maicii Domnului si al Sfintilor. La randul lor monofizitii, foarte activi in partile orientale ale Imperiului, socoteau imposibila reproducerea pe icoane a chipului Mantuitorului, deoarece potrivit credintei lor firea umana a fost "absorbita" de cea dumnezeiasca, iar aceasta din urma nu poate fi cunoscutasi reprezentata.

Spre sfarsitul secolului al VII-lea si inceputul celui de al VIII-lea putem spune ca intalnim in lumea bizantina, pe de-o parte, un curent foarte puternic favorabil icoanelor, iar pe de alta parte, manifestari impotriva cinstirii lor. Aceasta din urma atitudine, impotriva cinstirii icoanelor avea mai degraba un caracter izolat in partea de Vest a Imperiului si era mai puternica in Orient, ca urmare a influentelor iudaice, islamice, a sectelor si a ereziilor. Spre sfarsitul secolului al VII-lea, la Sinodul Quinisext (691-692) se stabilea prin canonul 82 ca Mantuitorul sa fie reprezentat ca om, nu ca miel si aceasta cu scopul de a sublinia ca "viata Sa in trup, Patimile, Moartea datoare de mantuire si Rascumpararea lumii au fost castigate prin Intrupare". Astfel, se atragea atentia asupra importantei Intruparii, asupra realitatii ei, fapt care dadea o baza reprezentarii pe icoane. Consecinta imediata a acestui canon a fost reprezentarea realista a chipului lui Hristos, inclusiv pe monedele emise de Justinian al II-lea. Acest canon a antrenat insa imediat si o serie de reactii iconoclaste la Constantinopol, in Asia Mica si in Armenia: Teodosie, episcopul Efesului, Toma, episcopul de Claudiopolis si Constantin de Nicoleia s-au numarat printre cei mai de seama iconoclasti ai acestei perioade.

Nascuta din teama de a nu cadea in idolatrie, "retinerea" fata de cinstirea icoanelor a evoluat spre o disputa pregnant hristologicasi acesta a constituit nucleul in jurul caruia se vor concentra cele mai multe dezbateri. Unii au afirmat (Hans Georg Beck) ca iconoclasmul secolului al VIII-lea nu a inceput in cercurile imperiale, ci in cele bisericesci aratandu-se ca episcopii de Efes, Claudiopolis si Nicoleia, mentionati mai sus, au venit la Constantinopol sa ceara patriarhului Gherman oprirea cultului icoanelor. Refuzul patriarhului, i-a determinat pe acestia sa treaca unilateral la indepartarea icoanelor si la oprirea cinstirii lor. De asemenea, se presupune ca odata sositii la Constantinopol, episcopii iconoclasti l-au vizitat si pe imparatul Leon al III-lea, adept al ideilor lor si ca acesta i-a incurajat pe drumul pe care pornisera. Aceste lucruri pot fi adevarate numai ca fara concursul imparatilor, opiniile ierarhiilor n-ar fi ramas decat simple atitudini.

In privinta lui Leon al III-lea nu trebuie uitat faptul ca traise in regiunile orientale ale Imperiului, unde ideile iconoclaste erau foarte raspandite. Ajuns la conducerea Imperiului si socotindu-se ca avea drept de control asupra problemelor bisericesci si laice, el a impus iconoclasmul ca doctrina oficiala a Imperiului, din convingeri religioase. El considera ca prin aceasta atitudine purifica religia crestina de ramasitele paganismului readucand-o la inaltimea si puritatea ei originara. Nu sunt plauzibile afirmatiile unor istorici potrivit carora imparatii

iconoclasti au pornit prigoana impotriva icoanelor in cadrul unor masuri mai ample de refacere a societatii si a credintei, pe care doreau sa le puna pe baze mai bune si mai drepte. Aceste pareri sunt gresite, fiindca imparatii iconoclasti, la fel ca toti oamenii timpului lor, erau foarte credinciosi, uneori avand chiar si preocupari teologice, grijului sa nu atraga prin comportamentul lor mania divinasi mai presus de toate doreau sa purifice crestinismul de tot ce li se parea a fi idolatrie.

Pe dea alta parte, imparatii iconoclasti au pornit lupta impotriva icoanelor si ca o reactie impotriva monahismului bizantin, aprig sustinator al icoanelor. La vremea aceea, monahismul luase o dezvoltare deosebita, manastirile posedau intinse domenii funciare iar calugarii beneficiau de imunitati fiscale; ori in conceptia imparatilor bizantini nu se putea tolera o astfel de situatie, pentru ca prin numarul insuficient de functionari si de luptatori, se aduceau grave prejudicii tezaurului Statul si armatei. De partea lor imparatii aveau armata din Asia Mica, pe unii inalti functionari, precum si o parte a populatiei Asiei Mici sau a celor din partile orientale. In regiunile europene ale Imperiului si mai ales in Italia, poporul era insa impotriva iconoclastilor, mai ales monahii si femeile fiind foarte activi in aceasta lupta. Deci, putem spune ca aparatorii icoanelor erau mai numerosi.

Motivul declansarii luptei impotriva icoanelor de catre Leon al III-lea I-a constituit o eruptie vulcanica din anul 726. In acest fenomen natural care fusese insotit si de un cutremur, imparatul a vazut dovada maniei lui Dumnezeu din cauza idolatriei, adica a cinstirii Sfintelor Icoane. Anul 726 reprezinta deci momentul inceperii persecutiei impotriva icoanelor. Masurile imperiale au intampinat o darza rezistenta. In momentul in care niste ofiteri au vrut sa dea jos icoana Mantuitorului, care se gasea deasupra portii palatului din catierul Chalkoprateia, acestia au fost omorati de popor cu aceasta izbucnind o puternica revolta, incheiata cu morti si raniti. Imparatul a dat ordin sa fie facute arestari, multi oameni fiind condamnati, mutilati si exilati. Grecia si insulele Cyclade s-au rasculat in 727 si au proclamat un nou imparat. Pana la urma revolta a fost infranta. Tot cu acest prilej se spune ca imparatul Leon al III-lea ar fi poruncit inchiderea Universitatii din Constantinopol, arderea bibliotecii si izgonirea profesorilor deoarece nu i-a putut convinge sa sprijine miscarea iconoclasta.

In Apus, papa Grigorie al II-lea (715-731) a protestat energic, fiind sustinut de populatia care s-a revoltat si a scris imparatului ca "nu are dreptul sa hotarasca in materie de credinta si sa introduca inovatii in ceea ce avem de la Parinti". Evenimentele ulterioare au deschis o mare prapastie intre Vestul Imperiului (cea mai mare parte a Italiei, Grecia continentalasi insulele din Marea Egee) sustinator al cultului icoanelor si partea de rasarit a Imperiului, in special themele din Asia Mica, binecunoscute ca iconoclaste.

Convins ca nu-l poate aduce pe imparat la cinstirea icoanelor, patriarhul Gherman (715-730) a protestat energic, asa ca raporturile au atins in aceasta perioada punctul maxim de incordare. Pentru a da legitimitate masurilor sale, imparatul Leon a convocat la 17 ianuarie 730 o adunare (silentium) tinuta in Palatul sau, la care au participat mai ales inalti functionari civili. Cu acest prilej s-a redactat un edict impotriva icoanelor, pe care patriarhul Gherman a refuzat sa-l semneze. De aceea, a fost inlocuit imediat cu Anastasius. Acest edict a reprezenat pentru Leon al III-lea baza legala de inlaturare a icoanelor si de persecutare a celor ce le cinsteau. Intre anii 730 si 741 nu avem nici o informatie viabila care sa precizeze politica iconoclasta a lui Leon al III-lea. Se pare ca atitudinea papei Grigorie al III-lea (731-741), care a excomunicat intr-un sinod tinut la Roma pe adversarii cultului icoanelor, a provocat o contramasura din partea lui Leon al III-lea care confisca proprietatile Bisericii romane aflate pe teritoriul bizantin din Italia si a detasat de sub autoritatea papei diocesele Calabria, Sicilia, Creta si Iliricul oriental, supunandu-le patriarhului de Constantinopol. In aceste conditii raporturile dintre Rasarit si Apus s-au deteriorat, astfel incat ruptura parea definitiva, iar papa incepe sa se indrepte de acum incolo catre regii francilor: Carol Martel, Pepin cel Scurt si mai ales Carol cel Mare.

Alaturi de papa Grigorie al III-lea si de patriarhul Gherman, o alta personalitate ortodoxa apare acum in Orient, luand atitudine in favoarea icoanelor: Sfantul Ioan Damaschinul. Nucleul sustinerilor Sfantului Ioan Damaschin despre icoane poate fi sintetizat astfel: icoana este un simbol si intermediar intre om si Divinitate; icoana Mantuitorului are la baza dogma Intruparii Sale; astfel, problema icoanelor este strans legata de doctrina mantuirii.

Imperiul bizantin sub Constantin al V-lea (741-775)

Cu toate meritele castigate de Leon al III-lea in luptele cu arabii, atitudinea sa iconoclasta i-a subminat popularitatea. In Grecia opozitia fata de noua erezie ia forma unei adevarate revolte cu caracter politic.

La randul sau, Occidentul condamna in unanimitate iconoclasmul. La moartea lui Leon, Imperiul a trecut sub conducerea fiului sau, Constantin al V-lea, un foarte bun general, care a obtinut victorii notabile impotriva arabilor si bulgarilor; soldatii il iubeau si il cinsteau ca pe un semizeu. Imparatul a profitat de criza interna prin care treceau arabii: este vorba despre schimbarea dinastiei omayazilor cu aceea a abasizilor, dupa un indelung razboi civil. Tot acum se muta si capitala acestora de la Damasc la Bagdad, mai departe de granitele Imperiului. Aceasta slabire a arabilor ii permitea lui Constantin sa intre in 746 in Siria de

Nord și să ocupe orașul Germaniceea, locul natal al familiei sale. În 747, nu de parte de Cipru, reușește să distrugă flota araba trimisă din Alexandria.

În Tracia, Constantin a luptat împotriva bulgarilor, care construiseră fortarete la frontiera cu Bizanțul și făcuseră o incursiune în 756. Acest an marchează începutul numeroaselor confruntări cu bulgarii. Tensiunea atinge punctul maxim în 762, când la conducerea bulgarilor vine Teletz, reprezentantul curentului antibizantin. Împăratul trimite o parte a cavaleriei și a flotei sale la Gurile Dunării, coborînd apoi spre Sud pentru a face joncțiunea cu armata condusă de împărat la Anchialos în ziua de 30 iunie 763. Aici el obține cea mai mare victorie din timpul domniei sale. După această dată forța bulgarilor scade până ce la conducerea lor vine Telerig (770), cu care Constantin are unele lupte încheiate favorabil pentru bizantini și cu o pace care nu a fost durabilă. Victoriile lui Constantin asupra bulgarilor au avut ca principală consecință impunerea Bizanțului în Peninsula Balcanică.

Pe plan religios, Constantin al V-lea ia parte activă la disputele iconoclaste și pregătește un sinod, care a avut loc în Palatul Imperial de la Hieria, pe malul răsăritean al Bosforului, lângă Calcedon, între 10 februarie-8 august 754. Constantin avea nevoie ca programul său iconoclast să fie sancționat de un sinod și nu de o adunare imperială, cum procedase Leon al III-lea. În vederea pregătirii sinodului, împăratul a alcătuit personal 13 scrisori teologice, dar din acestea ne-au rămas numai două sub formă unor fragmente. La sinod au participat 338 de episcopi, un număr record, și s-a hotărât ca el să fie considerat ecumenic. Ultima ședință a avut loc în palatul Vlaherne din Constantinopol, la care a fost prezent și împăratul. Documentele privind desfășurarea lucrărilor au fost distruse în perioada când s-a restabilit cultul icoanelor, dar s-au păstrat concluziile dogmatice sintetizate într-un horos (definiție dogmatică), combătute mai târziu la Sinodul al VII-lea Ecumenic din 787.

Potrivit acestui horos "împărații sunt egali cu Apostolii, investiți cu puterea Duhului Sfânt nu numai pentru a desăvârși și învăța omenirea, dar și pentru a combate erezia diavolească". La Hieria s-a acreditat ideea că atunci când pictorul face chipul lui Hristos, el poate reprezenta ori numai umanitatea Sa, separând-o astfel de divinitate, sau pe amândouă, umanitatea Sa și divinitatea Sa. În primul caz, el ar cădea în nestorianism, iar în al doilea el ar circumscrie divinitatea în umanitate, ceea ce ar fi absurd; ori ca ambele ar fi contopite și atunci am avea de-a face cu monofizism. Această argumentare iconoclastă nu era însă valabilă, deoarece se uita ce s-a stabilit la Sinodul de la Calcedon și anume că fiecare natură își păstrează propria stare de a fi. Iconoclastii susțineau că îndumnezeirea firii umane a lui Hristos ar suprima caracterul uman individual propriu.

Ei izgonirau astfel adevaratul sens al unirii ipostatice, care implica o distinctie reala intre natura si persoana. Un alt aspect al ereziei iconoclaste era notiunea de icoana pe care o considerau identica ori "consubstantiala" cu prototipul. Consecinta acestui lucru era ca icoana materiala nu putea niciodata sa atinga aceasta identitate. De aceea singura reprezentare a lui Hristos pe care o admiteau era Euharistia, inteleasa doar ca "simbol" si chip, nu ca o prefacere reala, cum credem noi ortodocsii. Sinodul mai condamna si ceea ce li se parea a fi o cinstire exagerata a Sfintilor, socotind ca o asemenea venerare era adesea un scop in sine si indeparta pe cinstitor de dragostea si emulatia sfintilor, care constituia in acceptiunea participantilor singura cale de conduita crestina. Tot acum era lansata o teorie etica despre icoane, potrivit careia virtutile sfintilor sunt chipuri vii, pe care omul evlavios trebuie sa le reproduca in el insusi; nici Maica Domnului nu poate fi reprezentata pe icoane, deoarece este mai presus de ceruri si de Sfinti.

Horosul era urmat de o serie de anateme impotriva autorilor de icoane si a cinstitorilor lor, a patriarhului Gherman, "adoratorul" lemnului si a Sfantului Ioan Damaschinul, "care impartaseste sentimente mahomedane, a tradat pe Hristos, este dusmanul Imperiului, doctorul nelegiuirii, cinstitorul icoanelor". De asemenea, erau aduse laude la adresa imparatului, imparatesei, considerati "luminatori ai Ortodoxiei", care au proclamat clar inseparabilitatea celor doua firi ale lui Hristos si au dat o lovitura de moarte idolatriei. Se pare ca imparatul Constantin a negat in cadrul sinodului chiar posibilitatea de mijlocire a Sfintilor si a fost impotriva cinstirii moastelor; de asemenea, ar fi condamnat practica de a invoca pe Maica Domnului ca mijlocitoare.

La putin timp dupa sinodul din 754, cand cinstirea icoanelor era oprita atat de legile imperiale cat si de cele ale Bisericii, imparatul a dezlantu o prigoana fara precedent impotriva iconofililor, obligand pe toti supusii sa jure ca nu vor da cinstire icoanelor. Cei care nu s-au supus au fost maltratati si chiar ucisi. Masurile cele mai drastice au fost luate impotriva monahilor, lupta atat de inversunata impotriva lor ascunzand o alta dimensiune a conflictului iconoclast asupra careia vom reveni in amanunt dupa prezentarea Sinodului VII Ecumenic. Calugarii au fost izgoniti din manastiri, iar acestea transformate in hanuri ori cazarmi. Exterminarea monahilor era insotita de distrugerea icoanelor. Persecutia s-a extins chiar asupra inaltilor demnitari imperiali care au fost umiliti in public, orbiti, exilati ori chiar ucisi. Operele de arta religioasa au fost distruse si inlocuite cu scene care se inspirau din natura ori din expeditiile militare ale imparatului. La Constantinopol ura iconoclasta a mers atat de departe, incat a depasit hotararile sinodului din 754, hotarari care priveau doar cultul icoanelor si al moastelor de Sfinti, si s-a extins asupra cultului Sfintilor si al Maicii Domnului.

Este greu de apreciat cum s-ar fi încheiat acesta persecuție dacă acest împărat fanatic, Constantin al V-lea, nu ar fi murit în ziua de 14 septembrie 775. Memoria sa a fost atât de urată, încât ramășitele sale pământesti au fost scoase din Biserica Sfinților Apostoli în perioada restabilirii cultului icoanelor. Numai victoriile sale împotriva bulgarilor a făcut ca poporul să meargă la mormântul său cu recunoștința în momentele în care soarta Bizanțului era pusă în cumpană de invaziile acestora.

Sub fiul său, Leon al IV-lea Kazarul (775-780), care era și el un iconoclast convins, persecuția nu a mai avut aceeași intensitate. O nouă orientare va apărea după moartea sa, când la conducerea Imperiului se va afla soția sa, Irina (780-802), fiul său, Constantin al VI-lea, fiind încă minor. Irina care venerase mereu icoanele și era favorabilă călugărilor, începe pregătirile pentru tinerea unui nou Sinod Ecumenic.

Sinodul al VII-lea Ecumenic

Deoarece cultul Sfințelor Icoane fusese interzis prin hotărârea sinodului iconoclast de la Hiereia din 754, el trebuia restabilit printr-un nou Sinod Ecumenic. De comun acord cu patriarhul Constantinopolului, Tarasie (784-806), și cu papa Adrian I (772-795), împărăteasa Irina a hotărât să fie convocat Sinodul al VII-lea Ecumenic, care urma să anuleze hotărârile sinodului iconoclast de la Hiereia din 754. Prevăzută să înceapă în 786 la Constantinopol, în Biserica Sfinților Apostoli, Sinodul a fost amanat din cauza turbulențelor provocate de iconoclasti. În cele din urmă lucrările Sinodului au început la Niceea în ziua de 24 septembrie 787 și s-au încheiat pe data de 13 octombrie a aceluiași an. Președinția Sinodului i-a revenit patriarhului Tarasie. Papa Adrian I a fost reprezentat de abatele Petru de la Mănăstirea Sfântul Sava, iar din partea Patriarhiilor de la Alexandria și Antiohia au venit călugării Ioan și Petru. La Sinod au participat între 330 și 367 de episcopi. Pe parcursul a șase ședințe, Sinodul a combătut punct cu punct hotărârile sinodului iconoclast de la Hiereia, contestându-i calitatea de "adunare ecumenică", întrucât la acesta nu au participat nici patriarhii din Rasarit, nici episcopul Romei, iar hotărârile dogmatice erau eretice. Drumul către decizia finală a fost deschis încă din anii iconoclasmului, de către Sfântul Ioan Damaschin, care murise înaintea sinodului din 754²⁹⁰. Sfântul Ioan a trăit o perioadă în Siria, aflată sub dominație araba, iar apoi a devenit călugăr la Lavra Sfântul Sava din Palestina. Pentru a apăra cinstită Sfințelor Icoane, el se baza pe divino-umanitatea lui Hristos. Înainte de intrupare numai simbolurile și "umbrele" erau posibile. Într-o oarecare măsură întregul univers era plin de imagini naturale ale lui Dumnezeu, numai că o situație nouă este instaurată din momentul în care "Cuvântul S-a făcut trup". Această idee o regăsim și în hotărârea dogmatică a Sinodului.

Chipul omului - Hristos este de asemenea acela al lui Dumnezeu. Așa cum spunea parintele G. Florovsky, "tot ceea ce este omenească în Hristos este de asemenea o imagine vie a lui Dumnezeu". Prin această unire, materia se reînnoiește și devine demnă de laudă. "... Această înseamnă că toate lucrurile din lume împreună cu lumea întreagă capătă o semnificație nouă prin Întruparea lui Dumnezeu; totul devine susceptibil de sfințenie; întreaga materie devine purtătoare a harului Sfântului Duh și încetează de a ne mai separa de Dumnezeu, pentru a ne deschide calea unirii cu El. Noi cinștim și onorăm întreaga creație, pentru că întreaga creație a fost cinștită prin Hristos și din acel moment noi îl venerăm practic pe Dumnezeu". Această definiție hristologică a icoanelor și a cinștirii lor reprezintă substanța dogmei proclamate de Sinodul al VII-lea. Tot în cadrul lucrărilor acestui Sinod se spunea că cinștirea icoanei este relativă, deoarece cinștim icoana numai pentru că reprezintă o persoană sfântă. Venerarea Sfinților se deosebește de adorare, care se cuvine numai lui Dumnezeu. La rândul ei, Maica Domnului se bucură de o cinștire mai mare decât a sfinților, pe care Sinodul al VII-lea a numit-o supravenerare. Cinștirea pe care o datorăm Sfinților se extinde și la moaștele lor și la icoanele care-i reprezintă. Astfel, justificarea cinștirii icoanelor încheia dialectica dogmatică a Sinoadelor Ecumenice, centrată după cum am putut vedea pe două teme fundamentale ale Revelației dumnezeiești: Treimea și Întruparea.

La Sinodul al VII-lea s-au dat și 22 de canoane, pentru întărirea disciplinei, slăbită în timpul iconoclasmului. Ultima sesiune a Sinodului a avut loc în ziua de 23 octombrie 787, în palatul Magnaura din Constantinopol, fiind prezidată de Irina, însoțită de fiul ei, Constantin al VI-lea. Cu acest prilej s-a citit din nou hotărârea dogmatică, formulată în sesiunea a VII-a pe care au semnat-o apoi și suveranii în ovatiile sinodalilor pentru "noul Constantin și noua Elena".

Chiar dacă din punct de vedere dogmatic Sinodul a însemnat o victorie, în Imperiul bizantin lupta împotriva icoanelor a izbucnit din nou, în timpul domniei împăratului Leon al V-lea Armeanul (813-820), începând din anul 814. Erezia iconoclastă avea încă partizanii ei, mai ales în rândul armatei (mulți militari îl admirau încă pe Constantin al V-lea). Toate relele cu care s-a confruntat Imperiul în secolul al IX-lea - războaie, invazii, insurecții - erau puse pe seama "cinștitorilor de icoane". În 815, împăratul Leon al V-lea Armeanul cere patriarhului Nichifor, ca icoanele să fie așezate în Biserici la o înălțime care să nu mai permită sărutarea lor. Din acel moment mulți au înțeles iminenta unei noi persecuții. De data aceasta Biserica era pregătită, având la îndemână decretul recentului Sinod din 787 precum și celelalte scrieri ale apărătorilor Sfințelor Icoane. Întreaga Biserica s-a ridicat împotriva împăratului, pentru apărarea Ortodoxiei. Prima victimă a acestei noi perioade iconoclaste a fost patriarhul Nichifor, înlocuit cu Sfântul Teodor, conducătorul binecunoscutei mănăstiri Studion de la Constantinopol. În duminica Floriilor a anului 815, mii de călugări purtând icoane au defilat prin capitală într-o mare procesiune. Cu acest prilej un serios avertisment era adresat

autoritatilor, iar o noua persecutie sangeroasa incepea. Ea a facut mai multe victime decat pe timpul lui Copronim: zeci de episcopi au fost exilati, calugari torturati in inchisori, sau aruncati in mare in saci cusuti. Persecutia a scazut in intensitate pe vremea succesorilor lui Leon al V-lea, Mihail al II-lea (820-829) si Teofil (829-842).

Victoria finala a Ortodoxiei a venit de data aceasta tot din partea unei femei. Imparateasa Teodora, vaduva lui Teofil, urmand exemplul imparatesei Irina, s-a decis, in intelegere cu patriarhul Metodie (ales la 4 martie 843-11 iunie 847), sa reintroduca cultul icoanelor in Biserica. La Sinodul convocat in martie 843 la Constantinopol de patriarhul Metodie, la care au luat parte toti episcopii, egumenii si monahii care au suferit de-a lungul persecutiilor iconoclaste, sinodalii au declarat valabile toate hotararile celor sapte Sinoade Ecumenice, au restabilit cultul icoanelor si au rostit anatema asupra tuturor iconoclastilor. La sfarsit, ca o completare la cele hotarate de Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea din 787, sinodalii au compus un text special de anatematizare a tuturor ereticilor in decursul istoriei, incepand cu Simon Magul. Acest text precum si toate dogmele Bisericii au fost citite in intreaga Biserica, in prima Duminica din postul Sfintelor Pasti, pe 11 martie 843, zi care s-a numit "Duminica Ortodoxiei", ca amintire a biruintei Ortodoxiei asupra tuturor ereziilor. Duminica aceasta este celebrata de atunci de Biserica Ortodoxa in fiecare an, in prima duminica din Postul Pastilor. Pomenirea speciala a Parintilor Sinodului al VII-lea Ecumenic de la Niceea din 787, se face in fiecare an in duminica a XXI-a dupa Rusalii.

Aspectul dogmatic al cinstirii Sfintelor Icoane nu a epuizat insa semnificatiile crizei iconoclaste. Dificila problema a relatiilor dintre Biserici si Stat a capatat o acuitate extrema. Conflictul Bisericii cu un imparat eretic nu era un lucru nou, iar Sfantul Ioan Damaschinul nu facea decat sa repete cuvintele Sfantului Maxim Marturisorul, care declara ca "nu Cezarul trebuie sa se ocupe de definitiile de credinta". Respingerea iconoclasmului a fost insa punctul de plecare al unei noi sinteze, al unei noi uniri intre Biserici si Imperiu care va fi determinanta pentru viitorul lumii bizantine. Aceasta perioada a evidentiat si importanta pe care o avea acum monahismul. In momentul crestinarilor lumii, monahismul incarna aspectul eshatologic al crestinismului, care este o depasire a lumii prin lumina Imparatiei "care nu este din aceasta lume", crestinismul fiind in acest fel impiedicat de la absorbirea lui de lume. Din acest punct de vedere, nimic nu poate ilustra mai bine natura relatiilor intre Biserici si lumea crestina, ca monahismul si recunoasterea sa ca "norma" a vietii crestine. Nu numai Biserica, dar si Imperiul se va supune monahismului: imparatii erau la concurenta cu seniorii in ctitorirea de manastiri, iar la inceputul perioadei iconoclaste, conform estimarilor, numarul calugarilor la Bizant atinsese cifra de cca. 100.000. Monahismul devenise practic patura conducatoare a Bisericii, constiinta si masura ei.

Chiar dacă Imperiul accepta fără rezerve această victorie a monahismului, pe care-l înconjură cu tot felul de garanții și privilegii, cu timpul însă, monahismul nu putea deveni decât o sarcină greu de purtat pentru economia Statului. Zeci de mii de oameni erau pierduți pentru efectivele din armată, enormele proprietăți monastice erau scutite de impozite, o parte a populației scăpa de sub controlul Statului. În vederea îndreptării acestei situații au existat unele inițiative legislative. Pe de altă parte, victoria monahismului se dovedea a fi daunătoare chiar pentru monahism: de la începutul secolului al VII-lea, semnele unui veritabil declin au început să se înmulțească. Mănăstirile s-au îmbogățit, numeroasele privilegii atrăgeau foarte multe persoane fără vocație pe posturi diverse: consilieri și duhovnici pentru întreaga societate bizantină, calugării fiind adesea tentați să abuzeze de autoritatea lor.

La începutul secolului al VIII-lea, atunci când Imperiul se găsea într-o situație dificilă, împărații isaurieni l-au salvat, cu prețul unui efort susținut din partea Statului și a întregii societăți. Această mobilizare evidențiază inevitabil și problema monahismului, iar acțiunea politică a lui Constantin al V-lea demonstrează clar că cinstita Sfintelor Icoane, nu constituia singurul motiv al ostilității față de calugării. Astfel, apare mult mai transparent contradicția care nu va înceta să învețe relația dintre Biserică și Stat. Pentru Biserică, Statul avea ca vocație susținerea și recipientul terestru al ei; el trebuia să se supună valorilor Bisericii, chiar dacă erau în contradicție cu propriile interese. Dimpotrivă, în cazul Statului, creștinismul nu era decât o formă nouă a vechiului cult al Statului, un suport religios al Imperiului. Biserica vedea în monahism simbolul alterității ireductibile a instituționalității sale, a libertății interioare a creștinismului și a persoanei creștine în raport cu utilitarismul totalizant al Statului. La rândul său, Statul urma să mai devină sau mai târziu să se convingă sau nu de ideea inutilității și caracterului daunător al monahismului.

Lupta această împotriva monahismului demonstrează dorința isaurienilor de a subordona în întregime Biserica, Statului și ideologiei utilitariste. În acest sens, isaurienii au împins până la maxim modelul teocratic, conștiința această teocratică absolutistă fiind ușor de sesizată la Leon al III-lea în prefața sa la Ecloga, noul cod de legi promulgat în 726: "Domnul a încredințat Imperiul împăraților, poruncindu-le totodată să se ocupe și de turma lui Hristos, având ca exemplu pe Petru, conducătorul Apostolilor".

Victoria cinstită Sfintelor Icoane a reprezentat deci o victorie politică și una de ordin moral pentru monahism. Persecuțiile l-au regenerat și reinnoit, iar la începutul secolului al IX-lea se înregistrează o autentică înflorire a monahismului bizantin, legat bineînțeles și de numele lui Teodor Studitul; lui îi revine acum inițiativa reformularii definitive a ideologiei monastice și precizarea locului ocupat în Biserică. Sfântul Teodor Studitul definește explicit monahismul ca o slujbă aparte în Biserică. După el, calugării sunt "nervul și susținerea Bisericii", "sarea

pământului" și "lumina lumii", o lumina pentru cei care se găsesc în întuneric", "un exemplu și un fundament". Acest lucru este posibil pentru că monahul urmărește scopul final al oricărui creștin: Împărăția lui Dumnezeu, mântuirea sufletului. Ori nu ne putem salva sufletul decât prin renunțarea la lume. După aceste afirmații nu trebuie să credem că Sfântul Teodor vede obținerea mântuirii numai prin monahism. El afirmă că impunerea creștinismului nu se putea realiza fără ceea ce Evanghelia numește "renunțare", după care constată un fapt istoric: chemarea evanghelică de a nu căuta decât "unicul necesar", care este pusă în practică de monahism. Dacă orice creștin este chemat să împlinească preceptele evanghelice, în practică prevalează compromisul cu lumea. După Sfântul Teodor Studitul, călugării trebuie să fie nucleul activ al Bisericii, o permanentă aducere aminte a ultimei vocații a creștinului, "sustinerea și fundamentul Bisericii". La Constantinopol, Sfântul Teodor a reformat mănăstirea Studion, care a devenit în curând un principal centru de viață bisericească bizantină. Monahismul era restabilit în mod definitiv la Bizanț.

Această victorie a monahismului înseamnă de asemenea și eșecul tentativei iconoclaste de suprimare a independenței Bisericii și integrării sale într-o perspectivă teocratică. Între istorici au existat păreri diferite asupra sensului acestei victorii. Unii istorici occidentali consideră că monahii nu luptau pentru o separare a Bisericii de Stat, cu atât mai puțin pentru o supunere a Statului față de Biserică, pentru ceea ce poartă numele de clericalism, ci pentru această interpretare a idealului teocratic, care din momentul convertirii lui Constantin deschisese Statului brațele Bisericii. În opoziție cu aceștia și cu alții care judecă Bizanțul în funcție de criterii occidentale, noi putem afirma că Biserică, și nu Imperiul, va ieși victorioasă din această luptă. Bineînțeles că istoria nu cunoaște victorii definitive, ceea ce ne rămâne nouă celor de astăzi este încercarea de a judeca un succes sau un eșec după criterii cât mai obiective.

Teocrația bizantină în perioada post-iconoclastă

Textul revelator pentru exemplificarea acestui aspect este Epanagoga, sau introducerea la Codul de legi publicat la sfârșitul secolului al IX-lea de către împăratul Vasile I Macedoneanul, care trebuia să rămână până la sfârșitul Imperiului, legea fundamentală pentru relațiile dintre Biserică și Stat. Epanagoga lua ca exemplu paralela dintre împărat și patriarh "membrii cei mai înalți și indispensabili în Stat", definind în felul următor obligațiile fiecăruia: "Împăratului îi revine datoria de a salva și garanta forța națiunii printr-o bună guvernare, să restaureze forțele prin vigilență și să capete forțe noi prin înțelepciune în orientare și fapte. Scopul patriarhului este mai întâi, păstrarea purității și a credinței poporului, primit în grijă de la Dumnezeu ...; acolo unde se poate, el trebuie să aducă la Ortodoxie și la unitatea Bisericii pe toți ereticii ...; el trebuie să aducă la adevărata credință pe

necredinciosi, uimindu-i cu splendoarea, gloria si bogatia slujbelor sale ... Imparatul trebuie sa exerseze tot mereu binele: de aceea i se dasi titlul de binefacator ... Scopul Patriarhului este mantuirea credinciosilor incredintati; el trebuie sa traiasca in Hristos si sa-si concentreze toate fortele pentru pace ... Imparatul trebuie sa fie fara greseala in respectarea invataturilor ortodoxe si pioase ... indreptate catre cunostiinta dogmelor cu privire la Sfanta Treime si definitiile despre mantuire prin Intruparea lui Iisus Hristos ... Patriarhul trebuie sa vorbeasca despre adevar si sa apere dogmele fara teama in fata Imparatului ... Singur Patriarhul trebuie sa interpreteze definitiile Sfintilor Parinti sau definitiile Sinoadelor Ecumenice ... In ceea ce-l priveste pe Imparat, el trebuie sa sustina mai intai tot ceea ce este scris in Sfanta Scriptura, apoi dogmele stabilite de cele 7 Sinoade Ecumenice, ca si o parte a legilor romane".

Sunt istorici care au desprins din aceste citate concluzia ca Biserica si Statul erau confundate intr-un singur corp politic si bisericesc, un fapt care practic marca implinirea unui fenomen inceput inca din vremea lui Justinian. Textul justifica in aparenta aceste afirmatii, numai ca acestea se opresc la constatarea fuziunii dintre Biserica si Stat, in timp ce Epanagoga aducea de asemenea o corectie aspectelor negative ale "simfoniei" iustiniene. In mare parte fuziunea aceasta avusese loc: toti membrii Bisericii erau subiecti ai Imperiului, frontierele Bisericii si ale Imperiului coincideau. Intrebarea care se pune este: cele doua constituiau un singur organism care avea in frunte o dubla autoritate, pe cea a imparatului si pe cea a patriarhului? Nu trebuie uitat faptul ca Epanagoga era o lege civila si ca ea vorbea de Stat si nu de Biserica. Statul era crestin, legat in mod organic de Biserica, aceasta legatura realizand diarchia imparatului cu patriarhul. In afara locului ocupat in sanul Bisericii (loc definit prin canoanele bisericesci), patriarhul avea in viitor un loc aparte, paralel cu cel al imparatului in structura de Stat. El era reprezentantul Bisericii in Stat, garantul "Ortodoxiei" imperiului si a fidelitatii crestinismului. De aceea, numai el avea dreptul de a interpreta invatatura Bisericii, iar Statul il insarcina cu apararea credintei ortodoxe in fata persoanei imparatului. Din partea imparatului, Epanagoga nu cerea decat fidelitate fata de Ortodoxie, fata de invatatura cu privire la Hristos si la Sfanta Treime. Trebuie subliniat faptul ca in viziunea bizantina, Biserica si Statul nu sunt legate printr-o formula juridica si o delimitare a sferelor lor de influenta, ci de ortodoxie, de credinta si invatatura Bisericii, pe care Imperiul a adoptat-o, iar izvorul acestei doctrine, garantul ei, era Biserica si nu imparatul.

In acest context Imperiul nu putea fi indiferent fata de Biserica: misiunea sa si aspectul sacru, se manifesta prin locul ocupat de imparat in Biserica. Simbolul era ritualul incoronarii (chrisma), care incepand cu secolul al IX-lea, poate fi considerat ca expresia liturgica a teocratiei bizantine. Unul din elementele esentiale ale acestui rit era marturisirea de credinta a imparatului si juramantul prin care se angaja in prezervarea credintei si a integritatii acesteia. Din acest moment puterea imperiala inceta a mai fi unicul reflex in lume al puterii divine si

pe viitor va trebui sa se supuna adevarului detinut de Biserica. Tot acum (sec. al IX-lea), ritul ungerii devine momentul capital si constitutiv al incoronarii. Acest dar conferit de catre Biserica imparatului, nu insemna asimilarea Bisericii de catre Stat, ci dimpotriva eclezializarea Imperiului. Imparatul isi apleca capul, iar patriarhul, cu propria mana aseza coroana pe capul acestuia rostind cuvintele: "In numele Tatalui, si al Fiului, si al Sf. Duh", la care poporul raspundea: " Sfant, sfant, sfant, Slava intru cei de sus lui Dumnezeu si pe pamant pace". Unii au afirmat ca imparatul ar fi participat in mod activ la Sfanta Liturghie, detinand chiar o functie sacerdotala. Parerea este eronata, deoarece imparatul avea mai degraba o participare limitata la slujbe, fara vreo semnificatie sacramentala. Imparatul conserva dreptul pe care altadata il aveau laicii, anume acela al posibilitatii de a intra in biserica pentru a se ruga. Canonul 69 al Sinodului Trulan sanctiona de altfel acest statut, subliniind caracterul laic al persoanei imparatului.

Deci este clar ca nu putem reduce teocratia bizantina nici la cezaro-papism, care priveste Biserica si Statul, nici la papo-cesarism, care priveste Statul si Biserica (pentru care luptau papii Evului Mediu), chiar daca cele doua tendinte uneori se pot intalni sub forme distorsionate. Daca Imperiul a primit credinta Bisericii si este intr-un fel sanctificat de aceasta credinta, Biserica fara a-si trada independenta ei misticasi sacramentala intra in Imperiu, care se obliga sa o protejeze si veghea la buna ei functionare pe pamant. De asemenea, este adevarat ca Biserica si Imperiul formau un tot "fara amestec sau separare". De aici nu trebuie sa ajungem la o confuzie de notiuni, ci la o consecinta a exigentei Bisericii, care se vedea ca pe o "icoana a lui Hristos" pentru lume, dar care refuza puterea terestrasi nu se implica in organizarea vietii umane.

In privinta Imperiului acesta a fost o buna perioada de timp influentat de teocratia pagana. Pana in secolul al VIII-lea formele vechiului cult imperial predominau in scenele care-l reprezentau pe Imparat. In reprezentarile pagane vedem pe acelasi imparat cuceritor si suveran, cu puteri nelimitate si personificand victoria, cu mentiunea ca dupa Constantin cel Mare, simbolurile pagane ale victoriei sunt inlocuite de cele crestine. Imperiul era invingator sub semnul Sfintei Cruci: "prin acest semn vei invinge". Motivele "triumfale" sunt accentuate de simbolismul oficial al imparatilor iconoclasti. Odata cu triumful Ortodoxiei observam insa o schimbare brusca, o adevarata ruptura: "majoritatea covarsitoare a imaginilor imperiale din aceasta perioada - scria André Grabar - apartin genului "Imparatul in fata lui Hristos", tema rar tratata in epocile anterioare, indeosebi in perioada preiconoclasta. Asistam acum la o schimbare de orientare a acestui gen de arta, care a fost pana acum triumfala, iar pe viitor isi va propune sa cinsteasca pietatea imparatilor si nu victoriile lor. Nu se mai pune problema reprezentarii suveranului absolut, ci a icoanei teocratiei bizantine.

Astfel, triumful Ortodoxiei nu a fost numai o simpla intoarcere la formula lui Justinian, ci si o profunda transformare a acesteia. Imperiul era si ramanea sacru, numai ca inainte la baza acestui caracter statea vechea conceptie a Statului absolut, reprezentare terestra a ordinii divine, iar acum era constiinta pe care o avea Imperiul de a fi "slujitorul lui Hristos". Acest ideal al Statului se exprima printr-un ansamblu de sarbatori si motive "imperiale" care subzistasi astazi: Scoaterea Sfintei Cruci, Inaltarea Sfintei Cruci, cand Sfanta Cruce era purtata in procesiune in Palatul Imperial; sau in rugaciunea: "Mantuieste poporul tau si binecuvinteaza mostenirea Ta ....". Armata devine pe viitor o

"oaste prietena cu Hristos", o armata "care apara Casa lui Hristos", adica sprijinul terestru al Bisericii; in ceea ce priveste ritualul de la Curte, el tinde in intregime sa exprime misiunea crestina a Imperiului. Hristos este Pantocrator, Stapan al Universului si Domn, iar in fata Lui se inchina cu mainile ridicate si capul inclinat, imparatul Bizantului. Aceasta este noua imagine a Imperiului. Toate aceste idei se reflectau profund in mentalitati si in viata cotidiana, in atmosfera autentic ecleziala pe care o respira societatea bizantina. Chiar daca unele vicii, unele nedreptati erau disimulate de unele aparente, in care istoricul modern vede mai degraba ipocrizie, nu trebuie uitat ca aceasta frumusete si lumina exista la Bizant intr-o perioada in care din punct de vedere politic si social lumea era la inceputurile descoperirii fortei Evangheliei. Idei ca cele legate de milostenie, de dragoste, de saracie, erau tratate frecvent de cronicile bizantine, crimele sau alte fapte extreme, fiind adesea ignorate. Se poate vorbi de un veritabil umanism bizantin, strans legat de sentimentul prezentei permanente a lui Hristos in lume, atat ca Rege, cat si ca Salvator, Stapan sau Judecator.

Dupa victoria asupra iconoclasmului Biserica a dobandit o pozitie intarita in raport cu Statul, vocea ei impunandu-se cu mai multa autoritate decat inainte. Unii patriarhi (de exemplu Fotie) au fost oameni de Stat a caror actiune nu se va limita numai la domeniul ecleziastic, ci vor lua parte in mod activ si la luarea marilor decizii politice. Nu trebuie uitate nici momentele de slabiciune ale Bisericii, momente care au fost consemnate chiar imediat dupa 843. Este vorba de conflictul dintre patriarhii Fotie si Ignatie care intr-o buna masura pot servi ca exemplu pentru crizele ulterioare.

Fiecare din ei a urcat pe scaunul patriarhal de doua ori, dar au fost indepartati tot de doua ori printrun simplu ordin al imparatului. Si unul si celalalt a rezistat in felul lui, facand dovada unei fermitati pasive fata de arbitrariul imperial, si unul si altul s-a aratat curajos. Nu trebuie uitat nici curajul altor ierarhi, care in diferite situatii au avut forta de a prefera exilul capitularii. Cu toate acestea, au fost destule situatii in care Biserica a acceptat prea usor amestectul Statului, considerat a fi un lucru normal. In astfel de situatii nimeni nu s-a ridicat pentru apararea principiului libertatii. Tragedia Bisericii bizantine a fost se pare tocmai faptul

ca era prea legata de Imperiu, nu administrativ ci psihologic. Imperiul devine pentru ea o valoare supremasi absoluta, o valoare indiscutabila, intangibilasi evidenta. Ierarhia bizantina devenise practic incapabila sa iasa din categoriile Imperiului sacru, de a-l judeca in lumina libertatii creatoare a Evangheliei. Totul era sacru si totul se putea justifica prin acest caracter. Ochii trebuiau inchisi atunci cand se comiteau greseli sau ceva rau, care nu erau decat o consecinta a "slabiciunilor umane". Maximalismul teoretic conducea catre un minimalism practic. Aceasta etatizare interioarasi psihologica, nu numai exterioara a Bisericii, a fost insotita de o polarizare a constiintei sale, manifestata prin doua tendinte in teologia si experienta religioasa.

Criza iconoclasta a marcat practic sfarsitul perioadei Sinoadelor Ecumenice, epoca de intensa creativitate a gandirii ecleziale. Dorinta fixarii Ortodoxiei intr-o formula precisasi defintiva, era legata de schimbarile produse acum in relatia dintre Bisericiasi Stat. Chiar daca in controversele teologice din secolele IV-V interventia Statului a fost evidenta, aceasta nu inseamna ca dezvoltarea teologiei in interiorul Bisericii, a fost rezultatul initiativei Statului. Totusi, Statul a incercat sa obtina un anumit profit din aceste dezbateri. Inca de la inceput identificam in aceste controverse o dimensiune politica: ele aruncau in joc un principiu, acela al umanitatii religioase ca o conditie a pacii in Stat. Febra controverselor si a ereziilor care cuprindea corpul Bisericii, se raspandea si asupra Statului. De aceea, guvernul era interesat in reducerea oricaror divergente de opinie, pentru a prezerva integritatea unui Imperiu multinational, orice efervescenta religioasa riscand sa declanseze pasiuni politice si separatisme. In acest sens, victoria asupra iconoclasmului a marcat un punct de rascruce. Daca inainte imparatii aveau ca principala grija gasirea unui minim confesional acceptat de toate componentele Imperiului, necesitatea unui astfel de deziderat nu mai exista acum: unitatea religioasa fusese realizata cu pretul unor secesiuni a tuturor dizidentilor si a unei microrari a Imperiului. Puterea de Stat era definitiv ortodoxa. In plus, imparatul avea constiinta investirii sale de catre Dumnezeu, misiune care avea ca principal scop prezervarea Ortodoxiei. Acum consensul era realizat, deoarece intreaga populatie dizidenta se regasea in afara frontierelor Imperiului.

Aceasta noua situatie atragea dupa sine o politica noua. Experienta amara a trecutului demonstrase ca orice divergenta religioasa ameninta stabilitatea Imperiului. Pe viitor, preocuparea de capatai a imparatilor va fi evitarea tulburarilor religioase si conservarea unui status quo in materie de religie. Iconoclasmul demonstrase inca odata pericolul transformarii pasiunilor religioase in diviziuni politice. Aceasta experienta a fost decisiva. Biserica care aspirase intotdeauna la unanimitate doctrinala a acceptat cu bucurie politica conservatoare a Statului.

Dinastia macedoneana si apogeul Imperiului (867-1056)

Cele aproape doua secole de guvernare a imparatilor macedoneni au fost expresia superlativa a tot ceea ce a insemnat Bizantul pentru lumea orientala si cea occidentala. Spre deosebire de epoca lui Justinian, cand opera a fost indeplinita de un singur imparat, acum asistam la realizari implinite de o succesiune de imparati, toti remarcabili prin diversitatea calitatilor lor. Intemeietorul dinastiei, Vasile I (867-886), se tragea dintr-o familie de armeni stabiliti in Macedonia, de unde si denumirea uzuala de dinastia macedoneana. Alti imparati ai acestei perioade au fost: Leon al VI-lea Filozoful (886-912), Alexandru (912-913), Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-959), Romanul I Lecapenul (920-944), Roman al II-lea (959-963), Nichifor II Focas (963-969), Ioan I Tzimiskes (969-976), Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), Constantin al VIII-lea (1025-1028), Roman al III-lea Arghiros (1028-1034), Mihail al IV-lea (1034-1041), Mihail al V-lea (1041-1042) si Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055). Majoritatea acestor imparati au fost militari de cariera, singurele exceptii fiind Leon al VI-lea si Constantin al VII-lea.

In toate domeniile s-a putut observa un reviriment fata de perioada anterioara. Astfel, in urma succeselor inregistrate pe plan extern de catre basileii iconoclasti, viata economica din intregul bazin al Marii Mediteranene cunoaste o tot mai mare stabilitate si securitate. Industria si comertul, asupra carora autoritatea centrala exercita un monopol strict, au acum o pondere crescanda in ansamblul vietii economice a Statului bizantin. Pe plan social, are loc formarea clasei aristocratice in curs de feudalizare, consecinta directa a fenomenelor dizolvante din interiorul comunitatilor rurale. Constienti de pericol imparatii au promovat o serie de masuri in favoarea taranimii libere si a stratiotilor, insa fiscalitatea excesiva si reorientarea politicii externe au contribuit decisiv la ruina acestei paturi sociale. In administratie, vechiul regim al themelor a cunoscut un oarecare declin, determinat de mutatiile din societatea bizantina precum si de renuntarea puterii imperiale la politica defensiva.

Expansiunea teritoriala a imparatilor macedoneni

Schimbarea cea mai evidenta a avut loc in politica externa. Consolidarea interna a Imperiului precum si a granitelor orientale de catre imparatii iconoclasti, a permis noii dinastii, intemeiata de Vasile I (867-886), sa treaca la o politica ofensiva pe plan extern, care a culminat in timpul imparatilor-soldati, precum Nichifor al II-lea Focas (963-969), Ioan I Tzimiskes (969-976) si Vasile al II-lea (976-1025). Aceasta perioada a fost numita de bizantinistul francez G. Schlumberger "marea epopoe bizantina".

De-a lungul tuturor frontierelor, Imperiul a fost nevoit să facă fața pericolului arab (excepție făcând granițele de la Dunare). În fața acestei situații, atât Vasile I cât și Leon al VI-lea au organizat mai multe campanii, unele cu rezultate interesante, fără a reuși însa victorii decisive. În Occident, au reușit să cucerească localitatea Tarente, în timp ce arabii și-au consolidat cuceririle numite Creta sau Sicilia, la care și-au adăugat Siracuza, Taormina și Reggio. În partea orientală a Imperiului, arabii au fost împinși până la frontiera asiatică, numai că în 904 o flotă de pirati musulmani a atacat prin surprindere Tesalonicul, făcând cu acel prilej un număr de cca. 20.000 prizonieri. Acest moment a marcat și revirimentul ofensivei bizantine din vremea lui Roman Lecapenul, cel care va reuși să obțină succese notabile în Mesopotamia prin recucerirea cetății Edessa.

Nichifor Focas și Ioan Tzimiskes mai întâi ca generali, iar mai apoi ca împărați au reușit să obțină o serie de succese decisive. Focas a recucerit Creta și Cipru, între 965-966 Tarsul, Cilicia, Mopsuestia și Anazarbe, dar mai ales Alep și Antiohia (969). Tzimiskes a luptat dincolo de Eufrat, organizând o adevărată cruciadă pentru eliberarea Locurilor Sfinte: el a recucerit Baalbek, Damascul, o parte a Palestinei (Nazaretul, Acra, Cezareea), fără a putea obține însa Ierusalimul (ajunge la numai 180 km.). La întoarcere el a cucerit și Beyruthul, Sidonul și Laodiceea, multumindu-se până la urmă numai cu consolidarea posesiunilor din Nordul Siriei. Vasile al II-lea a păstrat toate aceste teritorii fără însa a le extinde în mod sensibil. El a dobândit totuși Edessa în 1001 și a organizat apărarea Eufratului. O altă regiune care a cunoscut tot acum lupte neînclinate între Imperiul persan și cel bizantin, a fost Armenia. Din secolul al VII-lea ea a fost ocupată de arabi, iar cucerirea cetății Amorium în 838 a fost ultima lor victorie notabilă. În 872, armata lui Vasile I a cucerit orașul Tefrik situat în partea de est a themei armeniacilor, punând astfel capăt existenței unei zone controlate de pavlicieni, o sectă maniheeană care oscila între arabi și bizantini. Progresul în acest teritoriu al trupelor bizantine s-a accelerat în secolul al X-lea când au ajuns până în Mesopotamia, Cilicia și Nordul Siriei. În vremea lui Constantin al VII-lea și a lui Roman al II-lea, principalii lor generali Nichifor Focas și Ioan Tzimiskes au pătruns în Cilicia, cucerind Germaniceea (949), Hadath (957) și Samosata (958), iar Vasile al II-lea a reușit să cucerească o bună parte a Armeniei. Cuceririle lui Vasile al II-lea au cuprins în Armenia spațiul dintre lacul Van și Vaspurkan, iar din 1020 bizantinii au ajuns și în Georgia, regiune cu credincioși calcedoneni ai caror aristocrați veneau destul de des să-și încerce șansa în armata și administrația bizantină.

Bizantul nu a renunțat nici la Italia, unde Leon al VI-lea a organizat două theme: a Longobardiei și a Calabriei. Se pare că împăratul bizantin și-ar fi disputat titlul imperial cu Otto, încoronat la Roma în 962 și fondator al sfântului Imperiu Roman Germanic. Pericolul

arab a facut insa ca aceste ambitii sa treaca pe planul secund, Focas incercand sa realizeze chiar o alianta cu Otto.

Tzimiskes a dat chiar de sotie pe printesa bizantina Teofano lui Otto³¹⁵, care pana la urma a fost invins de arabi. In privinta relatiilor cu bulgarii de la sudul Dunarii, putem spune ca acest pericol ramane localizat. Conflictul se acutizeaza sub urmasul lui Boris, Simeon, care fusese crescut la Constantinopol. De aici el si-a insusit foarte bine lectia bizantina: pentru el era nevoie de un singur Imperiu pe pamant, gandindu-se la inlocuirea Imperiului bizantin cu unul bulgar. Ambitiile sale il imping pana la zidurile Constantinopolului sau ale Tesalonicului³¹⁶. Chiar daca a reusit sa incheie cu acesta o pace prin care se obliga la plata unui tribut, Leon al VI-lea a fost in cele din urma nevoit sa cedeze bulgarilor si intinse teritoriile din Macedonia. In 912, Alexandru a refuzat sa mai plateasca tribut, masura care a condus in 913 la o noua amenintare a cuceririi capitalei Constantinopol. Renumite raman pentru bulgari bataliile de la Anchialos din 917 sau de la Adrianopol din 922, care le-au permis acestora ocuparea Macedoniei si a Traciei, cu exceptia oraselor Tesalonic si Constantinopol. Conflictul cu bulgarii a cunoscut o schimbare de forte odata cu moartea lui Simeon in 927. Succesorul acestuia, Petru, nu s-a ridicat la inaltimea predecesorului, iar sub tarul Samuel, imparatul Vasile al II-lea a purtat mai multe campanii victorioase intre 986 si 1014. Inversunarea de care a dat dovada in acest interval i-a atras si supranumele de "Bulgaroctonul", adica invingatorul de bulgari.

Societatea rurala in secolele IX-XI

In acest interval de timp asistam la cresterea marii proprietati in detrimentul micii proprietati a taranilor independenti, ceea ce a dus la schimbari importante in organizarea sociala, militara si chiar politica a Imperiului. O analiza verticala a acestui fenomen ne poate conduce la cateva consideratii. Mai intai opozitia dintre cei bogati, puternici (dunatoi) si cei mici (penetai) nu reflecta in intregime realitatea sociala din mediul rural bizantin, unde conditiile erau deosebit de complexe. Cei puternici erau aceia a caror bogatie sau functie le permitea sa exercite o anumita presiune asupra micilor gospodarii taranesti. Un bogat avea cea mai frumoasa casa, in care isi putea primi musafirii; taranul de conditie medie isi permitea sa intretina o pereche de boi, un magar, un servitor, iar daca saracea de tot nu-i mai ramanea decat casa. In acelasi oras putem intalni atat pe marele proprietar fara griji materiale, cat si pe taranul de conditie medie, pe taranii independenti (parechi), pe taranii saraci care posedau o casasi o gradina sau pe sclavi. Taranul bizantin putea avea unul sau mai multi sclavi, ce erau folositi atat la muncile domestice cat si in calitate de muncitori agricoli.

În al doilea rând, între cei foarte bogați și cei care nu aveau aproape nimic, mai exista o anumită clasă a exploataților agricoli. Conducătorii satelor proveneau din rândul clasei de mijloc a țăranilor, dintre aceștia fiind recrutați și soldații themelor sau stratotii³²¹. În secolul al X-lea, Constantin al VII-lea considera ca un fapt normal posesia de către aceștia a unei suprafețe de pământ. Dispariția micii proprietăți a avut în această perioadă grave consecințe economice, fiscale și militare. La rândul ei, dezvoltarea excesivă a marii proprietăți prezenta un pericol a cărui amploare a putut fi cu adevărat evaluată în vremea lui Vasile al II-lea, când a avut loc revolta marilor seniori ai Asiei Mici, Bardas Focas și Bardas Skleros.

O Novela dată de Roman Lecapenul în 922, încerca să remedieze această situație: prin aceasta se interzicea celui bogat să achiziționeze pământul celui sărac și dădea castig de cauza saracului, atunci când acesta era la concurență cu un bogat pentru cumpărarea unui teren. Novela stabilea că puteau cumpăra un lot următoarele categorii: rudele apropiate, coproprietari care aveau pământul împreună cu vânzătorul, proprietarii care aveau parcele alăturate lotului pus în vânzare, vecinii care achitau taxele în comun cu fostul posesor. Bogații nu puteau cumpăra decât în cazul în care posedau pământuri în satul respectiv. Din păcate Novela nu a avut rezultatele scontate pentru că iarna anului 927-928 a fost deosebit de grea, mai ales pentru cei săraci, apoi o secetă a dus la o recoltă foarte slabă, astfel încât posesorii de pământ s-au aflat într-o situație deosebit de gravă.

Aceste măsuri erau reconfirmate de Roman Lecapenul într-o altă Novela a sa din 934, dar nici aceasta nu s-a putut aplica deoarece înșiși funcționarii care aveau obligația aplicării legii, erau proprietari de pământuri. Pe de altă parte, țăranii descurajați se puneau de bună voie la dispoziția acestor oameni bogați, devenind serbii acestora.

Vasile al II-lea era și mai categoric: o Novela din 966 anula prescripția de 40 de ani pentru seniorii care achiziționau un teren, obligându-i pe cei bogați să plătească impozitele celor săraci în cazul în care aceștia erau în imposibilitatea să o facă. În ceea ce privește exploatarea solului, nu trebuie să confundăm marea proprietate cu marile exploatare: mai întâi pentru că avem de-a face cu o dispersare a terenurilor în sate diferite, iar terenurile erau uneori închiriate la țărani care beneficiau de ele pe termen nelimitat. Aceștia din urmă locuiau în aceleși localități, practicau aceleși culturi și își achitau impozitele fie singuri, fie cu ajutorul proprietarilor. Din punct de vedere al condițiilor economice, prea puține lucruri diferențiau pe parchi de țărani proprietari. Trebuie să reținem că de la începutul până la sfârșitul Imperiului bizantin, indiferent de statutul juridic al terenului, celula de bază a exploatareii solului rămâne exploatarea familială mică și mijlocie. Acest tip de exploatare reprezintă idealul comun al tuturor membrilor societății bizantine. Țăranul cultiva pământul pentru necesitățile sale: reinnoirea septelului, procurarea de unelte, hrana familiei și a servitorului, plata impozitului

si eventual a taxei de inchiriere. Tinand de preturile pentru achizitionarea animalelor sau procurarea de unelte, eventualul surplus parea derizoriu; taranul nu reusea sa scape de conditia sa prin mijloace economice.

Categoria celor puternici se referea la doua situatii complementare: bogatia ca putere economica si detinerea autoritatii, adica a puterii administrative sau militare. Definitiiile date de textele legislative din secolul al X-lea se refereau la trei notiuni:

1. la bogatie: textele legislative din secolul al X-lea nu fac referire la pragul superior de la care cineva poate fi considerat puternic, ci mai degraba la pragul de jos, de la care o persoana putea fi considerata slaba. Oricum elementul determinant in inscrierea printre cei puternici ramanea cel financiar;

2. demnitatea sau functia ocupata, unde ii putem include pe functionarii civili si militari din administratia centrala;

3. strategiile din administratia provinciala, precum si autoritatile bisericesti (episcopi sau egumeni) care erau considerati printre cei puternici. In aceasta situatie se declansa un dublu mecanism: cei care detineau autoritatea o foloseau pentru a-i domina pe cei slabi si pentru a le cumpara pamantul. La inceput, functionarii in cauza nu erau neaparat bogati, insa prin utilizarea puterii pe care o detineau ei cautau sa dobandeasca un statut socio-economic, ce le permitea mai tarziu sa se integreze vechii aristocratii. Aceasta din urma categorie era deja bogata. In acest sens avem multe marturii printre care si pe aceea a peloponezienei Danielis care in secolul al IX-lea ii dadea imparatului Vasile I cca. 3.000 sclavi sau paflogonianul Mauriciu care avea un mic corp armat pentru a se apara impotriva turcilor. De asemenea Filaret, autorul unei autobiografii, ne explica cum atunci cand avea un necaz, situatia ii era ameliorata de un functionar de la fiscul provinciei in care locuia³²⁶. Vedem astfel cum puterea era folosita in favoarea aristocratiei funciare, iar aceasta profita din plin de relatia privilegiata cu functionarii dornici de a-si spori bunurile materiale.

Prin revenirea la marea proprietate, mediul rural bizantin a cunoscut astfel in secolele VIII-XI o schimbare sociala considerabila. Aceasta nu inseamna ca economia rurala a fost complet bulversata; o parte a taranilor care si-au vandut terenurile le-au recuperat in locatie, in calitate de parchi, in aceleasi localitati fara sa modifice astfel productia agricola. Cu toate acestea, in unele regiuni si in epoci diferite, aceste mutatii sociale au determinat un fel de fenomen de "dezertificare", care a cuprins sate intregi. La frontierele orientale ale Asiei Mici, factorii politici au amplificat acest fenomen. Asa cum expansiunea miciei proprietati era paralela cu cresterea demografica, miscarea sociala inversa a condus la o scadere demografica

considerabila in mediul rural, chiar la un exod rural cu consecinte grave asupra culturilor agricole. Dezvoltarea proprietatii rurale mici si mijlocii corespundea astfel unei cresteri economice in acest spatiu, iar regresivitatea atragea dupa sine recesiune.

Dobrogea bizantina in vremea imparatului Ioan Tzimiskes

In vremea imparatului Ioan I Tzimiskes, Dobrogea a fost transformata in thema sub numele de Istros sau Paradunavon. Inceputurile themei erau mai vechi, regiunea facand parte dintr-o alta thema intemeiata de Constantin al IV-lea in 681-685, dupa infrangerea bulgarilor. Constantin al VII-lea Porfirogenetul in lucrarea sa Despre theme (De Thematribus), spunea ca imparatul Constantin al IV-lea ar fi intemeiat thema Traciei din care facea parte si Bulgaria, Hemus si Istros. Istros pare a fi chiar Dobrogea. Acum Ioan Tzimiskes organizeaza Istros ca thema de sine statatoare cu resedinta la Durostorum (Silistra). Aici va fi si sediul strategului. Primul strateg se pare ca a fost Leon, cel care conducea flota dunareana. Pe sigiliile din aceasta vreme se gasesc titlaturile carmuitorilor si numele themei. Ioan Tzimiskes a avut grija de refacerea cetatilor de aici, fiind zidita acum cetatea Pacuiul lui Soare. Cetatea trebuia sa apere Durostorumul de atacurile ce veneau dinspre Nord. Azi cetatea se pastreaza numai partial, arheologul Petre Diaconu localizand tot aici o alta cetate Vicina.

Pentru consolidarea acestor afirmatii exista o serie de argumente:

.. "portulanele" italiene, acele harti care mentionau porturile de la Dunare si distanta dintre ele; .. la Pacuiul lui Soare s-au descoperit foarte multe sigilii comerciale ce insoteau baloturile cu marfuri; .. in urma cercetarilor arheologice facute in multe cetati din Dobrogea, precum Noviodunum (Isaaccea), Dinogetia (Garvan - resedinta unui toparh), Beroe (Piatra Frecatei), Capidava, Axiopolis (Cernavoda), s-au descoperit vestigii din aceasta epoca, demonstrand grija lui Tzimiskes pentru aceasta regiune.

In ceea ce priveste organizarea bisericeasca, descoperirea de biserici la Dinogetia, Noviodunum si Troesmis atesta existenta unor episcopi. Astfel, la Dinogetia a fost gasit un engolpion de aur care ar fi apartinut unui episcop si un sigiliu al lui Mihail al Kievului care ar fi insotit o scrisoare catre ierarhul locului. La Noviodunum si Troesmis sunt de asemenea numeroase urme crestine care intaresc ipoteza conform careia in aceasta zona ar fi existat o viata bisericeasca organizata. La Sud de Cernavoda, la Axiopolis, avem informatii privind existenta unui episcop care ar fi fost transferat de aici mai tarziu in Imperiu, la Abidos in Vestul Asiei Mici. Concluzia ar fi ca acesta era bizantin iar slujba o facea in limba greaca. O

dovada a folosirii limbii grecești în cult este și descoperirea unui ulcior la Capidava, ce poartă pe el literele alfabetului grec, Crucea și alte semne.

Există o *Noititia episcopatum* din sec. al XI-lea care menționează cetatea *Durostorum* ca mitropolie cu 5 episcopii sufragane în 5 cetăți, care se aflau în Dobrogea. Transferul episcopului la Abidos a fost făcut pe un scaun mitropolitan. Este posibil ca și *Axiopolis* să fi fost mitropolie, deoarece în secolul al VI-lea era un centru creștin important, iar transferul se făcea pe ranguri egale.

Teologia oficială

În istoria Bizanțului, Biserica și Statul au ajuns la un moment dat să traga unele concluzii din experiența trecutului; acest trecut se baza pe Antichitate și se dezvoltase în conștiința Bisericii pe un ideal imuabil, care urmărea întoarcerea la anumite valori ale trecutului. Cu acordul tacit al Bisericii și al Statului, înainte de instaurarea dinastiei macedonene se ajunsese la un fel de bilanț: orice nouă dezbateră teologică, orice problemă nouă, trebuia raportată la trecut. Tradiția Sfinților Părinți, confirmată de autoritatea lor, ca mijloc de referință sau de citate scoase din context, devenise un fel de garanție a fiabilității. În lucrarea Sfântului Ioan Damaschin, *De Fide orthodoxa*, întâlnim tocmai această grijă deosebită pentru trecut, pentru Sfinții Părinți, *consensus Patrum*. Lucrarea ultimului mare Părinte al Bisericii este un fel de "sumă" a teologiei grecești la care secolele ulterioare nu au adăugat prea mult. În secolul al IX-lea, Bizanțul recunoștea tacit că adevărul universalității Bisericii fusese formulat odată pentru totdeauna de către Sfinții Părinți la Sinoadele Ecumenice. Răspunsul la noile neînțelegeri, la noile erori sau întrebări, trebuia împrumutat din literatura patristică. Exigența acestui demers retrospectiv se află la originea curentului religios bizantin numit "teologia oficială".

Principalul ei obiectiv constă în demonstrarea că "totul a fost deja decis", toate problemele erau rezolvate, iar singura garanție a Ortodoxiei era apelul la trecut. Importanța și meritul acestei "teologii oficiale" nu trebuie minimalizate: ea ne arată înaltul nivel al culturii bisericesti bizantine, preocupările spirituale și intelectuale deosebite, grija pentru educație, învățământ, școli și cărți. Toate acestea au făcut din Imperiul bizantin centrul cultural al lumii, caruia îi datorăm transmiterea unei tradiții antice și paleocreștine.

Începuturile acestui curent oficial al teologiei bizantine le putem plasa odată cu renasterea culturală din a doua jumătate a secolului al X-lea, centrul fiind Universitatea din Constantinopol. De aici a ieșit "părintele teologiei bizantine" patriarhul Fotie (858-867; 877-886). Universalitatea științei sale a atras o pleiadă de savanți și teologi, printre care și Chiril,

fratele lui Metodie, Apostolul slavilor. Raspunsurile sale date lui Amfilohie de Cizic raman pana astazi un exemplu tipic al teologiei fondate pe referinte si citate.

La randul lor, imparatii Leon al VI-lea si Constantin al VII-lea sau Universitatea din Constantinopol, au reprezentat centrul unei intense activitati intelectuale, in care predomina interesul pentru antichitate si arheologie.

Teologia monastica

Secolul care a precedat inceputurile dinastiei macedonene a fost framantat de erezia iconoclasta. Rolul jucat de monahismul bizantin in obtinerea victoriei Ortodoxiei asupra celor care persecutau pe cinstitorii icoanelor, ne ilustreaza ca acesta nu era numai o scoala a desavarsirii spirituale ci si o clasa ce se simtea responsabila pentru continutul de credinta si fata de soarta Bisericii in general. Specificul comportamentului si al ideologiei monastice, opozitia fata de toate necesitatile "acestei lumi", au dat nastere in Bizant unei teologii ce poate fi numita "monahala". In contrast cu formalul conservatorism al cercurilor bisericesti ierarhice si in contradictie cu traditiile elenismului profan, aceasta teologie a fost un curent creator in gandirea bizantina. In perioada in care scolastica latina domina seminariile din Rusia, Sfantul Serafim de Sarov isi expunea invatatura sa, iar Paisie Velicikovsky deschidea calea renasterii monahismului. Asemenea si la Bizant, in timp ce teologia oficiala risca sa se transforme intr-un comentariu scolastic al textelor patristice, o alta traditie autentica si creatoare se raspandea in manastiri. Se vorbeste adesea despre "mistica bizantina", numai ca este vorba despre o prelungire a traditiei teologice contemplative originale.

In general, monahii i-au invatat pe bizantini cum sa se roage. Atat chinovicii cat si isihastii au creat o traditie de rugaciune in care tinta era una comuna: transfigurarea omului prin comuniunea cu umanitatea ndumnezeita a lui Hristos in Duhul Sfant. In general, chinovicii au pus accentul pe natura liturgica sau sacramentala a acestei comuniuni, in timp ce isihastii invatau ca trairea in Hristos trebuia atinsa printr-un efort personal. In Bizantul post-iconoclast cele doua traditii s-au completat, iar reprezentantul "misticii personaliste", Sfantul Simeon Noul Teolog (949-1022), si-a petrecut cea mai mare parte din viata in comunitati chinovitice. El ne-a lasat imne, scrisori, tratate ascetice si teologice. Este vorba despre o teologie specific monastica, consacrata in intregime descrierii vederii mistice, a acelei comuniuni cu lumina dumnezeiasca, care a fost de la inceput scopul ascezei monahale. Teologia renuntarii si urcusului solitar spre Dumnezeu a devenit in aceasta perioada mult mai importanta decat teologia oficiala. Acesti parinti spirituali inspirati, constituiau pentru Biserica un pol de libertate in raport cu lumea, acea libertate care putea judeca orice lucru din lume, ceea ce lipsea atat de mult stransei legaturi dintre Biserica si Imperiu. Teologia acestor parinti se baza

pe traire si nu pe o teorie anume, astfel incat prin ei crestinismul se reinnoia in dimensiunea sa practica.

Muntele Athos

In perioada secolelor IX-X la Constantinopol s-au construit trei mari manastiri, toate inchinate Maicii Domnului, considerata ocrotitoarea orasului, mai ales dupa ce acoperamantul ei salvase capitala in anul 924 de sub amenintarea bulgarilor lui Simeon (893-927). Prima dintre aceste manastiri este cunoscuta sub numele de Hodighitria (a Maicii Domnului Aratatoarea Caii).

Aceasta a fost ctitorita la putina vreme dupa infrangerea iconoclasmului de catre imparatul Mihail al III-lea (842-867) sau de mama acestuia, Teodora. La mijlocul secolului al XI-lea a fost ridicata o alta manastire numita Everghetidos (a Maicii Domnului Binefacatoarea); nu trebuie uitate nici ctitoriile istoricului imperial Mihail Ataleiates, care in 1077 a ridicat manastirea Panoiktirmon (a Maicii Domnului Atotmilostiva) si a imparatului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1054), inchinata Sfantului Gheorghe. In afara capitalei au fost construite asezaminte religioase mai ales in locuri retrase. Un unchi al imparatului Nichifor al II-lea Focas, Mihail Maleinos, a ctitorit in 922, in regiunea Bitiniei, manastirea Kymina, care si-a luat numele de la Muntele pe care fusese ridicata.

Importanta acestei manastiri constasi in faptul ca aici s-a calugarit cel care avea sa devina fondatorul primei manastiri de la Muntele Athos. Unul dintre cele trei brate ale Peninsulei Chalcidice de la Marea Egee, situata intre orasele Tesalonic si Constantinopol, poarta numele de Muntele Athos. Aceasta fasie de pamant este despartita de baza Peninsulei printr-un canal, care poarta numele regelui persan Xerxes, cel care a ordonat constructia in anul 480 i.d.Hr. Insula care a rezultat avea o latime cuprinsa intre 2-13 km, iar lungimea era de aproximativ 60 km. Dupa toate probabilitatile Muntele Athos a inceput sa fie un loc de retragere pentru calugari inca din timpul ultimelor persecutii romane impotriva crestinilor (sec. III-IV), iar in anul 726 cand a fost dat primul edict impotriva icoanelor si pana in anul 843, un insemnat numar de calugari de pe intreg teritoriul bizantin a venit la Muntele Athos. Ei au dus aici acte, documente, moaste, obiecte de arta, numeroase icoane. Din aceasta perioada au inceput sa se zideascasi primele "lavre" atonite, iar dintre chipurile duhovnicesti ale acestei perioade amintim pe Petru Atonitul, fost general in armata imparatului Teofil (829-842) si pe Eftimie al Tesalonicului, devenit in 862 staretul unui asezamant monahal. Constituiti in "lavrele" amintite, calugarii s-au raspandit pe intreg teritoriul Athosului, fara a fi tulburati decat de incursiunile pirateresti ale arabilor si de pretentiile jurisdictionale ale locuitorilor restului Peninsulei Chalcidice. Pentru a-i pune la adapost de diferitele pretentii ale acestora din urma,

imparatul Vasile I Macedoneanul, printr-un decret emis in anul 885, a oprit trecerea ilegala peste canalul Xerxes, declarand in mod oficial Athosul ca "loc al calugarilor" si i-a scutit de plata oricarui fel de taxe catre Stat. Aceasta masura a fost reconfirmata de Leon al VI-lea Filozoful in anul 911 sau de Roman I Lecapenul in 920, care le-au ingaduit sa-si agoniseascasi bunuri personale.

In aceste conditii, comunitatea eremita de pe Muntele Athos s-a consolidat pe toata perioada secolului al X-lea, devenind practic o adevarata republica monahala sub suzeranitatea Imperiului bizantin. Stilul de viata al calugarilor atoniti a continuat sa fie cel idioritmnic, dar o noua perioada se va deschide odata cu prestigiul castigat de generalul Nichifor Focas in luptele cu arabii. Acest general a acordat o atentie deosebita vietii monahale, manifestandu-si chiar intentia de a se calugari intr-o zi. Cel ce a intemeiat prima manastire cu reguli de viata chinovitica pe Muntele Athos, Atanasie, era fost coleg de arme iar acum duhovnic al lui Nichifor Focas. Cu mijloacele puse la dispozitie de fiul sau duhovnicesc, calugarul Atanasie construieste in anul 963, in Sud-Estul Peninsulei, un centru monahal care avea doua biserici, cu hramurile Sfantul Ioan Boatezatorul si Buna-Vestire, o trapeza, o bolnita, o casa de oaspeti si alte anexe gospodaresti. Acest asezamant este cunoscut sub numele de "Marea Lavra" (Meghistis Lavras) sau "Lavra Sfantului Atanasie".

In organizarea monahismului atonit, Atanasie a introdus stilul de viata chinovial, astfel incat manastirea sa (cca. 80 calugari) a devenit obiectul unor atacuri vehemente din partea celorlalti vietuitori ai Muntelui, care in marea lor majoritatea erau idioritmici. Acestia vedeau in noul mod de organizare o derogare de la traditia veche a monahilor atoniti, pastrata ca o porunca apostolica pana atunci, precum si o amenintare la adresa idealurilor lor. Noua organizare monahala a lui Atanasie se baza pe: impunerea stilului chinovial, oprirea calugarilor de a poseda averi personale, interzicerea deosebirii dintre calugarii greci si cei apartinand altor popoare, supunerea tuturor unui protos, cu drepturi superioare fata de cele ale staretilor, oprirea intrarii pe teritoriul Athosului a femeilor, organizarea comunitatii monahale in mod independent fata de orice autoritate. Aceasta ultima directiva a reprezentat linia traditionala atonitasa si a fost confirmata de catre imparatul Nichifor II Focas. Lupta dintre grupul atonit idioritmnic si aparatorii stilului de viata chinovial, a durat pana in anul 970, cand imparatul Ioan I Tzismiskes (969-976) aproba un Tipikon, care urma sa aiba valabilitate pe intreg teritoriul Muntelui Athos. El a fost semnat si de Atanasie alaturi de alti 54 de conducatori ai asezamintelor monahale atonite existente la acea vreme. Principalele masuri inscrise in Tipikon erau:

- se ingaduia la Athos atat viata idioritmica cat si cea chinoviala;

- fiecare manastire urma sa fie condusa de un egumen ajutat de cativa proestosi;
- toate manastirile erau conduse de un areopag monahal, format din staretii lor si care se intrunea o data pe an la Karyes, care devenea acum capitala Athosului;
- in fruntea acestui areopag se va afla un protos, numit de imparat si hirotonit de patriarhul de la Constantinopol, el avand atat jurisdictie civila cat si bisericeasca asupra intregului Munte. Chiar daca prin acest Tipikon idealul de viata idioritmica si cel chinovial raman in fond neatinsi, viitorul imediat va apartine lavrelor de tipul celei ridicate de Sfantul Atanasie, a carui ctitorie a ramas creatoare de stil si a devenit dominanta pe Munte. Acest lucru s-a putut vedea odata cu infiintarea noilor asezaminte: Iviron in anii 980-984, Vatoped 985 etc. Protosul de necontestat al Athosului, Atanasie, a murit in anul 1004. In prima jumatate a secolului al XI-lea s-au infiintat noi lavre precum Dohiariu in anul 1030, Esfigmenu si Karakalu, ambele in jurul anului 1045.

Incepand cu secolul al X-lea, "Sfantul Munte Athos" a devenit principalul centru al monahismului bizantin si tendinta contemplativa a teologiei ortodoxe. In secolul al XII-lea, in vremea imparatului Alexios I Comnenul, Muntele era recunoscut peste tot ca fiind inima monahismului bizantin. Diferitele curente teologice contemplative care s-au dezvoltat in monahismul oriental incepand cu Parintii desertului, converg spre Athos, facand din acest spatiu centrul unei vietii teologice deosebit de intense.

Darnicia romanilor fata de intreaga crestinatate răsăriteana, dar mai ales fata de Athos, a fost evidentiata de patriarhul Atenagora I (1949-1972) cu ocazia vizitei sale la manastirea Curtea de Arges din 1967: "Numele stralucit al Basarabilor umple intreaga catedrala de la Constantinopol si pretutindeni unde am fost in Rasaritul ortodox am gasit aceste urme vii intre Biserica Ortodoxa Romana si Biserica Ortodoxa in general. In afara de Constantinopol, Sfantul Munte Athos este plin de numele voievozilor romani". Din pacate spre deosebire de rusi, sarbi sau bulgari, nu am reusit sa pastram macar una din cele 20 de manastiri mari, la care domnitorii moldoveni sau munteni au facut danii. Astazi Sfantul Munte este organizat ca o republica monahala autonoma, reprezentand centrul principal al monahismului ortodox. Aceasta republica este condusa de un areopag restrans, alcatuit din reprezentantii celor 20 de manastiri mari. Din cele 20 de asezaminte monahale, 17 apartin grecilor, una sarbilor, una rusilor si una bulgarilor. In ceea ce ne priveste pe noi, exista la Muntele Athos doua schituri: unul inchinat Sfantului Ioan Botezatorul, iar celalalt Sfantului Dimitrie Izvoratorul de Mir.

Misiuni bizantine in secolele IX-X. Activitatea Sfantilor Chiril si Metodie

Amplasamentul geografic al Constantinopolului a facut din capitala Imperiului bizantin un punct de atractie pentru barbarii din Asia si din Occident. Popoarele migratoare din aceste regiuni erau impresionate de splendorile si fastul curtii imperiale, iar Constantinopolul in calitatea sa de mostenitor al vechii Rome, respingea in principiu orice contact cu "barbaria". Prin calitatea pe care o detineau, de popor ales si singur credincios, bizantinii se considerau investiti cu un drept special in conducerea altor oameni. Uneori se intampla ca unii imparati, precum Constantin al VII-lea Porfirogenetul sa afirme o "anumita puritate a rasei grecesti" atunci cand acesta facea referiri la populatia Peloponezului aflata in acea vreme sub efectul slavizarii. Cand rusii care nu cunosteau cavaleria atacau intr-o dezordine de nedescris, bizantinii se opun "prin experienta si tehnica" lor de lupta. Strainilor care atacau Imperiul, crezand ca prin numar si forta vor reusi sa-l cucereasca, bizantinii le opuneau constiinta misiunii lor de aparatori ai crestinatatiei. Acest sentiment deosebit de puternic le-a dat curajul superioritatii, prin care indiferent de raportul numeric, bizantinii au reusit sa infranga in multe situatii pe barbari sau sa nimiceasca la un moment dat pe turci. Astfel putem vorbi chiar despre un "patriotism bizantin" un proverb spunand ca "nimic nu poate fi mai drag decat patria", iar termenul de "patriot" (filopatris), care servea ca titlul unui dialog anonim din secolul al X-lea, este de asemenea acelasi pe care-l intrebuinta si Psellos indignat ca aurul bizantin inbogatea diferitele popoare straine in urma tratatelor de pace. De aceea, atunci cand bizantinii erau nevoiti sa faca fata unui atac strain, il considerau ca o simpla "revolta" a unor subiecti rebeli, acei oameni care "incearca sa se revolte impotriva ascultarii, a stapanirii". De aici si ideea ca un atac advers este inainte de toate o imprudenta. Chiar si turcii erau considerati ca fiind printre cei mai "imprudenti adversari ai Bizantului".

In fata altor popoare, bizantinii faceau uneori proba unui naiv spirit de complexitate: ca si in cazul vechilor greci sau al chinezilor, ei erau de-o parte, iar de cealalta era "restul", "lumea obscura a barbarilor", considerati a fi stapaniti in permanenta de sentimentul geloziei fata de Bizant. Pentru Psellos rusii erau "un trib de barbari, plini in permanenta de furii impotriva Imperiului, imaginand tot felul de strategii" pentru a declansa un razboi. In fata acestor initiative diabolice, era firesc ca bizantinii sa-si asocieze traditiile antice si crestine si sa se identifice cu grecii razboaielor medice sau poporului lui Israel, care combatea pe dusmanii sai. Religia acestor barbari era de asemenea un fel de magie perversa, iar unul din scopurile urmarite de Bizant era si acela de a-i civiliza pe altii, prin convertire.

In perioada secolelor IX-X misiunile bizantine au obtinut o serie de succese, reusind sa aduca la crestianism mai multe popoare. Intre acestea se remarca marea masa slava, castigata la Hristos in a doua jumatate a secolului al IX-lea. Chiar daca nu trebuie sa punem pe seama fratilor Chiril si Metodie intreaga misiune de convertire a slavilor, cei doi au avut o importanta deosebita in acest proces. Slavii au aparut destul de devreme in viata Imperiului

bizantin. Pana la sfarsitul secolului al VI-lea Imperiul reusise sa-i respinga, dar in 580 cca. 1.000 dintre ei au invadat Grecia. Dupa ce s-au eliberat de sub tutela avarilor, in secolul al VII-lea slavii s-au instalat in vechile provincii romane pe care le devastasera anterior: Iliricul, Moesia, Tracia si Macedonia. Treptat ei au intrat sub influenta Bizantului astfel incat pana in secolul al IX-lea au avut deja contacte cu religia crestina prin autohtonii din centrele bizantine: Tesalonic, Atena, Monemvasia, Patras, Antibari, Raguza, Split, Zadar. De asemenea, prin vitejia lor, ei au detinut functii de conducere in armata bizantina, ceea ce ne indreptateste sa credem ca cel putin o parte dintre aceste triburi barbare cunosteau crestinismul inca inainte de secolul al IX-lea. La inceput convertirile au fost sporadice, difuzarea crestinismului nefiind legata exclusiv de Botez; putem vorbi mai degraba de un proces in care Botezul constituia punctul culminant, deoarece el era urmat de o serie de masuri care priveau mai degraba organizarea bisericeasca si limba folosita in Biserica. Cu toate acestea, Botezul avea o importanta aparte, iar urmarile erau durabile, atat din punct de vedere religios cat si pe plan politic: conform conceptiei epocii, odata cu principele, intregul popor accepta noua religie, abandonand lumea barbarilor si devenind parte integranta a Bisericii ecumenice. Prin Botez, principele impreuna cu poporul sau, erau admisi in ierarhia Statelor crestine, obtinea ceea ce numim in terminologia politica moderna "recunosterea internationala".

Sfarsitul secolului al VII-lea a cunoscut o noua invazie, aceea a bulgarilor, care-si afirma autoritatea asupra provinciilor ocupate de slavi si se angajeaza la o lupta destul de lunga impotriva Imperiului. Asa cum se va intampla si mai tarziu cu varegii, cuceritorii slavilor orientali, invadatorii se vor slaviza. Aproape de portile capitalei, a luat nastere un puternic Stat bulgaro-slav, cu care bizantinii se vor bate practic de-a lungul secolului al VIII-lea.

Chiar daca procesul de convertire al slavilor a fost destul de lent, el a fost desavarsit de cei doi "Apostoli ai slavilor", originari din Tesalonic. Istoricii slavi sustin ca Metodie si Chiril ar fi fost de origine slava, bazandu-se pe existenta acelor "slavonii" din jurul Tesalonicului. La randul lor, grecii ii considera de etnie elena, dar in secolul al XIX-lea a fost lansata o alta teorie conform careia ar fi fost "romani din coloniile lui Traian". Originari dintr-o familie nobila, ei au primit o educatie aleasasi au cunoscut atat la Tesalonic, cat si la Constantinopol, viata, moravurile si limba slavilor. Despre evanghelizarea slavilor si despre activitatea celor doi frati, Chiril si Metodie, s-a scris mult. Chiril, pe numele sau de mirean Constantin, filozof, erudit si lingvist, a fost insarcinat cu importante misiuni la arabi, la cazarii din regiunea Niprului si in Sudul Rusiei. Tot Chiril a alcatuit primul alfabet pentru slavi si a tradus in dialectul slavilor din Macedonia, Evangheliile si textele liturgice. In vremea patriarhului Fotie mai multe misiuni crestine au intarit influenta culturala si politica a Bizantului in Balcani, ca si in Rusia sau Europa Centrala.

Intre 862-863, Rastislav (846-870), principe al Moraviei s-a adresat bizantinilor pentru trimiterea de preoti. Nu era vorba de convertirea acestui spatiu, care era deja deschis crestinismului, ci de preoti care sa invete credinta crestina in limba slavasi sa intareasca poporul in noua religie, pentru stabilirea unei Biserici autonome, cu o ierarhie independenta, ceea ce ar fi permis Moraviei sa se detaseze de sub tutela politica a francilor, bavarezilor sau a bulgarilor. Misiunea bizantina in Moravia a fost plasata sub conducerea lui Constantin-Chiril, la care s-a alaturat si fratele sau, Metodie. Cei doi au ajuns in Moravia in anul 863, opera lor misionara bucurandu-se de un mare succes datorita introducerii limbii slave in cult. Din cauza lipsei acute de misionari si episcopi, Chiril si Metodie au ajuns pana in zona lacului Balaton, unde printul Panoniei Kocelj, a manifestat un mare interes pentru activitatea lor. De asemenea, ei au fost primiti cu mari onoruri si la Roma de catre papa Adrian al II-lea (867-872), papa sustinandu-i in demersul lor de introducere a limbii slave in Biserica. Aceasta sustinere era cu atat mai importanta cu cat la acea vreme multi nu admiteau decat trei limbi in cult: greaca, latina si ebraica. Constantin-Chiril a murit la Roma in 869. Tot acum papa l-a numit pe fratele sau Metodie arhiepiscop de Sirmium, noua eparhie intinzandu-se pana in Moravia, regiune revendicata si de arhiepiscopul de Salzburg. In dezacord cu hotararea pontificala, arhiepiscopul german il inchide pe Metodie in 870, dar dupa 3 ani papa Ioan al III-lea (872-883) il elibereaza. Revenit in Moravia, Metodie si-a continuat activitatea sa misionara pana la moartea sa in 885. Din pacate opera sa a fost de scurta durata, deoarece in iarna 885-886 succesorul sau, Gorazd a fost alungat din Moravia.

In Bulgaria, sub presiunea bizantina, dar si din convingere politica, hanul Boris (852-889) a acceptat convertirea la crestinism in 864-865. In anul 866 el a primit botezul la Constantinopol, luandu-si numele de Mihail dupa numele imparatului. Prin gestul sau, Boris nu-si atinsese scopul deplin: formarea unei Biserici autonome. De aceea, el s-a adresat Romei, de unde nu a obtinut nimic.

Situatia s-a complicat in urma luptelor politico-religioase dintre papa Nicolae I si patriarhul Fotie, care-si disputau dioceza bulgara. Conflictul s-a incheiat in anul 870, cand sinodul convocat de imparatul Vasile I (867-885) si de patriarhul Ignatie a decis in favoarea Bizantului. Bulgaria ramanea de partea Ortodoxiei bizantine. Biserica bulgara se bucura in plus de o oarecare autonomie, chiar daca nu era cea pe care si-o dorise hanul Boris: arhiepiscopul bulgar era numit de patriarhul de la Constantinopol, ocupand un loc de frunte in cadrul ierarhiei bizantine.

Aceste reusite ale misionarismului patronat de Patriarhia de la Constantinopol in secolul al IX-lea ne arata ca in aceasta directie bizantinii au fost cu un pas inaintea apusenilor, fie ei romani sau franco-bavarezi. Disputei pentru hegemonia bisericeasca asupra neamurilor de

limba slava dintre Roma și Constantinopol, le-au cazut indirect victime, Sfinții Chiril și Metodie, împreună cu alți ucenici ai lor. În loc să fie sprijiniți în lupta împotriva paganismului, ei au fost persecutați, perioada primelor secole de creștinism fiind înlocuită de interesul politic.

La începutul secolului al X-lea, Bizanțul înregistrează un nou succes misionar: creștinarea alanilor cu ajutorul unui monah bizantin, Eftimie. Chiar dacă această convertire pare de mai mică importanță, stabilirea în zonă a unui episcop (în persoana arhiepiscopului Petru) bizantin a întărit Ortodoxia neamurilor învecinate, cu care Bizanțul avea relații: chazarii și armenii.

Tot în acest secol misionarii bizantini au câștigat alte două popoare: ungurii și rușii. Primii au fost convertiți de Constantinopol, după care datorită poziției lor geopolitice, Roma își va impune ritul. Dintre toate popoarele care au cunoscut mai întâi creștinismul în forma lui răsăriteană apoi au îmbrățișat ritul apusean, ungurii sunt cei care au păstrat cele mai multe reminescente.

Bizantinii au reușit și convertirea rușilor, care au apărut în istorie pe la începutul secolului al IX-lea. O cronică intitulată *Istoria vremurilor trecute (Povest vremennih let)* compusă într-o primă redactare pe la 1054, iar o a doua ediție datează de la începutul secolului al XII-lea fiind atribuită cronicarului rus Nestor, ne informează despre triburile slave mai însemnate. Acești locuitori ocupau spațiul actual al Rusiei. O perioadă slavii din tribul antilor au trăit amestecați cu avarii. Alte triburi slave (viaticii, radimicii, polianii, severienii) au locuit pe teritorii aflate sub suzeranitatea chazarilor, care i-au și ajutat să scape de sub avari. Între Marea Baltică și Marea Neagră exista o cale de apă, ce traversa ținuturile ocupate de acești slavi. Acesta era drumul varegilor spre Bizanț, unii principii varegi ocupând puncte importante din acest drum, impunând un tribut populației slave din împrejurimi. Totuși numărul varegilor care s-au stabilit în această regiune a fost neînsemnat, foarte repede ei amestecându-se cu nobilimea slava, împrumutând limba și religia acestora. La începutul secolului al X-lea, regiunile din nordul Niprului și părțile învecinate s-au unit sub autoritatea principelui Oleg. Această reunire a pământurilor triburilor slave a primit numele de Rusia, iar pentru faptul că își avea centrul politic la Kiev este cunoscută în istorie cu apelativul de "Rusia kieveană". În anul 907, Oleg a atacat Constantinopolul cu 2000 de corabii, iar pentru împiedicarea unui dezastru, împăratul Leon al VI-lea (886-912) a încheiat un tratat comercial foarte avantajos pentru ruși. Din Cronică lui Nestor aflăm că la acea vreme supușii lui Oleg erau încă păgâni, pentru că la încheierea păcii cu bizantinii au jurat cu armele lor pe zeul Perun. În 941 și 944 urmașul lui Oleg, Igor a încercat și el cucerirea Bizanțului. După a doua expediție a fost încheiată o pace, despre care aflăm amănunte în Cronică lui Nestor. Cu acel

prilej trimisii lui Igor au spus: "Daca din partea rusilor se va gandi cineva sa sfarame aceasta prietenie, toti cati au primit botezul sa-si primeasca de la Dumnezeu Atotputernicul, pedeapsa in viata aceasta sau in cea viitoare; toti care nu sunt botezati sa nu-i ajute Dumnezeu sau Perun; scuturile lor sa nu-i protejeze, sa cada de propriile lor sabii, de propriile lor sageti si de alte arme si sa ajunga robi in aceasta viata si in cea viitoare". Din aceeași sursa aflam ca exista la Kiev o catedrala inchinata Sfântului Ilie, care isi primise numele dupa cel al bisericii din cartierul Mamas din Constantinopol, daruita de bizantini comerciantilor rusi in anul 907, pentru nevoile lor spirituale. In anul 945, principele Igor a murit in cursul razboiului purtat impotriva tribului slav al drevlienilor, iar sotia sa, Olga (945-957), a asigurat regenta pe perioada in care fiul lor Sviatoslav (957-972) a fost minor. Aceasta principesa a Kievului a primit botezul intre anii 954-955, cel mai probabil de la un preot din comunitatea varego-rusa existenta aici. Cronicarii bizantini Kedrenos si Zonaras, precum si cel rus, Nestor, afirma ca aceste evenimente s-au petrecut in anul 957, in timpul vizitei la Constantinopol a Olgai, primind botezul de la patriarhul Polieuct (956-970) si numele de Elena dupa sotia imparatului Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Autorul lucrării *De administrando imperio*, relateaza in amanunt episodul primirii solemne la Bizant al principesei kievene in toamna anului 957. Din aceasta lucrare aflam ca Olga era insotita de o numeroasa suita, in care se afla si preotul Grigorie, probabil duhovnicul ei. Ipoteza conform careia triburile care au format viitorul popor rus ar fi fost crestinate de Sfintii Chiril si Metodie intre anii 843-862, pare in acest context neconforma cu adevarul istoric, fiind numai o incercare de a da un plus de vechime si autoritate mai mare Bisericii Ruse. Cu toata ravna sa pentru crestianism, Olga nu a reusit sa-si convinga fiul, Sviatoslav, de superioritatea acestei credinte.

Dupa moartea sa, Statul rus a fost impartit intre cei trei fii, iar din 980 ajunge singur stapan Vladimir (980-1015). Din aceeași Cronica a lui Nestor aflam ca Vladimir a favorizat in primii ani ai domniei sale paganismul: au fost restaurate templele si statuile zeilor, distruse in mare parte de catre bunica sa. Aceasta atitudine nu a durat prea mult, pentru ca Vladimir visa la o eventuala inrudire cu familia imperiala de la Constantinopol. Studiul cronicilor ruse din secolul al XI-lea ne conduc spre o datare a primirii botezului lui Vladimir: 987 la Kiev. In aceasta perioada situatia politica a Imperiului bizantin era deosebit de grea. Imparatii bizantini Vasile al II-lea si Constantin al VIII-lea, nevoiti sa faca fata uzurpatorului Bardas Focas, trimit la curtea lui Vladimir o misiune diplomatica condusa de episcopul Pavel, pentru a-l convinge sa intervina in favoarea lor. Pentru a impresiona este posibil ca Vladimir, sa fi primit botezul mai inainte de sosirea delegatiei bizantine de la unul din preotii comunitatii crestine din Kiev. In plus, el a cerut si mana porfirogenetei Ana, sora celor doi imparati. Conflictul intern din Imperiu a mai durat cateva luni, pana cand uzurpatorul Bardas Focas a murit pe campul de lupta la Abydos. In timpul acestei batalii a fost incheiata la Constantinopol casatoria dintre printesa Ana si cneazul Vladimir. In luna noiembrie a anului

989, porfirogeneta Ana, in varsta de 26 de ani, a parasit Constantinopolul, in compania unei suite din care nu lipseau preoti si episcopi, care duceau cu ei moaste, vesminte si vase sfinte. Prin eforturile lui Vladimir, a Anei si a clericilor bizantini, poporul rus a fost crestinat in masa, fiind infiintate episcopii la Kiev, Bielgorod, Cernigov, Novgorod si Rostov. In anul 1011 sotia cneazului a murit, iar Vladimir s-a recasatorit cu nepoata lui Otto I cel Mare (936-973). Cel care a facilitat crestinarea rusilor a murit pe 15 iulie 1015 fiind canonizat in a doua jumatate a secolului al XIII-lea.

Opera intreprinsa de Vladimir nu a fost numai un inceput, ci si o implinire a unui proces care incepuse mai inainte, din vremea lui Fotie. Ezitarea sa ne demonstreaza de asemenea ca alegerea religiei a avut si o motivatie politica, reprezentand o problema de Stat, care ne arata ca la acea vreme Rusia ajunsese la o maturitate nationala, ce impunea includerea ei in traditia crestina a lumii civilizate. Asemenea bulgarilor, rusii au avut de ales intre vechea si noua Roma, iar alegerea s-a indreptat catre Ortodoxia bizantina. Intre 989 si 997, episcopia de Kiev a devenit mitropolie ce depindea de Constantinopol; clerul era trimis in general de la Constantinopol, ceea ce permitea neimplicarea scaunului kievean in luptele de la Curtea imperiala. Iaroslav cel Intelept (1019-1054) a fost nevoit sa lupte pentru refacerea capitalei sale Kiev, impotriva Novgorodului. In vremea sa a fost construita o noua biserica, care amintea de planurile Sfintei Sofia, cu 5 naosuri si 5 abside, bazilica cu cupola, cu o larga esplanada, unde aveau loc diferite adunari politice, militare si religioase; acest spatiu sfant dorea sa accentueze unitatea Rusiei. Chiar daca noile relatii cu Bizantul erau destinsse, noua biserica din Kiev marca o noua influenta ideologica si culturala a Rusiei: este vorba mai ales de armonia puterii care trebuia sa fie regula de baza in Imperiu. Dupa caderea Constantinopolului sub turci (1453), capitala rusilor, Moscova, a fost cea care a primit numele de "a treia Roma", ducand mai departe faima vechiului Bizant de "campion al crestinatatiei".

Ruptura Bizantului de Occident

In istoria crestinatatiei anul 1054 este cunoscut ca cel in care a avut loc Schisma cea mare sau separarea dintre cele doua Biserici crestine: cea ortodoxa si cea romano-catolica. Separarea dintre cele doua Biserici poate fi cercetata sub doua aspecte: unul istoric si altul dogmatic. Din punct de vedere istoric fenomenul ramane deosebit de complex si o studiere a lui mai putin subiectivasi lipsita de onestitate poate conduce la o invinuire exclusiva a uneia sau alteia dintre cele doua parti implicate. Din punct de vedere dogmatic, maniera in care s-a facut separarea conteaza mai putin decat fondul, adica afirmatiile Bisericii romane cu privire la propria institutie (dogma infailibilitatii papale), iar apoi cu privire la credinta Bisericii (invatatura despre Duhul Sfânt, dogma despre immaculata conceptio a Sfintei Fecioare), pe

care ortodocsii le-au considerat mereu contrare adevărului esențial al creștinismului.

În Biserica primară unitatea era percepută de către primii creștini nu formal, ci mai ales după conținut. Mântuitorul a venit în lume pentru a aduna pe "copiii dispersați", de a-i uni pe cei care au fost separați de "cauze naturale" în unitatea supranaturală a noului popor al lui Dumnezeu, în care nu mai există "nici evreu, nici grec, nici sclav, nici om liber, nici barbat, nici femeie, toți sunt una în Hristos Iisus". Această unitate se realizează în fiecare Biserică locală, care era condusă de un episcop și exprima imaginea unui singur corp, al cărui cap era Hristos. Unitatea era dată de aceeași credință, aceeași succesiune apostolică, de o viață dășă în comun.

În perioada apostolică, centrul indiscutabil al unității tuturor Bisericilor era comunitatea de la Ierusalim, Biserica-mamă în sensul absolut și deplin al cuvântului, izvorul și norma celorlalte comunități. La sfârșitul iudeo-creștinismului palestinian, apar în Biserică mai multe centre, consacrate prin autoritatea Sfinților Apostoli, dar a căror importanță era dată de numărul de credincioși sau de numele orașului. Într-o primă etapă, aceste centre – Antiohia și Efesul în Orient, Roma în Occident – nu beneficiau de vreun drept juridicțional sau canonic. De asemenea, Bisericile mai vechi se simțeau paștratoare ale unității universale a creștinilor: Biserica Romei, a Sf. Apostoli Petru și Pavel, dar și capitala Imperiului, bucurându-se în acest sens de o recunoaștere specială. Din păcate, episcopii Romei au avut adesea tendința să confunde propria lor autoritate cu unele privilegii formale și să interpreteze în termeni juridici "conducerea lor în dragoste". În orice caz, la începutul secolului al IV-lea, primul loc al Romei nu era contestat de nimeni în sânul Bisericii, în timp ce structura ecumenică bisericească își va găsi expresia finală în patriarhate, regrupări ale Bisericilor locale în jurul unui mare centru regional.

Elemente de neînțelegere cu Roma

Aceasta era situația pe scurt la începutul erei constantiniene. Din acest moment însă a început neînțelegerea fundamentală dintre cele două jumătăți, cea orientală și cea occidentală, care a dus în final la separare. În timp, Roma a impus progresiv o interpretare fără echivoc a papalității ca un ansamblu de privilegii, lășate de Dumnezeu episcopului Romei asupra Bisericii universale. Acest punct de vedere s-a amplificat odată cu caderea Imperiului Roman de Apus, când Biserica Romei a rămas singurul reper într-un haos instaurat, teorie pe care o regășim ușor în scrierile papei Leon cel Mare din secolul al V-lea. Practic în secolele V-VI am avut de-a face în sânul Bisericii cu două ecleziologii, două învățături nu numai distincte, dar care se și excludeau una pe cealaltă.

În actul separării, Orientul a greșit prin indiferența afișată față de creșterea evidentă a puterii papale. În vremea Sinoadelor Ecumenice, Roma învăța deschis teoria "puterii" (potestas) primatului papal asupra ansamblului Bisericii, pe care un canonist protestant Theodor von Zahn a rezumat-o astfel: "Roma este capul Bisericii; fără ea Biserica nu este Biserica; numai prin unirea cu Roma comunitățile separate devin parte integrantă a Bisericii catolice". Orientul nu vedea această teorie și până în sec. al IX-lea, nu și-a exprimat deloc dezacordul.

Istoricii catolici au obiceiul să invoce absența la Bizanț a unei doctrine clare despre Biserica. Răspunsul trebuie căutat în primul rând în alianța care exista începând cu Constantin cel Mare între Biserică și Imperiu. O lungă perioadă de timp singurul cadru de punere în practică a creștinismului, rămânea Imperiul, "oikumene", a cărui fondator era Sfântul Constantin. Această idee "română" era comună întregii Biserici, atât celei din Orient cât și celei din Occident, numai că în Occident căderea imperiului a descoperit noi forme, devenind cauza dezvoltării papismului. În Orient, această idee s-a transformat treptat într-o ideologie politică și religioasă conform căreia Biserica și Statul erau legate în mod organic. Pe de altă parte, Orientul tulburat în mod constant de lupte dogmatice, folosea toate forțele pentru rezolvarea lor, apelând adesea la Occident, mai puțin expus erezilor. Cu acest prilej episcopii orientali nu ezitau să acorde papei titlul de "părinte", pentru că știau că acest apelativ nu schimba cu nimic organizarea Bisericii Orientale în cadrul Imperiului. Chiar și împărații, interesați în soluționarea rapidă a disputelor dogmatice și doriți să evite eventualele tulburări politice care se puteau declanșa, încurajau adesea pe episcopii orientali la această "romanofilie" inconsecventă. Un exemplu avem pe vremea împăratului Justinian, când patriarhul Mina este consacrat de papa Agapit.

Pe plan religios, până la sfârșitul secolului al V-lea unitatea între cele două Biserici a putut fi menținută. În urma publicării Henotikonului din octombrie 482 de către împăratul bizantin Zenon (474-491) pentru împacarea monofizitilor cu ortodocșii, a izbucnit așa numita "schisma acachiană", după numele patriarhului Acachie (472-489) al Constantinopolului, care a durat până în 519.

Un alt moment de răceală a fost acela din timpul patriarhului Ioan al IV-lea Postitorul (582-595) cel care și-a luat titlul de "patriarh ecumenic" la sinodul local de la Constantinopol din 588, fapt care l-a separat pe papa Grigorie I cel Mare (590-604), care și-a luat titlul de "servus servorum Dei".

Prin titlul de papa, de la pater, patrum, se considera patriarh al întregului Apus. În Enciclica patriarhului Fotie adresată în 867 scaunelor arhierestii din Rasarit găsim enumerate o serie de

invataturi gresite, cultivate in Apus, cea mai importanta fiind "purcederea Sfantului Duh de la Tatal si de la Fiul – Filioque". Adaosul a fost semnalat pentru prima data la sinodul I de la Toledo din 447, din Spania, apoi la sinodul al III-lea de la Toledo din 589, de unde a fost introdus in Franta, Germania, Anglia si Nordul Italiei. In 809, la sinodul de la Aachen (Aix la Chapelle), Carol cel Mare, impunea adaosul Filioque in tot Imperiul carolingian. Introducerea adaosului in intreaga Biserica Romano-Catolica s-a facut de catre papa Benedict al VIII-lea (1012-1024), la 14 februarie 1014, la cererea imparatului german Henric al II-lea (1002-1024).

Prin secolele VIII-IX, s-a introdus in Apus si folosirea azimei sau a painii nedospite, pentru savarsirea Sfintei Euharistii, practica generalizata in secolul al X-lea.

Schisma de la 1054

Prima faza a Schismei a izbucnit intre patriarhul Fotie (858-867 si 877-886) si papa Nicolae I (858-867). Patriarhul Fotie a convocat in 858 un sinod local la Constantinopol, care s-a tinut in doua sesiuni, prima in 859 si a doua in 861, care a aprobat alegerea si intronizarea patriarhului Fotie, respingand pretentiile papei Nicolae I de a impune primatul universal si asupra Bisericii Rasaritului.

La randul sau, papa Nicolae I l-a excomunicat pe Fotie si clerul sau in 863. Criza s-a agravat in 866, cand papa Nicolae I grabindu-se sa satisfaca cererea tarului bulgar Boris-Mihail I (853-889) de a trimite episcopi si preoti latini, a trimis in Bulgaria pe episcopii Paul si Formosus, cu un numar de clerici precum si un raspuns la cele 106 intrebari puse de bulgari, sub titlul Responsa ad consulta Bulgarorum . In urma acestei atitudini, Fotie i-a acuzat pe latini ca au intrat in Bulgaria "ca niste mistreti", iar in 867 a convoacat un sinod la Constantinopol, care l-a excomunicat pe Nicolae I si a condamnat inovatiile latine.

Dupa patriarhul Fotie, a urmat o noua perioada de separare. De aceasta data consideratiile politice au fost determinante. Perioada care a urmat mortii lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (1025) a fost una a inceputului unei profunde decadente a Imperiului bizantin. In contextul crizei interne, o noua amenintare venita din Est, aceea a turcilor selgiucizi, a luat proportii ingrijoratoare. Situatiile istorice a determinat Imperiul bizantin sa caute ajutor in Occident. Slabit in interior, Imperiul nu a mai putut face fata invaziilor venite din Orient, iar echilibrul deja fragil a fost rupt. In aceeasi perioada, pericolul normand l-a fortat pe papa sa-si indrepte privirile catre Bizant. Din acest moment a inceput lunga istorie a negocierilor ce nu s-au incheiat decat in momentul caderii Imperiului.

Din aceste cateva consideratii ne putem da seama ca evenimentul in care ne-am obisnuit sa vedem inceputul unei separari majore a Bisericii, Schisma din 1054, trebuie interpretat in contextul global al situatiei politice din acea vreme. Contactul dintre Orient si Occident a devenit mai degraba rodul unei necesitati: imparatul Constantin IX Monomahul (1042-1054) negociaza cu papa Leon al IX-lea apararea comuna a Italiei impotriva normanzilor. Pentru a ajunge la impacare imparatul a convoacat un sinod la Constantinopol, la care urma sa se discute si "inovatiile" imputate apusenilor de catre rasariteni. Papa Leon al IX-lea a acceptat propunerea si a trimis la inceputul lunii ianuarie 1054 o delegatie papala la Constantinopol, in frunte cu cardinalul Humbert, un antigrec visceral si inchis, cancelarul Frederic de Lorena (viitorul papa Stefan al IX-lea) si arhiepiscopul Petru de Amalfi.

Intelegand ca nu se putea astepta la nimic bun din partea delegatilor latini patriarhul Mihail Cerularie le-a comunicat ca toate problemele si neintelegerile dintre cele doua Biserici vor fi discutate in sinod. Incurajat de atitudinea ezitanta a imparatului, profitand poate si de moartea papei Leon al IX-lea in ziua de 19 aprilie 1054, cardinalul Humbert a compus un act de excomunicare, pe care l-a prezentat in ziua de 16 iulie 1054, la inceputul Sfintei Liturghii patriarhului Mihail Cerularie. Actul anatematiza pe patriarh, pe clerici si pe toti credinciosii Bisericii Ortodoxe. Cit de paradoxal ar parea, Bisericile nu se vor separa acum datorita punctelor care le diviza si continua sa le tina la distanta si astazi: papalitatea si purcederea Duhului Sfânt, ci din cauza unor diferente de rit între Biserica Orientală și cea Occidentală, cum ar fi folosirea azimei, postul de sambata etc. Ori sub acest aspect nu putem vedea decat reducerea orizontului universal al Bisericii. Accesoriul, aparentele, ritualul sau adevărul.

Indignarea clerului și a credincioșilor din Constantinopol a fost mare, dar n-au mai putut face nimic, deoarece delegații papale au parasit in graba Constantinopolul. De atunci, despartirea dintre Biserica Rasaritului și cea a Apusului este cunoscuta in istorie sub numele de Schisma cea Mare din 16 iulie 1054, ale carei consecinte s-au mentinut pana astazi. Dupa o saptamana de la acest trist eveniment, patriarhul Mihail Cerularie, a convocat un sinod in catedrala Sfanta Sofia, in care a rostit anatema impotriva papei Leon al XI-lea, a cardinalului Humbert, a delegatilor papali si a Bisericii Romane. Chiar daca la vremea aceea, nu s-a acordat prea multa importanta evenimentului, lumea crestina fiind oarecum obisnuita cu astfel de "gesturi", Schisma cea mare din 1054 dureaza astazi. Pentru Bizant complexitatea problemei occidentale s-a pus inca odata in perioada cruciadelor. Ce a urmat in raporturile politico-bisericești a fost o ilustrare a dusmaniei reciproce și o agravare a schismei. Pusi in inferioritate politică și constransi sa negocieze un acord religios imposibil, in conditiile impuse de papi, grecii s-au aflat intr-o situatie disperata, pe care apusenii au speculat-o. In conceptia acestora, bizantinii trebuiau combatuti, datorita "ereziei" neascultării fata de papa.

Evenimentul care a provocat ruptura ireconciliabila dintre cele doua lumi crestine a fost cucerirea Constantinopolului de catre apuseni in timpul celei de-a patra cruciade (1204) .

Incercarile de unire care au urmat (Lyon, Ferrara-Florenta) au desavarsit schisma, deschizand o adevarata prapastie intre cele doua Biserici. De la incetarea raporturilor oficiale si disputa de cuvinte, schisma a devenit o stare de permanent conflict confesional. Intre timp, vechilor deosebiri li s-au adaugat altele noi: invatatura despre purgatoriu, indulgentele, proclamarea solemna a primatului si infailibilitatii papale la Conciliu I Vatican (1869-1870). Cu toate acestea un pas spre apropiere a fost facut: citirea simultana a "declaratiei comune", in ziua de 7 decembrie 1965, in catedrala Sfintului Petru din Roma si in catedrala Sfintului Gheorghe din Constantinopol, de catre patriarhul ecumenic Atenagora I (1949-1972) respectiv papa Paul al VI-lea (1963-1978). Cu acest prilej au fost ridicate anatemele rostite la 16 si 24 iulie 1054. In declaratie cei doi ierarhi au subliniat ca "sunt constienti ca acest act de justitie si de iertare reciproca, nu poate fi de ajuns sa puna capat diferentelor vechi sau recente, care subzista intre Biserica Romano-Catolicasi Biserica Ortodoxa si care vor putea fi depasite numai prin lucrarea Sfintului Duh, gratie curatiei inimilor, regretului nedreptatilor istorice, precum si printr-o vointa activa de a ajunge la o intelegere si expresie comuna a credintei si a cerintelor ei".

Bizantul in fata unor noi pericole (1025-1185)

In vremea imparatului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055), Imperiul Bizantin a cunoscut o intindere geografica apreciabila: din Armenia, pana la Dunare si Sudul Antiohiei, controland practic anticul Iliricum si intreaga Asia Mica, punct de rezistenta important in fata arabilor. Cu toate acestea, anul 1071 a reprezentat pentru bizantinii alungati din Italia, o grea infrangere in fata turcilor, care practic a deschis calea acestora in Asia Mica.

Noi presiuni externe

Turcii

Anexarile practicate in Orient, de tipul Georgiei in 1020, inaintarea pana in Armenia in regiunea Ani in 1050, cucerirea Edesei in 1020 si crearea unei enclave bizantine stabile pe malul stang al Eufratului, au privat Imperiul de acele "state tampon" care preveneau diferitele invazii.

Aceasta inaintare asociata de o "incercuire" destul de stransa a administratiei thematice, lasa fara aparare o regiune devastata de nenumarate ori de razboaiele din secolul al X-lea. In ciuda

instalarii in aceste regiuni a armenilor si sirienilor iacobiti, zona era greu de controlat, deoarece aristocratii care detineau mari suprafete de teren isi aveau in general resedinta la Constantinopol, ocupandu-se prea putin de posesiunile lor. Turcii care constituiau de mai multa vreme contingente din armata centrala bizantina, nomazi care se transformau treptat in coloni, intreprinz in aceasta perioada primele incursiuni in Asia Mica, sub conducerea familiei Seldjiucida. In 1040, conducatorul lor, Togrul Beg a ocupat Iranul, iar in 1055 Bagdadul. Nepotul lui Beg, Alp Arslan a patruns incepind cu 1056 in Georgia si Armenia: el a cucerit cetatea Ani in 1065 si Cezareea in 1067, provocand reactia fireasca a Bizantului. Marele conducator militar Roman Diogene, care a preluat tronul Bizantului de la Constantin al X-lea Dukas in 1068, a mobilizat o armata numeroasa alcatuita din cei mai buni mercenari (normanzi si turci), precum si din trupele de elita bizantine. Din nefericire, Roman este infrant de Alp Arslan la Mantzikert, nu departe de frontiera cu Armenia. Aceasta infrangere a constituit o brutala revelatie asupra gravitatii pericolului turc: ei vor ocupa in curand platoul anatolian pana la Niceea, iar in vest vor ajunge pana la Smirna, ocupand Cilicia. In aceste conditii Bizantului ii mai ramanea o mica parte a Bitiniei, iar la celalalt capat Nordul Siriei. Turcii au devenit stabili in regiune formand sultanatul de Rum: anticul Ikonium devenind Konya.

Normanzii

Normanzii au ajuns in Italia meridionala in 1012; bizantinii au incercat sa-i incorporeze in armata ca mercenari si sa-i transfere conform politicii traditionale in Asia Mica. In dorinta de a-si intemeia un principat, unii dintre ei au refuzat, devenind pentru Imperiu un adversar de temut. Pentru protectia Italiei meridionale impotriva arabilor din Sicilia au fost adusi in prima jumatate a secolului al XI-lea mercenari din tot Imperiul, printre care si normanzi. Comandantul bizantin Giorgios Maniakes reuseste sa recastige controlul partii orientale a Insulei, dar in 1040, din ratiuni de politica interioara este chemat la Constantinopol. In aceste conditii, arabii recuceresc terenul pierdut, cu exceptia Messinei. Acest esec a deschis practic cale libera normanzilor. Imparatul Mihail al V-lea (1041-1042) il trimite in 1041 pe Maniakes in Italia, iar acesta din urma duce o campanie feroce impotriva populatiei care pactizase cu normanzii. La venirea pe tron a lui Constantin al IX-lea Monomahul, Maniakes a incercat sa organizeze o lovitura de stat, iar normanzii condusi de Robert Guiscard au cucerit Apulia. In noua situatie de criza, Bizantul s-a vazut nevoit sa se sprijine pe o eventuala revolta a lombarzilor si pe alianta cu papalitatea. Din cauza lipsei de coordonare dintre cele doua forte, trupele bizantine si cele pontificale au fost infrante de normanzi in iunie 1053.

Dupa ruptura din 1054, normanzii au inteles ca trebuie sa negocieze cu papa: la sinodul care a fost convocat de papa Nicoale al II-lea (1059-1061) in 1059 la Melfi, pe teritoriul normand,

Robert Guiscard a acceptat reforma romana, fiind gata sa depuna juramant papei. La randul sau, papa s-a angajat sa-i sprijine pe normanzi in planurile lor de cucerire a Siciliei. Intre 1060-1061, Robert Guiscard a reusit sa cucereasca toate orasele Calabriei si ceea ce mai ramasese din Sicilia. Italia bizantina era redusa practic la o fasie de pamant cuprinsa pe coasta Adriaticei, intre Bari si Brindisi; dupa mai bine de trei ani de asediu, Bari cade in mana normanzilor pe 16 aprilie 1071. In aceste conditii, Bizantul pierdea ultima posesiune italiana, ceea ce mai ramasese dintr-o prezenta care simboliza obiectivul esential al reconstituirii Imperiului roman prin recucerirea vechii Rome.

Pierderea orasului Bari a depasit insa acest aspect simbolic: normanzii au reusit in scurt timp sa atinga stramtoarea Otrante, iar sub dinastia comnenilor in 1081, Guiscard a cucerit insula Corfu si a asediat Dyrachion. Fiul lui Guiscard, Bohemond, a cucerit Macedonia Occidentala, a trecut in Tesalia si a asediat Larissa. Toata aceasta actiune a fost in cele din urma stopata de Alexios I Comnenul (1081-1118) in momentul in care au aparut unele disensiuni intre normanzi. Dupa moartea lui Guiscard in 1085, Alexios a reusit sa recucerascasi cetatea Dyrachion.

Situatia in Balcani

Firea energica a lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul, la care s-au asociat concesiunile concrete facute diverselor obiceiuri locale sau sprijinul ferm al Bisericii bulgare pentru a arata ca anexarea Bulgariei este o reusita, nu au adus linistea mult asteptata in Balcani. Astfel, in secolul al XI-lea, incursiunile bulgare amenintau zonele de campie din aceasta zona. La mijlocul secolului al XI-lea, si-au facut aparitia noi popoare nomade: este vorba despre pecenegi si cumani, veniti din stepile Asiei Centrale si care stationau acum pe malul stang al Dunarii. La inceputul domniei lui Alexios I Comnenul, pecenegii au atacat in repetate randuri si au ajuns aproape de coastele Marii Egee. In 1090 ei se aflau aproape de Constantinopol, iar prin alianta cu emirul turc de Smirna, au atacat orasul pe mare. In aceste conditii, imparatul a chemat in ajutor pe cumani, iar pe 29 aprilie 1091, la poalele muntelui Lebunion, pecenegii au fost infranti. In 1094, cumanii sunt si ei dispersati astfel incat frontierele danubiene au cunoscut o perioada de calm pana in 1122.

Papalitatea

Intre un Imperiu condus de catre un suveran care era trimisul lui Dumnezeu pe pamant si un papa care cauta sa-si afirme suprematia pe plan spiritual, relatiile au fost adesea deosebit de complexe. La sfarsitul secolului al VI-lea, cand Bizantul pierdea controlul Italiei, asumarea unui rol protector in zona era exclus, iar papa care refuza iconoclasmul in secolul al VIII-lea se indrepta catre carolingieni, adopta adaosul Filioque si incerca prin pretinsa "Donatio

Constantini" sa joace cartea propriei independente. "Cazul" Bulgariei a acutizat conflictul. Cu toate acestea constiinta unitatii crestine ramanea evidenta pentru credinciosi; pe malurile Bosforului, latini erau numerosi, majoritatea fiind constituiti din grupuri de pelerini care doreau sa vada Ierusalimul sau din comercianti italieni. De asemenea, la Roma puteau fi intalniti calugari greci si bizantini care veneau sa viziteze orasul. Odata cu papa Leon al IX-lea (1049-1054) si cu anturajul sau de prelati, precum cardinalul Humbert, ambitia reformatoare devine tot mai evidenta. Revendicarea "libertatii Bisericii" nu putea fi inteleasa de catre un bizantin, care nu separa spiritualul de temporalitate. In aceste conditii, patriarhul Mihail Cerularie a socat oarecum Roma prin afirmarea autoritatii sale asupra Bisericilor de rit latin din Constantinopol. De aceea, in urma victoriei normanzilor asupra bizantinilor, Leon al IX-lea a trimis la Constantinopol o delegatie condusa de cardinalul Humbert, care avea si misiunea supunerii lui Cerularie. Pana la urma s-a ajuns la Schisma de la 1054, iar asazisa mobilizare pentru ajutorarea fratilor din Orient, sub forma cruciadelor nu a facut decat sa modifice intentiile initiale.

Noul statut al comerciantilor italieni

Din momentul instalarii in Italia, Imperiul bizantin pastra relatii amicale cu multe orase italiene, printre care Amalfi si Venetia. In urma expansiunii mediteranene, comerciantii italieni au putut patrunde in mod firesc si pe piata Constantinopolului: din 992 venetienii au obtinut o scadere semnificativa a taxelor pe care le dadeau autoritatilor fiscale imperiale³⁸⁰. Episodul normand le-a oferit ocazia unei avansari decisive: Imperiul bizantin se vedea nevoit sa inchirieze o parte a flotei venetiene. Imparatul Alexios I Comnenul a acordat printr-un chrysobul excluderea de la taxele comerciale si deschiderea de noi pietee de desfacere in capitala Imperiului pentru comerciantii venetieni. Cu mai multe avantaje decat bizantinii, venetienii urmati la scurt timp si de comerciantii din Pisa sau Genova, s-au instalat la Constantinopol.

Instabilitatea interna

Secolul al X-lea a fost cel al marilor uzurpatori, care nu au pus totusi in pericol dinastia aflata la putere. Secolul al XI-lea a cunoscut ministrii foarte puternici, care au condus din umbra diferitii imparati destul de fragili. Unii au fost personaje obscure, proveniti din familii modeste : Nikeforitzes, titular al demnitatii de logotet, a incercat sub domnia lui Mihail al VII-lea (1071-1078) o reforma fiscala, o organizare a pietii graului si crearea unui contingent de mercenari exclusivi bizantini. Toate acestea s-au realizat in schimbul imbogatirii celui care le-a initiat. Altii apartineau mediului intelectual, precum Mihail Psellos, Constantin Lihudes si Ioan Xifilinos, consilierul preferat al lui Constantin al IX-lea Monomahul, despre acestia

Paul Lemerle afirmând că reprezentau "guvernul filosofilor". Dezvoltarea administrației provinciale și mai ales a celei constantinopolitane, a determinat promovarea unui număr însemnat de funcționari competenți.

Posturile cele mai importante erau în general rezervate membrilor aristocrației; chiar familiile instarite din Asia Mică atrase de obicei de funcțiile militare, considerau acum că era mai bine să locuiască în capitală, iar copiii lor să ocupe cele mai înalte funcții și demnități. Cei care proveneau din rândul comercianților reuseau și ei să ajungă la demnități importante, iar uneori să facă parte din Senat. De aceea, Psellos reproșă la un moment dat lui Constantin IX Monomahul schimbarea ordinii firești a lucrurilor, permitând intrarea în Senat a unor persoane de condiție modestă.

Situația a fost diferită pe vremea lui Mihail al VI-lea (1057), care a impus competența, drept criteriu de promovare în funcțiile publice. Astfel, comandanții militari din Asia Mică, care se simteau privați de înmulțirea unei clase birocratice ce nu-i reprezenta, au impus la tron pe Isaac Comnenul (1056-1059), cel care s-a bucurat și de sprijinul patriarhului Mihail Celularie. El nu a făcut însă față partidei lui Lihudes și puterea este preluată în 1059 de dinastia Dukas, prin reprezentantul acesteia, Constantin al X-lea (1059-1067). A urmat o perioadă de uzurpari de tron: ducele anaticilor, Nichifor Botaniates (1078-1081), îl detronizează pe Mihail al VII-lea, care se retrage la Studion.

Acelasi Botaniates a făcut apel la Alexios Comnenul pentru a-l elimina pe Nichifor Bryennios și pe Nichifor Basilakios, dar Alexios a refuzat să intervină împotriva lui Nichifor Melissenos. Pentru evitarea unui adevărat macel, Botaniates a abdicat; pe 4 aprilie 1081, patriarhul l-a încoronat pe Alexios I Comnenul, punând capăt unei situații de instabilitate internă.

Dinastia Comnenilor

Alexios I Comnenul, nepotul lui Isaac I Comnenul, a fost primul împărat al acestei noi dinastii care își are originea în regiunea Adrianopolului. Ascensiunea sa la tron nu a fost un rod al hazardului: fratele mai mic al lui Isaac fusese căsătorit cu Ana Dalassena, care făcea parte de mai multă vreme printr-o serie de alianțe, din rândul familiei Dukas. Deși fusese deposedată de tron, această familie se afla în continuare în fruntea Statului: Alexios I s-a căsătorit cu Irina Dukas, verișoara lui Mihail al VII-lea, iar fratele său, Adrian, a avut-o ca soție pe Zoe Dukas, sora lui Mihail al VII-lea. Până la urmă, în secolul al X-lea mai multe alianțe de acest gen au unit cele două familii.

Alexios I a domnit din 1081 pana in 1118, dupa care a urmat fiul sau Ioan al II-lea din 1118 pana in 1143, iar Manuel I din 1143 pana in 1180. Perioada aceasta se caracterizeaza prin stabilitate si fermitate. Manuel I a dus o politica pro-occidentala, cea de-a doua sotie a sa fiind o printesa din Franta, Maria de Antiohia, care a asigurat la un moment dat regenta in timpul lui Alexios al II-lea (1180-1183). Andronic I Comnenul (1183-1185), cel care il va detrona pe Alexios al II-lea, a fost cel mai original dintre Comneni, el ducand, spre deosebire de predecesorii sai, o politica anti-occidentala marcata prin masacrarea in masa a latinilor din Constantinopol, iar pe plan intern el s-a remarcat prin lupta violenta dusa impotriva marii aristocratii. La randul sau, Andronic a fost detronat de Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195).

Recucerirea cetatii Dyrachion nu a eliminat definitiv pericolul normand: Bohemond a debarcat pe coasta albaneza in octombrie 1107, iar Alexios a reusit sa-l infranga. In urma acestei infrangeri, Bohemond a devenit vasalul imparatului, victoria bizantina consolidand pozitiiile imperiale in Balcani. Pentru a face fata unei noi forte aparute acum, ungarilor, Alexios a casatorit pe mostenitorul tronului, Ioan, cu Irina, fiica regelui Ladislau al Ungariei. In schimb, la sosirea cruciatilor, Alexios nu a reusit sa restabileasca situatia in Asia Mica. Predica papei Urban al II-lea (1088-1099) urmarea ajutorarea crestinilor din Orient, dar bizantinilor le era greu sa inteleaga ideea de cruciada: initiativa militara a eliberarii Locurilor Sfinte trebuia sa fie sarcina imparatului si nu a Bisericii. Bizantinii nu puteau intelege de ce papa trebuia sa lanseze aceasta miscare, iar clericii sa participe chiar la luptele care urmau sa aibe loc. In plus, nu de putine ori cruciatii s-au comportat pe teritoriul bizantin ca intr-o tara cucerita. Alexios si-a dat repede seama de imposibilitatea mobilizarii unui numar important de soldati asa incat el a acceptat formele politice occidentale, obtinand de la marea majoritate a cruciatilor, cu exceptia contelui de Toulouse si a lui Tancred, nepotul lui Bohemond, promisiunea de a restitui teritoriile cucerite in numele Bizantului. La inceputul anului 1097, cruciatii au trecut in Asia, in luna iunie a aceluiasi an au cucerit Niceea, pe care au dat-o imparatului. La sfarsitul lui octombrie 1097, cruciatii au asediat Antiohia, in timp ce Baudouin de Boulogne, fara a mai face vreo referire la imparat a cucerit cetatile din jurul Eufratului si a intemeiat in martie 1098 comitatul Edessei. Pe data de 3 iunie cruciatii au cucerit Antiohia, dar au fost imediat asediati de turci. Cu ajutorul populatiei locale, majoritar crestine, Bohemond reuseste sa scape din incercuirea armatei turcesti, considerand ca este dreptul sau de a pastra Antiohia ca principat pentru el, iar ceilalti cruciati si-au continuat drumul spre Ierusalim.

Acesta este considerat a fi momentul rupturii, eliberarea Ierusalimului in 1099 fiind considerat a fi inceputul colonialismului european. In ciuda avansarii rapide a cruciatilor, Alexios a putut recuceri partea de Vest a platoului anatolian: Smirna, Efesul, Sardes, care redevin bizantine si Imperiul a controlat pana la moartea sa jumătate din Asia Mica.

În Orient și în Balcani cea mai serioasă amenințare careia a trebuit să-i facă față Alexios I au fost pecenegii, care-i vor învinge pe bizantini în 1091 la Silistra. Înălțarea lor se va realiza în vremea lui Ioan al II-lea, când au fost zdrobiți și au dispărut definitiv din istoria Bizanțului. Tot în vremea lui Ioan al II-lea a apărut o nouă amenințare în Balcani: două noi puteri, ungarilor și sârbiilor. Împotriva lor Bizanțul a dus mai degrabă o politică de hărțuire, care le-a diminuat ambițiile.

Din punct de vedere economic, prosperitatea Imperiului rămâne în mod evident foarte mare: conform relatărilor cruciaților, 2/3 din bogăția lumii se găsea la Constantinopol. Cu timpul însă, Bizanțul a renunțat la rolul său de intermediar între Orient și Occident, în favoarea orașelor italiene: Pisa, Genova, dar mai ales Venetia.

Pe plan religios, interesele politice vor primi în față credința. În mai multe situații împăratul a fost gata să recunoască papei autoritatea sa religioasă în Orient, în speranța iluzorie a facilitării restabilirii autorității sale politice în Occident. De partea cealaltă, papa pare că avea intenția apropierei de împăratul bizantin, fără a fi vorba însă de unirea celor două Biserici. De altfel, această dorință nu s-a realizat, papa reușind să se împacă cu împăratul Germaniei, iar cruciadele au constituit un eșec definitiv.

Politica internă și externă a celorlăți Comneni

Legăturile matrimoniale ale lui Ioan al II-lea (1118-1143) cu regatul Ungariei nu l-au scutit de menținerea unei stări conflictuale cu noul adversar, cel care reușise deja să-și impună dominația asupra croaților. În 1128, Ștefan al II-lea a trecut Dunărea și Ioan al II-lea cu mare greutate a reușit să respingă atacul. Pentru ponderarea ambițiilor normanilor în Sicilia, Ioan a fost nevoit să multiplice privilegiile acordate Venetiei și să se alieze cu Imperiul German și cu Pisa, negociind noi concesiuni comerciale. Energia acestui împărat a fost însă direcționată către Antiohia, pe care o cucereste în 1137 pentru foarte scurtă vreme, iar visul unei noi campanii în Orient i-a fost spulberat de moartea sa accidentală survenită în aprilie 1143.

Împăratul Manuel I (1143-1180) a întreprins o ultimă tentativă de intervenție în Italia. El a întărit alianța germană împotriva normanzilor, prin căsătoria sa în 1146 cu Berta de Sulzbach, cumnată lui Conrad al III-lea. Chiar și în aceste condiții, înfrângerea lui Conrad al III-lea de către turci a permis regelui Siciliei, Roger al II-lea, lansarea unui nou atac în Balcani în toamna anului 1147. El a cucerit Corfu, a pradat Teba și Corintul și a făcut prizonieri pe lucrătorii de mătase, deportați la Palermo. Alianța germană a fost compromisă în momentul venirii la conducerea Imperiului German a lui Frederic Barbarossa, Manuel I fiind nevoit să acționeze prompt în noile condiții. În 1154, moartea lui Roger al II-lea i-a permis lui Manuel

I sa lanseze din Ancona o puternica ofensiva militara incheiata in 1155 cu posibilitatea controlului asupra acestei regiuni din Italia. Imediat intervine insa dubla ostilitate a lui Barbarossa si a Venetiei, nemulumiti de faptul ca stramtoarea Otrante trecea sub controlul unei singure puteri. De aceea, in 1156 Guillaume I al Siciliei respinge expeditia bizantina.

Manuel I a beneficiat de o situatie favorabila in Balcani, unde in 1161 a reusit sa-si impuna favoritul si ginerele sau, Bela, ca mostenitor al tronului Ungariei si sa supuna Bosnia, Croatia si Dalmatia. De asemenea, in 1172 el a reusit sa-l infranga pe principele sarb Stefan Nemanja. Aceste reusite balcanice au nelinistit Venetia, care dupa 1171 devine unul dintre dusmanii de temut ai Bizantului.

In Orient, Manuel a continuat o ofensiva laborioasa, Renaud al Antiohiei acceptand suzeranitatea bizantina, iar regele Ierusalimului, Baudouin, s-a plasat sub protectia sa. In 1159, Manuel isi face intrarea triumfala in Antiohia, urmat de regele Ierusalimului si de Renaud, care mergea pe jos. Chiar si turcii pareau invinsi: in alianta cu regele Ierusalimului Manuel I se angaja la o expeditie de amploare impotriva acestora. Incurajati de Frederic Barbarossa, turcii s-au revoltat impotriva bizantinilor, pe care ii infrang in septembrie 1176 la Myriokefalon. Infrangerea nu a avut efecte imediate, exceptand poate perenizarea implantarii turcilor in zona.

La moartea sa in 1180, Manuel a lasat Imperiul in aparenta puternic, dar total izolat. Fiul sau, Alexios al II-lea de 11 ani (1180-1183) logodit cu o fiica a regelui Frantei, Ludovic al VII-lea, Agnes-Anne, a trebuit sa faca fata diferitelor contradictii interne ale dinastiei comnene. Sprijinul initial al armatei pentru regenta Mariei de Antiohia, cea de a doua sotie a lui Manuel, s-a dovedit insuficient, deoarece cel care a ajuns la tron in 1183 a fost Andronic I. El a primit sprijinul populatiei, dornica sa se debaraseze de anturajul latin al Mariei, precum si de cel al clerului antilatin.

Andronic a lansat un program ambicios de reforme, a ales pe baza de competenta oameni modesti in functii administrative importante, salariile lor fiind decente si scutind pe contribuabili de la noi taxe. Prin aceasta politica el ataca privilegiile aristocratiei, centrul de guvernare al comnenilor. In timp revoltele s-au inmultit, Andronic nu a putut face fata atacului normand din 1185, in urma caruia este cucerit Tesalonicul, iar in septembrie 1185 multimea condusa de Isaac Anghelos il omoara. Astfel a luat sfarsit dinastia comnenilor.

Puterea familiala: sistemul comnenilor

La sfarsitul domniei lui Alexios I Comnenul sistemul puterii familiale era destul de bine pus la punct, dinastia folosind pe viitor diferitele aliante matrimoniale pentru integrarea unor binecunoscute familii occidentale sau a noilor familii. Astfel, o nepoata a lui Ioan al II-lea (1118-1143) s-a casatorit cu Ioan Cantacuzino; una din surorile acestui imparat s-a casatorit cu un Anghelos; o verisoara l-a avut ca sot pe Alexios Paleologul; dinastiile care au urmat pana la sfarsitul Imperiului au pastrat numele Comnenilor. Acest sistem era un nod inextricabil, care permitea imparatului sa fie legat cu intreaga clasa aristocrata. In momentul luptelor sale cu normanzii, Alexios I a asociat-o la tron pe mama sa si a oferit cele mai inalte functii militare rudelor sale de sange sau prin alianta. El a ridicat familia sa la statutul de conducatori ai ierarhiei politice si sociale, oferindu-le titluri de origine imperiala. Astfel familia, deci fidelitatea personala, inlocuia competenta, vechea pozitie sociala si atasamentul la serviciul public, criteriu convenit posturilor celor mai inalte. In vremea lui Manuel I (1143-1180), ierarhizarea era justificata prin asa-numitul criteriu al eugeniei (nasterea dintr-o familie buna), nobletea inlocuind meritul in promovare. Inainte ierarhia functiilor crea aristocratiile, acum, conceptia familiala a aristocratiei crea ierarhia; familia devenea un mijloc de guvernare. Din vremea imparatilor familiei Dukas, pastrarea puterii se baza mai mult pe legaturile de familie decat pe calitatea ofiterilor; aceste legaturi permiteau Comnenilor sa detina puterea in calitate de grup dominant in sanul unui consortiu de familii nobile, pe care le pastra si care erau in legatura cu propria lor familie sau cu a celor care-i puteau elimina de la putere. Acest lucru dadea impresia apartenentei la un grup centralizat, care impiedica degenerarea conspiratiilor in revolte. Acest sistem restrangea insa avantajele puterii, redusa de altfel la un Imperiu diminuat, la un grup restrans in detrimentul numerosului si competentului personal administrativ, care facuse din Bizant aproape un Stat modern. Foarte multi oameni competenti au fost privati in vremea Comnenilor de cariere traditionale in familiile lor. Sistemul familial al Comnenilor a adus si alte slabiciuni specifice. Astfel, prin concentrarea asupra capitalei se pierdeau originile sale provinciale, iar nodul inextricabil al aliantelor familiale suscita grupuri de interese, in care fiecare vedea in ruda sa un potential adversar: fiica cea mare a lui Alexios, Ana Comnena, a incercat sa-l priveze de tron pe fratele sau Ioan, in avantajul sotului sau. In ciuda acestor insuficiente, sistemul familial a reusit in cele din urma sa fie destul de eficient pe plan extern, restaurand grandioza Imperiului.

Motivatii Crucadelor si consecintele lor

In Occident, asistam in vremea Comnenilor si la cresterea puterii oraselor maritime, indeosebi a Venetiei, care isi propunea supunerea intregii lumi mediteranene. Venetia devine acum un Stat care si-a pus intreaga sa forta maritima in serviciul exclusiv al intereselor ei comerciale, realizand in cele din urma, prin cinism si abilitate, dar si printr-o remarcabila politica a continuitatii, ambitiile unui imperialism economic, fara scrupule. Este drept ca

aceasta situatie a fost favorizata de actul din 1082 semnat de Alexios I, prin care venetienii primeau dreptul de a cumpara si a vinde in tot Imperiul Bizantin, fara a plati taxe sau a fi controlati de vamesi. Comertul venetian avea practic mai multe drepturi decat chiar comerciantii bizantini. Ceea ce putea face acum Bizantul, era sa incerce sa diminueze importanta privilegiilor venetiene, acordand facilitati asemanatoare celor doua principale rivale: Pisa si Genova. Initiativa a capatat forme practice in vremea lui Ioan a II-lea.

In privinta cruciadelor, acestea au pornit in secolele XI-XIV din tarile apusene ale Europei si constituie in istoria Evului Mediu un fenomen complex. Ele au ramas in memoria colectiva, alimentata de literatura sau cinematografie, drept o mare epopoe, cu episoade multiple. Amintirea lor transformata de legenda, a ramas atat de vie incat cuvantul a sfarsit prin a desemna in vocabularul occidental acea initiativa pornita in numele unui ideal comun impotriva unui dusman comun. Pe langa motivele de ordin religios, cruciadele au avut si cauze politice sau economice bine disimulate sub ideologia religioasa a eliberarii Locurilor Sfinte. In ciuda traditiei crestine primare, care condamna folosirea armelor, Biserica din Occident a lansat incepand cu secolul al IV-lea teoria "razboiului just": necesitatea folosirii fortei, a razboiului impotriva ereticilor, pe care armele spirituale nu-i puteau convinge. Prin promisiunea de recompense ceresti facuta combatantilor, s-a trecut de la notiunea de "razboi drept" la cea de "razboi sfant". La sfarsitul secolului al X-lea si inceputul secolului al XI-lea, Biserica Occidentala a incercat sa crestineze moravurile societatii militare, propunand cavalerului ideal, protectia celor slabi si mentinerea pacii prin lupta impotriva dusmanilor. Conciliul de la Narbonne din anul 1054 declara ca cel "care omoara un crestin, varsa sangele lui Hristos".

Multa vreme cruciatul a fost descris de textele medievale ca un pelerin, cel care face o calatorie la Ierusalim. Pelerinajul la Locurile Sfinte devine un element primordial al cruciadei, iar dificultatile traseului, faceau parte din spiritualitatea pelerinajului. In afara de spiritul de bravurasii aventura, cruciatii urmau si castigarea de averi, precum si crearea unor State de tip feudal, pe care apoi sa le exploateze. De la cruciade, cavalerii occidentali au asteptat totul: mantuirea vesnica, satisfacerea spiritului de aventura, iar cei mai multi, bogatiile fabuloase ale Orientului. Ele se explicasi prin cresterea demografica a populatiei din tarile occidentale, care impunea o expansiune. Pe parcursul cruciadelor intalnirea dintre Orient si Occident a fost privita diferit de catre cele doua parti.

Astfel, cruciatii au ramas impresionati de maretia orasului Constantinopol, de frumusetea si bogatia lui, care contrasta atat de flagrant cu orasele medievale din Apus, stramte si murdare. La randul lor, bizantinii considerau pe apuseni niste barbari, fara maniere si neciopliti. Vorbind despre cruciada populara ajunsa in august 1096 la Constantinopol, Ana Comnena ii

catalogheaza ca "cete de vagabonzi si cersetori care nu au aer de soldati si nu aveau bani sa-si cumpere mancare".

Initiativa cruciadelor apartine in general papei, conducatorul spiritual: el predica cruciada sau incredinta predica clerului autorizat si uneori trimisilor pontificali. De la cruciada a II-a (1147-1149) pana la a IV-a (1202-1204), cistercienii au fost insarcinati cu predica, iar din secolul al XIII-lea acest rol a fost preluat de ordinele cersetoare.

Finantarea crucidelor era obtinuta pe trei cai:

- prin intermediul cruciatilor: baronii isi vindeau pamanturile sau le ofereau comunitatilor ecleziastice. In secolul al XII-lea, seniorul putea cere vasalilor sai un ajutor financiar pentru plecarea in cruciada.

- prin regi: primul impozit perceput de regi pentru cruciade a fost dijma saladina impusa in Franta si Anglia, pe bunurile mobiliare si venituri. De la simple ajutoare benevole pe vremea lui Ludovic al VII-lea in 1147, s-a trecut la impozitul pe care-l pretindea Filip August la intoarcerea sa din Tara Sfanta.

- prin Biserica: pentru cruciada a IV-a (1202-1204) coexistau colecta si taxa ca forme de obtinere a fondurilor. In ciuda unei puternice opozitii, decima a fost introdusa pentru prima data in 1199, mai intai clerului intr-un procent de 40% din venituri, iar ceva mai tarziu si cardinalilor 10%.

Cruciatul beneficia de privilegii exclusiv spirituale, iar din secolul al XII-lea, papalitatea acorda celui care se angaja in astfel de operatiuni militare o serie de avantaje materiale. Prin "privilegiile Crucii", precizate mai bine in 1145 in bula *Quantum praedecessores*, cruciatul, familia sa si bunurile sale, erau plasate sub protectia Bisericii. De asemenea, pe durata desfasurarii unei cruciade, plata dobanzilor pentru diferitele imprumuturi contractate era suspendata si un muratoriu permitea cruciatului sa-si plateasca datoriile la intoarcerea din campanie.

Prima cruciada (1096-1099) a fost decisa la sinodul de la Clermont, initiator fiind papa Urban al II-lea in 1095. El a prezentat in predica sa principiile acestei prime actiuni de eliberare a Locurilor Sfinte, insistand pe ajutorul ce trebuia acordat crestinilor din Orient oprinati de turci. Acest subiect a fost repede inlocuit de tema eliberarii mormantului lui Hristos, recucerirea si apararea sa. Celui care murea pe drum sau in timpul luptelor, papa ii promitea iertarea pacatelor. In prima faza a acestei cruciade masele populare constituite intr-o

armata nedisciplinată, au trecut prin Ungaria, Serbia și Bulgaria, ajungând la Constantinopol în ziua de 1 august 1096. Împăratul Alexios I a trecut în Asia, unde au fost nimicite de turci în apropierea localității Niceea. Adevărata cruciadă, cea a nobililor a ajuns la Constantinopol, Alexios I reușind să obțină de la ei un jurământ de vasalitate. Cruciații au reușit să cucerească pe rând Niceea, Edessa, Antiohia, iar Ierusalimul în 15 iulie 1099. Ei au înființat primele State latine în Orient: la Edessa, care a durat până în 1144, la Antiohia, care a durat din 1098 până la 1268, la Ierusalim, primul "rege" fiind Godefroy de Bouillon (22 iulie 1099-18 iulie 1100), cel care a refuzat coroana de rege acolo unde Iisus Hristos primise coroana de spini. Titlul de "rege al Ierusalimului" s-a acordat la 25 decembrie 1110 fratelui său Balduin I de Boulogne (1110-1118).

În locul patriarhului ortodox, latinii au pus un patriarh catolic. Stabilirea cruciatilor în Palestina, după eliberarea Ierusalimului, la 15 iulie 1099, este considerată a fi începutul colonialismului european.

A doua cruciadă (1147-1149) a avut ca principală motivație eliberarea Edessei cucerită definitiv de turci în 1146. Indemnul la această nouă inițiativă militară a fost dat de papa Eugeniu al III-lea, iar Bernard de Clairveaux a fost cel care a predicat-o. Inițiativa a rămas fără rezultat pentru occidentali, între anii 1140 și 1149, cruciații ridicând la Ierusalim o biserică a Golgotei și una a Sfântului Mormant. Din acest moment latinii au început să aibă drepturi la Sfântul Mormant.

Cruciada a III-a (1189-1192) a pornit în momentul în care sultanul Egiptului Saladin în anul 1187, după 88 de ani de stăpânire latină, cucerește Ierusalimul. La cruciada a III-a au participat trei mari monarhi ai Apusului: împăratul german Frederic I Barbarossa (1152-1190), regele englez Richard Inimă de Leu (1189-1199) și regele Filip al II-lea al Franței (1180-1223). Această cruciadă s-a soldat practic cu un nou eșec, dar s-a putut observa mai bine că entuziasmul religios al celor săraci a fost exploatat de ambițiile nobililor.

Cruciada a IV-a (1202-1204) a fost predicată de papa Inocențiu al III-lea (1198-1216), cu scopul eliberării Ierusalimului. Acest papa a fost cel mai mare teoretician al cruciadei, cel care a alcătuit o doctrină coerentă: din acest moment textele au fixat cu exactitate condițiile obținerii indulgențelor, ierarhizate la sfârșitul secolului al XII-lea, în funcție de serviciile aduse cruciadei. De la începutul secolului al XIII-lea, credincioșilor li se promitea participarea la cruciadă prin rugăciuni, procesiuni religioase, ofrande și susținere financiară a celor care urmau să plece, papalitatea inaugurând mișcarea de spiritualizare a cruciadei. La

randul ei, Republica Venetia s-a angajat sa asigure transportul cruciatilor cu propria flota, in schimbul unei sume importante de bani.

Conducatorii veritabili ai acestei cruciade au fost: papa Inocentiu al III-lea, partizan al unirii Bisericilor sub conducerea Romei si Enrico Dandolo, care incarna ambitiile economice ale Venetiei. Cruciada avea drept obiectiv Egiptul, de care depindea Palestina. In aceeasi perioada se afla in Occident Alexios al IV-lea, fiul imparatului Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195), inlaturat de pe tron si orbit de fratele sau, Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203), venit in Apus sa ceara ajutor cruciatilor, in schimbul unei recompense, pentru inscaunarea tatalui sau. El a promis totodata supunerea Bisericii grecesti autoritatii scaunului papal. Dandolo a acceptat propunerea, gandindu-se indeosebi la avantajele Venetiei de pe urma acestei situatii. In noile conditii flota venetiana isi modifica traseul si in loc sa se indrepte spre Egipt, merge catre Bizant unde ajunge in 1204. Alexios al III-lea este detronat, Isaac Anghelos si fiul sau Alexios al IV-lea sunt repusi in drepturi. Imediat grecii au inteles ca acesti doi suverani nu urmau sa fie decat niste instrumente docile in mana latinilor si a papei. De aceea, pe 25 ianuarie 1204 are loc un fel de revolutie la Constantinopol soldata cu rasturnarea lui Isaac al II-lea si a fiului sau. Noul imparat, Alexios al V-lea nu poate onora promisiunile si cruciatii iau cu asalt Constantinopolul in Vinerea Patimilor a anului 1204. Timp de trei zile si trei nopti au loc scene penibile, in locul apararii si eliberarii crestinilor in fata musulmanilor, asa cum fusese predicata aceasta cruciada, asistam la deturnarea cruciatilor de la tinta lor initiala.

Cruciada a IV-a este deci un fapt exemplar pentru oricare istoric, deoarece originile sale sunt multiple si dificil de ierarhizat. Nu trebuie uitat faptul ca alaturi de cauzele externe, apetitul economic italian, coalitia politica germano-normanda, ostilitatea religioasa si xenofobia, s-au adaugat si o serie de fenomene interne care au fragilizat Imperiul in ultimele decenii ale secolului al XII-lea.

In locul Imperiului Bizantin, cruciatii au creat Imperiul latin de Constantinopol (1204-1261), punand rege pe Balduin de Flandra (1204-1205). Teritoriul capitalei a fost impartit intre Balduin si Dandolo, acesta din urma fiind singur exceptat de la depunerea juramantului de vasalitate fata de Balduin. In sfarsit, Venetia primea insulele Ioniene, cea mai mare parte a insulelor din Marea Egee, Rodosul, Creta, spatii importante din Peloponez, Tracia. Astfel, cruciada a IV-a oferea Venetiei posibilitatea detinerii unui adevarat Imperiu colonial si a unei hegemonii economice in regiune. Cucerirea si jefuirea Constantinopolului din 13 aprilie 1204 si crearea unui Imperiu latin intre 1204-1261 la Constantinopol, au contribuit la slabirea grava a Imperiului Bizantin constituind una din cauzele principale ale cuceririi lui de catre turci la 29 mai 1453. Efectul cel mai evident al acestei cruciade a fost insa ruptura definitiva a

unitatii crestine. Ireparabilul in ochii bizantinilor fusese comis. Pentru ei, occidentalii pana atunci suspecti, devin acum culpabili. In fata "violentei acestor barbari, spunea Nichita Choniates, nu ne ramane decat sa constatam ca ei nu apartin lumii civilizate".

Ortodoxia a devenit acum vectorul esential al unui nationalism din in ce mai exacerbata, ajungandu-se un secol mai tarziu sa se vorbeasca pana in indepartata Rusia, de ororile comise de latini la Constantinopol.

Pe ruinele Imperiului Bizantin, alaturi de Imperiul latin de Constantinopol, s-au organizat intr-o maniera feudala, o serie de principate vasale: regatul Tesalonicului, ducatul Atenei si al Tebei, principatul Ahaiei. Din Imperiul Bizantin mai ramaneau doar trei parti, care pastrau inca statutul de independenta: Imperiul grec de Trebizonda (1204-1261), Imperiul grec de la Niceea (1204-1261) si despotatul de Epir.

Imperiul de la Niceea a fost fondat de Teodor Laskaris (1204-1222), caruia i-a urmat energicul Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222-1254). Era clar ca latinii nu doreau existenta acestui Stat, de aceea armatele lor au declansat o puternica ofensiva in Asia Mica. Din fericire ei au fost nevoiti sa faca fata unei puternice concentrari armate in Balcani, formata din greci si bulgari, condusi de tarul Ionita Caloian. La batalia de la Adrianopole din aprilie 1205, cruciatii sunt zdrobiti, imparatul Balduin ucis, iar Dandolo moare si el la putin timp dupa aceasta data. Evenimentul este considerabil, pentru ca dominatia occidentala in Orient cunoaste un prim esec, iar Imperiul de la Niceea este salvat. Pe viitor, Imperiul Bizantin pornind tocmai de la Niceea va reusi sa se reformeze, chiar daca pentru acest lucru a fost nevoie de 50 de ani de confuzie, timp in care Imperiul latin de la Constantinopol a supravietuit unor conditii penibile.

Succesorul lui Balduin la Constantinopol a fost fratele sau Henric, care la inceput a inregistrat unele victorii, dar in final a fost invins de Ioan Vatatzes. El a reusit sa cucereasca Adrianopole si a luat din mana bulgarilor importante teritorii din Macedonia si Tracia, precum si Tesalonicul. Opera sa a fost desavarsita de Mihail Paleologul in ziua de 25 iulie 1261, cand Constantinopolul a fost recucerit din mana latinilor, imparatul si patriarhul latin refugiindu-se in Occident. Astfel, se prabusea Imperiul latin, cel care de mai multa vreme ducea o existenta dificila: pentru a putea trai imparatul vindea Sfinte Moaste si se incalzea cu lemnul recuperat din constructia propriului palat. La randul sau, Imperiul bizantin recent reconstituit, era acum un Stat epuizat care se va indrepta dupa doua secole de decadenta spre ruina.

Fara a intra in detalii cu privire la celelalte cruciade, vom mai spune doar ca ele au preocupat Occidentul mai mult de doua secole, iar consecintele lor se resimt pana astazi. Ele au permis Occidentului sa-si dezvolte constiinta unitatii sale, au facilitat amestecul in Biserica a cavaleriei, au acordat drept la cuvânt si la actiune maselor sarace si prost echipate. Ele au crescut prestigiul si puterea papei sau forta monarhilor, dar prin cele intamplate la 1204 au transformat Schisma din 1054 intr-un fapt definitiv.

Statele latine si formatiunile bizantine de la Niceea, Trebizonda si Epir

Pe ruinele Imperiului bizantin au fost organizate sub forma feudala o serie de principate latine vasale: regatul Tesalonicului, care-l avea in frunte pe Bonifaciu de Monferrat, ducatul Atenei si al Tebei, pe care-l conducea Otto La Roche si principatul Ahaiei condus de Guillaume de Champlitte si Godeffroy de Villeharduin. Dupa incoronarea ca imparat a lui Balduin I (1204-1205), el a incercat sa justifice papei Inocentiu al III-lea atacul asupra Constantinopolului. Astfel, el motiva jafurile si uciderile prin faptul ca "grecii schismatici se sustrageau de sub autoritatea papei", iar ceea ce s-a intamplat pana la urma era pedeapsa pentru detronarea lui Alexios al IV-lea, care promisese unirea Bisericilor. Balduin prezenta ceea ce se intamplase ca fiind lucrarea lui Dumnezeu in favoarea latinilor drept credinciosi si impotriva grecilor schismatici. Cu alte cuvinte, latinii deveneau instrumentul razbunarii lui Dumnezeu. Papa era invitat la Constantinopol, unde urma sa aiba loc sinodul care urma sa supuna Biserica greaca, celei Romane: "... acum ti-a pus Dumnezeu dusmanii scaun picioarelor tale. Sufla in trambita preoteasca in Sion, aduna poporul, batranii si pruncii, lauda ziua stabilita unirii si pacii".

In speranta ca orasul cucerit putea deveni o baza a viitoarelor operatiuni cruciate, Inocentiu al III-lea a autorizat stationarea trupelor latine la Constantinopol, dezlegandu-le de juramantul facut pentru cruciada. Papa era insa nemultumit de alegerea venetianului Toma Morosini in scaunul de patriarh al Constantinopolului, o persoana deloc supusa scaunului papal. Din acest moment intre papalitate si venetieni s-a declansat o lupta surda, pentru controlul a cat mai multor cladiri din oras. Printr-o scrisoare din 7 noiembrie 1204, Inocentiu al III-lea ii sfatuia pe bizantini sa completeze parohiile parasite de greci, cu clerici latini, iar in locurile unde populatia era majoritar bizantina clericii puteau fi greci numai in cazul in care primisera hirotonia de la episcopi latini. Aceasta politica aparent toleranta s-a schimbat radical in urmatorii ani: clericii greci care refuzau sa-l pomeneasca la Sfanta Liturghie pe papasi pe patriarhul latin erau alungati din parohiile lor, unele biserici au fost inchise, unii calugari au fost chiar inchisi si maltratati. Cu toate aceste masuri care urmareau supunerea Bisericii Ortodoxe celei Catolice, clerul a ramas in marea lui majoritate atasat valorilor Ortodoxiei.

În acest timp, greșeala cea mai mare pe care au făcut-o latinii a fost deteriorarea relațiilor cu Ionita Caloian (1197-1207), țarul Imperiului romano-bulgar. La începutul anului 1204, în schimbul recunoașterii titlului său regal, Caloian se oferise să-i ajute pe latini la cucerirea Constantinopolului.

În acest sens, Inocențiu al III-lea a trimis în noiembrie 1204 un legat al său care urma să-l încoroneze pe Caloian, gestul urmând să consfințească catolicizarea Bisericii bulgare. Prin pretenția de mostenitor al basileilor bizantini, Balduin I a stricat ceea ce dorea să înfaptuiască papa. În urma conflictului armat de la Adrianopole din 1205, Balduin a fost înfrânt, făcut prizonier și a murit în temniță la Tarnovo. Acest nou conflict a evidențiat emanciparea Statelor slave a căror apropiere de latini era pur teoretică. Chiar dacă atât țarul bulgar sau regele sârb Nemanja primeau coroana de la Inocențiu al III-lea, gestul arată că în acel moment se putea vorbi de 5 Imperii în creștere de putere, toate ortodoxe și toate urmărind același scop: recucerirea Constantinopolului și reconstituirea unui Imperiu pe care grecii s-au arătat incapabili să-l păstreze. Fiecare din aceste puteri ortodoxe au manifestat o anumită tonalitate "națională", evidentă mai mult la sârbi și bulgari și ceva mai nuanțată la Statele grecești, printre care putem identifica trei "Grecii": una pontică, Trebizonda, a doua anatoliană, Niceea, iar ultima net balcanică, Epirul. În acest sens, anul 1204 a permis lansarea unor originalități locale, care și-au disputat până la victoria otomană, diferitele tendințe contradictorii, expansiunea imperială și afirmarea pe plan local. Cu toate acestea, ambițiile grecești și slave nu erau comparabile: grecii aveau de partea lor o puternică tradiție imperială și structuri administrative evoluat, care s-au repliat în Trebizonda, Niceea și Epir. Din 1208 Niceea a adăugat un atu esențial sistemului teocratic ce urma să fie reconstruit: încoronarea unui împărat roman, Teodor Laskaris, de către un patriarh al Constantinopolului în exil, gest pe care alții nu ar fi îndrăznit să-l imite. Din acest moment, Niceea pornea la un drum destul de greu, pentru că cei din dinastia Laskaris aveau de luptat nu numai cu latinii, dar și cu concurenții epirot sau cu partidul anatolian din interior, dominat de conducătorii locali care preferau consolidarea unui Imperiu asiatic.

Linistea Laskarizilor a fost tulburată mai întâi de Balduin I, care încredințase însoțitorilor săi mari feude dincolo de Marea Marmara: feuda Niceei i-a revenit lui Louis Blois, un nepot al regelui Angliei, care în noiembrie 1204 trimitea o armată ce urma să revendice chiar și prin forță domeniile sale din Asia Mică. În urma bătăliei care a avut loc pe 6 decembrie 1204, Laskarizii au fost înfrânți. În acest moment grecii erau amenințați cu pierderea Niceei, ultimul centru de rezistență din Asia Mică. Până la urmă salvarea a venit în urma intervenției din Europa a lui Ionita Caloian, care a permis în 1206 încoronarea oficială ca împărat a lui Teodor Laskaris. Schimbările de atitudine ale bulgarilor au durat până la moartea țarului Ioan Asan al II-lea în 1241. Datorită poziției sale, Niceea a putut adopta până la urmă cea mai

buna tactica: inainte de a trece in Tracia, Ioan al III-lea Vatatzes (1222-1254), ginerele lui Teodor Laskaris, a supus majoritatea insulelor Marii Egee. In aceeasi perioada Epirul, putere terestra, i-a atacat pe bulgari, care in 1230 obtin o victorie decisiva asupra lui Teodor Anghelos la Klokotnitsa, in Macedonia. Moartea lui Asan al II-lea a coincis cu invazia mongola, care practic a eliminat orice posibilitate de riposta a bulgarilor. In conditiile in care Vatatzes a scapat de pericolul oriental, prin interventia mongolilor in sultanatul de Rum, Epirul ramanea singurul potential concurent la recucerirea Constantinopolului. Pana la urma despotatul a fost deposedat de perspectiva unui destin imperial: repliat in partea de Vest a Balcanilor, atacat de niceeni care au ajuns sub Teodor al II-lea, fiul lui Vatatzes (1254-1258), pana la Adriatica, ei au dus o politica de aliante cu occidentalii: Venetia, regatul din Neapole si principatul Ahaiei. Acestei atitudini Niceea i-a raspuns prin atacuri repetate asupra Constantinopolului, soldate in cele din urma cu recucerirea Constantinopolului in 1261 de catre Mihail al VIII-lea Paleologul (1258-1282).

Momentul a avut o semnificatie mai mult simbolica, conferind ultimei dinastii bizantine o legitimitate pe care nimeni nu si-a mai putut-o asuma dupa 1204. La 1261 procesul de recucerire era inca departe de a fi realizat pe deplin. Alaturi de Epir, Ahaia ramanea francilor, careia Mihail al VIII-lea Paleologul nu reusise sa-i cucereasca decat trei fortarete, dintre care si viitoarea capitala, Mistra. La randul ei, Venetia ramanea stapana marilor, care prin porturile si insulele ce le detinea in lumea bizantina, isi putea permite sa atinga oricand coastele grecesti, Bosforul si Asia Mica. La aceste potentiale pericole se mai adauga intregul Occident, care nu se putea multumi ca anul 1204 sa fie un moment de profit trecator, iar anul 1261 unul de abandon, mai ales ca in 1266, papa pune pe tronul Neapolului un adversar al Bizantului, Carol de Anjou, fratele lui Ludovic al IX-lea.

Din stransoarea occidentala Mihail al VIII-lea a reusit sa scape prin intermediul diplomatiei: tripla alianta dintre Bizant, sultanatul mameluk din Egipt si hanatul mongol, care domina la vremea aceea bazinul pontic si partea orientala a Mediteranei, precum si conciliul de la Lyon din 1274. Eficacitatea acestor manevre diplomatice s-a putut observa imediat: in 1281, cind Roma a inteles manevra Bizantului, Mihail isi intarise deja pozitia in Albania, iar o noua coalitie latino-slava luase nastere, la care se alaturase si Venetia.

In 1204 Imperiul bizantin nu a luat sfarsit, dar situatia era inedita deoarece de la Constantin cel Mare el se confunda cu capitala sa. Intre 1204 si 1261 numai orasul nu si Imperiu a fost intr-o asanumita stare de somnolenta, iar icoana Maicii Domnului din Vlaherne se spune ca nu a mai savarsit nici o minune in acest interval. Trebizonda, Epirul si Niceea s-au considerat Imperii in exil, dar cel care a jucat un rol international deosebit a fost acela care a recucerit Constantinopolul in 1261. Prin aliante politice si matrimoniale, Trebizonda a ramas in mod

oficial un Imperiu subordonat Constantinopolului, în timp ce Epirul care a dispărut după 1350 s-a multumit cu titlul de despotat. În ciuda expansiunii lor, Statele slave, Bulgaria, Serbia sau Rusia, au continuat să recunoască încă din punct de vedere politic și religios Constantinopolul ca fiind centrul unei lumi coerente, în care prezida un singur împărat. Primele semne ale schimbării acestei ordini, au apărut după 1261: sub autoritatea mai mult teoretică a Constantinopolului, realitățile locale s-au dezvoltat și s-au multiplicat, lăsând tot mai puțin loc intervenției directe a împăratului; în 1275, Tesalia, numită mai târziu "Marea Valahie" a refuzat hotărârile Conciliului de la Lyon, ducând din acest moment o politică contrară celei imperiale. Ideea Imperiului nu a dispărut, dar au început să se afirme originalitățile locale, ai căror conducători, arhontii, se acomodau mult mai ușor unor necesități punctuale pentru care proveneau din acel mediu.

Principii de guvernare bizantină în secolele VIII-XII

Imperiul bizantin era continuatorul Romei; el era un fel de magistratură în care împăratul deținea puterea provizorie. Factorii constitutivi ai epocii romane subzistau chiar dacă aceștia deveneau din ce în ce mai formali. Împăratul era imperator, proclamat de armată, iar Senatul devenise un simplu factor social, care nu intervenea decât în cazurile dificile. Aprobarea sa se manifesta prin prezența senatorilor în timpul ceremoniilor de la hipodromul din Constantinopol, unde avea loc aclamarea împăratului de către popor. Această procedură făcea din împărat "alesul lui Dumnezeu", conform formulei consacrate. Investiturii politice urmau încoronarea din catedrala Sfânta Sofia; patriarhul cerea o mărturisire de credință pentru a verifica ortodoxia celui care era însărcinat cu apărarea credinței, apoi îi puneă coroana noului ales. Patriarhul era un personaj influent, el putând juca de multe ori un rol decisiv, așa cum s-a întâmplat cu Mihail Cerularie la venirea pe tron a lui Isaac Comnenul. În istoria Bizanțului nu a existat vreun patriarh care să refuze încoronarea împăratului: pe 31 octombrie 802, când Nichifor I (802-811) a detronat-o pe Irina, restauratoarea cultului icoanelor, patriarhul Tarasie, animatorul sinodului de la Niceea, l-a încoronat pe uzurpator.

Explicatia: pentru bizantini, lumea în care trăiau era imaginea pământeană a Împăratiei lui Dumnezeu. Împăratul este locotenentul lui Dumnezeu pe pământ. În mod firesc, Dumnezeu este liber să aleagă, pentru a numi și pentru a revoca; o uzurpare care a reușit, era de inspirație divină, ca în cazul nostru cu Nichifor. Imperiul bizantin a fost o autocrație temperată de uzurpări, ca rod al unui complot de palat ca cel din 802 sau a unei revolte populare ca cea din 1042 care a condus la înlăturarea lui Mihail al V-lea (1041-1042). Chiar dacă Dumnezeu poate alege o familie pentru tron, principiul dinastic nu excludea uzurparea.

Dumnezeu, împăratul și legea

Titulatura imperiala, asa cum aparea in actele imperiale sau in portretele suveranilor, rezuma aceasta conceptie: "N ... basileus⁸, credincios al lui Hristos-Dumnezeu, ortodox, autokrator al Romanilor". Imparatul se definea prin titlul sau. El era mai intai credincios lui Dumnezeu, care i-a conferit puterea sa si ortodox, ceea ce reprezenta fundamentul legitimitatii sale, conferindu-i puterea absoluta a autocratorului. Aceasta putere se exercita in mod deosebit in cadrul Imperiului, singurul care corespunde intregului pamant sau oikumene, Imperiul Romanilor.

In calitate de locotenent al lui Dumnezeu, imparatul era atoputernic: el era intruchiparea legii, el era cel care asigura continuitatea acesteia. Imparatul avea obligatia de a aplica hotararile conciliare, iar legislatia canonica era integrata in dreptul imperial. De asemenea imparatul convoca si prezida sinodul, dar autoritatea dogmatica apartinea exclusiv acestuia din urma. Imparatul nu era nici cleric, nici un simplu laic; el era un isapostolas, "egal cu apostolii". In acest sens el avea o serie de privilegii liturgice: dreptul de a intra in Sfantul Altar prin usile imparatesti, el se impartasea singur din Sfantul Potir; patriarhul aplica porfirogenetilor la 8 zile dupa nastere tunderea care marca caracterul lor sacru, imparatul avea dreptul de a predica si a binecuvanta multimea credinciosilor.

In cartea Despre ceremonii, Constantin al VII-lea explica participarea imparatului la Liturghie, ca avand un accentuat caracter simbolic: el crea imaginea terestra a ordinii divine din lume. Dupa Constantin al VII-lea, un inger ar fi daruit lui Constantin cel Mare vesmintele din purpura rezervate numai suveranilor. Maiestatea imperiala impunea linistea, de aceea adunarile oficiale in care imparatul isi prezenta hotararile sale erau silentia. Imparatul nu vorbea niciodata direct, ci numai prin gesturi si prin intermediul unui demnitar. El facea parte dintr-un ceremonial de adorare cu rezonanta religioasa, insotit de lumanari si tamaie. Cei care veneau la el, isi plecau capetele pana la pamant, dupa care uneori ii sarutau picioarele sau genunchii. La masa imperiala, intr-o sufragerie din aur (chrysotriklinos), imparatul invita periodic cate 12 persoane sarace, alese cu grija, carora printr-un simbolism simplu le spala picioarele. Ceremonialul plin de fast de la Curtea imperiala a inregistrat un vizibil declin incepand cu secolul al XII-lea, cand are loc o izolare aristocratica a puterii.

Lumea crestina nu putea admite decat un singur imparat, pentru ca nu exista decat un singur Dumnezeu care l-a trimis, l-a delegat. Bizantinii aveau o teama instinctiva fata de orice partaj al puterii: in momentul in care cu putin timp inainte de moartea lui Manuel I (1143-1180), sotia i-a adus pe lume un copil handicapat, evenimentul a fost considerat "ca anuntator al poliarhiei, care este mama anarhiei" si pretext pentru sfatuitorii lui Andronic I pentru executarea tanarului Alexis II, pentru ca "suveranitatea multipla nu este buna" si "nu este

nevoie decat de un singur suveran, de un singur imparat". Idealul era ca acest imparat unic sa domneasca absolut singur, sa faca totul singur, in cadrul Imperiului.

Vasile I cand se decide sa trimita asa-numitii anchetatori fiscali pentru reprimarea fraudelor, afirma ca el insusi se va ocupa de acest gen de afaceri. Fie ca era vorba despre Vasile al II-lea pe care Psellos ni-l descrie ca pe un conducator caruia ii placea sa conduca treburile Statului singur, fie ca amintim pe alti functionari de Stat, referinta se indreapta intotdeauna catre un ideal politic de tip patriarhal, in virtutea caruia suveranul se comporta cu poporul sau ca si un parinte, ca un tata de familie drept si sever. In cazul aparitiei semnelor ce prevesteau o revolta, guvernatorul unei provincii nu lua nici o decizie daca suveranul nu-i dadea un raspuns la scrisoarea de avertisment pe care i-o trimitea. Pe scurt : "pamantul este al meu si nu al tau ... iar tu daca nu ai primit ordin de la mine cum ti-ai permis sa pedepsesti oameni?". Era greu de imaginat cum o alta persoana putea impieta autoritatea imparatului asa cum consemna Isaac II: "este ingaduit imparatilor sa faca tot ceea ce vor" pentru ca nu exista dezacord intre Dumnezeu si ei in guvernarea problemelor pamantesti; intr-un cuvant orice act al imparatului era traducerea vointei divine.

Stapan al tuturor lucrurilor si al oamenilor din Imperiul sau, imparatul detinea puterea absoluta asupra bunurilor si libertatilor tuturor, chiar daca in anumite situatii exista riscul nerespectarii legii. Exceptiile puteau aparea numai in cazul in care se faceau in beneficiul unei echitati superioare, pe care Dumnezeu o inspira. Imparatul isi permitea chiar sa priveze de drepturile cele mai elementare indivizi sau comunitati, asa cum s-a intamplat in repetate randuri cu dinastia macedoneana a carei politica sociala a fost o constanta violare a garantiilor legale. In rest, imparatul cel care poate fi in unele situatii deasupra legii, in altele o poate imblanzi pentru a ierta pe cineva, cum a fost cazul cu Constantin IX Monomahul, cel care renunta la respectarea legii pentru un functionar vinovat de evaziune fiscala. Nu trebuie uitat nici faptul ca suveranul in calitate de instrument al lui Dumnezeu nu putea face exces de puterea sa umana. Ajuns pe tron Isaac al II-lea jurase ca nu va omori pe nimeni, nici chiar pe dusmanul sau cel mai de temut; in acest timp Nichita Choniates consemna ca nimeni si cu atat mai mult imparatul, nu poate tolera o crima, chiar daca impins de necesitatea de a pedepsi pe culpabili, Isaac a sfarsit prin a depasi in rigoare pe predecesorul sau, Andronic Comnenul.

Imparatul putea face totul in limita vointei divine; in plus tot ceea ce este bun in lume nu putea proveni decat de la el, idee cu atat mai puternica la Bizant, cu cat aceasta era sprijinitasi de traditia elenistica, retransmisa prin intermediul Imperiului roman. Astfel, victoria care vine de la Dumnezeu, nu poate fi decat cea a imparatului, soldatul lui Dumnezeu, chiar si in cazurile in care suveranul nu participase fizic la conflict. Cand un general de armata obtinea o

victorie, imparatul era cel care triumfa, asa cum a facut Manuel I dupa victoria lui Kontostefanos asupra ungarilor din 1167. Lui Leon al VI-lea cel care nu a parasit niciodata Constantinopolul, Aretas de Cezareea ii atribuie totusi meritul victoriei din 901 asupra arabilor, caci regasim aici "cu adevarat binefacerea strategiei tale, marturia pe care ne-o da sufletul tau prieten al lui Dumnezeu", pe scurt, "o victorie datorata autoritatii si puterii imperiale". Victoria ca favoare acordata de Cel de Sus reprezentantului Sau pe pamant, demonstra si increderea pe care Dumnezeu o avea in continuare in imparat; de aceea Ioan al II-lea dupa victoriile sale impotriva pecenegilor si turcilor purta pe un car icoana Maicii Domnului, ca si Manuel I dupa victoria asupra ungarilor.

Imparatul se putea bucura si de alte binefaceri, demnitatile sale provenind de la Dumnezeu. Prezenta imparatului printre oameni, era o suprema garantie, o asigurare ca harul divin pogoara peste el, ca existenta societatii umane depinde de cea a imparatului, deoarece el este cel care acorda fiecaruia valoarea pe care o merita deci locul pe care-l ocupa. A respecta pe imparat, insemna a respecta intreaga umanitate crestina. Faptul ca nici un om nu-ti face vreun rau, spuneau demnitarii lui Alexios al II-lea, reprezenta garantia ca Imperiul va fi pastrat.

Una din calitatile Imparatului era impasibilitatea (apatia) in virtutea careia, cum spunea Alexios Comnenul fiului sau, trebuie intotdeauna pastrata o atitudine impozanta, cea pe care el insusi o afiseaza in mijlocul supusilor. Chiar si in viata zilnica a basileului nu trebuia lasata impresia vreunei tulburari interioare. Aceasta serenitate se traducea mai ales in exercitarea actului imperial de justitie, care consta "in a privi cu acelasi ochi pe toata lumea, cei care detineau autoritatea si ceilalti", care nu trebuia sa condamne pe nimeni fara o ancheta prealabila, urmarind practic echitatea suprema prin care fiecare poate obtine satisfactie. Imparatul trebuia sa aiba aceasta calitate tipic greceasca, "bunavointa fata de oameni" (filantropia), care consta in puterea de a sti sa ierti, asa cum a facut Alexios I Comnenul de-a lungul domniei sale, cu riscul, in cazul lui Constantin al IX-lea, de a da impresia unui om slab in fata dusmanilor. In afara iertarii, aceasta filantropie ingloba si generozitatea, asemenea gestului lui Vasile I, cel care dupa o perioada cu recolte slabe anula impozitul pe produse pe timp de 2 ani.

Astfel, se impune portretul unui tip de suveran ideal, admis atat de oficiali cat si de masele populare; el reiese si din promisiunile unui Constantin al X-lea, care in 1059 in momentul succesiunii spunea: "voi fi binevoitor, pentru cei tineri voi fi ca un tata, ca un frate pentru cei de varsta mea si un sprijin pentru cei in varsta"⁴⁰⁶. Pana la urma imparatul putea fi chiar un sfant, asa cum afirma Nicolae Misticul, ca este un om "al carui suflet sfant este inspirat de Dumnezeu".

Sfintenia imperiala putea fi considerata chiar o adevarata asceza, incasi mai meritorie decat aceea a solitarilor, caci trebuia sa reziste in acest caz grijilor mondene. Vorbind despre parintii sai, Leon al VI-lea spunea ca: "ei nu au trecut, prin viata imbracati in par de camila, ascunsi prin grote si prin munti, ci au avut o cale grea datorita grijilor si solicitarilor care-i presau fara incetare in favoarea altora, in timp ce ei vegheau pentru salvarea universului". Ajuns la o asemenea stare, imparatul devine un model pentru supusii sai, deoarece modul de a conduce al acestora era lege pentru subiecti. Daca imparatul era puternic, totul era bine, daca era virtuos si poporul practica aceleasi virtuti.

Aceasi valoare de exemplu se extinde si asupra religiei: imparatul trebuia sa ajute poporul, sa inteleaga cum trebuie sa se mantuiasca si sa cunoasca mai bine pe Dumnezeu, caci asa cum spunea Fotie "suveranul nu trebuia sa se preocupe numai de propria mantuire, ci si de cea a poporului pe care-l are in grija, sa vegheze asupra lui si sa-l ia de mana pentru a cunoaste ca si el perfectiunea cunoasterii lui Dumnezeu". In fata acestui ghid reactia normala era una de teama si veneratie, transformata uneori in adorare.

Administratia centrala

Sistemul de functionare al administratiei centrale ne este cunoscut datorita gustului pronuntat al bizantinilor, indeosebi al inaltilor functionari de la Curte, pentru taxis, ordinea, pe care Dumnezeu a lasat-o lumii, cea de care se foloseste acela care comanda trupele pe campul de lupta, dar si ordinea ierarhica a demnitatilor si a functiilor in Stat. Cei care faceau parte din administratia centrala erau mari amatori de tratate care explicau taxisul, taktika; unele lucrari aveau caracter militar, fiind inspirate din tratatele antice, Leon al VI-lea care aparea foarte rar pe campul de lupta reusind sa fie un autor prolific in acest sens. Alte lucrari contineau liste cu demnitati si functii, care ne dau multe informatii despre administratia bizantina. Toata aceasta ordine exista in Palat, iar metoda de guvernare purta numele de sekreta. Seful administratiei centrale purta numele de protoasekretis si era in general un om de incredere al imparatului. Un alt post foarte important era dromos, cel insarcinat cu transmiterea ordinelor imperiale pe intreg teritoriul Bizantului, ocupandu-se si cu intretinerea drumurilor si a sistemului de legaturi postale in intreg Imperiul. Sakellionul era responsabilul trezoreriei Statului; eidikonul avea in sarcina serviciul starii civile, iar genikonul era cel care trebuia sa supravegheze colectarea corecta a impozitelor. Aceste cateva functii mentionate dadeau acces la ceremonialul imperial, purtand marca proximitatii fata de imparat. Salariul si ceremonialul deveneau de asemenea criterii deosebit de importante ale ierarhizarii bizantine. Demnitatea de protospatar oferea onoarea de a face parte din Senat, statut care oferea o serie de privilegii judiciare (tribunal special, juramant la domiciliu, dispensa de cautiune).

În întregul sistem administrativ bizantin un loc important îl ocupa eficiența financiară, care cunoaște o criză sensibilă odată cu devalorizarea nomismei⁴¹⁰ de aur din secolul al XI-lea. De aceea, sistemul fiscal cunoaște începând cu secolul al VIII-lea o anumită evoluție în vederea satisfacerii necesităților unui Stat în expansiune precum și unele modificări sociale. Din secolul al VIII-lea au apărut primele suprataxe, ajungându-se practic în secolele X-XI la o dublare a acestora. În aceste condiții micii proprietari erau puși în dificultate. Pericolul desființării unor sate a determinat Statul bizantin să inventeze un sistem de degrevare provizorie (*sympatheia*) cu o durată de 30 de ani, care permitea contribuabilului datornic sau mostenitorilor acestuia, să-și plătească restanțele în mod progresiv. În cazul în care la termenul stabilit suma restantă nu era achitată, pământul în cauză devenea obiectul unei decizii de retragere (*klasma*): el devenea clasmatic, proprietatea Statului. De asemenea, mărirea impozitelor a antrenat și o trecere a multor terenuri în proprietatea Statului sau o creștere semnificativă a evaziunii fiscale. Schimbările monetare din secolul al XI-lea au condus spre o schimbare a modului de contabilizare a impozitelor: Statul acordă ofițerilor și înalților demnitari, dreptul de a precepe taxele direct din anumite zone, care le erau atribuite sub o formă concesionară.

Măsura a fost profitabilă pentru aristocrație, care devine beneficiara unei anumite suveranități, o putere asupra oamenilor de rând.

Armata și sistemul thematic

Începând cu secolul al VIII-lea, împărații bizantini au constientizat faptul că mărirea originară a themelor confera sefului acestora, strategului, o putere excesivă, devenind de multe ori o sursă de uzurpare. Astfel, unele theme au fost divizate: cea a anaticilor a fost împărțită înainte de 741 în thema tracesienilor la Vest și în prima jumătate a secolului al IX-lea în cea a Seleuciei la Est.

Recuceririle din Orient ca și cele din Balcani sau Italia, au condus la crearea unor noi theme; Constantin al VII-lea în cartea sa *Despre theme* menționează 29 de astfel de unități administrative. Ofensiva din Orient a creat posibilitatea apariției themelor de frontieră, de mici dimensiuni și concentrate în jurul unei fortărețe: Germaniceea, Edessa, etc. În condițiile în care situația militară evoluase, Imperiul trecând de la o politică defensivă la una de tip ofensiv, strategul și-a pierdut din importanță în favoarea administrației civile, kritesul, ale cărui atribuții nu erau exclusiv juridice.

Pe de altă parte, themele de mici dimensiuni se dovedeau insuficiente în cazul unor operațiuni de anvergură, chiar și defensive; themele de frontieră sunt regrupate sub autoritatea unui duce

sau catepan. In timpul dinastiei comnenilor, pe fondul unei fragmentari a administratiei locale, s-a incercat o reconstituire a vechilor theme, incredintate fie ducilor, fie strategului, care acumula functiile civile si militare. Acest amestec de centralizare si descentralizare a dus la o slabire a autoritatii imperiale in favoarea puterii locale.

Din momentul crearii themelor, armata bizantina era impartita intre themata, formata din soldati profesionisti, care in perioadele de pace reveneau la casele lor, si tagmata, contingente de mercenari, a caror origine sociala era diversa. La randul ei, flota era organizata dupa acelasi model: o flota a themelor maritime (Marii Egee, Samos, Kefalonia etc.) si ploimon, comandata de un drongar al ploimon. In secolul al X-lea, pe fondul multiplicarii expeditiilor pe termen lung si la distante mari, evolutia strategica si tehnica a modificat aceasta organizare. Armata si-a pierdut in aceasta perioada aspectul "popular" al soldatilor, transformandu-se intr-o armata de mercenari straini; era vorba in primul rand de varegi, specializati in garda imperiala si de turci, contingent important dar nesigur in timpul derutei de la Mantzikert. Odata cu dezvoltarea cavaleriei, au fost recrutati specialisti, crestini occidentali, desemnati prin termenul generic de franci, dar care in realitate erau normanzi, francezi, germani sau englezi. Principala noutate era faptul ca acesti cavaleri refuzau autoritatea bizantina, preferand sa fie condusi de catre un sef ales de ei⁴¹⁵. In fruntea catorva sute de oameni, principii armeni sau georgieni s-au pus adesea la dispozitia imparatului bizantin: Grigorie Pakurianos in fruntea georgienilor a fost folosit de Alexios I Comnenul in luptele impotriva normanzilor si a pecenegilor din Balcani. Pentru serviciile aduse, el a obtinut din partea imparatului mari suprafete de teren in Tracia, unde a fondat o manastire care a servit ca loc de retragere pentru soldatii sai.

Dobrogea in vremea Comnenilor

Victoria imparatului bizantin Ioan I Tzismiskes asupra lui Sviatoslav in anul 971 a determinat o serie de schimbari importante pentru teritoriile romanesti. Revenirea stapanirii bizantine in regiunile Dunarii de Jos si reorganizarea administrativa a teritoriilor din Sudul si Nordul Dunarii a insemnat un reviriment politic binevenit pentru populatia romaneasca. In aceasta perioada a luat fiinta in zona o thema, care apare in unele izvoare sub denumirea de "tinutul de la Istru" sau de "Mesopotamia", dar careia dupa mijlocul secolului al XI-lea i se consacra numele de Paradunavon sau Paristrion. Refacerea si prosperitatea economica a unor orase-cetati de pe Dunare, toate cu rol strategic, precum Dinogetia, Capidava, Pacuiul lui Soare, Troesmis, Axiopolis, ne releva cat de efectivasi cat de dinamici a fost aceasta stapanire. Imperiul a cautat sa foloseasca drumurile comerciale care strabateau din vechime aceste teritorii si prin intermediul carora puteau desfasura un comert activ. Supunerea Bulgariei in anul 1018 a permis themei Paristrion sa se bucure de o perioada de relativa liniste si de o

viata prospera de care au beneficiat si unele regiuni ale teritoriului carpato-dunarean. Aceasta perioada a fost insa intrerupta de prezenta pecenegilor, care in urma repetatelor invazii din prima jumatate a secolului al XI-lea au creat in zona un evident dezechilibru greu de controlat prin actiunea diplomatica si militara a Bizantului. Acesta este si motivul care l-a determinat pe Roman al IV-lea Diogenes (1068-1071) sa se gandeasca la restabilirea echilibrului anterior. El s-a grabit sa inroleze in randurile armatei de mercenari, pecenegi si alte neamuri, care vor duce la dezastrul de la Mantzikert din 1071. In ciuda acestei situatii, Dobrogea a continuat sa ramana sub stapanirea bizantina, inregistrand sub imparatii comneni o perioada de prosperitate economica, intrerupta abia in 1185 de revolta asanestilor.

Intemeietorul dinastiei comnene, Alexios I a cautat de la inceput sa instaureze la Dunarea de Jos un climat de liniste care sa-i permita promovarea unei politici de recucerire si consolidare a pozitiiilor bizantine din Asia Mica si Balcani. In acest sens el a purtat lupte grele mai intai cu populatia oraselor din Paristrion, revoltata impotriva administratiei constantinopolitane, framantari care cuprinsesera si Tracia pana la Marea Egee. Prezenta situatia incordata existenta de-a lungul limesului dunarean pe la anul 1086, fiica imparatului, scriitoarea bizantina Ana Comnena, consemna urmatoarele: "Un trib de sciti care erau zilnic atacati de sarmati, si-au parasit caminele si au cobarat spre Dunare. Trebuind sa se inteleaga cu cei care traiau in partile Dunarii, cu incuviintarea tuturor, au inceput sa duca tratative cu capetenii lor, cu Tatos, cel numit Chalia, Sestlav si Satzas, primul ocupa Dristra, ceilalti Bitzina si alte cetati. Dupa ce au ajuns la intelegere cu acestia, ei au trecut liber Dunarea, jefuind tinuturile marginase si cucerind si cateva locuri intarite. Apoi, ramanand un timp linistiti, au arat pamantul si au semanat mei si grau". Acest fragment a dat nastere la multe discutii cu privire la caracterul acestor formatiuni politice si la apartenenta etnica a conducatorilor amintiti de Ana Comnena, ca si a populatiei pe care o stapaneau. Marele nostru istoric, Nicolae Iorga, afirma la sfarsitul primului razboi mondial, casefi amintiti nu erau barbari, ci romani ca si supusii lor. In acest context, miscarea apare ca o incercare de emancipare politica, ca o prima forma prestatala romaneasca, dupa modelul ducatelor bizantine de frontiera. Cel dintai care a admis ipoteza lui Iorga a fost Nicolae Banescu, care privea miscarea conducatorilor locali drept o tendinta de autonomie pornita din orasele dunarene si initiata de populatia locala⁴¹⁹. Interpretarea data de Nicolae Iorga a devenit pentru C. Bratescu, o adevarata revelatie, voievodatele romanesti din Dobrogea de la sfarsitul secolului al XI-lea, fiind comparabile cu cele ale lui Litovoi si Seneslau din secolul al XIII-lea. Tinand seama ca Zonaras afirma despre Tatos ca ar fi peceneg, iar Attaleiates intelegea prin sciti pe pecenegi, G. Bratianu conchide ca Tatos care purta si supranumele de Chalis, era o capetenie a pecenegilor stabiliti pe teritoriul Imperiului. Despre Seslav, acelasi istoric afirma ca era un sef barbar al Vicinei intre anii 1086-1088, iar Satzas (Sacea) un sef local al carui nume poate fi pus in legatura cu cel al orasului Isaccea⁴²¹. Aceste concluzii au fost contrazise de unii istorici bulgari, care

folosind un limbaj destul de polemic, contesta caracterul romanesc al formatiunilor statale din Paristrion.

In ceea ce priveste viata crestina in aceasta perioada, descoperirile arheologice ne indica prea putine elemente, dar ne conduc catre afirmatia ca viata cultural-bisericeasca se afla din secolul al XI-lea sub autoritatea bisericeasca a mitropoliei de Dristra, aflata la randul ei sub jurisdicia Patriarhiei de la Constantinopol. Importanta acestei mitropolii este legata bineinteles de faptul ca in aceasta perioada la Dunarea de Jos se manifestau unele tendinte de autonomie ale oraselor si ale feudalilor locali. Este foarte probabil ca odata cu constatarea pericolului unor asemenea tendinte, administratia imperiala sa fi cautat sa le franeze, atat pe calea diplomatiei si a armelor, cat si prin acordarea unei anumite autonomii religioase paristrienilor. Din pacate nu sunt cunoscute cele cinci episcopii

dependente de aceasta mitropolie, amintite intr-o Notitia episcopatum de catre Neilos Doxopatri, diacon la Sfanta Sofia, notar patriarhal si nomophilax al Imperiului. Oricum, teritoriul dobrogean a avut un centru ierarhic intr-una dintre principalele cetati bizantine ale regiunii. Localizarea lui cea mai probabila pare a fi Dinogetia-Garvan, unde in mijlocul asezarii feudale timpurii (sec. X-XII) se inalta o biserica de zid, ale carei ruine au fost descoperite cu prilejul sapaturilor din vara anului 1950. Planul, cupola pe pandantivi, tehnica de constructie si pictura bisericea de la Garvan, arata originea ei bizantina.

Tot la Biserica-Garvan s-au descoperit cateva mici obiecte de cult, intre care si aprox. 50 cruciulite de diferite forme si marimi. Un tipar de bronz pentru cruciulite simple, descoperit tot aici ne face sa credem ca anumite exemplare de acest tip erau lucrate pe loc. Dintre cruciulitele secolelor X-XII, descoperite la Garvan, trei prezinta o deosebita importanta, toate datand din secolul al XI-lea.

Prima este de fapt alcatuita din doua cruci de bronz, legate intre ele, modelul fiind unic in zona. Cea de a doua, o cruce dubla relicvar, din bronz, are pe fata chipul Mantuitorului Iisus Hristos rastignit, iar la capetele bratelor laterale pe Fecioara Maria si pe Sfantul Apostol Ioan. Pe cealalta fata se afla Maica Domnului oranta, incadrata de busturile celor patru evanghelisti. Cea de a treia cruce dubla relicvar de aur este si cea mai valoroasa, cu lant din acelasi metal, descoperita in vara anului 1950.

Crucea propriu-zisa este alcatuita din doua jumatați, una mai mica in fata iar alta mai mare in spate. Pe fata principala a crucii este aplicata in relief figura lui Hristos rastignit, iar in jurul sau sunt aplicate mici ornamente in filigran. Acest pretios obiect de arta ne duce cu gandul la atelierele constantinopolitane, cel care a purtat-o fiind un episcop existent in secolul al XI-lea

in asezarea de la Biserica-Garvan. Scaunul episcopal de la Dinogetia-Garvan se afla probabil sub jurisdicția mitropoliei temeii Paristrion, evidențiind legăturile Bizanțului cu asezările de la Dunarea de Jos.

Stranșele relații religioase cu Constantinopolul sunt confirmate și de prezența altor cruce mici, simple sau de tip relicvar, produse în capitala Imperiului sau la Chersones în secolele X-XIII și descoperite la Enisala (jud. Tulcea), Noviodunum, Capidava și la Pacuiul lui Soare. Un alt centru episcopal a existat și la Axiopolis, al cărui titular a fost mutat în secolul al XI-lea la Abydos în Asia Mică. Mai târziu, același ierarh a primit în administrație și arhiepiscopia de Apros, de pe continentul european, nu departe de Heracleea (vezi articole legate de problemele scaunelor episcopale din Dobrogea în secolele X-XII, trecute într-o notă).

Revenirea stăpânirii bizantine la Dunarea de Jos în a doua jumătate a secolului al X-lea, marchează începutul unei perioade istorice importante, în care feudalismul carpato-dunărean s-a constituit cu trăsăturile sale proprii.

Viata religioasa si culturala la Bizant in secolele IX-XII

Îndepărtarea progresivă de Roma sau pierderea provinciilor orientale, au făcut din patriarhul de la Constantinopol, ierarhul cel mai important din Imperiu; treptat el a capatat titlul de ecumenic. Odată cu convertirea slavilor din Balcani și a rușilor, apartenența la Patriarhat a devenit un semn de integrare în sistemul bizantin. Împăratul, a cărui putere era de origine divină intervenea oficial la alegerea patriarhului. Astfel, sinodul permanent de la Constantinopol propunea o listă cu trei nume, împăratul alegea unul singur sau putea propune o nouă listă. În cazul unui conflict, împăratul avea ultimul cuvânt de spus. Ceremonia de investitură era asemănătoare cu cea a numirii unui funcționar, iar apartenența la cler nu era obligatorie pentru viitorul patriarh. Consecințele disputei iconoclaste au fost destul de multe printre ele amintim și faptul că puterea imperială impunea o supraveghere mai atentă asupra patriarhului, iar Biserica se putea opune tentativelor teologice ale împăraților. Fotie a fost de altfel prototipul înaltului funcționar care a ajuns patriarh și care a influențat legislația dinastiei macedonene.

Rezultatele acestei schimbări post iconoclaste au fost contradictorii: începând cu secolul al XI-lea populația bizantină, mai ales cea din Constantinopol, nu mai era dispusă să-și vada patriarhul sacrificat din interese politice, mai ales atunci când era vorba de concesiuni făcute papei, așa cum experimentase Constantin al IX-lea Monomahul în 1054. De asemenea, slujirea patriarhală atrăsese politicieni ambițioși și elita intelectuală, precum Constantin Lihudes și Ioan Xifilinos. Pe plan doctrinal, poziția Bisericii bizantine a rămas invariabilă: dogma aparținea în mod exclusiv sinodului, care este convocat și prezidat de împărat. La

lucrarile unui sinod puteau participa egumenii marilor manastiri, simplii calugari sau chiar functionari ai Statului. Ca trup tainic al lui Hristos, Biserica avea in frunte pe Fiul lui Dumnezeu si cele 5 patriarhate: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia si Ierusalimul. Conducerea efectiva a Bisericii revenea insa sinodului permanent, un loc privilegiat pentru contactul dintre puterea politica si institutia religioasa. Din sinodul permanent faceau parte: principalii ierarhi ai Bisericii bizantine, mitropolitii prezenti in capitala si delegatii imperiali sau chiar imparatul. Sinodul avea rolul unui tribunal bisericesc si definea disciplina bisericeasca, condamnand atunci cand era cazul pe eretici; tot el alegea dintre episcopi trei nume pentru numirea viitorului patriarh. Administrarea Patriarhiei revenea clerului bisericii Sfanta Sofia: marele econom, care avea grija de partea financiarasi marele ecleziarh, care se ocupa cu supravegherea manastirilor din Constantinopol.

In vremea Comnenilor invatatura de credinta era transmisa prin asa-numitii didaskaloi, in ordine: cel care invata Psalmii, cel care explica Apostolul si cel care citea din Evanghelii. In momentul intronizarii sale, patriarhul trimitea episcopilor "synodikonul Ortodoxiei", o marturisire de credinta care continea definitia ortodoxiei sale, la care trebuiau sa se asocieze toti credinciosii. De asemenea, patriarhul trimitea carti de rugaciune si sinaxarul, carte continand rugaciuni pentru sfintii din timpul anului bisericesc.

Episcopul avea un rol decisiv in viata religioasa a eparhiei sale. In 1107, Alexios I promulga un edict privind reforma clerului, prin care impunea vizitele pastorale si incuraja numirea de preoti care sa slujeasca in biserici «publice» fondate si intretinute de episcop. In mod progresiv fiecare sat si-a construit o biserica, iar clerul care le deservea era recrutat din randul agricultorilor. La un moment dat succesiunea la parohiile de tara devine ereditara, calitatea clerului avand de suferit.

Monahismul bizantin cunoaste in aceasta perioada cele doua directii deja cunoscute: eremitismul si cenobitismul, prima fiind considerata ca o forma superioara fata de a doua. Monahismul a ramas in secolul al IX-lea destul de rebel fata de orice forma de organizare, alergic la ierarhie, singurul acceptat fiind egumenul, considerat primus inter pares. Manastirile erau construite in general in locuri muntoase sau in zonele desertice si inospitaliere. In constiinta oamenilor, calugarii ocupau un loc aparte, dar dupa victoria in lupta cu iconoclasmul, ei s-au aratat a fi incapabili sa gestioneze corect bunurile monastice. Spre deosebire de bisericile-catedrale, manastirile erau asezaminte private, care erau proprietatea fondatorului lor: imparatul pentru manastirile imperiale, patriarhale sau episcopale daca era vorba de un ctitor patriarh sau episcop si patrimoniale, in cazul in care fondatorul era o persoana privata ce lasa prin testament ca manastirea sa ramana in familie. In aceasta situatie, problema gestionarii bunurilor monahale se facea prin charistike, adica o

donatie conditionata si limitata la doua sau trei generatii. Bizantinii aveau mare incredere in calugari, in eficacitatea rugaciunii lor: daca in ziua judecatii, calugarii manastirii pe care un imparat sau un om bogat au intemeiat-o se rugau pentru el, atunci acel ctitor era salvat.

Pe plan cultural, Bizantul a intreprins in secolul al IX-lea o noua actiune de salvare a literaturii antice, actiune pe care unii au comparat-o cu cea pe care o anticipa Themistios in secolul al IV-lea. Acestei initiative ii putem asocia cateva nume: Fotie, cel care a stiut sa gaseasca la Constantinopol sau in Imperiu cele 300 de manuscrise grecesti pe care le-a analizat in Biblioteca sa, Leon Matematicianul, cel care a excelat in domeniul stiintelor exacte dar si in retorica sau filozofie si Arethas din Cezareea, un grec din Patras, care acopera cu activitatea sa ultima parte a secolului al IX-lea si primii ani ai secolului al X-lea. De asemenea, secolul al IX-lea a cunoscut prin grija cezarului Bardas, o restaurarea a Universitatii imperiale, cu patru Facultati: de gramatica, condusa de Cometas, de filozofie, condusa de Leon Matematicianul, de geometrie, condusa de discipolul acestuia, Teodor, de astronomie condusa de Theodeghios. Aceasta Universitate a disparut la mijlocul secolului al XI-lea. In secolul al X-lea civilizatia bizantina era intemeiata pe cultura, pe morala, pe o conceptie despre societate si despre putere. Cultura era practic elenismul antic, regasit, atat de mult admirat incat nu se cauta progresul nici in litere, nici in stiinte, spiritul de imitatie substituind inventivitatea. Cu toate acestea familiaritatea cu mostenirea antichitatii asigura cel putin transmiterea acesteia si oferea un termen constant de comparatie si un stimulent. Morala era cea crestina, influentata insa de intelepciunea antica, conceputa pe masura omului. La rndul ei conceptia despre societate era exprimata in marile culegeri juridice ale vremii si mai ales de Basilicale: ea se intemeia pe notiunea de interes obstesc si pe cea de ordine.

Invatamantul era privat, deci cu taxe, care nu erau inasa insurmontabile, ceea ce asigura o relativa accesibilitate la cunoastere. Invatamantul secundar era concentrat in capitala. La varsta de 10-11 ani un copil putea intra intr-un didaskaleion sau paideuterion pentru a primi notiuni de cultura generala (engkyklios paideia). Fiecare scoala avea in principiu un profesor, maistor ajutat de un proximos. In acest sistem erau admisi elevi de toate varstele, iar durata studiilor era de 6-7 ani.

Fondul programei era trivium, adica gramatica, poezia si retorica. In acest ciclu, profesorii urmareau perfectionarea limbajului si formarea viitorilor functionari civili sau bisericesci. Localizarea scolilor impunea adesea interventia Bisericii: ele se situau in interiorul cladirilor ecleziastice, in apropierea unei biserici care dadea si numele scolii: a Maicii Domnului, a Sfantului Teodor, a celor patruzeci de mucenici sau cea mai celebra la vremea aceea, a Sfantului Petru, unde predau simultan Mihail Psellos, Ioan Xifilinos si Nicetas Gramaticianul. La un moment dat Mihail Psellos a intervenit pe langa patriarh pentru a-i da unui coleg de-al

sau un post mai bun. Deci, patriarhul era responsabil al scolilor secundare, iar in urma reformei imparatului Alexios I Comnenul din 1107, invatamantul profan s-a apropiat mult de cel religios. Unul dintre scriitorii remarcabili ai secolului al XII-lea, Ioan Tzetzes, invata interpretarea textelor vechi si retorica ca profesor privat, platit de parintii cu situatie materiala foarte buna.

Pe plan cultural, epoca comnenilor a dat impresia de ordine si de echilibru: institutiile politice si sociale functionau foarte bine. Inainte de a muri Alexios Comnenul isi putea privi opera cu mandrie: in interior ordinea era restabilita, iar la frontiere dusmanul era inlaturat. De aceea, entuziasmul fiicei sale, istoriografa Ana Comnena, nu era exagerat. Invatamantul literar prezenta acum un caracter filologic pronuntat, aproape stiintific. Bizantinii credeau inca in continuitatea civilizatiei antice, in acea stiinta enciclopedica considerata tipica pentru ei. Bizantul isi dadea seama ca mostenirea trecutului era mai bogatasa s-a straduit s-o pastreze.

Stralucirea acestei perioade a fost data in primul rand de catre Ana Comnena (1083-1150), printesa pasionata de Tucidide si Xenofon, care povesteste in opera ei istorica Alexiada, evenimentele din vremea domniei tatalui ei "marele Alexie, faclia universului". Ea nu a fost numai o mare scriitoare, care a stiut sa descrie oameni, fapte sau lucruri, ci prin gandurile si reflectiile ei, a redat spiritul si psihologia natiunii din care facea parte. Epoca comnenilor a fost descrisasi de alti scriitori si cronicari. Astfel ii putem aminti pe Ioan Kinnamos, care in descrierea perioadei imparatilor lui Ioan al II-lea si Manuel I, se distinge prin simplitate si precizie, pe oratorul si poetul Mihail Choniates, considerat cel mai stralucit dupa Mihail Psellos. Fratele lui Mihail Choniates, Nichita, a scris dupa 1204 o istorie care reinterpreta domnia lui Manuel I in lumina catastrofei finale.

Tot acum ii putem aminti si pe faimosul filozof platonician Ioan Italos, elevul lui Psellos, pe Ioan Tzetzes deja mentionat, sau pe Teodor Prodromos, nume care fac gloria epocii comnenilor. Prin acesti cronicari, teologi, matematicieni, astronomi sau muzicieni, aceasta perioada se inscrie in ceea ce unii au numit epoca Renasterii elenice. Aceasta vestea practic umanismul Renasterii italiene: aceeasi pasiune pentru antichitati, acelasi devotament pentru Platon, Aristotel si Homer, aceeasi imitare a autorilor antici, aceeasi vanitate si entuziasm pentru lupta de idei. Transformarile profunde care au avut loc in vremea Comnenilor au bulversat oarecum sistemul politic si echilibrul social, dar nu au modificat viziunea bizantina de detinatori crestini ai mostenirii antice.

Valoarea simbolica a insemnelor puterii imperiale bizantine

Asemenea lui Dumnezeu din Cer, Imperatorul era inconjurat pe pamant de un anumit decor, care simboliza puterea sa divinasi impune aceasta idee celor care se apropiau de el; in mijlocul palatului, al curtii, al ofiterilor, puterea imperiala se manifesta "cu masura", reproducand de fapt miscarea armonioasa pe care Dumnezeu o exercita asupra universului. Imperatorul era in acest sens comparat cu cel mai nobil dintre astre, cu soarele, simbolul perfectiunii ca si Dumnezeu. Tema aceasta a "imparatului soare" pe care o regasim si la Psellos, este inca folosita la curtea lui Alexis al III-lea, "imparatul soare" care din Orient raspandea "primavara asupra supusilor sai"; despre Alexios I se spunea de asemenea ca "este apusul soarelui". In final, parerea comuna nu putea face diferenta intre acest "dumnezeu terestru" si adevaratul Dumnezeu; cand Isaac I intra in Constantinopol, poporul s-a precipitat asupra lui ca si cum ar fi avut in fata ochilor pe Dumnezeu, considerand intrarea sa in oras o adevarata epifanie. La randul sau Roman al IV-lea, in momentul in care traversa Asia Mica in mijlocul garzii sale imperiale era recunoscut ca egal al lui Dumnezeu. De altfel, imparatii indeplineau in ochii supusilor, cu titlu de simbol sau comemorare, gesturi "asemanatoare" cu cele ale lui Dumnezeu. Astfel de Craciun, in cursul ceremoniei care avea loc cu acest prilej "imparatii nostrii promovati si ocrotiti de Dumnezeu", aducand aminte de venirea lui Iisus printre oameni iau in comun aceeasi hrana corporala sau la Paste, cand aparitia imperiala era simbolul Invierii asa cum exprima foarte bine una din cantari, "creatia sarbatoreste astazi Pastele eliberator vazand sceptrul vostru, Stapane, care se ridica in acelasi timp cu Invierea lui Hristos". Asemenea lui Dumnezeu, imperatorul se arata rar in public, aparitiile sale fiind adevarate epifanii, deosebit de pretioase. In contradictie cu o perioada ceva mai veche, in care ideea de imparat-soldat era inca prezenta, acum la Bizant se acredita o conceptie noua: imperatorul nu trebuie sa paraseasca palatul sau.

Ca si Dumnezeu, trebuia sa se stie ca imperatorul este mereu prezent, dar ramane ascuns in palat. In palatul sau, supranumit sugestiv "palatul sacru", imperatorul era inconjurat de tot felul de simboluri dintre care cel mai important era purpura⁴³⁵. Faptul ca imperatorul era imbracat in purpura lasa sa se inteleaga ca Dumnezeu a facut alegerea Sa, astfel incat atunci cand Mihail Balbaitul a imbracat din greseala hlamida de purpura pe care Leon al V-lea o lasase pentru a se putea ruga, fiecare vedea un semn ca acesta ii va succeda la domnie. Tot ca simbol al puterii imperiale era si incaltaminta din purpura, kampagia. Atata timp cat cineva avea incaltaminta de purpura in picioare, insemna ca face parte dintr-o lume diferita, chiar daca descaltandu-se, persoana nu mai indeplinea aceeasi misiune divina. "Este imposibil, spunea Bardas Skleros, ca cineva care s-a incaltat o singura data in prezenta tuturor, sa se descalte fara dificultate". Sensul mistic acordat purpurei ne permite sa intelegem mai bine indignarea acelora care au vazut cum Isaac al II-lea acorda unchiului sau, Teodor Kastamonites, permisunea de a folosi ornamente din purpura pentru parul sau, dreptul de a purta o mantie tot din purpurasi chiar posibilitatea de a semna corespondenta in purpura.

Aceasta îl face pe Nichita Choniates să spună că ceea ce se întâmplă acum "este o alunecare a lucrurilor către ceva neobisnuit, este contra naturii". În calitatea sa de trimis al lui Dumnezeu, numai împăratul avea dreptul să folosească însemnele imperiale: vestimentele și diademele care marcau puterea suveranului, au fost date de Dumnezeu pentru prima dată lui Constantin cel Mare, în schimbul urământului că le va folosi numai în situații solemne și că nu le va împrumuta altor persoane.

Împăratul Leon al VI-lea ar fi murit pentru că cedase coroana fără vreun motiv anume. Alte însemne mai puțin impresionante aveau de asemenea valoare de simbol: cazul monezilor. Pentru că aveau un caracter imperial, monezile din argint sau din aur ca numisma erau refuzate numai în cazul în care ar fi fost false. A respinge moneda unui împărat însemna a-i respinge puterea cu care era investit de la Dumnezeu.

Acestei teocrații radicale, omul de rând nu-i putea răspunde decât prin teamă și ascultare pasivă. Este admis chiar faptul că teroarea ar avea un "rol purificator". Mihail al IV-lea, un suveran destul de bland și înțelegător, afișa de cele mai multe ori supușilor săi un chip sever. În legătură cu această atitudine Mihail Psellos consemnează că "nu depășea aspectul fetei, deoarece cei care-l vedeau, de teamă nu îndrăzneau să comită vreo acțiune care să-l supere; nimeni nu dorea să-l înșele pentru că se temeau și se gândeau la vigilența lui". Kekaumenos prezintă cu mult realism acest sentiment de teamă: "trebuie ca notarii și agenții puterii să fie patrunchi de frică, căci astfel vor fi cinstiti". Cu toate acestea, Bizanțul nu era o lume a terorii, dar o teamă ca principiu părea să domine raporturile dintre împărat și subiecții săi. În această direcție se înscriu și cuvintele lui Psellos cu privire la anii de domnie ai lui Mihail al IV-lea: "fiecare trăia pentru el, întâlnirile unora cu alții fiind suspendate". Această teamă ambiată avea ca rezultat o anumită reticență: nimeni nu putea conta pe sprijinul celui alt în cazul în care era defavorizat de vreo decizie imperială. De aici o altă consecință: un sentiment generalizat de suspiciune care învenina uneori relațiile din Bizanț, fie ele publice sau cele de simplă prietenie. Cel care detinea anumite funcții oficiale era patrunchi și de un evident sentiment de angoasă, iar în cazul vreunei mișcări împotriva puterii era nevoie de multă prudență, teama în administrație capătând în situații extreme forme generalizate. Același Kekaumenos sfătuia în cazul în care cineva se afla în subordinea vreunui funcționar incult și incapabil, să fie tratat cu menajament și teamă.

Împăratul nu putea fi înlăturat deoarece se considera că era dorit de Dumnezeu. Harul divin făcea din suveranul aflat la putere un fel de tabu pe care orice efort uman nu putea să-l atingă; în fața revoltei garzii sale germane, Nichifor Botaniates declară liniștit următoarele: "chiar dacă mii de oameni ar încerca să mă răstoarne, ei nu vor reuși, deoarece puterea o am de la Dumnezeu". De fapt, revolta împotriva împăratului era considerată a fi o revoltă împotriva lui Dumnezeu. "Acela care se manifestă cu violență împotriva împăratului, împotriva cui se

ridica?" intreba Heraclius. Auditoriul raspundea: "Impotriva lui Dumnezeu care l-a asezat imparat". Deci, revolta era un "dusman al lui Dumnezeu" (theomahos), ceea ce se observasi din discursul lui Botaniates impotriva rebelului Nichifor Bryennios: "In nebunia ta, ii spune el, tu te-ai ridicat impotriva hotararilor lui Dumnezeu si impotriva mea, care am fost asezat pe tron de Dumnezeu. Astfel tu te-ai transformat in dusman al lui Dumnezeu". Chiar daca atacul impotriva imparatului de la Bizant depasea stadiul de les majestate, interesant este termenul folosit in astfel de cazuri: sacrilegiu (catosiosis). "Ce stupiditate, ce sacrilegiu!" spunea Mihail Attaleiates atunci cand se referea la revolta lui Constantin Dukas impotriva lui Botaniates, tot asa cum Leon al VI-lea crezand intr-un complot organizat de patriarhul Nicolae Misticul impotriva sa spunea: "Il voi goni de pe scaunul patriarhal pentru sacrilegiul comis". Chiar si pentru atacuri mai putin grave rigorile erau extreme: pentru o femeie care impreuna cu fiica sa aruncase cu pietre impotriva lui, Nichifor II Focas, hotaraste sa fie arse pe strazile Constantinopolului.

Un astfel de sacrilegiu considerat ca revolta impotriva lui Dumnezeu reprezenta si o adevarata "apostazie". Cei vinovati, cei care "se vor opune legilor si hotararilor divine", nu erau pedepsiti de imparat, ci "legile le vor lua cetatenia si toate celelalte drepturi ajungand ca niste adevarati sclavi", caci atitudinea lor nu are nici o justificare. In vremea lui Constantin Porfirogenetul s-a decis anatemizarea rebelilor, hotarare reinnoita de Manuel I Comnenul si de Mihail al VIII-lea Paleologul.

In practica, astfel de excomunicari existau deja: iertarea personala a lui Isaac Anghelos acordata membrilor unui complot nu era suficienta, ei mergand si la Patriarh pentru a-i cere sa fie "dezlegati de anatema" pronuntata impotriva lor. Incontestabil, nelimitat, de origine divina, regimul politic bizantin era intruchiparea Imparatiei lui Dumnezeu pe pamant. Pentru a fi asa, era necesar insa ca suveranul sa raspunda idealului fixat, altfel Imparatia lui Dumnezeu risca sa se transforme intr-un simplu despotism.

Miscari contestatare, rezultat al abandonului lui Dumnezeu

Distribuitor majestuos si impasibil al vointei lui Dumnezeu, suveranul bizantin era adesea o fiinta instabilasi intoleranta. Referindu-se la imparatii din vremea sa, Mihail Psellos era deosebit de sever in aprecierile sale: "Nici unul dintre ei nu si-a exersat puterea cu serenitate, unii au fost rai, altii iubitori de intrigi, iar altii aveau unele slabiciuni de ordin moral".

In spatele imaginii unui imparat neinfriecat, intalnim adesea un suveran influentabil in asa masura incat adesea devine o simpla jucarie usor de manipulat de anturaj. Leon al VI-lea era el insusi constient de faptul ca era un tip usor influentabil: in fata politicii brutale a unuia

dintre ministrii sai "el izbucnea in lacrimi si incepea sa se scuze jurand ca tot ce se intampla este fara voia sa, fara avizul sau sau fara ca el sa fi dat ordin". Ca si in situatiile in care avem de-a face cu regimuri autoritare, uneori intalnim in Bizant suverani prost sfatuiti si care transferau responsabilitatea asupra ministrilor lor. Pentru Mihail Attaleiates, ministrul Nikeforitzes "era singur responsabil cu problemele guvernului; el ii da indicatii imparatului de ceea ce acesta trebuia sa facasi tot el impartea onorurile si concesiile celor pe care singur ii alegea". Asistam in Bizantsi la tot felul de favoritisme: daca Constantin al IX-lea numea pe eunucul Nichifor intr-un post esential, precum cel de domestic al Orientului (general sef), aceasta se facea nu pentru ca era un om energetic si eficient in arta razboiului, ci pentru ca facuse dovada atasamentului sau fata de imparat". De aici si actele de coruptie de care imparatul nu era strain: judecatori locali adesea mituiti sau guvernatori ai unor provincii ce acceptau cu prea multa usurinta sugestiile celor care aveau grija sa-si sprijine argumentele cu bani. Situatiile invita la un joc adesea pur si simplu de influente si bani care impingea pe cetateni catre arbitrariul unor tirani incompetenti si avizi, acestei atitudini puterea imperiului raspunzandu-i fie prin pedeapsa, fie prin toleranta.

In ceea ce-l privea pe imparat, numai Dumnezeu il putea sanctiona, iar acesta la randul sau detinea controlul asupra administratiei, de unde si excesul de putere ce risca sa devina uneori regula. Istoria Bizantului permite enumerarea unor dictatori: Focas I (602-610), Justinian al II-lea (685-695 si 705-711), Constantin al VIII-lea (1025-1028), Andronic I (1180-1185). In plus, acestora li se poate imputa o evidenta legeritate in tratarea unor situatii de libertate sau constrangere : in 1028, Constantin al VIII-lea vrand sa-si casatoreasca fiica, Zoe, cu Roman Arghiros, deja casatorit, ii acorda acestuia din urma doua variante: orbirea sau repudierea de catre sotia sa. Riscul de a se expune exceselor de tot felul, il punea pe imparat intr-o postura delicata fata de sistemul mental al bizantinilor. Imparatul era un model pentru subiectii sai. Ca orice despot, imparatul nu avea incredere in nimeni, ceea ce il facea de multe ori arbitrar. Acelasi Constantin al VIII-lea, exemplu tipic de tiran innebunit de frica, asculta la tot felul de intrigi si la cea mai mica banuiala lua decizii radicale.

Vorbind despre el, Mihail Psellos spunea ca "nu se gandea sa imparta pedepsele in mod echitabil cu greselile comise de subiectii sai, ci mai degraba cum putea scapa de suspiciunile sale. Cu toate acestea, bizantinii erau dominati de doua idei fundamentale, care, in ciuda fricii, vor dezvolta critica, ce va deveni actiune atunci cand situatiile deveneau nedrepte. Mai intai, imparatul nu este decat un om, iar pe de alta parte, era clar ca Dumnezeu nu putea accepta cruzimea, greselile morale si religioase de care se faceau vinovati unii suverani. De fapt, asemenea excese nu erau posibile decat in situatiile in care Dumnezeu cu libertatea sa absoluta de a alege, putea respinge pe unul dintre alesii sai terestri, tot asa cum ceva mai devreme il promovase: in mod neasteptat, fara vreun motiv aparent.

Pentru o vreme, persoana abandonata putea conserva aparentele unui imparat, dar era practic izolata, data in mana diavolului. Exemplul tipic este cel al lui Constantin al V-lea: "dusmanul care seamana zazania danseaza vazand cum invinge propria rautate in acest imparat tiranic". Fara a merge prea departe o actiune negativa a imparatului tindea sa demonstreze ca acesta nu mai este reprezentantul lui Dumnezeu: ceea ce lasa sa se inteleaga Attaleiates prin expresia "nelegiuire" atunci cand sereferea la ordinul dat de Mihail al VII-lea de a-l orbi pe Roman Diogene. In astfel de situatii imparatul isi pierdea legitimitatea, pentru ca in loc sa-i invite pe oameni la implinirea vointei lui Dumnezeu, dadea exemplu unei fiinte dominate de cel rau. Este destul de dificil sa stim, in care moment imparatul inceta sa mai fie un suveran de drept divin si devenea ceea ce putem numi in mod general "tiran". Definitia tiraniei este vagasi fluctuanta. A fi un imparat tiran desemna mai intai pe cel care impiedica respectarea prescriptiilor religioase, un exemplu in acest sens fiind ereticii. Pe de alta parte, infractiunile de ordin disciplinar, mai putin grave, puteau conduce de asemenea la tiranie.

Pe parcursul crizei tetragamice dupa ce interzicea lui Leon al VI-lea accesul in catedrala Sfanta Sofia, Nicolae Misticul adauga si o serie de sanctiuni suplimentare, in eventualitatea in care imparatul ar fi avut un "comportament tiranic"; in acelasi sens, suveranii de mai tarziu care au dus o politica unionista, au fost de asemenea considerati tirani. Pana la urma actul tiranic ramanea prin excelenta acela al obtinerii puterii prin violenta. Ridicandu-se impotriva lui Leon al V-lea, Mihail al II-lea obtinea tronul prin "tiranie si impotriva vointei lui Dumnezeu"; simplele tentative de lovitura de Stat ratate, ca cele ale lui Bardas Skleros sau Bardas Focas din vremea lui Vasile al II-lea, sunt considerate in egala masura drept acte tiranice. Mai putem adauga si faptul ca simpla incredintare a puterii unor iresponsabili, ce o vor deturna de la cursul adevarat, capata un aspect culpabil.

Maniera cea mai simpla de a deveni tiran ramanea insa aceea a abuzului de putere fata de subiectii pe care-i conduci: ascunderea proviziilor alimentare de care s-a facut vinovat Nichifor II Focas reprezenta "un act tiranic indreptat impotriva cetatenilor". De fapt, actul tiranic pentru bizantini era sinonim cu notiunea de exces, de lipsa de masura; notiunea poate fi neclara, dar fundamentalasi evidenta in mentalitatea greaca, impunand omului anumite limite naturale, de care acesta ar fi trebuit sa tina seama. "Din momentul in care iesim din mediul cel drept, spunea Ana Comnena, si ne indreptam catre extreme, ne indepartam de virtute". Chiar si Isaac al II-lea prin vesmintele sale, parfumurile sale, dar mai ales prin abundenta meselor (ocean de vin) cadea in excesul ce-l putea conduce la tiranie.

Totusi lipsa de masura il lanseaza pe om in intreprinderea unor actiuni de forta, iar acest aspect este adesea intalnit la Bizant pentru ca este sinteza a doua reactii mentale, diferite la origine, dar care erau de multa vreme apropiate; este vorba despre notiunea de exces de care

am pomenit și care corespundea termenului grecesc de ibris din antichitatea elenică (greșeala antică a omului care merge prea departe cu bogăția sau cu puterea și care sfârșește prin declanșarea geloziei sau a răzbunării zeilor) și greșeala gravă a creștinilor care pot cădea în păcatul orgoliului. În acest sens, Alexios Comnenul reproșează rebelului învins Nichifor Bryennios faptul că "și-a uitat propria măsură". Această noțiune de exces, din care provine la un moment tirania este adesea pusă în raport cu Dumnezeu: lipsa de măsură a unui tiran constă în lipsa de credință față de providența divină.

Problemele umane sunt rânduite de Dumnezeu, care se impune oamenilor prin porunci și autoritate. Nedreptatea și asuprirea sunt alte două aspecte ale tiraniei pe care Nicetas Choniates le reproșează "majorității împăraților bizantini", care nu suportă bogăția celorlalți, sacrificând tot ce este nobil pentru a lăsa frau liber "dorințelor fără margini". În realitate, tirania era considerată o plagă a umanității și o jignire adusă lui Dumnezeu, care detestă nedreptatea. "Cine nu știe, spunea Nicolae Misticul, că Dumnezeu urăște tirania, iar oamenii din totdeauna au respins pe tirani ca pe o nenorocire a umanității". În mod logic, o asemenea atitudine îndeamnă la revoltă împotriva tiranilor.

În cazul unei erezii, "o tiranie împotriva lui Dumnezeu", toate izvoarele sub influența partidelor monahale, considerau de exemplu asasinatul lui Leon al V-lea Armeanul (813-820), o pedeapsă dreaptă "pentru violarea legii", de care acesta se făcuse vinovat. Din acest exemplu apare și pericolul unei astfel de concepții: începând din ce moment tirania devine evidentă, de când avem dreptul legitim de a o combate? Dacă fiecare se lasă condus de o apreciere de ordin personal, atunci nu mai avem de-a face cu o autoritate, căci în orice moment, oricine poate decreta, în numele lui Dumnezeu, că puterea imperială a deviat de la scopul propus.

Din fericire, Dumnezeu se manifestă atunci când abandonează pe un suveran: cine înțelege sau are posibilitatea să vadă semnele care vin din cer, le poate înțelege și și poate explica mai bine de ce un împărat sau vreun dregător al Statului, a avut un sfârșit fericit sau nu. Adesea, Dumnezeu arată căși-a îndepărtat privirea de la împărat prin diferite cataclisme naturale, care se abat asupra Imperiului. Astfel, domnia lui Mihail al II-lea a cunoscut multe semne cerești îngrozitoare: cutremure, incendii, asasinat. În același timp, împotriva lui Mihail al IV-lea, ajuns la tron prin asasinarea lui Roman Arghiros, Dumnezeu s-a dezlantuit prin invazii de lacuste sau a trimis vise unor apropiați ai împăratului cum a fost cazul unui servitor al episcopului Pergamului. Explicatia unor astfel de situații era dată chiar de cei care le-au avut: "toate acestea va veni din cauza încălcării poruncilor lui Dumnezeu".

Cu toate acestea semnul cel mai evident al parasirii celui care a pacatuit, ramanea infrangerea pe campul de lupta, proba zdrobitoare ca imparatul a fost parasit de Dumnezeu. Pentru patriarhul Nichifor, atacul avarilor din 616, era strans legat de casatoria scandaloasa a lui Heraclie cu una din nepoatele sale. Pentru Mihail Attaleiates infrangerile bizantinilor erau urmarea guvernarii tiranice a lui Mihail al VII-lea: "... raul era prezent in toate domeniile, iar mania lui Dumnezeu s-a abatut asupra regiunilor orientale". In general, orice necaz care venea asupra crestinilor era imputat greselilor imparatului, deoarece basileul era responsabil de toti crestinii: jaful savarsit de musulmani asupra manastirii Sfantul Sava din Palestina nu putea fi decat consecinta sustinerii ereziei iconoclaste de catre Leon al V-lea.

In momentul in care semnele erau evidente, era nevoie de cineva care sa preia "initiativa revoltei". Atata timp cat puterea rezista, chiar si atunci cand in mod deschis ea era desconsiderata de Cer, populatia se multumea cu rugaciunea si cu cererea la Dumnezeu, sa le trimita pe cineva care "sa fie capabil sa elimine pe tiran". Daca un om se simtea investit cu o asemenea misiune, el nu putea fi sigur de reusita sa. Singurul mijloc infailibil in cunoasterea vointei lui Dumnezeu raminea pana la urma riscul aventurii, felul in care aceasta lua sfarsit; daca revolta esua, insemna ca Cerul continua sa-l sprijine pe imparat, daca reusea, autorul ei era considerat noul ales al lui Dumnezeu. La Bizant reusita ramanea cea mai solida legitimitate, deoarece reprezenta o aprobare din partea lui Dumnezeu, iar revolta care a condus la izbanda constituia "o initiativa sfanta" animata de "un tel drept", careia uneori i se asocia si patriarhul.

In virtutea misiunii sale divine, imparatul era decis sa-si apere tronul impotriva celor care ar fi dorit sa-l ia. De aceea in caz de revolta, imparatul facea totul pentru a rezista atacului, iar atunci cand ieseia invingator, sanctiona prompt atitudinea tradatorilor. Asa s-a intamplat cu Botaniates, care dupa ce l-a invins pe Bryennios, isi reafirma in fata invinsului sau legitimitatea. Au fost si situatii in care imparatul ajungea sa-si dea seama ca a pierdut ajutorul lui Dumnezeu, si renunta la putere fara sa mai opuna rezistenta. Astfel, in momentul declansarii revoltei lui Leon al V-lea Armeanul, Mihail I isi reaminteste de originile obscure ale puterii sale si se crede blestemat de Dumnezeu, abdicand fara rezistenta. De asemenea, el a trimis insemnele imperiale rebelului si s-a retras la o manastire, convins ca nu ffcea decat sa accepte "evenimente dorite de Dumnezeu".

In privinta lui Nichifor al III-lea Botaniates (1078-1081), el reprezinta tipul suveranului care vrea sa arate pana la capat ca este ajutat de Dumnezeu, chiar si atunci cand era practic pierdut. Asa cum rezistase revoltei lui Bryennios tot asa a rezistat si celei a lui Alexios Comnenul, dar a incetat orice rezistenta si a abdicat in momentul in care si-a dat seama ca Dumnezeu nu mai este de partea sa. Sentimentul de a fi in orice clipa abandonat de

Dumnezeu, i-a determinat pe unii suverani sa se indoiasca de capacitatile lor reale, considerandu-se respinsi chiar si atunci cad nu era cazul. Mihail al VII-lea avea presentimentul unei revolte si in prezenta intregii Curti, se compara adesea cu profetul Iona, cerand ca si acesta "sa fie aruncat in mare".

O asemenea resemnare poate fi explicata prin parerea ca atunci cand Dumnezeu si-a manifestat dezacordul, incercarea de a rezista nu numai ca ar fi inutila, dar ar constitui si un sacrilegiu, prin rezistenta la voia lui Dumnezeu. Acela care se agata cu toata puterea de tron, atunci cand este abandonat de Dumnezeu, inseamna ca lupta impotriva Cerului. Printre obstinatii de putere il putem mentiona pe Mihail al VI-lea, a carui rezistenta din 1057 parea contemporanilor sai scandaloasa: dupa ce Isaac Comnenul a fost proclamat imparat, generalul Katakalon Kekaumenos remarca ca daca s-ar tolera intoarcerea pe tron a lui Mihail al VI-lea - suveranul dezavuat - atunci din Cer va cobori mania dumnezeiasca, din cauza violarii juramantului depus de Isaac. La randul sau, Skilitzes, facand cateva reflectii asupra aceluiasi episod, afirma ca prin rezistenta sa repetata, chiar si atunci cand armata, poporul si Biserica l-au abandonat, suveranul a pierdut si singura compasiune care ii mai ramanea dupa pierderea tronului: Imparatia lui Dumnezeu. Prin neascultare de vointa lui Dumnezeu, Mihail al VI-lea risca sa-si piardasi sufletul.

Asa cum Dumnezeu da puterea, tot El o poate lua, crestinul avand datoria sa urmeze voia Sa. In fata acestei porunci atat de importante nu mai exista atasament politic sau social. A fi fidel sau a fi credincios insemna la Bizant sa fii alaturi de Dumnezeu. In lumina unei astfel de mentalitati intelegem mai bine formula folosita de Alexios Comnenul atunci cand il abandoneaza pe Mihail al VII-lea si se alatura lui Botaniates : "asa cum i-am pastrat lui o credinta fara retinere, tot asa iti voi pastra si tie atasamentul meu deplin".

Acesta este paradoxul puterii politice bizantine: fara ajutorul divin pe pamant, puterea imperiala, sub aparenta absolutismului, masca o lipsa totala de autonomie, iar omnipotentia imparatului nu avea drept echivalent decat fragilitatea sa. Eforturile depuse pentru iesirea din aceasta dilema putea lasa impresia unui sistem politic uneori incoerent, ce va putea fi insa contrazis de incercarile de conciliere intre legile dumnezeiesti si cele omenesti.

Paleologii si caderea Imperiului Bizantin (1261-1453)

Cruciadele si dominatia latina au lasat Imperiul Bizantin intr-o stare de epuizare economica accentuata, cu un teritoriu ce reprezenta numai umbra celui din vremea Comnenilor. La Constantinopol, palate si cartiere intregi se gaseau in ruina, iar orasul isi revenea cu greu de pe urma celor intamplate in 1204. Celelalte localitati ale Imperiului erau de asemenea

imaginea capitalei, sperantele revenirii la prosperitatea de altadata fiind minime: negustorii venetieni si genovezi exploatau la maxim comertul cu Orientul grecesc. Imperiul era redus in Asia Mica, la teritoriul Imperiului de la Niceea; in Europa, la Tracia si la o parte a Macedoniei: "un corp debil, slabit si mizerabil, avand un cap enorm, Constantinopolul" (Ch. Diehl). De jur imprejur erau State independente sau ostile: Trebizonda, care pana la cucerirea de catre turci, a trait din propriile resurse; despotatul de Epir si ducatul Nepratos, State grecesti care acceptau destul de greu suzeranitatea bizantina. Ducatul Atenei, a continuat sa apartina francezilor, dupa care a trecut in mana catalanilor, iar principatul Moreei a revenit in cele din urma Imperiului. In sfarsit, nenumaratele insule si o mare parte a localitatilor de coasta erau in mana genovezilor si a venetienilor. Ceva mai departe de acest Imperiu dislocat si aflat in agonie, se gaseau Statele din Occident, Serbia, Bulgaria si turcii.

Aceasta era situatia in momentul in care trupele lui Mihail al VIII-lea Paleologul (1259-1282), au patruns in Constantinopol. In aceasta ultima perioada a Istoriei Bizantului (1261-1453) distingem doua etape: domnia lui Mihail al VIII-lea si cea a succesorilor sai. Anul 1282, cand moare Mihail al VIII-lea si ajunge la tron Andronic al II-lea (1282-1328), a marcat de fapt o ruptura insotita de decadenta bizantina; Mihail al VIII-lea a avut ca principal obiectiv impiedicarea ofensivei latine in Orient, activitatea si succesul politicii facandu-l drept ultimul mare imparat al Bizantului.

Un om singur nu putea insa inlatura cauzele profunde ale declinului unui Imperiu epuizat, de aceea succesorii sai nu au putut face mai mult decat sa intarzie deznodamantul final. Andronic al II-lea (1282-1328) si Andronic al III-lea (1328-1341) au asistat neputinciosi la cresterea puterii turcilor in Asia. Ioan al V-lea (1341-1391), impreuna cu Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341-1355) au vazut cum sarbii lui Dusan ajungeau la portile Constantinopolului precum si primele cuceriri turcesti in Europa.

Sub Manuel al II-lea (1391-1425) si Ioan al VIII-lea (1425-1448), progresul turcilor a redus Imperiul la capitala si la imprejurimile acesteia, iar calatoriile umilitoare ale ultimilor doi in Occident pentru a cere ajutor, au ramas infructuoase. "Nu se dorea decat profitul de pe urma mizeriei Imperiului grec, pentru a-l domina religios, pentru a-l cuceri politic si a-l exploata economic", spunea Ch. Diehl.

Deznodamantul era deci inevitabil si a survenit in 29 mai 1453, cand ultimul imparat bizantin Constantin al XI-lea a murit eroic pe zidurile Constantinopolului asaltat de turci. Situatia interna si externa a Imperiului In ultima perioada a Imperiului bizantin, imparatii au fost nevoiti sa faca fata unor mari dificultati financiare, introducand noi taxe si impozite asupra unor categorii sociale exceptate pana atunci. Din pacate, aceste masuri nu au putut fi eficiente

intr-un Stat al carui comerț se afla în mâna străinilor. Imperiul nu mai putea întreține flota și pe soldatii armatei terestre, plătiți foarte rău, fapt pentru care aveau loc în mod frecvent revolte. Ca întotdeauna la Bizanț, disputele religioase au fost reflexul agitației politice și mai ales al disputei în jurul unei eventuale uniri cu Roma.

După moartea lui Teodor al II-lea Laskaris (1254-1258), coroana imperială a revenit fiului său minor, Ioan al IV-lea Laskaris (1258-1261), regenta fiind asigurată de un personaj de condiție modestă, George Muzalon. În fața acestei situații, aristocrația condusă de Mihail Paleologul a reacționat violent: Muzalon este asasinat, iar regenta preluată de Mihail Paleologul. Acesta provenea dintr-o familie aristocratică, avea sprijinul armatei și al clerului, ascensiunea sa datorându-se meritelor sale și situației externe care impunea o conducere fermă. Tot acum asistăm și la alcauirea unei noi coaliții occidentale condusă de Manfred, regele Siciliei și fiul natural al lui Frederich al II-lea Hohenstaufen, care neliniștit de consolidarea Imperiului de la Niceea se asociază cu despotul Epirului, Mihail al II-lea (1237-1271), împotriva împăratului bizantin. Alianța a găsit sprijin și la regele sârb Uros I, neliniștit și el de ascensiunea Imperiului bizantin. În ciuda acestor dificultăți, Mihail al VIII-lea, cu sprijinul fratelui său Ioan Paleologul, a obținut o victorie strălucită în toamna anului 1259 pe Valea Patagoniei, luându-l chiar prizonier pe principii Ahaiei. El a fost mai târziu eliberat în schimbul cedării unor localități din Peloponez. În vederea anihilării unei eventuale contraofensive a venetienilor, Mihail al VIII-lea a încheiat în 1261 o alianță cu Genova, care a permis patrunderea pe piața bizantină a acestei republici maritime. Genovezii preiau practic în acest fel supremăția comercială în Orient, detinută până atunci de venetieni.

Un alt eveniment deosebit de important a fost încoronarea lui Mihail al VIII-lea în Biserica Sfânta Sofia de către patriarhul Arsenie pe 15 august 1261. Actul simbolizează renasterea Imperiului bizantin și crearea unei noi dinastii care a domnit aproape 200 de ani. În schimb împăratul legitim, Ioan al IV-lea Laskaris, a fost izolat.

Pe plan extern, în această perioadă Imperiul bizantin era amenințat de occidentali: Grecia continua să fie sub dominația latinilor prin despotatele de Epir, Moreea, Atena, Ahaia, iar despotatele de Epir și cel de la Tesalia erau ostile Imperiului bizantin. De asemenea, în Nordul Peninsulei Balcanice, sârbii și bulgarii, își marșau regatele în dauna bizantinilor, dar nu erau în stare să organizeze acțiuni ostile de mare amploare împotriva Imperiului decât printr-o politică de alianțe.

În Occident, inamicul cel mai puternic era regatul Siciliei, care devenise foarte periculos după moartea lui Manfred, un dușman al papalității, cu Carol de Anjou devotat scaunului papal. Din acest moment începe o perioadă de alianțe conjuncturale cu sârbii lui Uros sau cu bulgarii

tarului Constantin, impotriva lui Mihail al VIII-lea, puse la cale de Carol de Anjou. In aceste conditii, Mihail al VIII-lea s-a dovedit a fi un bun diplomat, reusind sa rezolve dificultatile in care se afla, mai mult prin abilitate politica decat prin forta militara. De partea sa l-a avut si pe regele Frantei Ludovic al IX-lea, cel care prin participarea la cruciada impotriva arabilor, l-a impiedicat pe fratele sau Carol de Anjou sa atace Constantinopolul. Situatiile conflictuale a fost atenuate de urcarea pe scaunul papal al lui Grigorie al X-lea (1271-1276), cel care in schimbul neutralitatii lui Carol de Anjou cere lui Mihail al VIII-lea accelerarea tentativelor de unire.

Tentativele de unire de la Lyon (1274)

In aceasta situatie bizantinii erau in fata unei alegeri delicate: fie erau acceptate conditiile latinilor si astfel era reconstituata lumea crestina in vederea inlaturarii pericolului otoman, cu riscul unei evidente disolutii intr-un crestinism ce le devenise deja strain, fie isi prezervau spiritualitatea traditionala prin abandonarea oricarei sperante de conservare a Imperiului Oriental. Alegand cea de a doua solutie, bizantinii au ales moartea lor politica, infrangerea de catre turci si au respins moartea culturala ce le-ar fi venit prin unirea cu Occidentul. Mihail al VIII-lea a incercat sa convinga clerul ortodox de necesitatea infaptuirii unirii cu Roma si in ciuda unei opozitii evidente, el a trimis o delegatie la Lyon formata din fostul patriarh Gherman, marele istoric si om de stat George Acropolites si din mitropolitul de Niceea, Teofan. Intre timp, adeptii unirii l-au castigat de partea sa si pe Ioan Vekkos, un teolog de frunte care pana atunci fusese un adversar al unirii. Chiar daca divergentele doctrinale nu se agravaseră, iar dogma romana avea unii partizani precum Ioan Vekkos in secolul al XIII-lea sau pe filozoful Dimitrios Cydones in secolul al XIV-lea, bizantinii aveau mari rezerve in privinta pretentiilor disciplinare ale Bisericii latine. Lumea ortodoxa, in care rolul sinodului tempera si limita adesea puterea patriarhala, nu putea accepta evolutia monarhica a Romei tot mai evidenta din secolul al XI-lea. Daca recunoasterea suprematiei teoretice a papei putea fi admisa, nu putea fi tolerata impunerea unei dogme de catre acesta. Chiar si partizanii unirii nu acceptau ca papa sa devina in afara sinodului o autoritate in materie de credinta. Dupa reforma gregoriana insa, autocratia romana a respins ideea unui sinod, singurul loc in care bizantinii ar fi acceptat sa se realizeze unirea. Sinonima cu supunerea fata de Roma, unirea devenea o afacere pur politica, care urma sa asigure Bizantului sprijinul roman in lupta impotriva dusmanului musulman.

Unirea care s-a realizat la Lyon in 6 iulie 1274 nu a fost inteleasa nici de cler, nici de popor: respinsa de Statele grecesti dizidente precum Epirul si Tesalia, ea a fost abandonata de fiul lui Mihail al VIII-lea, Andronic al II-lea, in momentul in care necesitatile politice nu o mai cereau.

Tot ratiuni tactice au condus si la alte tentative facute pe vremea imparatilor Andronic al III-lea (1328-1341), Ioan al V-lea (1341-1391) si Manuel al II-lea (1391-1425). Aceste incercari au culminat practic cu o adevarata catastrofa spirituala pentru Biserica bizantina: conciliul de la Ferrara-Florenta din 1438-1439, care s-a incheiat cu capitularea in fata Romei a celor care au semnat unirea.

Pentru a intelege dramatismul momentului, trebuie sa ne imaginam deruta in care se aflau bizantinii in fata iminentei distrugerii a Imperiului de catre Islam si presiunea financiara exercitata de latini: nu aveau bani pentru a se intoarce la Constantinopol. La acestea se adaugau si alte presiuni psihologice venite din partea imparatului si a intrigilor latinizante care urmau realizarea cu orice pret a unirii. Sarbatorirea in 1939 de catre catolici a jubileului unirii de la Ferrara-Florenta a reprezentat dovada unei profunde neantelegeri a adevaratei constiinte ecleziale a Bisericii Ortodoxe. Faptul ca Marcu Eugenicul, episcopul Efesului, nu a semnat actul de unire, l-a facut pe acesta sa devina practic reprezentantul autorizat al credintei Bisericii Ortodoxe, al experientei si traditiei sale.

In momentul in care bizantinii au revenit la Constantinopol, ei au respins unirea care le fusese impusa, iar caderea Imperiului cativa ani mai tarziu, elimina in mod tragic ratiunea acestui act. Imperiul pentru care unii erau gata sa sacrifice Ortodoxia, inceta sa mai existe. Aceste tentative de unire au consolidat practic separarea: problema unitatii Bisericilor a fost multa vreme amestecata cu minciuna si calculul. Biserica nu cunoaste decat unitatea, deci nu poate recunoaste un eventual "acord de unire". Uniaticismul implica practic o lipsa de incredere in unitate, o negarea a actiunii harului, care poate anula orice neintelegere. Indepartarea mutuala a Orientului de Occident, s-a incheiat printr-o separare completa: Orientul ortodox si Occidentul catolic.

Revenind la unirea de la Lyon din 1274, putem spune ca a fost urmata de unele consecinte. Pe plan extern, situatia politica s-a ameliorat. Carol de Anjou si venetienii au fost opriti de la atacul asupra Constantinopolului, iar Mihail al VIII-lea a obtinut unele victorii pe mare impotriva venetienilor. Pe plan intern, Mihail al VIII-lea a declansat o ampla actiune de persecutare a celor care nu acceptasera unirea, inchisorile fiind pline acum cu oameni provenind din randul tuturor claselor sociale. Dupa moartea lui Carol de Anjou in 1282, imparatul a scapat de cea mai grea amenintare din vremea sa, evenimentul diminuand totodata si puterea de actiune a sarbilor si bulgarilor.

Imperiul Bizantin sub urmasii lui Mihail al VIII-lea. Primele conflicte cu turcii otomani

Odata cu moartea lui Mihail al VIII-lea in 1282, a inceput practic declinul Imperiului bizantin. Procesul a avut la baza cauze multiple: incapacitatea urmasilor lui Mihail al VIII-lea de a gestiona corespunzator situatiile de criza, structura sociala si economica fragila a societatii bizantine, patrunderea progresiva a genovezilor si venetienilor pe pietele interne bizantine. Sub urmasul sau, Andronic al II-lea (1282-1328) asistam la inmultirea problemelor interne. Criza financiara l-a obligat sa renunte la intretinerea flotei si sa lase apararea maritima pe seama genovezilor, lucru care se va dovedi a fi o mare greseala: Imperiul bizantin depindea din punct de vedere economic si militar de genovezi. Andronic al II-lea a limitat si efectivele armatei terestre, neputand rezista turcilor. Pe plan religios, el a avut o atitudine diferita fata de cea a tatalui sau, fiind un adversar al unirii de la Lyon din 1274. In acest sens l-a inlocuit pe patriarhul Ioan Vekkos cu Iosif, iar inaltii functionari care acceptau unirea erau scosi din functie. O masura importanta luata de Andronic a vizat statutul Muntelui Athos, prin hrisovul din 1291 el trecand manastirile sub autoritatea directa a patriarhului.

Protosul Sfantului Munte, care din vremea lui Alexios I Comnenul era confirmat de imparat, acum era recunoscut de patriarh. De asemenea, sub Andronic al II-lea a fost alcatuita o noua Notitia episcopatum, care trebuia sa corespunda noilor cerinte ale timpului, fiind mentionate in aceasta lista Mitropolia Vicinei si episcopia Vlahilor.

In mod firesc, slabiciunile de pe plan intern au condus la o politica externa modesta, in care sa cautat asigurarea linistii prin tratative de pace cu popoarele din Nord, Sud, Est si Vest. Cu toate acestea, imparatul Andronic al II-lea a comis o grava greseala prin amestecul sau in conflictul dintre venetieni si genovezi din anul 1294. Initial, bizantini au fost alaturi de genovezi, fapt care a condus la un conflict deschis cu venetienii, din care au castigat cei din urma, iar pacea din 1302 era defavorabila bizantinilor. La randul lor turcii reusera ca pana la 1300 sa cucereasca intreaga Asia Mica sa controleze mai multe orase. Instalarea lor in Bitinia, langa Constantinopol le-a permis sa patrunda mai usor in Peninsula Balcanica. Pentru a face fata acestui grav pericol, Andronic al II-lea a recurs la mercenari, permitand trecerea in Imperiu a cca. 16.000 de alani, care urmau sa lupte cu turcii. Cu toate acestea, bizantinii au fost infranti, iar Andronic al II-lea a cerut de data aceasta ajutor catalanilor, condusi de Roger Flor. Acesta posedea o armata de 6.500 de soldati catalani si 36 de corabii, care se angajaseră impotriva turcilor cu conditia ca Roger Flor sa primeasca titlul de mare duce (comandant al armatei bizantine). In 1304 catalanii au pornit o ampla campanie impotriva turcilor, incheiata cu eliberarea unor regiuni din Frigia. Dupa aceasta data apar neintelegeri intre bizantini si catalani, iar dupa uciderea lui Roger Flor din 1305, intr-un complot organizat de fiul lui Andronic al II-lea, Mihail al IX-lea, se ajunge la jafuri in Thesalia, Macedonia, Tracia si Muntele Athos. Catalanii nu au reusit sa cucereasca Tesalonica indreptandu-se catre ducatul

Atenei unde i-au alungat pe francezi. Timp de 70 de ani Atena și Teba au trecut de sub dominația franceză sub cea a catalanilor. Aceste câteva date ne arată cât de fragil devenise Imperiul bizantin în Peninsula Balcanică, situație agravată ulterior de războaiele civile dintre Andronic al II-lea și nepotul său Andronic al III-lea.

Războaiele interne dintre cei doi au tulburat viața bizantină în al treilea deceniu al secolului al XIV-lea. Era practic începutul unei perioade de lupte civile care vor continua și în deceniul al cincilea al secolului al XIV-lea, contribuind la dezagregarea Imperiului bizantin, la slăbirea forțelor sale. Motivele acestui conflict de familie erau de natură personală, dominate mai ales de comportamentul imprudent al nepotului. Printre partizanii lui Andronic al II-lea s-a aflat și viitorul împărat Ioan al VI-lea Cantacuzino⁴⁶¹. Conflictul s-a încheiat în 1328 cu înfrângerea și înlăturarea de pe tron a lui Andronic al II-lea.

În Asia Mică, turcii au făcut progrese notabile, cucerind rând pe rând Brusa în 1326, Niceea în 1329 și Nicomidia în 1337. La moartea lui Andronic al III-lea în 1341, ei deveniseră practic stăpanii Asiei Mici și faceau dese incursiuni în Tracia. Asemenea sârbilor ei au profitat sub domnia lui Ioan al V-lea (1341-1391) de luptele interne ale Bizanțului: Ioan Cantacuzino care-și casatorise fata cu sultanul Orkhan conta pe ajutorul turcilor în vederea obținerii tronului, permitând instalarea acestora în Tracia și oferindu-le un loc pe malul european al Dardanelor. Din acest moment turcii nu au încetat să intervină în problemele interne ale Imperiului. Ei și-au consolidat poziția în regiunea Gallipoli, punct de plecare spre Balcani. Murad I a cucerit Tracia, Filipopoli, Adrianopole, unde practic își instalează capitala ca semn distinct al ambițiilor lor europene. În fața acestui pericol, Ioan al V-lea a încercat o oarecare apropiere de Occident: el se deplasează la Roma în 1369, acceptând o marturisire de credință conformă cu dogma catolică, în care îl recunostea pe papa drept conducătorul creștinătății. Acest acord a rămas la fel de lipsit de perspective precum cel de la Lyon, dar la întoarcere el a trecut pe la Venetia, unde a fost reținut ca debitor insolubil. Ioan al V-lea este în cele din urmă eliberat contra sumei datorate de către fiul său, Manuel. Turcii și-au continuat ofensiva, zdrobind Imperiul sârb în bătălia de la Kosovo din 1389 și trecându-i pe bulgari sub dominație.

Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino

După moartea lui Andronic al III-lea la 15 iulie 1341, succesor a rămas Ioan al V-lea (1341-1391), fiul său, împreună cu mama sa, Ana de Savoia. La rândul său, Ioan Cantacuzino, ca apropiat al împăratului decedat, pretindea rolul de regent. Aceste pretenții au dus la formarea unei puternice opoziții formată din Ana de Savoia și patriarhul Ioan Calecas. Cel mai periculos adversar al primului ministru a fost însă Alexis Apocaucos, un bun general,

recompensat pentru meritele sale cu bogatii si onoruri. Intrigile interne la care s-au adaugat pericolele externe au agravat si mai mult criza interna.

Turcii, care ajunsesera la malurile Asiei Mici, au intreprins expeditii pe tarmurile Traciei, sarii inaintasera pana la Tesalonic, iar bulgarii amenintau sa intre si ei in razboi. Ioan Cantacuzino reuseste totusi sa restabileasca pacea cu ajutorul trupelor pe care le recruta pe cont propriu. In acest moment s-a declansat in mod deschis un adevarat razboi civil: Ioan Cantacuzino se declara imparat la Demotica in 1341, recunoscand totodata legitimitatea lui Ioan al V-lea si pe mama sa, Ana de Savoia. Prin aceasta declaratie el dorea sa arate ca nu lupta impotriva familiei imperiale, ci impotriva lui Alexis Apocauos. De partea lui Cantacuzino erau aristocratii si nobilii din Tracia, precum si calugarii isihasti. Adversarii proveneau din randul paturii de mijloc, a claselor de jos si dintre partizanii prooccidentali. Razboiul civil dintre Cantacuzino si Apocauos era agravat si de cresterea puterii sarbilor condusi de Stefan Dusan si de cea a turcilor. In plus, interventia puterilor straine avea loc intr-un moment in care societatea bizantina era divizata din punct de vedere religios, iar puterea militara era slabita.

Isihasmul, un curent vechi in spiritualitatea bizantina, a fost evidentiat de Sfintii Simeon Noul Teolog si Grigorie Sinaitul. Idealul suprem al isihastilor era ca prin curatirea de patimi sa ajunga la starea de liniste care sa permita vederea luminii taborice, de la Schimbarea la Fata. Pentru a atinge acest tel monahii luptau cu patimile lor si de multe ori alegeau, pentru eficientizare, izolarea. Ei foloseau si o pozitie speciala a corpului, isi potriveau capul cu barba in piept si cu privirea spre inima, rostind rugaciunea: "Doamne Iisuse Hristoase miluete-ma". Practica si conceptia ca lumina taborica poate fi vazuta, a creat o serie de dispute in Imperiul Bizantin. Au existat oameni care au contestat valabilitatea luminii taborice, printre acestia numarandu-se si calugarul Varlaam din Calabria (Sudul Italiei). Varlaam ii numea pe isihasti in mod ironic, "privitori in buric", spunand ca lumina taborica nu este eterna, deci nu poate fi vazuta. In acest context apare Sfantul Grigorie Palama, "campionul" doctrinei isihaste, care aduce o distinctie esentiala intre fiinta divina (ousia) si lucrarile ei (dynamis). Pentru a explica si mai bine raportul dintre fiinta si lucrare, Palama spunea ca esenta soarelui nu poate fi cunoscuta, dar putem vedea efectul sau. Sistemul isihast implinea dorinta omului de a se uni cu Dumnezeu, creand o punte de legatura intre lumea de aici si cea de dincolo. Aceasta era o nostalgie mai veche a crestinilor, manifestatasi pe parcursul disputelor hristologice. Isihasmul a fost declarat doctrina oficiala a Bisericii bizantine in urma sinodului din anul 1351 de la Constantinopol, iar intre 1351-1356, reprezentantul gandirii scolastice occidentale, Grigore Akindin, a fost condamnat. Victoria lui Palama din 1351 nu era completa pentru ca Biserica evita sa condamne pe adversarii isihasmului. Un obstacol pentru

isihasm au fost Ana de Savoia si patriarhul Ioan Calecas; Sfantul Grigorie Palama este arestat ajungandu-se ca pe plan religios Imperiul sa fie impartit in doua grupari.

In vara anului 1345 a murit la Constantinopol Alexis Apokaukos, lucru care i-a dat posibilitatea lui Ioan Cantacuzino (1347-1354) sa obtina unele victorii cu ajutorul turcilor. Pe 21 mai 1346 el a fost incoronat la Adrianopol ca imparat de catre patriarhul Ierusalimului, fapt care marca legalitatea declaratiei de la Demotica din 1341. Pe data de 3 februarie 1347 Ioan Cantacuzino a intrat triumfal in Constantinopol, fiind recunoscut ca imparat chiar si de catre adversarii sai. In noile conditii, Ana de Savoia isi schimba atitudinea fata de isihasm, il depune din scaunul patriarhal pe Ioan Calecas, pe care-l inlocuieste cu Isidor, iar Sfantul Grigorie Palama este scos din inchisoare. Instalarea pe tron a lui Ioan Cantacuzino a reprezentat victoria isihasmului.

Pe plan extern, Ioan al VI-lea Cantacuzino a colaborat chiar si cu turcii, pastrandu-si interesul pentru teritoriile grecesti, atitudine manifestata prin fondarea despotatului de Moreea si va fi ostil genovezilor. Ostilitatea fata de acestia din urma era justificata de taxele de 80% pe care genovezii le incasau de la bizantini pentru trecerea prin Bosfor. Trupele bizantine sunt insa infrante in 1349, iareforturile de refacere a flotei au fost zadarnice. In 1352 se declanseaza din nou razboiul civil dintre Ioan Cantacuzino si Ioan al V-lea Paleologul, incheiat cu abdicarea primului, in noiembrie 1354. Din acest moment, Ioan Cantacuzino imbraca haina monahala, se retrage la Athos, unde este influentat de doctrina isihasta.

Cu prilejul razboaielor civile care au avut loc in aceasta perioada la Bizant, intalnim si conducatori dobrogeni aflati sub conducerea lui Dobrotici. El se afla in fruntea unui despotat care fusese intemeiat intre anii 1320-1322 si cuprindea regiunea numita "tara Cavernei", adicatinutul dintre Varna si Caliacra. Tot in cadrul razboielor civile de la Bizant din 1346 aflam si numele lui Balica, un conducator dobrogean, care a intervenit in luptele dintre bizantini prin trimiterea a 1.000 ostasi ce urmau sa lupte sub conducerea lui Dobrotici alaturi de Ana de Savoia si de Ioan al V-lea.

Rolul jucat de Dobrotici este evidentiat si prin faptul ca el ajunge sa fie despot peste un tinut cuprins intre Varna si Caliacra, iar formatiunea sa politica devine foarte importanta in Balcani. In 1386 Dobrotici a murit, iar fiul sau Ivanco scotea propria moneda de aur, ceea ce demonstra ca Statul dobrogean isi mentinea la acea data independenta. Atat Dobrotici cat si fiul sau Ivanco au avut legaturi stranse cu Vlaicu Vodasi cu Mircea cel Batran.

Situatia Imperiului Bizntin sub ultimii imparati paleologi (1391-1448)

Domnia lui Manuel II (1391-1425), urmasul lui Ioan al V-lea, a inceput in conditii deosebit de grele, Imperiul fiind redus practic la capitala, iar o buna parte a Peloponezului se afla in mana turcilor. In iarna anilor 1393-1394, Baiazid I-a somat pe noul imparat si pe conducatorii statelor slave din Balcani sa-i aduca omagiu. "Invitatie" a fost urmata de blocarea Constantinopolului, oprirea aprovizionarii cu apa, astfel incat capitala era asfixiata de mizerie. Din 1393, pe fondul lipsei de unitate dintre diferitele State crestine, turcii au reusit sa cucereasca pe rand Bulgaria in 1393, care a ramas sub stapanirea lor timp de 500 de ani, apoi Serbia si Dobrogea. Mircea cel Batran a reusit sasi pastreze independenta prin plata unui tribut. Dupa infrangerea de la Nicopole din 1396, imparatul bizantin, profund descurajat a adresat mai multe apeluri lumii crestine: s-a adresat rusilor, papei, venetienilor, regilor Frantei si Angliei. In acest demers al sau a intrepris calatorii la Venetia, la Roma, unde s-a intalnit cu papa Bonifaciu al IX-lea, merge la Paris, unde se intalneste cu Henric al IV-lea, fara a obtine mare lucru. Salvarea a venit insa din Est, mai precis de la conducatorul mongol Timur-Lenk sau Tamerlan, care sub pretextul supunerii de catre turci a pastorilor anatolieni, musulmani suniti ca si ei, intervin in Asia Mica si nimicesc armatele otomane la Ankara pe 20 iulie 1402. Baiazid insusi este facut prizonier si moare cateva luni mai tarziu in captivitate. Intre 1402 si 1413 asistam la o reconstituire a Imperiului edificat de catre Baiazid. Procesul a fost influentat profund de luptele dintre cei patru fii ai lui Baiazid Ilderim, incheiate in 1413. Dupa ce si-a eliminat fratii, Mahomed I a ramas conducatorul sultanatului, fiind insa obligat sa faca fata in continuare numeroaselor revolte, dar mai ales lui Mustafa, un fiu nelegitim al lui Baiazid. Aceasta perioada de criza putea constitui un bun prilej de salvare a Imperiului bizantin de catre Occident, cu atat mai mult cu cat Mahomed I s-a aratat mai degraba prietenos cu Manuel. Din pacate irealismul roman, care a apreciat gresit progresul partidului antiunionist de la Bizantsi din Tarile slave, lunga paralizie a Venetiei care pana in 1437 a luptat impotriva Ungariei precum si razboiul de 100 de ani, care a neutralizat Franta si Anglia, au permis turcilor sa se redreseze, fara a fi nevoiti sa faca fata unui eventual atac venit din Vest. In acelasi timp, aceasta perioada a inregistrat si un rezultat pozitiv:

Manuel a putut profita de anii de pace pentru a restabili ordinea in despotatul Moreei, unde se succedasera fratele sau, Teodor I si proprii sai copii, Teodor al II-lea si Constantin al XI-lea. Mahomed moare in anul 1421, succesor la tron fiind fiul sau, Murad al II-lea (1431-1451), care reia practic politica lui Baiazid. Fiul lui Manuel, Ioan al VIII-lea, asociat la tron din ianuarie 1421, comite o grava eroare: incearca, fara succes, sa puna in locul lui Murad pe Mustafa. De aceea, din 1422 Constantinopolul este supus unui nou asediu, care nu a determinat un eventual ajutor occidental. In primavara anului 1423, turcii au devastat Grecia, au patruns pe teritoriul Moreei, iar Tesalonicul a fost cucerit pe 29 martie 1430. In 1425 Manuel al II-lea Paleologul moare, tronul fiind preluat de fiul sau, Ioan al VIII-lea (1425-

1448), aria sa de domnie limitandu-se practic la capitala. Ceilalti frati ai sai, Andronic al IV-lea si Teodor al II-lea, conduceau celelalte regiuni care mai existau.

Asemenea tatalui sau, Ioan al VIII-lea a incercat de la inceput sa faca fata ofensivei turcesti printr-un ajutor occidental. Dupa asediul Constantinopolului din 1422, Ioan al VIII-lea vizitase deja in calitate de succesori la tron curtile occidentale, iar in 1431 tratativele de unire dintre cele doua Biserici au fost reluate in contextul in care papa conditiona un eventual ajutor militar de finalizarea lor. Practic, in fata ascensiunii turcilor, imparatul Ioan al VIII-lea s-a decis sa incerce imposibilul: unirea cu latinii. Tatal sau, care petrecuse ani buni in Occident dupa ajutoare ii spusese de altfel ca "de speriat ii poti speria pe turci cu gandul ca ai sa faci unirea cu latinii, dar eu nu-ti dau deloc sfatul sa faci asa ceva, pentru ca nu-i vad pe-ai nostri dispusi sa gaseasca vreo modalitate de unire si intelegere cu latinii. Teama imi este sa nu se faca schismasi mai rea si atunci iata ca ne-am dat de gol si in ochii paganilor". Cu toate acestea Ioan al VIII-lea incearca, iar in 1431 are loc la Basel un sinod general, care proiecta unirea cu grecii. Participantii la acest sinod, au trimis in 1437 delegati la Constantinopol, care au incheiat o conventie cu trimisii greci pentru ca ei sa soseasca mai intai in apele teritoriale ale Italiei si dupa aceea sa se decida locul unde urma sa se tina sinodul care dorea unirea. Pe data de 18 septembrie 1437, prin bula *Doctoris gentium*, papa Eugen al IV-lea a hotarat transferul sinodului de la Basel la Ferrara, pe coasta orientala a Italiei. In luna noiembrie 1437, Ioan al VIII-lea Paleologul, insotit de fratele sau si de o delegatie compusa din aproximativ 700 de persoane, au plecat spre Italia cu corabiile puse la dispozitie de catre papa.

Din impunatoarea suita imperiala mai faceau parte: patriarhul ecumenic Iosif al II-lea care va muri in timpul lucrarilor, Visarion mitropolitul Niceei, favorabil unirii cu latinii din motive politice, Antonie mitropolitul Heracleei, Marcu Eugenicul al Efesului, marele adversar al unirii, Dionisie de Sardes, Grigorie Mamas, duhovnicul imparatului si Silvestru Syropulos, marele eclesiarh al Patriarhiei Ecumenice, cel care a scris *Istoria sinodului unionist de la Ferrara-Florenta*. Din partea celorlalte Biserici au participat: mitropolitul Isidor al Kievului, din partea marelui principe al Moscovei Vasile al II-lea (1425-1462), Biserica Georgei prin mitropolitul Grigorie al Georgiei, un episcop si un laic. Din tara noastra au fost trimisi la lucrari: mitropolitul Damian al Moldovei de neam grec, insotit de vicarul sau, protopopul Constantin si un delegat mirean, logofatul Neagoe, probabil locitorul Episcopiei sau Mitropoliei Romanului. Mitropolia Ungrovlahiei, care se indeparteaza acum de traditionalele legaturi cu Patriarhia de la Constantinopol, Arhiepiscopia sarba de la Ipek sau Arhiepiscopia de la Ohrida nu au fost reprezentate.

De partea cealalta, a latinilor, s-au remarcat la discutii: cardinalul Iuliu Cesarini, fost presedinte al sinodului de la Basel, Ludovic, arhiepiscop de Forli si Ioan de Raguza (Dubrovnicul de astazi). Lucrarile sinodului au inceput pe 9 aprilie 1438 la Ferrara, apoi s-au mutat la Florenta si s-au incheiat cu proclamarea unirii pe 6 iulie 1439. Cu toate ca unirea parea mai bine realizata decat cea de la Lyon, populatia Constantinopolului s-a opus iar Marcu Eugenicu nu a semnat actul unirii, ceea ce l-a determinat pe papa sa spuna: "daca Marcu nu a semnat n-am facut nimic". Hotararile acceptate de imparat si de cei care au semnat actul de unire din partea ortodocsilor reflecta in buna parte deruta in care se aflau bizantinii in acele momente in care turcii amenintau distrugerea Imperiului, iar ipsurile impuneau o presiune puternica din partea latinilor. In afara consecintelor religioase, unirea a avut si consecinte politice, printre acestea cea mai importanta fiind neincrederea lui Murad al II-lea.

A urmat o perioada de conflicte armate, in care s-au implicat si sarbii, ungurii, romanii sau polonezii, incheiata cu victoria turcilor de la Varna din 1444. Aceasta infrangere a avut consecinte mai grave decat cea de la Nicopole, descurajand profund lumea crestina. In 1446, sultanul Murad al II-lea progreseaza in Sudul Greciei, cucerind regiuni precum Focida si Beotia, ajungand pana la Muntii Pindului. Singurul care a rezistat mai mult a fost albanezul Skanderberg, mai precis pana la moartea sa survenita in 1468. In aceste conditii, Ioan al VIII-lea moare la Constantinopol in 1448, tronul fiind preluat de catre Constantin al XI-lea Dragases, care dupa mama sa provenea dintr-o familie sarba. In februarie 1451 a murit si Murad al II-lea, iar succesorul sau, Mohamed, va fi cuceritorul Constantinopolului. In primele zile ale lui aprilie 1453, Mohamed a mobilizat o armata numeroasa sub zidurile capitalei Imperiului bizantin si dupa 7 saptamani de asediu, asaltul final este dat pe 29 mai. In batalia finala a murit si Constantin Dragases, istoricii afirmand ca aceasta cucerire s-a datorat si faptului ca o poarta a cetatii ramasese deschisa, lucru speculat din plin de catre turci. Cucerirea orasului imperial de pe malul Bosforului de catre Mohamed insemna caderea oficiala a Imperiului bizantin. Prin aceasta victorie turcii realizau un pod intre regiunile detinute in Europa si cele din Asia Mica. Posesiunile bizantine, latine sau slave din Peninsula Balcanica au fost si ele repede absorbite de catre acest mare Imperiu. Astfel, Atena cade sub otomani in 1456, despotatul de Moreea in 1456, Imperiul de la Trapezunt in 1461, despotatul sarbesc in 1456, iar regatul bosniac in 1463. Pana la sfarsitul secolului al XV-lea si celelalte tari slave precum si albanezii au avut aceeasi soarta, astfel incat turcii au ajuns sa aibe drept granita de Vest, Marea Adriatica.

Caderea Bizantului s-a datorat fara indoiala inbatranirii institutiilor sale, lipsurilor unui Stat cladit pe un principiu autoritar si care nu mai avea forta unei reforme. Caderea sa a avut

insasi alte doua mari cauze deja pomenite: cruciadele si antagonismul religios dintre Orient si Occident.

Cruciadele au ruinat inutil Bizantul, pentru ca occidentalii au fost incapabili sa se mentina in Orient. Singura speranta ramanea o posibila intelegere intre greci si latini pentru apararea crestinatatii. Toate eforturile in acest sens s-au lovit de pretentiile exagerate ale papalitatii, de neintelegerea latinilor sau de obstinatia grecilor. Atunci cand Imperiul Bizantin a fost cucerit de turci, disparitia sa a lasat un mare gol in lume. Timp de 11 secole el jucase un rol important, uneori chiar decisiv in istoria Orientului si a Occidentului. De la Roma, Bizantul primise si conservase mostenirea lumii antice, in momentul in care "cetatea eterna" era amenintata cu disparitia de catre invaziile barbare. Dintr-o civilizatie pagana, decadentasi incapabila de innoire, Bizantul a reusit sa faca o civilizatie crestina, care sa raspunda mai bine nevoilor unei constiinte exigente. Elenismului primar caruia i-a asigurat continuitate, limba greaca fiind in acelasi timp simbol si instrument, Bizantul i-a adaugat roadele unui lung contact cu orientul persan si cel musulman.

Mostenirea bizantina s-a transmis prin savantii ei, misionari, comercianti sau soldati tuturor popoarelor cu care au intrat in contact; arabii si turcii au fost si ei influentati; popoarele slave le datoreaza religia si institutiile, iar dupa caderea Constantinopolului, multi savanti greci s-au refugiat in Occident, aducand cu ei si foarte multe cunostinte.

Cucerirea Constantinopolului de catre turci. Crestinii sub dominatia turceasca.

Cucerirea Constantinopolului de catre turci la 29 mai 1453 constituie unul dintre evenimentele importante ale istoriei universale, iar consecintele ei se resimt pana astazi. Declinul Imperiului Bizantin a inceput din secolul al XII-lea, cand cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a (1202-1204), manevrati de Venetia, pentru interesele ei comerciale in Orient, au atacat Constantinopolul la 13 aprilie 1204. Mostenirea Bizantului au ravnit-o pe rand bulgarii, sarii, latinii, dar mai ales turcii din Asia Mica. Popoarele balcanice, greci, bulgari, sarbi, albanezi, ravasite de nationalism si lipsite de unitate in fata pericolului comun, au cazut rand pe rand sub dominatia turcilor. Serbia a fost cucerita definitiv in 1459, Bulgaria in 1396, Grecia in 1459-1460, Bosnia in 1463, iar Egiptul in 1517. Intregul Orient ortodox, cu exceptia Rusiei, se afla sub jugul islamic, care s-a mentinut timp de patru veacuri. Aceasta perioada a marcat profund mentalitatea Bisericii Ortodoxe.

Inercand sa definim natura jugului turcesc, trebuie mai intai sa amintim ca nu poate fi vorba la inceput de o persecutare generalizata a crestinilor. Atunci cand Mohamed al II-lea a intrat

in Constantinopol, dupa trei zile de asediu, el a instaurat ceea ce s-a numit la acea vreme "legea si ordinea". Sultanul Mahomed al II-lea nu era un barbar: el fusese deja la Constantinopol, cunoastea limba greaca, iar in initiativa de a cuceri Bizantul el era stimulat si de dragostea sincera pe care o nutrea fata de creatiile grecesti. Unii istorici au remarcat chiar faptul ca in suita sa "erau unii crestini care se bucurau de favorurile sale si care-i serveau ca secretari". Mahomed se gandea sa-si consolideze Imperiul si cu ajutorul culturii grecesti. In plus, Coranul chiar daca-i pomeneste pe crestini ca fiind necredinciosi, recunoaste in persoana lui Iisus un Profet, caruia ii datorau respect. De aceea, dupa cucerirea Constantinopolului una dintre primele initiative ale turcilor, a fost invitatia adresata grecilor de a-si alege un patriarh (alegerea l-a vizat pe Ghenadie Scolarul, unul dintre participantii la Conciliul de la Ferrara-Florenta). Toti crestinii erau obligati sa plateasca anual haraciul, aceasta fiind practic singura lor obligatie fata de cuceritori. In schimb, patriarhul se bucura de libertate deplina in administrarea Bisericii si nimeni nu avea dreptul sa se amestece in hotararile sale. Persoanele din anturajul patriarhului, episcopi sau preoti, erau persoane declarate inviolabile; clerul era scutit de impozite. Chiar daca jumatate din bisericile din Constantinopol au fost transformate in moschei, Poarta nu se amesteca in problemele interne ale Bisericii. Libertatea de a tine sarbatorile si de a respecta cultul public erau recunoscute; casatoriile, inmormantarile si alte slujbe puteau avea loc fara nici o restrictie. Celebrarea Pastilor era autorizata in toate orasele si satele. Intr-un cuvant, Biserica avea permisiunea de a ramane Biserica, iar crestinii isi puteau pastra religia.

Nu trebuie uitat insa un alt aspect fundamental si anume acela privind statutul crestinilor in Imperiul turc: spre deosebire de arabi, pentru turci, care nu erau fanatici in materie de religie, crestinitismul era credinta nationala a grecilor, asa cum cea mahomedana era cea a turcilor. Ca si in iudaism, de-o maniera generala putem spune ca islamul nu facea distinctie intre societatea seculara si cea religioasa. Institutiile civile si politice ale societatii musulmane, justitia, legile erau determinate de islam, nefiind aplicabile celor care nu erau musulmani. Patriarhul devine acum Milet Pasa sau etnarh, adicaseful natiunii, iar ierarhia bisericeasca a fost insarcinata cu administrarea civila a populatiei crestine. Ea judeca pe crestini conform legilor grecesti, tribunalele sale erau recunoscute de Poarta, iar sentintele trebuiau executate de autoritatile turcesti. Crestinii puteau avea de asemenea propriile lor scoli si propria programa de invatamant. In mod teoretic, Biserica devenea un fel de Stat in Stat.

In mod formal, putem considera pozitia Bisericii in Imperiul turc ca fiind solida, numai ca nu putem lua in considerare numai acest aspect. In realitate, situatia Bisericii era adesea dramatica, fiind greu de descris toate suferintele, umilintele sau adevaratele persecutii indurate. Sultanul turc era izvorul tuturor drepturilor, favorurilor sau defavorurilor si nu dadea nimanui socoteala pentru actiunile sale. In filozofia religioasa a islamului, crestinii erau

considerati rayah, adica un popor cucerit, necredinciosi; ei nu aveau nici drepturi reale, nici cetatenie. Chiar si Mahomed al II-lea, un om cu un nivel politic si cultural ridicat, savarseste unele abuzuri, exemplul cel mai cunoscut fiind atunci cand confisca patriarhului Ghenadie biserica celor 12 Apostoli, pe care cu putin timp mai inainte tot el i-o acordase⁴⁶⁸. Imperiul otoman va intra in scurt timp intr-o perioada de declin politic si arbitrar, cinismul si coruptia devenind regula. Drepturile patriarhului au fost reduse in mod progresiv; nu-i mai ramanea decat tristul "privilegiu" de a fi responsabil al crestinilor. In sec. al XVIII-lea, 48 de patriarhi s-au succedat intr-un interval de 73 de ani. Unii dintre acestia au fost depusi din scaun dupa care au fost resezati, ajungandu-se chiar la reinstalarea unora de 5 ori; multi au suferit moarte martirica. La randul lor bisericele erau pangarite, iar Sfintele Daruri profanate. In secolul al XIX-lea, Turcia, era in plina descompunere, numai ca era in continuare sustinuta de natiunile europene, care vedeau in ea o contragreutate in fata Rusiei. Chiar daca la un moment dat asistam la o serie de reforme prin care sultanii, incercand sa europenizeze Turcia, ameliorau intr-un fel situatia crestinilor, acestia din urma au avut de infruntat noi persecutii. La randul lor, grecii din Turcia si din Constantinopol au platit insurectia greaca din 1821 prin
masacre
cutremuratoare.

Anul 1821 este marcat si de martiriul patriarhului Grigorie al V-lea, omorat chiar in ziua de Pasti a anului 1821. A doua jumatate a sec. al XIX-lea a fost marcata de nenumarate revolte ale crestinilor si de represiunea sangeroasa a turcilor. A fost o perioada de lupta deschisasi de
masacre.

Anul 1861 a reprezentat mai multe revolte in Bosnia, Hertegovina, Serbia, Tara Romaneasca, Moldova si Bulgaria; in 1866 asistam la o rebeliune in Creta, iar in 1875 la noi revolte in Bosnia si Hertegovina. Perioada stapanirii turcesti a fost marcata in istoria Ortodoxiei si de o dezvoltare fara precedent a nationalismului religios. Cauzele pot fi cautate chiar la Bizant, acolo unde ideea unui "Stat sfant" avea valoare absoluta. Numai ca acest principiu se nascuse si se dezvoltase mai intai sub semnul universalismului roman. Imperiul multinational era conceput ca o depasire a frontierelor nationale; era considerat drept "oikumene", "universul locuit", unit printr-o singura lege, autoritate, o cultura unica, prin credinta in aceleasi valori. Oricare barbar care ar fi acceptat cetatenia romana si impartasea aceleasi valori culturale ale elenismului, inceta de a mai fi un barbar si devenea membru deplin al acestui univers, membru al aceleiasi societati. Aceasta viziune si acest spirit universalist al Romei a permis intalnirea si alianta cu crestinismul, universal prin esenta. Daca Biserica accepta alianta cu Imperiul si se plasa sub protectia lui, il si sfintea prin binecuvantarea ei, Imperiul avand astfel si constiinta universalitatii misiunii sale.

Prima bresa produsa in acest universalism a fost divizarea Imperiului, care a avut ca principala consecinta pierderea componentei occidentale. Chiar daca autoritatea Imperiului era nominal recunoscuta de barbarii stabiliti in Occident, conflictul cu "Vestul" s-a acutizat in timpul cruciadelor. Patriotismul bizantin, care se alimentase pana atunci din visul unui Imperiu universal, sa transformat in mod progresiv in nationalism; sentimentul pozitiv a devenit o pasiune negativa, o respingere a tot ceea ce este strain si atasament maladiv fata de ceea ce este al "sau". De aceea, in timp ce Bizantul se opunea, in virtutea "universalismului" sau, oricarei tendinte de separare a Imperiului in mai multe State si autocefalii independente, in realitate el supunea pe slavi unei elenizari fortate: numirea de episcopi greci, reticenta fata de orice particularism local, indeosebi lingvistic. Aceasta atitudine a dus inevitabil la o divizare a lumii ortodoxe evidentiata in momentul cuceririi Constantinopolului de catre turci. Paradoxal insa, jugul turcesc tindea mai degraba catre o restaurare a "universalismului crestin" de la Bizant. Fara sa faca vreo diferenta intre religie si apartenenta etnica, turcii ii considerau pe crestini ca un popor condus de patriarhul de la Constantinopol, in calitate de etnarh. Astfel, in aceasta perioada, puterea imperiala ajunge sa treaca intr-un fel in mainile patriarhului. Biserici si Imperiu vor desemna de acum aceeasi entitate: poporul grec, purtator al valorilor elenistice. Patriarhul este "asezat pe tron ...i iar episcopii se inclina in fata lui ca unui Imparat si Patriarh". Patriarhul Noii Rome aflat in captivitate era privat de libertate, dar nu si de autoritate.